

Milovan
Miković

IZNAD
ŽITA
NEBO

ilostoj
iloonvrijed

igledi
iž
kujževnosti

Hercanica
HRVATSKA

DORA
BRUČIĆEVA

Milovan Miković IZNAD ŽITA NEBO

Izdavači

**HRVATSKA ČITAONICA, Subotica
DORA KRUPIĆEVA, Zagreb**

Urednici

**KATARINA ČELIKOVIĆ
BRANIMIR DONAT**

ISBN 86-84783-01-8

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.42(497.11).09
821.163.42(497.11)-4

MIKOVIĆ, Milovan
Iznad neba žito : ogledi o književnosti / Milovan
Miković.- Subotica : Hrvatska čitaonica ; Zagreb :
«Dora Krupićeva», 2003 (Subotica : Studio Bravo). 302
str. : ilustr. ; 21 cm. (Edicija Studije)

Tiraž 700.- Registar

ISBN 86-84783-01-8

a) Hrvatska književnost - Srbija

COBISS.SR-ID 189805575

Milovan Miković

**IZNAD
ŽITA
NEBO**

Āitaonica
HRVATSKA

DORA
KRUPICEVA

Subotica - Zagreb, 2003.

KNJIŽEVNOST HRVATA IZ VOJVODINE - U POTRAZI ZA CJELINOM

1. Hrvatski panonski pisci do kraja 18. stoljeća

Današnja književnost Hrvata u Vojvodini ima svoje začetke u djelovanju franjevac, što su skrbili za vjerski i kulturni život autohtonog stanovništva koje je od 13. stoljeća¹ pristizalo iz hrvatskih krajeva u Podunavlje. Podaci o tomu što se događalo prije Mohačke bitke (1526.) uistinu su oskudni budući da je građa većinom uništena ili izgubljena². Pod utjecajem franjevac tijekom 17. i 18. stoljeća u samostanima i učilištima ovog podneblja napisani su mnogi latinski i hrvatski tekstovi, a skupine prinositelja hrvatskoj jezikoslovnoj i kulturnoj baštini žive u Baču, Baji, Budimu, Kaloči, Pečuhu, Petrovaradinu, Segedinu, Somboru, Subotici, Zemunu i drugim mjestima³ ugarskog Podunavlja. U hrvatskoj književnosti 18. stoljeća javila su se 203 pisca od kojih su 70 % štokavci, 20 % kajkavci i 10 % čakavci⁴. U ovom podneblju književnost

¹ **Mijo Mandić** *Djelovanje franjevac u Podunavlju i Potisju, Subotička Danica*, 1926., str. 49.

² U *ljetopisu samostana Gyöngyös* spominju se **fra Blaž (de Zalka)**, vikar Bosanske vikarije (1420.-1429.) i jedno njegovo djelo koje nije sačuvano, zatim da je **fra Ivan iz Baje (de Waya)** dobio dopuštenje za podizanje sedam novih samostana u Ugarskoj i fra Fabijan iz Bačke, kao poglavar Bosanske vikarije (1445.-1447.).

³ **Ante Sekulić** *Hrvatski bački mjestopisi*, Zagreb, 1994.

⁴ **Josip Lisac** *Hrvatski jezik 18. stoljeća i Jakov Pletikosa, Kolo*, god. XII., br. 4, zima 2002., str. 286.-289.

započinje s **Mihovилоm Radnićem** (1636.-1707.). Napisao je pet knjiga od kojih su dvije sačuvane. U djelu *Razmiscglagna pribogomiona od gliubavi Boxye*, Rim, 1683. upozorava čitatelja da ne zna objasniti “kako se što piše latinskijem slovima, a izgovara u našem jeziku”, iznoseći uvjerenje da će (čitatelj) sam spoznati i “većma viština štijući uvižbat.”

Značajan je, također franjevac, profesor filozofije i teologije **Lovro Bračuljević** (1685.-1737.) budući da narodni govor uvodi u knjigu, izdavši u Budimu godine 1730. djelo pod naslovom *Uzao serafinske (nascki) goruchie gliubavi*. “Ovo prvo bunjevačko djelo pisano fonetskim pravopisom objelodanio je Lovro Bračuljević 100 godina prije kulturno-nacionalnog pokreta **Vuka Karadžića**⁵.” Bračuljeviću i onima što su ga slijedili uzorom su mogli biti, petojezični *Rječnik* Fausta Vrančića, *Gramatika* Bartola Kašića, zamisli Franje Glavinića o redakciji liturgijskih knjiga i radovi drugih autora⁶. Tako **Stjepan Vilov** (r. krajem 17. st.) daje “opomene”, dakle upute o pisanju pojedinih glasova.

Ivan Mirko (Emerik) Pavić, (1716.-1780.) nastavljač je kačićevske književne zamisli, o tomu svjedoči njegov nepotpuni prijevod *Razgovora* na latinski 1764. Pavić je najplodniji hrvatski pisac 18. stoljeća, stvara na latinskom i hrvatskom, a prevodi s njemačkog jezika. U djelu *Ramus viridantis olivae ...*, tiskanom 1766., osvrće se na povijest franjevačkog reda i prilike u redodržavi Bosne Srebrene, dok dvije godine kasnije objelodanjuje *Nadodanje glavnih dogadjaja Razgovoru ugodnom naroda slovinskog nedavno na svitlost danomu*, 1768. Nije riječ o dopunama u književnoj povijesti i djelu, kao kod

⁵ **Jelica Golić** *Počeci bunjevačke književnosti, Republika, 5./1956.*, str. 28.

⁶ “Piši kako govoriš” tek je prvi dio načela koje potječe od njemačkog filologa 18. stoljeća Johanna Christoha Adelunga a izvorno glasi: “Schreib wie du sprichst... und sprich wie du denkst”. Dakle, “Piši kako govoriš, a govori kako misliš.”

Gundulićeva Osmana, nego se radi o originalnom epskom spjevu, pjesničkoj kronici iz borbi s Turcima. S latinskog je Pavić 1768. preveo *Flos medicinae* (u *Zori Dalmatinskoj*, 1846. tiskanu pod naslovom *Skorup od ljekarije ili salernitanski nauci*), prvu hrvatsku medicinsku knjigu⁷. Uz Pavića treba spomenuti još **Luku Čilića** (r. početkom 18. st.-1771.), **Adama Patačića** (1716.-1784.) i njegov rječnik *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*⁸, postignuća pravnika i znanstvenika **Adama Adalberta Barića** (1742.-1813.), te pjesnika, prevoditelja i pravnika **Ivana Nepomuka Ambrozovića** (1789.-1869.), koji je ikavicom napisao spjev *Žalostica*.

Među značajnijim književnim ostvarenjima toga razdoblja je ep **Grgura Peštalića** (1755.-1809.), djelo podužeg naslova: *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena sadašnjih i drugih slavinske kervi deliah slava*, (Kaloča, 1790.). Jednako je važno drugo izdanje ovog epa iz 1866. godine jer je tiskan **Gajevom** grafijom, a u pogovoru je dat *kratak prigled novijih pismena* to su **ć, č, š, ž, dž**⁹, što potvrđuje da su ilirske ideje bile prihvaćene u Bačkoj i vodi prema zaključku da su dotadašnji rad franjevaca, te književna i druga djela nastala pod utjecajem Crkve i za njene potrebe bila temelj na kojem će se ubuduće razvijati književnost među bačkim Hrvatima.

2. Preporodno razdoblje među Hrvatima u južnoj Ugarskoj do 1918. godine

Vodeća ličnost preporoda među bačkim Bunjevcima i

⁷ Lavoslav Gleisinger *Prva medicinska knjiga na hrvatskom jeziku*. Pavićev prijevod *Salernitanskih regula*. *Alma mater Croatica*, 1940./41. br., str. 56.-64.

⁸ Krešimir Georgijević *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb, 1969., str. 202.

⁹ Grgur Peštalić *Dostojna plemenite Bačke...*, Subotica, 1866., str. 61.

Šokcima je biskup **Ivan Antunović**, (1815.-1888.), potomak stare plemićke obitelji. Govorio je više jezika, pratio zbivanja u svijetu, osobito u Hrvatskoj odakle je primao knjige i listove i bio u prepisci sa **J. J. Strossmayerom**, **I. Kukuljevićem**, **F. Račkim**, **I. Mažuranićem**, **I. Okrugićem**, **J. Dobrilom** i drugim ličnostima¹⁰. Djelovanje započinje u Kaloči 1869. godine kada je objavljen njegov *Poziv Bunjevacah, Šokacah i Bošnjakah na utemeljenje jednog pučkog lista*. S pojavom *Bunjevačkih i Šokačkih novina* 19. ožujka 1870. godine, nezavisnog političkog lista, pokrenut je i književni *Nadometak*, a od trećeg broja *Bunjevačka i šokačka vila* za književna i jezična pitanja.

Najvrednije djelo **Ivana Antunovića** *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*, tiskano je u Beču, 1882. godine. Knjiga programskog sadržaja, kojom se usmjerava preporod bunjevačke i šokačke grane hrvatskog naroda u Podunavlju. Ono je zamišljeno kao djelo koje će u narodu poticati očuvanje važnih obavijesti iz prošlosti te uz prekretnička i druga važnija povijesna zbivanja i datume učvrstiti svijest o podrijetlu, jeziku i vjeri, napose o svemu drugom što je od presudnog značaja za opstanak. *Razprava* je napisana kao knjiga koja je narodu trebala biti od pomoći da se može oduprijeti asimilaciji, potičući ga na okupljanje i očuvanje vlastite kulture i jezika, uspostavu vlastita školstva, književnosti, novinstva, građanskih institucija (bez kojeg ništa od pobrojanog ne može nastati i trajati), kao i za nužan gospodarski preporod među Bunjevcima i Šokcima. Kada danas čitamo ovo djelo Ivana Antunovića (1818.-1888.), visoko rangiranog pripadnika katoličke crkvene hijerarhije, uza sve što je navedeno, moramo istaknuti da se on uistinu najviše zalagao za temeljitu i potpunu socijalnu rekonstrukciju hrvatske zajednice u Podunavlju, a ona nije mogla ni započeti bez uspostave drukčijeg, suvremenijeg

¹⁰ Dr. **Matija Evetović** *Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja*, Subotica, 1935., str. 137.

mišljenja o značaju obitelji i mjerama što ih se trebalo poduzeti za njeno očuvanje. Podjednako kroz oživljavanje i poticanje onih vrednota što razvijaju osjećanje solidarnosti unutar obitelji, ali i zajedničkih postignuća koja su se mogla učvrstiti kroz (nikada dovoljno izgrađenu i izraženu!) svijest o pripadnosti hrvatskoj zajednici u Podunavlju i matičnom narodu s kojim su mnoge veze bile (a i sada su) ozbiljno uzdrmane, narušene ili potpuno pokidane! Njegovo zalaganje za jednakopravnost pripadnika svih naroda koji su u 19. stoljeću živjeli u Ugarskoj i danas možemo prihvatiti kao zalaganje suvremenika.

S Ivanom Antunovićem, po mišljenju Geze Kikića, započinje razdoblje romana u regionalnoj književnosti podunavskih Hrvata: "*Njegov prvi roman Odmetnik tiskan je u Zagrebu 1875. i može se smatrati najboljim umjetničkim djelom naše cjelokupne preporodne književnosti*¹¹." Matija Evetović u monografiji o Ivanu Antunoviću navodi da je autor ovaj romantički roman ličnosti tiskan na 293 strane podnaslovio s "*poviestna pripoviedka*". Razlog tomu vidi što se lik glavnog junaka dobrobrano poklapa s tragičnom životnom stazom bunjevačkog znanstvenika Ignjata Martinovića (1755.-1795.), profesora filozofije i matematike u glasovitom peštanskom franjevačkom samostanu, koji neočekivano napušta red i postaje jakobinac potaknut grubim uvredama plemića što su mu osporavali učenost budući da je siromašnog podrijetla.

U rukopisnoj zaostavštini Ivana Antunovića nalaze se još dva obimna romaneskna djela *Posljednji Gizdarev*, napisan u 36 poglavlja i na 357 strana, s podnaslovom da je to *pripovijest iz života bačkih plemića u prvoj polovici XIX. Stoljeća*, i roman *Bariša Kitković*, u 42 poglavlja i na 451 strani, što ga je autor podnaslovio s: *pripovijest iz života plemića u županiji bačkoj*¹².

¹¹ **Geza Kikić** *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Matica Hrvatska, Zagreb 1971., str. 101.

¹² **Ante Sekulić** *Hrvatska preporodna književnost u Ugarskom Podunavlju do 1918.*, Zagreb 1994., str. 95.-96.

Najznačajniji Antunovićeve suradnik jamačno je **Ambrozije Šarčević**, (1820.-1899.) koji će već s dvadeset godina (1840.) postati članom prvog *Književnog društva* u Subotici, svestrano je obrazovan i govori pet jezika. Objavio je: *Zbirku mudrih i poučnih izrekah*, (Subotici, 1869.), *Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči*, (Subotica, 1870.), *Magyar-Délszláv közigazgatási és törvénykezési, Magyarско- jugoslaven- ski politički i pravosudni rječnik*, (Subotica, 1870.). Ovo Šarčevićevo djelo prvi je terminološki rječnik jedne narodnosti u historijskoj Ugarskoj i tiskan je prije Šulekova *Rječnika Znanstvenog nazivlja*¹³.

Važan Antunovićeve suradnik, suurednik i glavni suradnik *BišN* i *Vile* je pjesnik **Blaž Modrošić** (1839.-1900), a zapažen je prinos pučkog pisca **Stipana Grgića**, (1836.-1914.) i drugih.

Među nastavljačima Antunovićeve ideja ističu se **Mijo Mandić** (1857.-1945.), koji 1884. godine pokreće list *Neven*, što će izlaziti do 1940. (ali ne i za Prvog svjetskog rata). Zatim, franjevac **Ivan Jesse Kujundžić** (1842.-1903.) vješt s uporabom ikavice, pišući pripovijesti s izrazito socijalnom značajkom. U ovu skupinu mogu se pribrojiti svećenik i pjesnik **Nikola Kujundžić** (1861.-1906.), autor i danas često izvođene pjesme *Kolo igra tamburica svira* (što ju je uglazbio **S. Mukić**, 1838.-1903.), franjevac i učitelj **Stjepan Vujević**, (1837.-1905.), temeljito naobražen, piše pjesme, članke i rasprave o jezikoslovnim pitanjima, te svećenik **Pavao Kujundžić** (1859.-1915.) radi njegovih rasprava o “*narodnosnom*” pitanju Bunjevaca i zahtjeva za uvođenje hrvatskog jezika u škole.

Najznačajniji pjesnik ovog razdoblja je svećenik **Ante Miroljub Evetović**, (1862.-1921.), prvi pjesnik u poslijeporodnoj književnosti bačkih Hrvata koji surađuje u zagrebačkim listovima i časopisima, prihvaćajući ijekavicu kao književni jezik. Uz hrvatske pjesnike kojima je bio nadahnut,

¹³ **Josip Buljovčić** *Leksikografski rad Ambrozija Šarčevića*, u: *Klasje naših ravni*, 1.-2./2002., str. 8.-14.

Ante Evetović Miroljub ima uvida u stvaralaštvo mađarskih i francuskih pjesnika, no, u pjevanju je srodan stihu A. Harambašića, J. Hranilovića i drugih onodobnih hrvatskih pjesnika, ali ne i Kranjčevića i Matoša, s kojima će se tematski, motivski i u jeziku otvoriti novi prostori pjevanja. Od 1900. godine Ante Evetović Miroljub prelazi u Slavoniju gdje je prvo kapelan, potom župnik, ali i uvaženi pjesnik i kulturni djelatnik. O tomu svjedoči i književnik Rudolfo Franjin Magjer (1884.-1954.) u *Glasi Matice hrvatske* (1909.) navodeći kako je upravo na Miroljubov prijedlog u Osijeku utemeljen “*Klub hrvatskih književnika i umjetnika*” 3. listopada 1909. U svojim se pjesmotvorima služio bačkim bunjevačkim ikavskim idiomom i hrvatskim književnim jezikom, i baš to mu je osiguralo osebujan pjesnički glas. Među stotinama stihova što ih je ispjevao posebno se ističu oni što ih je posvetio majci i sestri, primjerice pjesma “Jorgovane, jorgovane” (prvi put objavljena u *Viencu*, 16./1898., str. 225.), koja će potom ubrzo biti uglazbljena (F. S. Vilhar, 1852.-1928.) pa se i danas izvodi. Kritičar dr. Ljubomir Maraković smatra da je Miroljub napisao više veoma lijepih i nadasve osjećajnih pjesama o Bogu kakvih “*nije bilo u hrvatskoj književnosti od Preradovića*”. Ipak, i u njegovu su srcu ostale mnoge neispjevane emocije i bezmalo pritajene ljubavne čežnje. O njima će Miroljub ovako svjedočiti: *Vrh groba mi šarno cvieće, / Kazati će niemo vama: / Da je bilo u mom srcu / Ne pjevanih još pjesama* (Pjevaj samo slavuj ptico, str. 194.). Jamačno, svećenički zavjeti prekrivaju nedostajući dio odgovora: “*Nemojte me mučit, pitat / Ne mogu ja kazati vama; / Što me boli, što me tišti; / Što mi trošne grudi lama*”. (Pitaju me ..., str. 277.), a da zabune ne bi bilo ispisao je i ove stihove: “*Pisao sam nujne pjesme / U svetištu muza, / Al' najljepše odpjevao sam / U obliku suza*”. (Pisao sam nujne pjesme, str. 223.). Radi svega toga Stjepan Velin bio je mišljenja: “*Što je u tom razdoblju gradišćanskim Hrvatima Mate Meršić Miloradić (1850.-1928.), ili Lužičanima Jakab Bart Čišinski (1856.-1909.), to je*

bunjevačkim Hrvatima Ante Evetović Miroljub.” Svjestan značaja prihvaćanja jezičnog standarda, Miroljub¹⁴ ostaje trajno odan i materinskoj ikavici - najstarijem hrvatskom govoru¹⁵.

*Bunjevci se svojim jezikom diče,
Kome nije pravo neka samo viče;*

Među onima koji na izmaku 19. i u 20. stoljeću pridonose ostvarenju ideja I. Antunovića, veoma je važna uloga **Lajče Budanovića** (1873.-1958.), sljedbenika njegova prosvjetiteljskog i spisateljskog rada, jezikoslovnih zamisli¹⁶, karitativne i političke djelatnosti. Pod njegovim utjecajem i uz

¹⁴ Najpotpuniji životopis Ante Evetovića Miroljuba dao je **Marin Mandić** u njegovim *Sabranim pjesmama*, Budimpešta, 2001., oslanjajući se i na rad svoga predšasnika prof. **Stjepana Velina** (1920.-1984.) koji je kroz dugi niz godina istraživao malo poznate pojedinosti iz Miroljubova života.

¹⁵ Ovo načelo zastupaju i suvremeni pjesnici iz Podunavlja: Ivan Pančić, Vojislav Sekelj, Tomislav Žigmanov i autor ovog rada.

¹⁶ Antunović je glede jezika pisao: “...mi prije pisasmo: **bielo, lipo, vira...** itd. a danas pišemo: **bielo, liepo, vjera...** itd. a zašto to? Jer u našem velikom narodu ima razlike u govoru, tako jedni govore **lipo** drugi **lepo**, treći **liepo...** Al svi mi, kako mu drago zvali se, koji tiem jezikom kraj te male razlike govorimo, jesmo jedan narod jedne krvi, jednog porikla. To baš dokazuje jedan isti jezik, kojim, izuzam te male promine svi govorimo. Stoga će svaki rod svoj i prosvitu mu ljubeći Bunjevac i Šokac uviditi da ništa zlog ne namislih, služeći se ovim novim pravopisom; jer jednoličnost u načinu pisanja otvara nam vrata prosviti, a drugo svakom između nas stavlja slobodu, nek poleh ovog načina pisanja čita svaki, kako je majčinim mlikom govor usisao, ovaj sa **i**, onaj sa **e**, a treći sa **ie**, ili **ije**. A kao što se dva samoglasnika **ie** u našem jeziku mehko i milo u jedno stapljaju, tako će Bog i srića dati, da se i mi uz jedan isti pravopis duševno složimo, te iz jednog istog izvora blagodati obće prosvite crpimo.” (u: I. Antunović *Bog s čovikom na zemlji*, Vac, 1879., str. II.-III.). Lajčo Budanović, pak, u obimnom tekstu objavljenom u *Nevenu*, 1895., 4-9., 43.-48. i 59.-64. na temelju tri godine ranije tiskanog Brozova pravopisa pruža javnosti na uvid svoj “*Bunjevački pravopis*”, u kojem je zadržana ikavština.

pomoć Blaška Rajića, kao i drugih istaknutih ličnosti između dva svjetska rata, okupljenih u *Subotičkoj matici*¹⁷, uistinu je dovršena nacionalna integracija Hrvata – Bunjevaca i Šokaca – prije svega u Bačkoj, pa i širem ozračju Vojvodine. Njihovi zasadi na polju obrazovanja i kulture traju i danas usprkos svih nasrtaja i protumjera velikosrpske oligarhije do 1941., te besprimjernog rušilaštva komunističke vlasti nakon Drugog svjetskog rata i sustavne dekapitacije što su je oni provodili nad Hrvatima¹⁸.

Pored toga potrebno je zapaziti prinos pjesnika, proznog pisca, povjesnika i urednika (*Subotičke novine*, 1893.-1894. i *Hrvatske novine*, Subotica, 1927.), franjevca **Mladena Barbarića** (1873.-1936.), njegova suvremenika **Pavla Bašića Palkovića**, (1875.-1931.), što piše pripovijesti i članke najčešće ikavicom, rjeđe hrvatskom književnom ijekavicom, a osobito svećenika **Ivana Petreša**, (1876.-1937.), iznimno plodna pjesnika i proznog pisca, zapaženog publicista i prosvjetna djelatnika¹⁹.

Blaško Rajić, (1878.-1951.) svećenik, sudionik mirovne konferencije u Versaillesu, uz biskupa L. Budanovića, osobno je zaslužan za pripajanje sjeverne Bačke novostvorenoj državnoj zajednici Južnih Slavena. Stranački je prvak, zastupnik u Konstituenti, sakupljač usmene predaje, pisac, pokretač, nakladnik i urednik novina (*Subotičke novine* 1920.-1941.), časopisa (*Klasje naših ravni*, 1935.) i kulturnih udruga. Između dva svjetska rata neprikosnoveni tribun bačkih Hrvata, prvih dana okupacije uhićen je, zlostavljan i interniran do travnja 1943.

¹⁷ Iscrpno o tomu u: **Josip Temunović** *Subotička matica*, Subotica, 2002. i u djelu istog autora: *Zadužbina biskupa Budanovića*, Subotica, 2002.

¹⁸ Podrobnije u radu: **Milovan Miković** *O dekapitaciji, o mučnini, o mudrosti opstanka*, u: *Subotička Danica (nova) za 2000.*, Subotica, 1999., str. 217.-223.

¹⁹ **Ivan Petreš** *Sabrana djela*, priredio **Marin Mandić**, Budimpešta, 1999.

godine, a po povratku prvi je predsjednik Gradskog narodnooslobodilačkog odbora, a od 1945. član Skupštine i Vlade AP Vojvodine. Za života tiskano mu je više djela: *Šta obećaje crvena demokracija? A šta daje?*, (Subotica, 1907.), *Velika duhovna manna ili duše hrana u molitvama i pismama za kršćanske katolike*, (Subotica, 1908.), *Pridslava* (Subotica, 1910.), *Narodno blago*, (Subotica, 1912.), *Betlehem, pastirska igra u tri čina*, (Subotica, 1913.), *Narodno blagho*, (Subotica, 1923.), *Stari mirotvorci*, (Subotica, 1925.), *Našim šorom*, (Subotica, 1928.), *Bunjevčice*, (Zagreb, 1936.). Posthumno mu je objavljen ep *Slava*²⁰ koji sadrži oko četiri tisuće deseteraca raspoređenih u dvadeset četiri pjevanja (Subotica, 1998.).

3. Književnost Hrvata u Vojvodini od 1918. godine

Subotičanin **Lazar Stipić**, (1890.-1944.), studirao je u Budimpešti i Beogradu. Između dva svjetska rata izdavač je i urednik više subotičkih časopisa i novina, pisao je pjesme, pripovijesti, drame i eseje. Pjevajući o vječnoj vatri, u istoimenoj zbirci tiskanoj 1923. godine, Stipić će se naglašeno odmaći od poezije što je do njega, uglavnom oslonjena na pučko-deseteračku tradiciju natopljenu vjerskom didaktikom i romantičarsko-domoljubnim usmjerenjem. Bio je upravitelj subotičke Gradske knjižnice od 1936. do travnja 1941. godine.

Josip Andrić (Bukin, 1894.-Zagreb, 1967.), pjesnik, pripovjedač, putopisac, pisac romana tematikom vezanih za Bačku i Srijem. Od 1919. do 1954. je novinar, glazbeni kritičar u mnogim zagrebačkim i inim novinama i časopisima, te urednik i nakladnik književnih izdanja *HKD Svetog Jeronima*. Napisao je veliki broj radova, rasprava i kritika o književnosti i jezikoslovlju, o kulturološkim, glazbenim, vjerskim, povijesnim, političkim i gospodarskim temama. Prevodio je s češkog,

²⁰ **Milovan Miković** *Život i smrt u gradu*, Subotica 1999., str. 37.-55.

francuskog i njemačkog jezika, napisao je *Slovnícu slovačkog jezika*, rječnike slovačkog i lužičko-srpskog jezika. Proučavao je narodnu glazbu i sakupio oko dvije tisuće pučkih napjeva u Bačkoj, Srijemu, Slavoniji i na Hvaru. Skladao je više scenskih djela, među njima i prvu bunjevačku operu *Dužijanca*, 1953. godine izveo ju je subotički operni ansambl²¹, zatim sto osamdeset skladbi za tamburaški orkestar, na desetke djela za različite komorne i orkestralne sastave, etc. Među ostalim objavio je: *Dunje ranke*, (Zagreb, 1923.), *Nove brazde*, (Zagreb, 1924.), *Svega svijeta dika*, (Zagreb, 1926.), *U Kristovoj domovini*, (Zagreb, 1932.), *Hrvati u Irskoj*, (Zagreb, 1932.), *Velika ljubav*, (Zagreb, 1942.), *Irska, zeleni otok*, (Zagreb, 1942.), *Izabrana djela*, (Vinkovci, 1994.) i dr.

Ilija Džinić (1894.-1981.) suradnik je bunjevačko-šokačkih novina, istraživačke radove objavljuje u *Zborniku Matice srpske*. Njegov književni rad utemeljen je u povijesti rodnog kraja (Čonoplja, Sombor) i životu sunarodnjaka.

Matija Evetović (1894.-1972.), studij završava na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je obranio i doktorsku disertaciju. Piše pjesme i druge radove, surađuje u *Književnom severu* (1925.-1927.), *Klasju naših ravni* (1937. i 1938.) u *Subotičkim novinama* (1936.-1941.) i u *Hrvatskoj enciklopediji* (*Bunjevačko narječje*, *Bunjevačko školstvo*, *Ime Bunjevac*, *Vjerske i crkvene prilike*). Zapažene su njegove monografije *Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja* (1935.) i *Život i rad Paje Kujundžića* (*Subotičke novine*, 1940.-1941.). Sveobuhvatna *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata* što ju je dovršio 1940. godine, po obujmu je najveće, a po sadržaju njegovo najvažnije djelo²². U njemu su sabrani i

²¹ **Milovan Miković** *Opera i balet na subotičkoj sceni od 1951. do 1953./54., Rukovet*, 1.-2.-3./1995., str. 26.-32.

²² U subotičkom časopisu za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni*, s dvobrojem 1.-2./2002. (str. 96.-108.) započeto je objavljivanje ovog djela, u nastavcima.

objedinjeni svi do tada dostupni izvori s podacima bitnim za razumijevanje uvjeta pod kojima je živjelo autohtono hrvatsko pučanstvo u Podunavlju. Navodeći sve dostupne izvore, M. Evetović je iscrpno obradio razloge koji su od 13. stoljeća utjecali na seobu stanovništva iz hrvatskih područja u jedinstven prostor južne Ugarske. Objedinjujući građu za bolje razumijevanje naše prošlosti obradio je pojedinosti iz života i djelovanja onih pojedinaca koji su utjecali na očuvanje identiteta hrvatskog pučanstva, pogotovo u razdoblju buđenja nacionalne svijesti bačkih Bunjevaca, ukazujući na veze koje su u razdoblju ilirskog preporoda uspostavljene sa Zagrebom kao središtem probuđenog hrvatstva i o kasnijim vezama s matičnim etničkim prostorom.

Mara Đorđević Malagurski (1894.-1971.) prva je bunjevačka književnica i etnografkinja, naobrazbu dobiva u Strossmayerovu zavodu u Đakovu i u Subotici. Izrazito talentirana, stekla je nepodijeljeno priznanje književne kritike između dva rata i književne nagrade. Njene su pripovijesti uistinu bile ravne otkriću budući da nedovoljno poznati bački bunjevački svijet uvodi u prostor književnosti osebnom umjetničkom obradom i zapaženom stilizacijom pučkog govora. Najpoznatije joj je djelo *Vita Đanina i druge pripovietke iz bunjevačkog života* (Beograd, 1933, Subotica, 1940.).

Ive Prčić, st. (Subotica, 1894.-1959.) sakupljač usmenog narodnog blaga svojega zavičaja, dosljedni je sljedbenik Antunovićevih ideja i njegovih suradnika. Pod njihovim utjecajem postaje jedan od vodećih hrvatskih kulturnih djelatnika u Subotici. Od mladalačke dobi sakuplja pjesme, pripovijetke, poslovice, zagonetke i dr., te uređuje *Subotičku Danicu*. Brojni radovi ostali su mu u rukopisu, a među ostalim je objavio: *Ezopčice*, (Subotica, 1928.), *Tmurni i vedri dani*, (Subotica, 1928.), *Subotica i Bunjevci*, (Subotica, 1936.), *Bunjevački narodni običaji*, (Subotica, 1937.), *Bunjevačke narodne pisme*, (Subotica, 1939.), *Bunjevačke narodne pisme*, (Subotica, 1971.).

Petar Pekić (Gornji Sveti Ivan 1896.-Zagreb, 1965.) pisac povjestica, publicist, književnik i prevoditelj. Možemo samo žaliti što je Pekić sputavao vlastitu darovitost, ne napuštajući tradicijom zadat prostor širenja i zaposjedanja makar je oko njega već uvelike na djelu oslobađajuća nagomilanost književnih i umjetničkih pravaca, tendencija i stilova što nudi puno više mogućnosti u pokušaju da se smjelije razgrću ljudski strahovi i traume. Nakon 1918. dolazi u Subotici gdje živi do početka Drugog svjetskog rata kada odlazi u Zagreb. Pisao je pjesme, pripovijesti, romane, igrokaze i drame, te povijesna djela, studije i rasprave. Prevodio je na francuski. Među ostalim djelima objavio je: *Bajski trokut ili spomen-vijenac Bunjevaca*, (Subotica, 1920.), *Meropa, mesenska kraljica*, tragedija u 5 činova, (Subotica, 1922.), *Zvuci i uzdasi*, pjesme, (Subotica, 1926.), *Car Jovan*, epska poema, (Subotica, 1927.), *Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929.*, (Zagreb, 1930.), *Onovi ljudi*, roman, (Subotica, 1932.), *Spomenica pohoda Bunjevaca u svoju staru postojbinu*, (Subotica, 1933.), *Biserje i drago kamenje*, (Subotica, 1934.9), *Uvela ruža*, roman, (Subotica, 1934.), *Propast Austro-Ugarske monarhije i postanak nasljednih država*, (Subotica, 1937.), *Povijest oslobođenja Vojvodine*, (Subotica, 1939.).

Marica Vujković (Subotica, 1900.-1964.) darovita je književnica, zaokupljena problemima urbana čovjeka i procesom njegove osuđenosti na stalne, gdjekad silovite preobrazbe što nije bez utjecaja (i) na ulogu žene u bračnoj zajednici (kao u romanu *Tereza se obratila* iz 1930.). Također se zanima za probleme opstanka patrijarhalne bunjevačke obitelji u uvjetima što ih nameće zahuktali gradski život (kao u romanu iz 1935. *Valjda je moralo bit...*) te za međunacionalne odnose u Subotici. Dio njezinih neobjavljenih rukopisa pohranjen je u subotičkoj Gradskoj knjižnici.

Matija Poljaković (Subotica, 1909.-Zagreb, 1973.), darovit i plodan dramski pisac, uz desetke drama i pripovijesti

ostavio je i rukopis romana *Zapisi jednog ludaka*. Dramska djela su mu mahom izvođena na sceni subotičkog kazališta, u njima je nadasve okrenut ljudima svoga podneblja, rodnog grada i njegove okolice. Debitira 1950., kada je subotičko *Hrvatsko narodno kazalište* izvelo *Ča Boninu razgalu*. Prihvaćen od sunarodnjaka svojim djelima, među kojima prevladavaju komedije - neke od njih obilato protkane folklorom - redovito puni kazališnu dvoranu u Subotici. Do sedamdesetih godina kućni pisac, stalno zastupljen na repertoaru subotičkog kazališta, naprasno je uklonjen sa pozornice u vrijeme hrvatskog proljeća.

Tiskane su mu drame: *Kao suncokreti*, (Zagreb, 1952), *Niko i ništa*, *Vašange*, *Č'a Bonina razgala*, (Subotica, 1953.), *Oprostite umro sam*, *Herojima slava nama ono više* i *Ludograd*, (Subotica, 1961.), *Par žutih cipela*, (Subotica, 1961.), *Ta naša djeca*, (Subotica, 1962.) *Dokoni ljudi*, *Kuća mira*, *Đavo u kući* i *Heroj ili ubojica*, (Subotica, 1963.), *Ljudi u vrenju*, (Subotica, 1963.), *Kad Bog đavlu kumuje*, *Zatucani*, *Tata, ti si bez perspektive* i *Zoljino gnijezdo*, (Subotica, 1964.), *Par žutih cipela*, *Ludograd*, *Ode Bolto na ogled* i *Jedna cura sto nevolja*, (Zagreb, 1972.).

Stjepan Bartolović (Bač. 1909.-Zagreb, 1992.), od petog razreda gimnazije skuplja riječi i izraze među bačkim Šokcima. U Zagrebu završava studij jezika, književnosti i povijesti. Proučava običaje i jezik Šokaca, te utjecaj njemačkog, mađarskog, slovačkog i srpskog jezika na šokački govor. Uz radove što ih je objavio u časopisima i novinama, u rukopisu mu je ostalo djelo u kojem ispituje romanske elemente u bunjevačkom i šokačkom govoru u Bačkoj, zatim djelo o osobinama bunjevačkog govora u Bačkoj i doktorska disertacija s rječnikom o bačkom šokačkom govoru.

Blaško Vojnić Hajduk (Subotica, 1910.-1983.) ima tiskane dvije zbirke pjesama. U njima ponesen nemirima svoga naraštaja traga za uzrocima pojava, pjeva o ulicama rodnoga grada, o praznini i o strahovima koji ispunjavaju njegove

suvremenike. Dugogodišnji je upravitelj Gradske knjižnice (1944.-1964.), te pisac velikog broja bibliografskih i leksikografskih natuknica.

Balint Vujkov (Subotica, 1912.-1987.) više od pola stoljeća skupljao je bunjevačke i šokačke narodne pripovijesti ustrajno se opirući zahtjevima folklorista da sukladno njihovim zamislama, uputama i nakanama bilježi pučku predaju. Budući da je svaku pripovijest čuo u više interpretacija, Vujkov je smatrao da iz tog mnoštva (napose istoga) kao posljednji dostvaratelj u nizu ima pravo odabrati one dijelove koji su leksički i semantički, estetski i umjetnički najuspjeliji spajajući ih u cjelinu što će zabilježena i obrađena trajati prema njegovim spisateljskim kriterijima. Na tragu ove "neznanstvenosti" glede pristupa folklorista, iz "pogrješke" navlastitog postupka kojeg sam Vujkov naziva **duhovnom arheologijom**, nastalo je nezaobilazno i nezanemarivo književno djelo. Ono pak, svojim postojanjem, obujmom i množinom slojevitih poruka otvara u hrvatskoj književnosti, ne samo na njenom rubu već i u prostoru matične književnosti, stanovita pitanja koja su do danas ostala bez cjelovitih odgovora. Radi čega su jedni Vujkova obasipali pohvalama, a drugi se nisu ustručavali zasuti ga pokudama i osudama. Kontroverzije s ovim piscem traju još od 1933. kada je kao sveučilištarac pokrenuo (1933.) književni časopis *Bunjevačko kolo*. Tijekom tri godine izlaženja protivnička strana spočitavala je Vujkovu i njegovim suradnicima tobožnji zagovor političkih ideja i književnih stajališta **Miroslava Krleže** što je trebao biti temeljni prigovor i nadasve teška optužba²³.

Objavio je: zbirku pjesama *Pupoljci*, (s Blaškom H. Vojnićem i Franjom Bašićem, Subotica, 1934.), *Cviće i kamen*, (Subotica, 1938.), *Bunjevačke narodne pripovjetke*, (Subotica, 1951.), *Hrvatske narodne pripovjetke*, (Novi Sad, 1953.), *Bajka o mravljem caru* (Subotica, 1953.), *Hrvatske narodne pripovi-*

²³ **Milovan Miković** *Nedovršeni razgovor s Balintom Vujkovim*, *Rukovet*, 2./1988., str. 197.-216.

jetke, (Zagreb, 1957.), *Šaljive hrvatske narodne pripovijetke*, (Subotica, 1958.), *Hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine*, (Subotica, 1960.), *Tica žeravica*, (Subotica, 1964.), *Do neba drvo*, (Subotica, 1963.), *Prašina po dugama*, (Subotica, 1971.), *Cvjetovi mećave*, (Zagreb, 1971.), *Jabuka s dukatima*, (Subotica, 1986.), *Mrsne pripovitke*, (Subotica, 1990.), *Az aranyhajú testvérek*, (Novi Sad, 1988), *Zlatni prag*, (Budimpešta, 1990.), *Pripovitke*, (Subotica, 1998.), *Antologija bunjevačke erotske priče*, (Zagreb, 1999.).

Aleksa Kokić (Subotica, 1912.-Cetinje, 1940.) subotički je pjesnik odrastao uz književnost koja počiva na predaji i tradiciji, a odgojen je i obrazovanje stekao “u zavodima određenih i strogih načela.” Umro je mlad, pod okolnostima koje pobuđuju sumnju - tek što je otkrio i jedva naćeo vrelo vlastite darovitosti. Vezan uz baćku ravnicu i ljude koji u njoj žive, “*pjesnik je bunjevaćkih bijelih salaša*,” kako mu je uklesano na nadgrobnoj ploći. I moramo se složiti s **A. Sekulićem** kada zapaža: “*Nema sumnje, dug je put od skromna, ali ućena redovnika Mihajla Radnića do Alekse Kokića...*” Radnić, Braćuljević, Pavić i drugi fratri Bosne Srebrene, te provincije sv. Ivana Kapistrana, koje smo spomenuli na početku ovog rada, zaokupljeni su brigom za puk za turskih ratova i **Rákóczyjeva** ustanka (1703.-1708.), a u mirnom razdoblju zbog snažnog pritiska mađarskih feudalaca, utjecaja mađarskog jezika kao službenog i školskog sustava kojim su i ondašnje vlasti poticale othraćivanje Bunjevaca i Šokaca.

Objavljene su mu zbirke: *Klasovi pjevaju*, (Zagreb, 1937.), *Zvona tihe radosti*, (Zagreb, 1938.), *Bunjevci i Šokci*, (zajedno s Markom Čovićem, Zagreb, 1939.) i *Srebrno klasje*, (Subotica, 1962.).

Ante Jakšić (Bereg, Baćki Brijeg, 1912.-Zagreb, 1987.) je diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, zatim je profesor književnosti u Travniku, Tuzli, Osijeku, Slavanskom Brodu, Subotici i Zagrebu. A. Jakšić je nadasve lirski pjesnik,

majstor soneta, ali od 1945. s nastupom razdoblja socijalističkog realizma književna kritika gotovo ne zapaža njegove stihove budući da su prožeti kršćanskim svjetonazorom. Jamačno će njegov zamašan pjesnički i prozni opus dobiti svoje mjesto u hrvatskoj književnosti. Knjige: *Biserni đerdan*, (Sombor, 1931.), *U dolini zaborava*, (Zagreb, 1936.), *Marija*, (Zagreb, 1937.), *Zov proljeća i mladosti*, (Travnik, 1938.), *Pod sapetim krilima*, (Tuzla, 1941.), *Šana se udaje*, (Zagreb, 1943.), *Maturant*, (Osijek, 1945.), *Elegije*, (Subotica, 1954.), *Hod pod zvijezdama*, (Subotica, 1955.), *Osamljeni mostovi*, (Zagreb, 1962.), *Pred vratima tišine*, (Zagreb, 1963.), *Pjesme o sinu čovječjem*, (Zagreb, 1965.), *Povratak u djetinjstvo*, (Zagreb, 1968.), *Pod pješčanim satom*, (Zagreb, 1975.), *Molitve pod zvijezdama*, (Zagreb, 1979.) i *Prema drugoj obali*, (Đakovački Selci, 1987.).

Poput Kokića i Jakšić je pjesnik bačkih krajolika, ali i naglašenih osobnih slutnji i patnji. Kroz život prolazi otvorenih očiju i u pjesmi pod naslovom *U noći iskušenja*, zapisuje:

*O, sit sam riječi koje prazno zvuče
I cvijeća lažnog od lažnog papira.
Za bolno srce molim malo mira
i stišaj vjetra dok ga krilom tuče.*

Ivan Kujundžić (Verušić, 1912.-Subotica, 1969.) suurednik i glavni suradnik B. Rajića u *Subotičkim novinama* do 1941. Nakon Rajićeve smrti i povratka iz zatvora (1954.) preuzima Kersku župu (sv. Rok). Djela: *Mihajlo Radnić*, (Subotica, 1935.), *Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata*, (Subotica, 1945.), *Bibliografija Alekse Kokića*, (Subotica, 1962.). Brižan je sakupljač podataka o svojim sunarodnjacima, sažima ih u *Izvorima za povijest Bunjevačko-Šokačkih Hrvata*, Zagreb, 1968. i *Bunjevačko-šokačkoj bibliografiji*, (Zagreb, 1969.), *Deran s očima*, (Subotica, 1969.).

Josip Pašić (Bački Monoštor, 1913.), pripovjedač, romanopisac. Kratki roman *Krv se suši*, tiskan mu je 1946. u vrijeme kada književna kritika, što je izravno usmjeravaju ideolozi novog

poretka, natura koncepciju socijalističkog realizma. I premda ovo djelo duboko zahvaća u društveni i obiteljski sraz bunjevačko-šokačkih Hrvata, ostaje potpuno nezamijećeno. Pored toga objelodanio je: *Bijela golubica*, (Budimpešta, 1943.), *Stjepan Kaszap*, (Budimpešta, 1943.), *Svatovčice*, (Sombor, 1945.), zbirke pripovijesti *Dida Fenjer*, (Zagreb, 1977.), *Tuđe suze, ili odgovornost za tuđe živote*, (Zagreb, 1977.) i *Najobičniji muškarac ili priča o sebi*, (Zagreb, 1988.).

Marko Čović (Subotica, 1915.-Sao Paolo, 1983.), daroviti je pripovjedač, romanopisac i kritičar. Zapaženi su njegovi opisi bunjevačke svagdašnjice, snova i stradanja suzavičajnika. U Zagrebu završava slavistiku (1940.) i neko je vrijeme profesor u gimnaziji, surađuje u velikom broju listova i časopisa, uređuje Matičinu *Hrvatsku reviju* (1941.-1943.) i *Klasje naših ravni*²⁴, nakladnik je i ravnatelj *Nove Hrvatske* i *Hrvatskog naroda*, a od 1945. do smrti je u emigraciji. Djela: *Doktor filozofije*, (Zagreb, 1937.), *Bunjevci i Šokci*, (Zagreb, 1939.), *Žito zove*, (Zagreb, 1941.), *Priča o djevojci Višnji*, (Zagreb, 1943.) i *Nejugoslavenska Jugoslavija i Hrvati*, (München-Barcelona, 1975.). Autobiografski roman *Priča o lopti*, tiskan mu je posthumno u Zagrebu 2001. godine. Prema navodima A. Sekulića, u rukopisu su mu ostala još dva obimnija djela *Razgovor s Krležom* i *Hrišćanski Vladika*²⁵.

Jakov Kopilović (Subotica, 1912.-1996.), poput Kokića, Jakšića i drugih bačkih spisatelja je u mladosti bio suradnik časopisa *Klasje naših ravni*. Tiskano mu je šesnaest knjiga poezije u kojima se prepliću zavičajni i autobiografski motivi: *Daleko od zavičaja*, (Zagreb, 1944.), *Tisuću i jedna noć*, (Subotica, 1946.), *Soneti*, (Subotica, 1953.), *U dolu jablan*,

²⁴ Tijekom Drugog svjetskog rata ovaj subotički književni časopis izlazi u Zagrebu, 1942., 1943. i 1944.

²⁵ V.: *Hrvatski biografski leksikon*, 3 Č-Đ, Zagreb, 1993., str. 97.-98.

(Subotica, 1964.), *Radosti*, (Subotica, 1966.), *Sjeverna jesen*, (Subotica, 1967.), *Medaljoni*, (Subotica, 1967.), *Mozaik*, (Zajedno s Matijom Molcerom, Belom Bede i Pavlom Bačićem, Subotica, 1967.), *Njiva patnje*, (Subotica, 1968.), *Žedan đeram*, (Subotica, 1968.), *Plava vaza dana*, (Subotica, 1969.), *Grlica na grani*, (Subotica, 1970.), *Skretnice*, (Subotica, 1971.), *Đerdan*, (Subotica, 1978.), *Cesta pod suncem*, (Vinkovci, 1983.), *Moja dužijanca*, (Subotica, 1994.).

Kopilović je pjesnik ravnice i salaša, preosjetljiv je i ranjiv. Trpi zbog neskrivene nepravde prema puku kojem pripada, još više radi iščeznuća svijeta u kojem je rođen. U stihovima je često elegičan, kao u pjesmi *Jesen u gostioni*:

*Za svakim stolom
sjedi jesen,
i ja,
sa svojim bolom.*

Veći dio radnog vijeka proveo je J. Kopilović u nastavi, a jedno vrijeme je i upravitelj subotičke Gradske knjižnice.

Ante Sekulić, (Tavankut, 1920.), tijekom nešto više od šest desetljeća mnogo je pridonio hrvatskoj kulturi i znanosti, a prinose što ih je on imao na prepoznavanju, skupljanju i predstavljanju navlastite kulture Bunjevaca i Šokaca nisu postigle ni mnoge institucije i udruge. Sekulić ustrajno nudi sunarodnjacima ovo, jedino, oružje kojim se doista mogu suprotstaviti režimima, i vojskama, te asimilacijskom utjecaju okolnih i velikih jezika, jačajući im uvjerenje u vlastitu vrijednost i pravo na opstanak. Zapazimo, također, da su se u tom pothvatu razdoblja poleta i zastoja smjenjivala mimo njegovih htijenja, prema trenutačnim i drugim interesima raznoraznih nosilaca vlasti, kad mimohrvatski, kad protuhrvatski orijenti- ranih.

O tome svjedoče tiskana djela, njihova raznovrsnost i njihov do sada objavljeni broj. Autor je pedesetak poetskih, proznih i znanstvenih djela, suautor u desetak knjiga, do sada je

objavio više od stotinu radova iz oblasti književnosti, književne povijesti, jezikoslovlja, kulturne povijesti, religije i religijske povijesti, biobibliografije, etc. Dopisni je član HAZU.

Objavljene su mu knjige: *Sin nizina*, (Subotica, 1941.), *Zvona bjeline*, (Subotica, 1946.), *Govor bačkih Bunjevaca (Ulo-mak iz doktorske disertacije Govor bačkih Bunjevaca*, (Sombor, 1947.), *Bilješke iz književnosti*, I-II, (Subotica, 1952.), *Voltićev ričoslovník*, (Subotica, 1953.), *Hrvatski realizam*, (Zagreb, 1957.), *Za naš književni jezik i pravopis*, (Zagreb, 1959.), *Dva priloga našoj kulturnoj povijesti*, (Zagreb, 1961.), *Riječi i djela*, (Delnice, 1963.), *Iz književnosti*, (Zagreb, 1964.), *Teorija književnosti*, (Delnice, 1967.), *Vjenceslav Novak*, (Delnice, 1967.), *Pregled povijesti književnosti*, I-III., (Delnice, 1968.), *Naša gramatika*, I-II., (Delnice, 1968.), *Vijenac uspomena*, (Zagreb, 1968.), *Povijest književnosti – europski realizam*, (Delnice, 1968.), *Književnost bačkih Hrvata*, (Zagreb, 1970.), *Željani Boga*, (pseudonim J. Šimunov, Zagreb, 1972.), *U ozračju Karmela*, (Zagreb, 1977.), *Pred Gospodinom*, (pseudonim J. Šimunov, Zagreb, 1977.), *Drevni Bač*, (Split, 1978.), *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, (Split, 1978.), *Suvremena služba vječnosti*, (Zagreb, 1978.), *Pozivu vjeran*, (pseudonim Jakov Šimić, Zagreb, 1983.) *Moj bližnji*, (pseudonim J. Šimunov, Zagreb, 1984.), *Središte života*, (pseudonim J. Šimunov, Zagreb, 1984.), *Marijanske pobožnosti podunavskih Hrvata*, (Zagreb, 1985.), *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca*, (Zagreb, 1986.), *Remete*, (Zagreb, 1986.), *Bački Bunjevci i Šokci*, (Zagreb, 1989., 1990.), *Bački Hrvati*, (Zagreb, 1991.), *Olimlje u XVII. i XVIII. stoljeću*, (Podsreda-Ljubljana, 1993.), *Hrvatski pisci u ugarskom Podunavlju*, (Zagreb, 1993.), *Hrvatski bački mjestopisi*, (Zagreb, 1994.), *Popudbina*, (Rijeka, 1994.), *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju do 1918.*, (Zagreb, 1994.), *Juraj Utišinović Martinušić 1482.- 1551.*, (Jastrebarsko, 1996.), *Hrvatski baranjski mjestopisi*, *Povijest hrvatskih imena mjesta u Baranji*, (Zagreb, 1996.), *Književnost*

podunavskih Hrvata u XX. stoljeću, (Zagreb, 1996.), *Hrvatski srijemski mjestopisi*, (Zagreb, 1997.), *Pavlinski prinosi hrvatskoj književnosti*, (Zagreb, 1997.), *Rasprave o jeziku bačkih Hrvata*, (Zagreb, 1997.), *Umjetnost i graditeljstvo bačkih Hrvata*, (Zagreb, 1998.), *Karmelićanski prinosi hrvatskoj kulturi*, (Zagreb, 2001.).

Pavao Bačić (Subotica, 1921.-1984.), glazbeno obrazovane stekao je u Zagrebu, a u rodnom gradu je glazbenik i glazbeni pedagog. Objavljuje stručne radove, piše stihove, novele, igrokaze (*San male Vesne*, *Brzi vlak je stao*, *Miki i družina*, *Novogodišnja noć* i *Uzbuna u zoološkom vrtu*). Komedijska *Salašari silom varošani*, s uspjehom je postavljena na scenu subotičkog kazališta 1965. Objelodanio je knjige: *Mozaik*, (s Jakovom Kopilovićem, Matijom Molcerom i Belom Bede, Subotica, 1967.) *Stihovana satira*, (Subotica, 1968.), *Oštro pero od gume*, (Subotica, 1969.) i *Smrti uprkos*, (Subotica, 1970.), te monografiju *Pere Tumbas Hajo, umjetnik tamburice*, (Subotica, 1969.).

Geza Kikić (Subotica, 1925.-Hodilje na Pelješcu, 2002.) autor je prve antologije u podunavskih Hrvata; *Antologije poezije bunjevačkih Hrvata*, (Zagreb, 1971.) i *Antologije proze bunjevačkih Hrvata*, (Zagreb, 1971.) nakon tiskanja ovih knjiga uskraćena mu je mogućnost da nastavi obavljati posao profesora jezika i književnosti u srednjoj školi gdje je do tada radio, te mogućnost objavljivanja i javnog djelovanja. Preselio se u Hrvatsku 1976. godine. U rukopisu su mu ostale *Antologija kritike bunjevačkih Hrvata* i *Antologija preporodnih tekstova bunjevačkih Hrvata*, i druga djela.

4. Hrvatska književnost u Vojvodini nakon Drugog svjetskog rata

Poslije Drugog svjetskog rata zamisli o jugoslavenstvu promoviraju se kroz bratstvo-jedinstvo, ali "projekt" nije uspio;

završen je ratnim sukobom i raspadom Jugoslavije, a povjesničari smatraju da je to zbog neriješenih nacionalnih proturječnosti. Od devedesetih godina *jugoideje* prepakirane su u novo ruho i idu uz *ideje o građanskom identitetu*. One bi trebale biti zamjena za “*anahroni nacionalni identitet*” koji samo dijeli i suprotstavlja ljude narušavajući u svemu inače “*harmonični suživot*”. Među pripadnicima hrvatske zajednice u Vojvodini ima onih koji primaju (europske i američke) plaće da bi nas uvjerali kako je svako isticanje nacionalnog identiteta i briga za održavanje vlastitog jezika, književnosti i kulture štetno za multinacionalnu regiju poput Vojvodine, pa nam takvi namjesto nacionalnog nutkaju građanski identitet. Taj bi van svake sumnje trebao biti superioran, a “građani” bi se trebali smatrati nadmoćnima u odnosu na one koji se još nisu uspjeli obračunati s vlastitim nacionalnim identitetom.

Lazar Merковиć (Subotica, 1926.) pjesnik, prozaik, kritičar, esejist, publicist, prevoditelj, bibliograf, novinar, pripadnik starije generacije hrvatskih pisaca u Vojvodini i **Subotičkog književnog kruga**. Utemeljivač je, te prvi glavni i odgovorni urednik časopisa za književnost, umjetnost i društvena pitanja *Rukovet* (izlazi u Subotici od 1955). Tiskane su mu tri zbirke pjesama; *Odbljesci*, (Subotica, 1953.), *Između dva pola*, (Subotica, 1957.) i *Osame*, (1988.), jedan roman *Put dug pet života*, (Subotica, 1963.), dvije knjige bibliografija *Putevima zajedništva*, (1982.), i *Bibliografija časopisa Rukovet 1955.-1990.* (1990.). U rukopisu ima tri romana, tri stihozbirke i druga djela. Zastupljen je u desetak antologija, zbornika i izbora, te u više desetina stalnih i povremenih publikacija. Dobio je više domaćih i inozemnih priznanja, nagrada i odlikovanja. Za pet desetljeća bavljenja prevoditeljstvom s mađarskog jezika preveo je na hrvatski i srpski blizu 1.200 naslova (u šezdesetak knjiga, svezaka, 40 drama itd.) od oko 200 autora: pjesnika, prozaista, esejista, dramskih pisaca, filozofa, znanstvenika i publicista iz Vojvodine i Mađarske.

Nezaobilazna je uloga Lazara Merkovića u poticanju i promidžbi *Subotičkog književnog kruga* uz jednovremeno osiguranje uvjeta za pokretanje i ustrajno održavanje časopisne (*Rukovet*) i književne produkcije (*Zenit*, *Osvit*), te promišljenom otkrivanju i poticanju mladih pisaca. Unutar ovog kruga više od pola stoljeća djeluje nekoliko književnih naraštaja koji se služe i raznovrsnim stilskim postupcima. Od 2002. predsjednik je Uredivačkog odbora književnog časopisa *Klasje naših ravni*, čije je izlaženje obnovljeno 1996. godine u Subotici.

U nastojanju da što više preda budućim naraštajima, Merković ustrajno prikuplja podatke, istražuje i piše leksikografske i bibliografske natuknice, kroničarske i ljetopisne tekstove. Popunjavajući bjeline, ispisao je preko četrdeset tisuća kartica o ljudima iz ovog podneblja, o stvarateljima i njihovim djelima, pothvatima i promašajima. I još uvijek svakodnevno dopunjuje ovu bio-bibliografsku i literarno-povijesnu križaljku, objavljujući je na *Info kanalu*, na valovima *Radio Subotice* i drugdje.

Zahvaljujući L. Merkoviću, odmah po osnutku, časopis *Rukovet* postaje polazište mladim hrvatskim piscima, što bi u novije vrijeme trebalo biti omogućeno i na stranicama časopisa *Klasje naših ravni*.

Josip Klarski (Tavankut, 1927.-Subotica, 1997.) od osnutka časopisa *Rukovet* spada među redovite suradnike Uredništva. Napisao je knjige pripovijedaka *Dolazak nezvanih*, (Subotica, 1959.), *Pokojnikov brat*, (Kruševac, 1965.), *Hronika pakla*, (Subotica, 1975.), *Večnost trenutaka*, (Subotica, 1978.), *Sunčev zrak u kapi suze*, (Subotica, 1978.). Posebnu pozornost privlači njegov roman *Tajni život odbornika*, (Subotica, 1972.), pisan od 1956. do 1962., a tiskan cijelo desetljeće kasnije, nastao u duhu kafkijanskog, fiktivnog realizma, te dvije kronike *Cvet slobode*, (zajedno s K. L. Milošev i M. Dubajićem, Subotica, 1980.) i *Crveni pesak*, (Subotica, 1985.). Monodrama *Ilija*

*Troskot i njegova dica*²⁶ praižvedena je pred prepunom dvoranom *HKC Bunjevačko kolo* 1998 godine.

Jakov Orčić, (Subotica, 1927.-Zagreb, 1984.) prve stihove objavljuje u subotičkoj *Hrvatskoj riječi*, a od 1955. stalni je suradnik književnog časopisa *Rukovet*. Početkom šezdesetih godina preseljava se u Zagreb gdje živi do smrti. Objavio je stihozbirke: *3 x 20*, (s Ivanom Pančićem i Antom Zolnaićem, Subotica, 1957.) i *Začeće gorčine*, (Subotica, 1971.).

Ante Zolnaić (Subotica, 1929.-Ploče, 1981.), pjesnik i prevoditelj s mađarskog jezika, radove objavljuje u književnom časopisu *Rukovet*. Sredinom šezdesetih godina preseljava se u Ploče, gdje živi do smrti. Objavio je sljedeća djela: *3 x 20*, (s Jakovom Orčićem i Ivanom Pančićem, Subotica, 1957.), *Zov krvi*, (Subotica, 1962.), *Igra sreće*, (Kruševac, 1965.) i *Kolut gorkog smijeha*, (Subotica, 1970.).

Među suradnicima časopisa je i **Josip Buljovčić**, (Subotica, 1932.-2001.) filolog, znanstvenik i pisac tekstova u kojima se bavi određenim nejasnoćama u bačkom hrvatskom jezikoslovlju novijeg vremena (počevši od pisanog i književnog do govornog jezika, kao i o stanovitim ortografskim problemima), te radovima o književnopovijesnim, književnim, kazališnim i drugim pitanjima od značaja za kulturu Hrvata u ovom podneblju. Studij jezika i književnosti završio je u Beogradu 1955., a poslijediplomski studij iz lingvističkih znanosti u Sarajevu²⁷. Tiskana mu je knjiga *Filološki ogledi* (1996.), više rasprava (u separatima), nekoliko udžbenika i drugi radovi. Pred tiskom su mu dva djela knjiga kazališnih kritika i knjiga književnopovijesnih i jezikoslovnih ogleda.

Bio je suradnikom *Enciklopedije Jugoslavije* u Zagrebu, u

²⁶ Iliju Troskota tumačio je Jakov Vojnić Tunić, redatelj je bio Josip Baić, a scenografiju je izradio Šime Peić.

²⁷ Magistarsku radnju *Udeo "Bunjevačkih i šokačkih novina" u razvitku pisanog jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka* obranio je 1980. godine.

kojoj je objavio više tekstova, a zbog svojih shvaćanja i stavova u vrijeme obračuna s hrvatskim proljećem u Subotici, cijelo jedno desetljeće bio je uklonjen iz javnog života.

U radovima se usredotočio na zavičajne teme, na književnu, kulturnu i jezičnu problematiku bačkih Hrvata. Piše o djelima hrvatskih, odnosno, bunjevačkih i inih pjesnika, prozaista, dramskih autora, redatelja, glumaca (**J. Asić, G. Kopunović, M. Matković, M. Miković, M. Poljaković, V. Sekelj, B. Vujkov** i drugi) osobito o suvremenoj dijalektalnoj poeziji na novošto- kavskoj ikavici. Piše i o pitanjima bunjevačkog preporoda sedamdesetih godina prošlog stoljeća, te historiji i drugim aspektima književnog jezika Bunjevaca. Prikazavši odsutno razdoblje razvitka književnog jezika Hrvata u Bačkoj, otvorio je područje koje se redovito preskače u sintezama povijesti hrvatskog književnog jezika i omogućio njegovo ugrađivanje u cjelinu hrvatske kulturne i književne povijesti.

Ivan Pančić, (Subotica, 1933.-1992.), pjesnik, kritičar, prevoditelj, po naobrazbi specijalista kliničke psihologije. Počeo sa zajedničkom zbirkom pjesama *3 X 20* (s **J. Orčićem** i **A. Zolnaićem**), *Pesme*, (Subotica, 1957.), *Oblak na dlanu*, (Subotica, 1962.), *Grozdovi svetlosti*, (Kruševac, 1970.), *Natpivavanja*, (Subotica, 1971.), *Natpivavanja* (1972.), *Koji stižemo sami*, (Subotica, 1979), *Ogovaranje života*, (Subotica, 1984.), *Bečarske balade*, (Subotica, 1986.), *Kolera u Subotici 1873.*, (Subotica, 1991.).

Pančićeva stihozbirka *Natpivavanja*, prva je i iznimno uspješna književna stilizacija bačke bunjevačke ikavice. Tom knjigom pjesama načinio je presudni iskorak iz stereotipa pučko-deseteračkog ikavskog pjevanja, pokazujući nepotrošenost i konkurentnost ovog dijalektalnog idioma u prostoru poezije pisane suvremenim senzibilitetom.

Unatoč tomu što su prije pojave *Natpivavanja* vlasti već sankcionirale zagovornike *hrvatskog proljeća*, Pančić nikoga ne

želi ostaviti u nedoumici. Dok nosioci vlasti presuđuju zbilji iz vlastitih utopijskih predviđanja, dotle pjesnik o njoj pjeva oslanjajući se na kulturnopovijesno pamćenje i ukazujući na neraskidivu povezanost bačke bunjevačke ikavice, koja je dijalekt hrvatskog leksičkog korpusa, i hrvatskog književnog jezika. Glasom kroničara, pak, veli:

*TKO NIJE IZ NAŠEG GRADA TAJ NE ZNA;
UMRLI PAORI SVAKOG JUTRA IZLAZE NA NJIVE
UMRLI PAORI SVAKOG JUTRA OTVARAJU
GRADSKA KAPIJE
UMRLI PAORI SVAKOG JUTRA PUŠTAJU
U GRAD HETIJE
UMRLI PAORI SVAKOG JUTRA POTPALE RADOST
DA SE IZDRŽE BRIGE
UMRLI PAORI SVAKOG JUTRA TIŠINE BRIŠU
OD PRAŠINE
TKO NIJE IZ NAŠEG GRADA TAJ NE ZNA;
UMRLI PAORI SVAKOG JUTRA OŠTRE KOSE
UMRLI PAORI SVAKOG JUTRA SA KRISTALNIH VLATI
RUŠE ROSE
UMRLI PAORI SVAKOG JUTRA PRUŽAJU RUKE
KROZ BILJKE I GURAJU
PLODOVE NA VIŠE
UMRLI PAORI SVAKOG JUTRA MEĆU KOMAD
KRUVA I SLANINE U ŠARAGE
UMRLI PAORI SVAKOG JUTRA UPREGNU
KONJE SVOJE IDU NA ORANJE
DA ORU – DA SE ORU KROZ NJIHOVE GLAVE NEBA
UMRLI PAORI...*

Od prošlosti se, uistinu mogu oblikovati umjetni svjetovi, u njih se može smjestiti imaginativno ispunjenje neostvarenih želja, ali prošlost ovog krajolik o kojoj pjeva Ivan Pančić, nedvojbeno je i predvorje njegove suvremenosti. I samo je iz nje mogla proizaći zakonomjerna misao o budućnosti. Ovu istinu

dobro su znali i nosioci vlasti, a njihovu nenaklonost Ivan Pančić je doživljavao kao ograničenje osobne slobode, ali i kao neskriveni nasrtaj na prava hrvatske zajednice u ovom podneblju.

Njegovi su likovi snažne i autarkične individualnosti, navlastiti pseudohistorijski junaci i paori čiji se obrisi ne gube u bezimenom mnoštvu poljodjelaca. A kao neskriveni štovatelj i vrstan poznavatelj opusa Balinta Vujkova, bio je temeljem i njegove obradbe i stilizacije uveden u neiscrpno bogatstvo usmene predaje i misaonu pregnantnost svojstvenu govoru bunjevačkih i šokačkih Hrvata ovog podneblja.

Petar Šarčević (Subotica, 1935.-Zagreb, 2002.), u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu redatelj od 1960. do 2001., a od 1970. do 1978. i od 1986. do 1989. direktor Drame HNK, gdje je postavio 56 dramskih i opernih djela. U drugim kazalištima režirao je oko 70 predstava (Osijek, Varaždin, Rijeka, Virovitica, Zadar, Subotica, Beograd, Tuzla, Mostar, Sarajevo, Banja Luka, i dr.). Kao scenarist i redatelj na Televiziji Zagreb ostvario je oko 250 emisija različitih žanrova, a među TV serijama *Boltine zgode i nezgode* prema scenariju Matije Poljakovića, *Zdravo, o moj anđele* o životu i djelu Albe Vidakovića te *Bački Hrvati*. Tiskana mu je knjiga eseja i kritika *Od danas do sutra*, (Subotica, 1962.).

Petko Vojnić Purčar (Subotica, 1939.) pripovjedač, pjesnik, dramski pisac, esejist i filmski redatelj. U književnost je ušao knjigom pripovjedaka *Svjetovi i satovi* (1967.) koja sadrži petnaest tekstova ispričovijedanih narativnim postupcima bliskim postupku filmske montaže. Dio likova iz ove knjige pojavit će se u njegovom prvom romanu *Odlazak Pauline Plavšić* (1969. i 1984.), tekst je fragmentiran, a pisac vodi čitatelja kroz nekoliko različitih pripovjedačkih gledišta.

Isprekidanost naracije u romanu *Dom sve dalji* (1977. i 1978. – tri izdanja), za koji dobiva *književnu nagradu NIN-a*, kao da ima za cilj razbijanje zablude o vremenskom tijeku jedno-

značno podijeljenom na prošlo, sadašnje i buduće vrijeme. Junaci ovog romana, gdjekad povezani samo naporom čitatelja, bez ograničenja prolaze kroz povijesna razdoblja, omogućujući mu suptilna zapažanja dok razgleda rodoslovlje na stablu obitelji Piukovich mimo čvrsto ustanovljene kronologije. Ovaj postupak pisac koristi i u romanu *Ljubavi Blanke Kolak* (1979. i 2003.), ljubavno-ratnoj povijesti na izmaku Druge svjetske vojne i u razdoblju iščekivanja uspostave slobode, pravde i jednakosti. U ovom djelu, također se služi stupnjevitim ponavljanjem sekvenci iz pojedinih poglavlja i diskursima autobiografskog teksta kojemu je zadaća svjedočiti o stvarnosti, o životnom raspoloženju suvremenika, ona je subjektivni prikaz povijesnog procesa. U četvrtom romanu *Večernje buđenje* (1987.) Petko Vojnić Purčar pokušava zaroniti u tjeskobu koja se rasprostrla nad ljudima nakon uspostave “narodne vlasti” i razdoblja “socijalističke obnove zemlje”. Čovjeka raspetog između nedužnosti i političke privrženosti aktualnom režimu, autor promatra dok traga za vlastitim i obiteljskim posebnostima i egzistencijalnim imperativima. Ispisuje njegovu potrebu da se odupre nasrtaju Povijesti na njegovu ljudskost! U romanu *Crvenokošci* (2002), pisac se otisnuo daleko od svih obala, plovi svjetskim morima i baza svjetskim metropolama. Tekst romana ispisan u pedeset i jednom poglavlju doima se kao proces stapanja uzroka sa posljedicama, pritiska Povijesti na identitet pojedinca, a uspon neizbježne katastrofe iz prethodnih djela Petka Vojnića Purčara preobraća se u razrješnicu što nam se očituje kao energija putovanja. Prošlost je inkubirala dramu sadašnjosti, ali i odriješila nesputanost likova u ovom romanu. Unatoč ograničenja i prinude, oni su u stalnom pokretu, potičući nas na pitanja o vlastitoj zarobljenosti.

Uz već spomenutu zbirku *Svjetovi i satovi*, kojom debitira objavio je Vojnić Purčar još i zbirke novela i pripovjedaka *Prstenovani gavran* (1983.), *Put u Egipat* (2003.) i *Izabrane i nove priče* (2003.), uspješno se okušavajući u kraćoj i sasvim

kratkoj proznoj formi.

U knjizi pod naslovom *Kraćenje života* (1990.), objavljeno je pet drama Petka Vojnića Purčara - *Hram i njegovi čuvari*, *Foto atelje Phoenix ili Salon mame Tereze*, *Dolaziš opet Adame*, *Izabranici* i *Bijele magije*. Prve četiri su izvođene, a drama *Dolaziš opet Adame*, nakon trideset i četvrtog izvođenja na sceni subotičkog kazališta, naprasno je skinuta sa repertoara u sezoni 1972./1973. u sklopu sigurnosnih protumjera prema usponu hrvatskih proljećaša.

Jasna Melvinger (Petrovaradin, 1940.), značajna pjesnikinja Hrvata u Vojvodini, doktor je filoloških znanosti zagrebačkog Sveučilišta. Do 1971. je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, zatim djeluje u institucijama kulture, a jezikoslovlju se vraća 1976. godine na Pedagoškoj akademiji, a zatim na Pedagoškom fakultetu u Osijeku, gdje je predavala u zvanju izvanrednog i u zvanju redovnog sveučilišnog profesora. Objavila je osam knjiga stihova *Vodeni cvet* (1959.), *Sve što diše* (1963.), *Tako umiru starice* (1967.), *Svet i svetlost* (1971.), *Visoke strane ležaja* (1979.), *Avans za danas* (1985.), *Ljubavni soneti* (1989.), *Ta renesansa, ne, još, kao posljednja šansa* (2002.) i roman *Pet sestara*. Od 1958. godine objavljuje književne prikaze i eseje, a od 1964. i znanstvene rasprave, "od kojih su one iz područja strukturalističke lingvističke stilistike, premda pripadaju jezikoslovnom opusu Jasne Melvinger, od značenja, također za znanost književnosti".

U njejoj lirski intoniranoj poeziji prevladavaju suptilnost i intimistički stihovi, bila je (i ostala!) sklona elegičnosti i introspekciji²⁸. Njen stih nije pjevanje o svijetu izvedeno iz jezika, niti je samo estetski fenomen, i nije ni predmet nekakvog zanosa, a najmanje je misterij. Stihovi iz njene zbirke *Ta renesansa ne*

²⁸ V. Velimir Visković *Književnost, Enciklopedija Jugoslavije*, 5 Hrv-Janj, Zagreb, 1988., str. 85.

*još kao posljednja šansa*²⁹ doimaju se i kao potraga za renesansom u Panoniji, a budući da iz tog razdoblja ovdje baš i nema značajnijih materijalnih tragova, njeno pjevanje što se tematski bavi osobama i pojavama iz 15. i 16. stoljeća, uistinu je potraga za renesansom u sebi, pokušaj je njenog aktualnog učitavanja u suvremenoj zbilji. Ali zar renesansne predodžbe o životu kao harmoničnoj korelaciji teorije i prakse nisu pokopane već u vrije-me Napoleonovih pothvata? I, zar bi se nakon Gulaga, holoka-usta, Hirošime i Nagasakija misao o nekakvoj renesansi uopće mogla uzdići u središnje pitanje budući da čovječanstvo živi u gotovo neizdrživoj tjeskobi kako može biti razrušeno vlastitim znanstvenim postignućima i virtualnim kreacijama. Napose, zar bi se renesansa mogla začeti iz moralne i krize svijesti? Vrlo vje-rojatno – ne! Pa čemu onda renesansa u poeziji, ovdje gdje nas se renesansa jedva doticala. Moglo bi se reći, upravo zato. Ova je knjiga pjesama, neuobičajeno dugog naslova, hvale vrijedan pokušaj autorice da temeljem iskustva što ga je uljuđeni dio čovječanstva stjecao tijekom svih razdoblja u stihu, smjesti u doba renesanse i ondje ih razmatra svojim pjesničkim postupkom.

Moderna i njena mimikrija u postmoderni (Zagreb, 2003.) knjiga je ogleđa i rasprava, intertekstualnih usporedbi kojima J. Melvinger osvjetljava i književnopovijesno već pomno situirana djela, “*ali i druga čitanja kojima autorica sa živim zanimanjem nastoji proniknuti u, često, ezoterijski neprozirne pjesničke izričaje novijih pisaca.*” Njene su poetičke rasprave prinos lingvistički egzaktne istraživanju, uglavnom fonoloških, kako fonemskih tako i prozodijskih svojstava stiha i pjesme.

Petar Vukov (Subotica, 1941.-2003.), objavio je stih-zbirke; *Vidici vetrova* (sa Z. Asić i J. Tušakom, 1964.), *Tamnom stranom oka* (1969.) i *Plamen, lament* (1974.), od 1972. do 1982. urednik je književnog časopisa *Rukovet*, u rukopisu mu je kratak

²⁹ **Jasna Melvinger** *Ta renesansa ne još kao posljednja šansa*, pjesme, Novi Sad, 2002.

roman *Atlanti*.

Milivoj Prčić (Subotica, 1942.) odvjetnik, publicist, romanopisac, dramski pisac, kratko vrijeme (sedamdesetih godina) upravnik subotičke Gradske knjižnice. Objavio je roman *Stari zid* (1992.) i zbirku pripovijedaka *Zadnja pošta: Subotica* (Subotica, 2001.) i monodramu *Pivaj, Bačka, veselo (Klasje naših ravni)*. Radnja u Prčićevu romanu zbiva se prvih poratnih godina u dobro nam znanom urbanom prostoru Subotice. Posljednji potomci nekoć važnih, moćnih i uglednih građanskih obitelji uokviruju ovu pripovijest ispovijedajući se izravno ili uz pomoć naratora. U središtu, pak, njegove pozornosti su zbnjenost i nesnalaženje građanina suočenog s promjenama, sukob pojedinca i vlasti, sudar slobode i autoriteta, ostvaren razornim prodorom oprostaočnosti kroz meko tkivo uljuđenog svijeta.

Branko Jegić (Subotica, 1944.-2000.) završio filozofiju i teologiju na Visokoj bogoslovnoj školi, ali se nije zareadio, pjesme su mu rasute u časopisima *Rukovet* i *Klasje naših ravni*, *Subotičkoj Danici* i drugdje. Jedina knjižica pjesama pod naslovom *Jeka sa ravnice*, tiskana mu je 1992. kao dodatak svibanjsko-lipanjskog broja *Bačkog klasja* (16 str.), pa njegovo pjesničko djelo čeka svoga obrađivača.

Zvezdana (Kovačić, Šarić) Asić (Subotica, 1946.-Novi Sad, 2000.), višestruko darovita pjesnikinja, dramski pisac, dramaturg, slikarica, objavila je zbirke pjesama *Vidici vetrova*, (zajedno s Jene Tušakom i Petrom Vukovim, Subotica, 1964.), *Prijatelju, da ne zaplače*, (Subotica, 1969.) i *Fotografije sećanja*, (Novi Sad, 1998.). Zagledana u san i u zvijezde, pjevala je prisno, toplo i zvučno, kao da se *Chopin* u njezinu stihu nastanio (*Milutin Ž. Pavlov*).

Vojislav Sekelj (Subotica, 1946.), pjesnik, romanopisac, dramski pisac, kritičar, nakladnik i urednik dvotjednika *ŽIG*. Objavio je zbirke pjesama *Djetinjstvo* (1972.), *Sad znadeš sve* (1979.), *Poljubac izdaje*, (1989.), *Rič fali* (1991., 1993.), romane

Daleka zvona (1983.) i *Uzmi dodaj* (2002.), te knjigu *23 kritike* (1988.).

Poput mnogih hrvatskih pjesnika iz Bačke, Sekelj je prvu zbirku pjesama ispisao u potrazi za identitetom, te postupkom samospoznaje prepliće svoje rane intime sa slikama podneblja u kojem je rođen. U drugoj zbirci pjesama okrenut je vanjskom, izvanlirskom svijetu. Ispisujući *Odu nuli* žustrom, krležijanskom gestom poseže u dubinu ništavila što proždire ostatke čovječnog iz njegova okružja. Tomu podređuje i grafički izgled pjesme, stih je izlomljen i mjestimice se doima kao da je u nestajanju. Trećom zbirkom Sekelj se suočava s dihotomijom ljubavi i zla, traga za spojevima njihove neraskidivosti i uzajamnosti. Nastoji razgrnuti neshvatljivu jednovremenost ljudske predanosti ljubavi, vjeri i izdaji čovječnosti.

Najznačajnije pjesničko djelo mu je *Rič fali*, u njemu, zauzimajući stvaralački odnos prema idiomom bačke bunjevačke ikavice, propituje mogućnosti i dosege svog pjesničkog govora. Ontologičnost i zaokupljenost temeljnim pitanjima egzistencije iz prethodne dvije zbirke, Sekelj je zamijenio za još uvijek neistraženi svijet materinskog govora. U tom gotovo potpuno zanemarenom, prezrenom i zaturenom govoru Sekelj suvremenom pjesničkom stilizacijom izdvaja književno neistrošene vrijednosti, oživljavajući pred čitateljem svoj diskurs tradicijskog svijeta, prizore iz svakodnevice, pučko poimanje čežnje, raspo- jasanosti i erotike.

Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina Sekelj je bio pomni pratilac i ocjenjivač suvremene književnosti. Kritike je objavljivao u gotovo svim vodećim novinama i časopisima. Prosudbe izrečene u Sekeljevim testovima, kao dokument vremena privlačile su pozornost pisaca ne samo njegova naraštaja. Trag toga rada vidljiv je u djelu *23 kritike*.

Draško Ređep, recenzent Sekeljeva romanesknog prvijenca (*Daleka zvona*) nalazi da se u njemu očituje *nadprosječno razvijena radoznalost jedne pobune*. Uistinu, ovo djelo je

povijest jedne (nadasve bedaste!) školske reforme koju Sekelj ispisuje i kao metaforu individualnog i društvenog stanja i njihovog besprizivnog sraza. Ono što je u prvom romanu tek nagovijestio, u drugom je (*Uzmi-dodaj*), pisanom nakon Daytonu, djelomično racionalizirana prošlost, a sve što se u njemu zbiva na mnoge je načine vezano uz ženu. Isprve gotovo bezimena, ona je (Vera) razvidno u središtu naracije, obilježavajući ostale likove. Sekelj-lik, Sekelj-pisac i Luka pod prinudom netom minulog rata, potpuno svladani njegovom iracionalnošću, apsurdom i morbidnošću, grčevito se za nju pridržavaju. Muški likovi u ovom romanu su poput djece koju iskustva iz doticaja s izvanjskim svijetom usmjeravaju na povlačenje, sve do majčinih skuta. Ovim literarnim biltenom iz prostora bolesti i zdravlja pisac hoće reći: endemska stanja i teški poremećaji kojima su taoci mnogi ljudi ovog podneblja - nisu uklonjeni, već privremeno svladani! Zlo i mržnja jesu stavljene pod kontrolu, ali je izostalo pokretanje procesa obnove, ozdravljenja i traženje putova vlastite ispunjenosti. Ostala je tek puka dramatičnost samoubojstvene geste.

Od 1994. do 2000. V. Sekelj pokreće dvotjednik *ŽIG* (pri kraju izlaženja – povremenik!), kao glasilo Hrvata iz Subotice i Bačke. Unatoč tomu što dio tekstova u *ŽIG*-u nije uvijek bio domišljen i uobičajen sukladno boljim novinarskim, uređivačkim i nakladničkim standardima, ova je tiskovina imala zapaženu ulogu u pružanju otpora diktaturi S. Miloševića i njegovoj kamarili.

Lazar Francišković (Subotica, 1948.), pjesnik, romanopisac i esejist, od sedamdesetih godina 20. stoljeća objavljuje u časopisu *Rukovet* i drugim književnim publikacijama. Do sada su mu tiskane stihozbirke *Zov riječi* (s Vladimirom Đurićem i Ivicom Mandusovim, Subotica, 1977.), *Utva bez krila*, (Subotica, 1980.), *Biblioteka, Gradska kuća, Fontana*, (Subotica, 1998.) i *Stara crkva*, (Subotica, 2000.) te roman *Hodočasnik* (Subotica, 2003.). U stihove L. Franciškovića utisnuta je meditativna sjeta,

u njima je snaga iz koje crpi stalnu nježnost prema starom i minulom. Ondje se rađa ljubav i skrb za lokalitete užeg zavičaja. Između njih i svakodnevnog okruženja skriven je pojedinac sa svojim intimom. U njoj pjesnik nastoji pronaći amalgam središta i ishodište svakog pravca kretanja.

Snješka (Kulešević) Souček (Subotica, 1949.), pjesnikinja i prevoditelj. Prve radove objavila u časopisu *Rukovet* i drugim publikacijama. Zastupljena je u antologijama mlade hrvatske poezije. Objavila stihozbirke: *Pesme (I o čemu još...)*, (s Marijom Cindori i Hajnalkom Lovasi, Subotica, 1975.) i *Felice Specchiamiento - Sretno zrcaljenje*, (Bari, 1995.). Energija radoznalosti i poigravanja iz prve zbirke, u drugoj se razlila u polifonu nostalgiju ne samo za minulom vlastitošću, već i za onim pojavama i događajima što ih predmnijeva, koji će se tek dogoditi, a imaju ishodište i pokriće u zbilji i na davno utrtim stazama.

Ana Gabrijela Šabić (Subotica, 1950.-Zagreb, 2000.), znanstvenica i spisateljica. U rodnom gradu završava Učiteljsku školu, a u Zagrebu studij hrvatskog jezika i književnosti, te studij komparativne književnosti, poslijediplomski i doktorski studij. Od 1976. redovito objavljuje znanstvene i stručne radove, članke, knjige i udžbenike poglavito s područja vjerskoga, književnoga i jezičnoga odgoja i obrazovanja.

Ante Vukov (Subotica, 1955.), pjesnik, romanopisac, dramski pisac, slikar. Knjige: *Zlato istočnog sutona*, (Subotica, 1986.) i *Ruža vetrova*, (Subotica, 1990.).

Robert G. Tilly (Krušćić, 1959.), pjesnik, prozaik, prevoditelj sa mađarskog i engleskog jezika, glazbenik i glazbeni kritičar, likovni umjetnik. Objavio je: *Le poesie sono but*, (Švedska, 1976.), *Trubadur* (Beograd, 1982.), *Bakenbardi Etele Volf* (Subotica, 1982.), *Priče o Srđi Zlopogleđi Severnjaku*, (Osijek, 1986.), *Veliki stilisti bluza* (Novi Sad, 1991.), *Zvuci s obale reke Mersi* (Novi Sad, 1994.), *Leteći Vučidol* (Subotica, 1997.), *Uzvišene mudrosti blaženih pustinjских otaca* (Subotica,

1999.), *Na cvetnoj livadi, jednog proleća* (Novi Sad, 1999.), *Moja historija roka* (Bar, 2000.), *Veliki stilisti džeza* (Novi Sad, 2000.) i *Kralj ribara* (Beograd, 2003.).

Zvonko Sarić (Subotica, 1963.), piše pjesme, kratku prozu i roman. *Anđeli na oštrici sna*, (Subotica, 1997.) i *Hvatač duše*, (Beograd, 2003.). Njegovi su romani nastali na tragu onog razdoblja u kojem je ideološka represija i kontrola umjetnosti iznudila društveni eskapizam. Na to se nadovezalo vrijeme rata i poraća u kojem će fantastika postati prostor slobode kroz pokušaj pretvaranja banalne svakodnevice u paralelni svijet, u ovoj se igri traži pravo na individualnu posebnost i razliku.

Ana (Šarčević) Lederer, (Subotica, 1964.), objavljuje književne i kazališne prikaze i eseje, te znanstvene radove u novinama i časopisima. Urednik je biblioteke suvremenih romana u nakladničkoj kući *Znanje* u Zagrebu, te asistent u Zavodu za povijest književnosti, kazališta i glazbe HAZU. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu magistrirala s temom *O Raosovu dramskom opusu*, a doktorirala je s temom *Redateljski opus Tita Strozija u kontekstu hrvatskih redateljskih poetika*. Objavila je knjige: *Dobre slučajnosti*, (Zagreb, 1994.) i *Ivan Raos* (Zagreb, 1998.), redatelj Tito Strozzi, Zagreb, 2003.

Blaženka Rudić, (Bikovo, 1966.) od 1983. u zajednici je sestara dominikanki. Nakon teološke i glazbene naobrazbe službuje na Korčuli i u Zagrebu, a od 1993. u župi sv. Jurja u Subotici, gdje je orguljašica i kateheta. Prožeti religioznim osjećajem, stihovi Blaženke Rudić nadasve iskazuju ljubav prema čovjeku i podneblju iz kojeg je potekla pjesnikinja. Piše hrvatskim standardom i bunjevačkom ikavicom. Knjige: *Dragocjena blizina*, (Subotica, 2001.) i *Svjetlo u ravnici* (Subotica, 2001.)

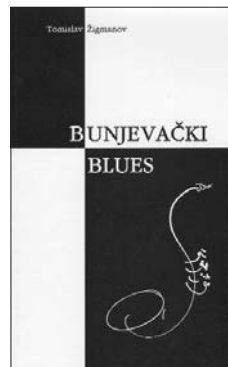
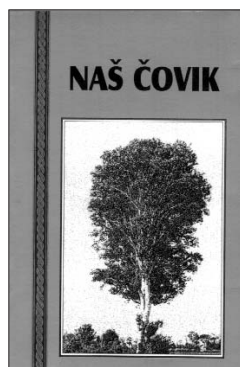
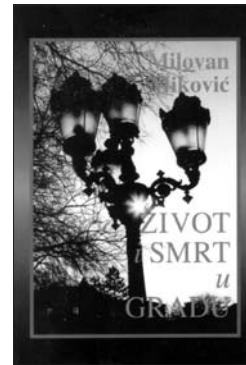
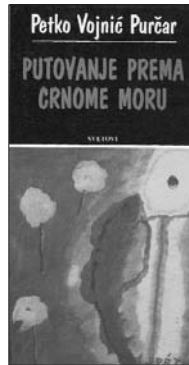
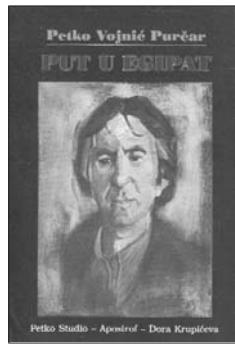
Dražen Prčić, (Subotica, 1967.), napisao je pet romana sa suvremenom tematikom: *Moja klinka i ja*, (Subotica, 1992.), *Završni udarac*, (Subotica, 1997.), *Film*, (Subotica, 1998.), *Tajna provincije*, (Subotica, 1999.) i *Uzmi sve*, (Subotica, 2001.). Vremenska i prostorna prepoznatljivost zbivanja u

tekstovima D. Prčića doima se kao da je ispisivana na tragu pojedinih romana Zvonimira Majdaka (1938.) koji je neko vrijeme *nemilice eksploatirao model proze u trapericama, urbane mitologeme i fenomenologiju svakidašnjice*³⁰

Tomislav Žigmanov, (Tavankut, 1967.), predstavnik je mlađeg naraštaja, zbirkama pjesama *Raskrivanje* (1998.) i *Bunjevački blues*, (Subotica, 2002. i 2003.) te knjigom proznih zapisa *Iz efemerija svakodnevlja*, (2001. i Zagreb, 2002.), kao i radovima iz oblasti filozofije tiskanim u časopisima i drugoj periodici, privukao je pozornost čitatelja. Stihovima u zbirci *Bunjevački blues* pridružio se onim pjesnicima iz prethodnih naraštaja (I. Pančić, V. Sekelj, M. Miković) koji su stiliziranjem i estetiziranjem govornog idioma bačke bunjevačke ikavice obilježili suvremeno hrvatsko pjesništvo u Podunavlju.

Neven Ušumović rođen je u Zagrebu, (1972.). Roditelji, subotički Bunjevci Hrvati pohađaju tada zagrebačko Sveučilište, a nakon završenih studija vraćaju se svome gradu. Tijekom 1990. u Subotici počinje pisati prozu. Priče, eseje, recenzije, prijevode s mađarskog objavljuje od 1993. godine u studentskim časopisima *Čemu*, *Libra*, (kasnije *Libra libera*), kao i u *Quorumu*, *Zarezu*, *Vijencu* i *Kolu*. Suraduje i s nekim subotičkim, odnosno vojvođanskim listovima i časopisima (*KLJUN-ov Newsletter*, kanjiški *Orbis*, novosadski *Symposion*). Zagrebačka Naklada MD objavila mu je dvije knjige proze *7 mladih* (1997.) i *Ekskurziju*: roman kratkog daha (2001.).

³⁰ Usp. Krešimir Nemeć *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000.*, Zagreb, 2003., str. 156.-157.

ROMAN U KNJIŽEVNOSTI PODUNAVSKIH HRVATA

1.
Pri pokušaju uspostave periodizacije književnosti Bunjevaca i Šokaca kao dijelova hrvatskog naroda ocrta-
vaju se razdoblja od vremena doseoba u Podunavlje do početka
preporoda, potom razdoblje od 1870. do 1918. godine i tri post-
trianonska razdoblja: a) **poslije Prvoga svjetskog rata**, b)
poslije Drugoga svjetskog rata, te c) **razdoblje od devetoga**
desetljeća 20. stoljeća, što je uslijedilo nakon raspada SFRJ,
kada, drugi put u jednom stoljeću, nastaje više novih država u
regionu.

Krupnije promjene društvenog, kulturnog i književnog
života Bunjevaca i Šokaca započinju, uistinu, s preporodnim
pokretom Ivana Antunovića, a neke od tada uspostavljenih zna-
čajki dopiru do naših dana.

Prvi roman u podunavskih Hrvata tiskan je 1875. godine i
do 2002. godine napisana su 62 romaneskna djela, a objavljena
su 44 naslova. Drugim riječima, u ovih nešto manje od sto
trideset godina približno svake druge godine nastao je po jedan
roman, a svake treće godine tiskano je po jedno od tih djela¹.

¹ Spoznaja o broju napisanih romana (62) formirana je na temelju
tiskanih djela, uvida u rukopisnu ostavštinu pisaca (**I. Antunović**, **M.**
Poljaković), iskaza pisaca o još neobjavljenim rukopisima (**L. Merko-**
vić) i ulomcima tiskanim u časopisima i periodici (**L. Francišković**, **A.**
Vukov, **M. Miković**), te prema **Krešimir Bunić**: *Prilog kulturnoj povijesti*
bunjevačko-šokačkih Hrvata, Subotica, 1946., odnosno **Ivan Ku-**
jundžić: *Bunjevačko-šokačka bibliografija, Prilog kulturnoj povijesti*

Navedeni podaci nisu tek puka igra brojki već pozornosti vrijedne činjenice, osobito glede statističkog pregleda prijašnje i sadašnje brojnosti², rasprostranjenosti i pismenosti hrvatskog puka u Podunavlju.

Život Bunjevaca i Šokaca razvijao se u zavisnosti od niza društvenih i političkih prilika, a broj napisanih i objavljenih romana u podunavskih Hrvata potrebno je sagledati i prema stanju opće pismenosti u drugoj polovici 19. i tijekom 20. stoljeća. Prema službenim podacima iz 1870. godine, u Subotici je bilo 8.517 građana koji su znali pisati i čitati, dok ih je 1.512 umjelo samo čitati, a čak 46.295 stanovnika Subotice bilo je nepismeno. Desetljeće kasnije broj onih koji su svladali pisanje i čitanje popeo se na 12.931, a onih koji su naučili samo čitati popeo se na 2.080, dok je 45.710 Subotičana uvršteno u analfabete³. Ovi su podaci utoliko značajni što većinu subotičkog stanovništva u tom razdoblju čine Bunjevci, odnosno hrvatski puk. Slično je bilo i u Somboru.

U cjelini gledano nije bilo bolje stanje ni u drugim gradovima Monarhije, iako su postojale i zamjetne razlike među njima. Broj nepismenih, primjerice, u Segedinu bio je razmjerno manji nego u Subotici, iako iznad 50 posto stanovništva, dok je, recimo, broj analfabeta u Temišvaru, Kečkemetu, Baji, Pečuhu bio ispod 50 posto stanovništva. Podsjetimo se da su u to vrijeme

bunjevačko-šokačkih Hrvata, Zagreb, 1969., kao i *Hrvatski biografski leksikon 3 (Č-D)*, Zagreb 1993.

² Prema rezultatima popisa stanovništva 1921. godine u Subotici su se 63.853 građana izjasnili Hrvatima (podaci se odnose na grad). Iste godine u Bačkoj živi 86.682 Hrvata i čine 11,8 posto bačkog pučanstva. Prema popisu iz 1948. godine u Vojvodini je bilo 134.232 Hrvata, 1961. godine 145.341, 1981. godine 109.203, a 1991. godine 74.226 Hrvata.

³ **Iványi István**: *Szabadka szabad királyi város története II. rész.* 536. str.

Baja i Pečuh gradovi u kojima je hrvatsko stanovništvo brojno i značajno u svakom pogledu, a pogotovu u gospodarskom.

2.

Roman započinje tamo gdje se završava klasičan ep. Doima se kao da je ep čuvao i ustupio mjesto romanu. U podunavskih Hrvata prvi ep napisao je pri kraju 18. stoljeća **Grgur Peštalić** (oko 1755.-1809.) pod neuobičajeno dugačkim naslovom *Dostojna plemenite Bacske starih uspomena. Sadašnji i drugi slovinske kervi delliah slava. Bacskim plemichem s prigodom csuvanja svete krunne i okrunjenja Leopolda II.-ga od domorodca u Baji prikazana*. Ovo djelo ispjevano u desetercu, tiskano (u Kalacsi) 1790. godine ostvarilo je, uz druga slična ostvarenja (Kačić), znatnu pjesničku i nacionalnu misiju među plemićima i pukom u Bačkoj, utirući put preporoditeljskom pokretu Ivana Antunovića u drugoj polovici 19. stoljeća.

S nacionalnim buđenjem Bunjevaca i Šokaca uistinu započinje i razdoblje romana u regionalnoj književnosti podunavskih Hrvata, a začetnička uloga pripala je pročelniku toga pokreta **Ivanu Antunoviću**. “Njegov prvi roman *Odmetnik tiskan je u Zagrebu 1875. i može se smatrati najboljim umjetničkim djelom naše cjelokupne preporodne književnosti*”⁴.

U monografiji o Ivanu Antunoviću dr. Matija Evetović ukazuje da je autor ovo djelo obujma 293 strane podnaslovio s “poviestna pripoviedka”⁵. Razlog tomu vidi što se lik glavnog junaka dobrano poklapa s tragičnom životnom stazom budimskog fratra Ignjata Josipa Martinovića (1755.-1795.), koji bježeći od svijeta u kojem je poniknuo postaje njemački propovjednik, gimnazijski i sveučilišni profesor, a na kraju svog nesretnog životnog puta i jakobinac-urotnik, izazvan grubim uvredama

⁴ **Geza Kikić**: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Matica hrvatska, Zagreb 1971., str. 101.

⁵ V: Dr. **Matija Evetović**: *Život i rad Ivana Antunovića narodnog preporoditelja*, Subotica 1935., str. 74.-78.

plemića što su mu osporavali učenost, budući da je bio siromašna podrijetla, radi čega je osuđen na smrt zbog veleizdaje i smaknut.

U rukopisnoj zaostavštini Ivana Antunovića nalaze se još dva obimna romaneskna djela *Posljednji Gizdarev*, napisan u 36 poglavlja i na 357 strana, s podnaslovom da je to pripovijest iz života bačkih plemića u prvoj polovici 19. stoljeća i roman *Bariša Kitković*, u 42 poglavlja i na 451 strani, što ga je autor podnaslovio s: pripovijest iz života plemića u županiji Bačkoj⁶.

3.

Raspadom Austro-Ugarske uslijedilo je razdoblje mučnog samopropitivanja Bunjevaca i Šokaca o njihovom položaju u novostvorenoj državnoj zajednici što će pridonijeti pokretanju ili obnavljanju više listova (*Neven*, *Naše novine*, *Subotičke novine*, *Hrvatske novine*) i časopisa (*Bunjevačko kolo*, *Klasje naših ravni*, *Njiva*, *Rukovet*) kako bi se kroz novinarske, književne, umjetničke, znanstvene i druge tekstove tražili odgovori na mnoga neriješena pitanja pripadnika hrvatske zajednice u Bačkoj.

Tijekom tog procesa između dva svjetska rata objavljeno je šest romana. Najprije se oglasio **Petar Pekić** djelom *Uvela ruža*, tiskanim u Subotici 1930., slijedi prvijenac **Marice Vujković** *Tereza se obratila*, tiskan u Subotici, 1931., a sljedeće 1932. godine Petar Pekić objavljuje roman *Novi ljudi*, također u Subotici. Roman *Vera Novakova* Marica Vujković objavila je u Beogradu 1934. nakon kojeg joj je tiskan roman *Valjda je moralo bit...*, također u Beogradu, 1935. godine, a na kraju ovog niza je roman **Marka Čovića** *Doktor filozofije*, objavljen u Zagrebu, 1937. godine.

Drugi svjetski rat zahvatio je ovo podneblje travnja 1941., a završen je svibnja 1945. godine. U tom razdoblju objavljen je

⁶ **Ante Sekulić**: *Hrvatska preporodna književnost u Ugarskom Podunavlju do 1918.*, Zagreb 1994., str. 95.-96.

1942. godine u Zagrebu roman dr. **Josipa Andrića** *Velika ljubav* o životu Hrvata u Slovačkoj, zatim dva romana **Josipa Joze Pašića** *Kraj Dunava*, (1944.), i *Marta traži roditelje*, (1944.), oba kao podlistak somborskog tjednika *Naše novine* i tri romana **Ante Jakšića** *Šana se udaje*, (Zagreb, 1943.; ovo je djelo tiskano u 23.000 primjeraka i najrašireniji je roman bunjevačko-šokačkih pisaca) *Pod teretom ljubavi*, (Osijek, 1944.) i *Maturant*, (Osijek, 1945.).

4.

Poslije rata, 1946. godine tiskan je u Subotici kratak roman Josipa Joze Pašića *Krv se suši*, a na stranicama subotičkog dnev- nog lista *Hrvatska riječ* **Balint Vujkov** započinje objavljivati svoj roman *Hajka po zatvorenom krugu*. U novopokrenutom časopisu *Rukovet* 1956. godine oglasio se zatim **Lazar Merković** s ulomkom iz romana *Zrcalo, u njemu zvijezda*. Nešto kasnije, tijekom 1957. i 1958. godine, također u ovom časopisu, Lazar Merković objavit će *Put dug pet života*. Djelo pod istim naslo- vom, znatno prošireno i ekavizirano (bez ikakva razjašnjenja) bit će tiskano i u nakladi subotičkog *Osvita* 1963. godine.

Slijede romani **Petka Vojnića Purčara** *Odlazak Pauline Plavšić*, (Novi Sad, 1969.), *Tajni život odbornika Josipa Klarskog*, (Subotica, 1972.), roman **Jasne Melvinger** *Pet sestara*, (Novi Sad 1972.), Petka Vojnića Purčara *Dom, sve dalje*, (Novi Sad, 1977.) i *Ljubavi Blanke Kolak*, (Zagreb, 1979.), ponovno izdanje najtiražnijeg bunjevačko-šokačkog romana *Šana se udaje* Ante Jakšića (ovom prigodom u 3.000 primjeraka), (Zagreb, 1980.), zatim prvijenac **Vojislava Sekelja** *Daleka zvona*, (Subotica, 1983.), *Mimezis mimezis romana Franje Petrinovića (s Đorđem Pisarevim)*, (Novi Sad, 1983.) drugo i u ponečemu izmijenjeno i prošireno izdanje romana Petka Vojnića Purčara *Odlazak Pauline Plavšić*, (Novi Sad, 1985.) dvije godine kasnije roman istog autora *Večernje buđenje*, (Novi Sad, 1987.), slijedi

1988. godine roman *Tkivo, opsene* Franje Petrinovića, romaneskni prvijenac **Milivoja Prčića** *Stari zid*, (Subotica, 1992.), te pet romana **Dražena Prčića** *Moja klinka i ja*, (Subotica, 1992.), *Završni udarac*, (Subotica, 1997.), *Film*, (Subotica, 1998.), *Tajna provincije*, (Subotica, 1999.) i *Uzmi sve*, (Subotica, 2001.).

Tijekom 2001. godine Croatiaknjiga objavljuje u Zagrebu *Priču o lopti* autobiografski roman Marka Čovića, a u Nakladnom zavodu Matice hrvatske tiskan je *Letač* **Pave Jurkovića Katanovog**, s podnaslovom *Od bačkih ravni do zračnih visina*. Ove dvije knjige, jednog bunjevačkog i jednog šokačkog Hrvata iz Podunavlja, potresne su ispovijesti o životu dvojice političkih emigranata i njihovih obitelji. Čovića u iseljeništvu, a Katanova usred Zagreba, usred Hrvatske koji živi u uvjetima unutarnje emigracije.

Početak 2002. godine objavljen je roman **Vojislava Sekelja** *Uzmi dodaj*, a zatim roman **Petka Vojnića Purčara** *Crvenokošci*.

5.

Od tri romana nastala krajem 19. stoljeća dva su ostala u rukopisu - već spominjana djela Ivana Antunovića *Posljednji Gizdarev* i *Bariša Kitković*. Tijekom 20. i na početku 21. stoljeća u regionalnoj književnosti podunavskih Hrvata u rukopisu je ostalo djelo *Ničiji* **Mare Đorđević Malagurski**, roman historijsko-domoljubne tematike iz 1935. godine o životu subotičkih Bunjevaca, zatim tri naslova Ante Jakšića *Niz tamne stube*, roman jedne učiteljice, rukopis potječe iz 1940. godine, *Pod bičem spoznaje*, roman iz 1943. godine i *Kći sunčanih žala*, roman iz 1944. godine. **Lazar Merković** također ima tri neobjavljena romana: *Zrcalo, u njemu zvijezda*, *U ime pravde* i *Degradacija ili kad na vrbi rodi grožđe*, nadalje roman **Matije Poljakovića** *Zapisi jednog ludaka*, trilogija **Limes Milovana Mikovića** (sadrži romane *Potonulo ušće*, *Nocturno* i *Otići*

nekamo), roman **Lazara Franciškovića** *Hodočasnik* i dva romana **Ante Vukova** *Lutkine kuće* i *Herbarium*. Hoće li ova djela biti tiskana (ili bar neka od njih, i kada), teško je reći.

Nepovoljne društvene prilike u zadnjem desetljeću 20. stoljeća, ratna razaranja, teška novčana oskudica, sveukupna bijeda i nedovoljno razvijeni odnosi s odgovarajućim institucijama u matičnoj zemlji, nisu jedini razlozi što Bunjevci i Šokci do danas nisu izgradili svoj odnos prema pjesničkom i proznom stvaralaštvu nastalom unutar hrvatske dijaspore u Podunavlju s ove strane trijanonske granice, prije svega u Bačkoj i djelomice u Srijemu.

O prilikama u kojima stvaraju hrvatski pisci s druge strane trijanonske granice, u Mađarskoj, i što pisana riječ znači Hrvatima koji ondje žive, iscrpno je pisao **Stjepan Blažetin** u djelu *Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas*, (Osijek, 1998.).

Iz njegova djela navodim tri znakovita podatka.

Prva knjiga jednog hrvatskog pisca tiskana u Mađarskoj nakon Drugog svjetskog je *Povratak u Podravinu* **Josipa Gujaša Džuretina**, a objavljena je 1977. godine. Prva knjiga proze u književnosti Hrvata u Mađarskoj je djeci namijenjeno djelo **Marge Šarac** *Svijet oko mene*, tiskano 1985. godine. Od rujna 1981. do svibnja 1982. na stranicama *Danice* dječje rubrike *Narodnih novina* objavljen je u nastavcima prvi dječji roman *Bodoljaši* **Stipana Blažetina**, a 1986. godine tiskan je i u obliku knjige. “*Bodoljaši su do danas jedini roman u književnosti Hrvata u Mađarskoj od 1945, odnosno od I. svjetskog rata uopće*” zapaža Stjepan Blažetin (str. 160.-161.).

6.

Književno stvaralaštvo Bunjevaca i Šokaca u Podunavlju, napose u Bačkoj, uvjetovano je manjinskim položajem ove hrvatske zajednice. U razdoblju do 1918. godine svi Hrvati žive u višenacionalnoj Austro-Ugarskoj, ali u njoj pod utjecajem

izvanknjiževnih čimbenika uglavnom dominiraju njemački i mađarski jezik, germanska i ugarska kultura. Od 19. stoljeća, osobito nakon pojave Ilirskog pokreta u Hrvatskoj, pa sve do sloma Monarhije, i u Podunavlju su bujali nacionalnobudničarski zanos i snove o južnoslavenskoj (i slavenskoj) uzajamnosti što, uistinu, zamagljuje i zastire zjapine i praznine uslijed slabo razvijenih veza između matičnog i dijelova hrvatskog naroda.

Nositelji vlasti u Ugarskoj nisu gledali blagonaklono na malobrojni krug oko Ljudevita Gaja koji je začudnom energijom budio nacionalnu svijest suprotstavljajući se mađarskom prodoru. Uznemiravala ih je odluka Iliraca da za književni jezik izaberu štokavski govor, kao onaj koji bi mogao sjediniti sve jezične izraze i tako kroz jezik i književnost povezati sve hrvatske pokrajine, uspostavljajući spoj među dijelovima hrvatskog naroda. Iz tih razloga zabrinjava ih utjecaj ilirizma na Bunjevce i Šokce budući da je većinsko stanovništvo u Subotici - i mnogim mjestima Bačke, Srijema i drugdje - pokazalo neskriveno zanimanje za ideje ilirizma, te zaziru od njihovog povezivanja sa Zagrebom i drugim središtima u Hrvatskoj. Sustavno obeshrabrujući svaki oblik iskazivanja samosvijesti podunavskih Hrvata, neskriveno je gušeći potiču i podržavaju one koji su spremni zagovarati da su Bunjevci tobože ostatak nekakvog malo poznatog, drevnog i tajnovitog, autohtonog balkanskog naroda⁷.

Od 1918. do 1941. godine dio Bunjevaca i Šokaca, u okvirima Kraljevine Jugoslavije - koja je konstituirana kao

⁷ Prodor Turaka i njihova vladavina u razdoblju od XV. do XVII. stoljeća uvjetuju masovne seobe Hrvata s etničkog područja u doba pada Bosne (1463.), i Hercegovine (1482.), poslije Krbavske bitke (1493.), nadalje tijekom opsade Beča (1529.) i Kiseka (1532.), a česte su bile migracije hrvatskog stanovništva i uslijed nerodice i gladi. "Seoba pastirskih Bunjevaca iz Hercegovine ubraja se u najjače (oko 1687.); oni se sele u Bačku i Baranju, a prodiru i do Pešte." V: *Hrvati izvan domovine*, ELZ 3, Zagreb MCMLXVII, str. 93.

državna zajednica Srba, Hrvata i Slovenaca - živi u istoj državi i u doticaju s matičnim hrvatskim narodom i njegovim institucijama, ali je razvoj kulture i književnosti usmjeravan, potican ili sputavan u ovisnosti od prilika i rasporeda snaga pojedinih partija na kronično trusnoj jugoslavenskoj političkoj sceni. Glede stajališta Hrvata iz Podunavlja stanje se malo i sporo mijenjalo na bolje, a ondje gdje je svoj razorni posao započela mađarska asimilatorska supremacija, maligno se razrasla velikosrpska politička pragma. Jedina je novina što prema njoj Bunjevci i Šokci više nisu proglašavani za preostatak drvnog i tajnovitog balkanskog naroda koji je nekakvim čudom dobauljao do 20. stoljeća nego za tobože nasilno i na prijevaru (sic!) pokatoličene Srbe⁸, etc.

Na taj je način, u novonastalim uvjetima, politički operacionaliziran još od 19. stoljeća poznat stav **Vuka St. Karadžića** o Srbima sve tri vjere.

U dvodecenijskom postojanju Kraljevine Jugoslavije bilježimo i razdoblje kada su se opće prilike u zemlji privremeno smirivale, tada su se u Suboticu, primjerice, doselile cijele obitelji iz Hrvatske među čijim je članovima bilo poslovnih ljudi, vlasnika tvrtki, odvjetnika, liječnika, svećenika, profesora i drugih profesija. Kao zaposlenici ili predstavnici tvrtki, trgovinskih kuća, banaka i osiguravajućih društava, oni su poticajno djelovali na mogućnost iskazivanja i uobličavanja hrvatskih interesa u ovom podneblju.

Tijekom Drugog svjetskog rata dio je hrvatskih spisatelja iz redova Bunjevaca i Šokaca prinuđen napustiti Bačku, u Zagrebu izdaje časopis *Klasje naših ravni* i ondje tiska knjige.

Po okončanju Drugog svjetskog rata Bunjevci i Šokci u Bačkoj žive u okvirima obnovljene Jugoslavije. KPJ prividno

⁸ U tome prednjače dr. **Jovan Erdeljanović** i grupa suradnika Srpske kraljevske akademije nauka i umetnosti, nekolicina profesora beogradskog Sveučilišta i Pravnog fakulteta u Subotici, dio pisaca i urednika režimskih časopisa i novina, etc.

prihvaća preporuke iz Jalte (veljača 1945.) ali ne održava obećanje da će uspostaviti demokratski poredak i održati višestranačke izbore već nameće kontrolu nad vojskom, policijom i organima civilne vlasti. Sve do njenog raspada Bunjevci i Šokci s promjenljivom (ne)srećom nastoje izgraditi odnos prema matičnom hrvatskom narodu.

Prvotna mađarizacija (Austro-Ugarska), a potom srbizacija (Kraljevina Jugoslavija) u etnički miješanim ili bunjevačko-šokačkim sredinama i naseobinama zakonomjerno potiče rađanje hrvatskog nacionalizma u Bačkoj i Podunavlju, ali on nije krenuo putem separatizma niti je posegao za nasiljem budući da se u ovom podneblju nikada nisu ispunili svi preduvjeti. Književne naznake neriješenog položaja Bunjevaca i Šokaca nedvojbeno se očituju u romanima Marice Vujković i Marka Čovića.

Neposredno poslije Drugog svjetskog rata književni tekstovi nisu bili poticani estetskim stavovima nego ih vlast hoće podrediti ideologiji. Konceptom socijalističkog realizma se u potpunosti potiskuju do tada stečena književna iskustva. Utoliko je značajno ukazati da prvi poratni roman u nastavcima *Hajka po zatvorenom krugu* Balinta Vujkova, što je izlazio u subotičkoj *Hrvatskoj riječi*, vidno odudara od općenametnutog trenda.

7.

U razdoblju raspada SFRJ i tijekom rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini dio Bunjevaca i Šokaca, koji nije pristajao zatajiti svoju pripadnost hrvatskom narodu, izložen je grubim pritiscima režimskih likova koji su uživali neskrivenu podršku nosilaca vlasti u SRJ, državnih institucija i tiska koji je bio u službi vladajuće ideologije, odnosno troglave koalicije CPIC-JVJ-CPC⁹.

⁹ **Svetozar Borak:** *Srbi katolici*, naklada Srpsko društvo "Jovan Rašković", Novi Sad, 1999. (V: interview s Borakom "Kroz katolicizam do hrvatstva", *Dani*, Subotica, 20. X. 1999., br. 42., str. 10.-11.)

Ne treba sumnjati da će pisci koji su na svojoj koži osjetili cijeli repertoar razdiranja i pokušaje nasilnog preoblikovanja hrvatskog bića u Podunavlju svjedočiti o tomu u svojim romanesknim ostvarenjima.

Napose, i kada se pamti iz dobre nakane i bez zle volje, promišljeno idući putem koji ljude može udaljiti od konflikata i približiti ih kompromisu, ipak moramo voditi računa o postojanju razloga zbog kojih se ista zajednička povijest sastoji od različitih kolektivnih pamćenja, što uvjetuje nastanak različitih historija¹⁰.

8.

Kakvo je uistinu hrvatsko književno pismo u ovom podneblju? U kojoj mjeri je ono dio matičnog kulturnog i književnog pisma, te srednjoeuropskog kulturnog identiteta? Tražeći odgovore na ova pitanja, dakako, ne smiju se zanemariti uvjeti u kojima hrvatski književnici žive i stvaraju, a postojanost hrvatske riječi osobito tijekom devedesetih godina 20. stoljeća u Podunavlju ukazuje na stvarne granice hrvatskog književnog i kulturnog prostora.

Uistinu romani pisani za proteklih nešto manje od 130 godina nisu označili vrijeme velike jezične zrelosti niti velike kulture, pa ipak su ta djela svojevrzni čuvari znanja o nama samima, trajno ovdje i kada se o tome ne govori koliko bi bilo potrebno. I kada se naše prisustvo, jezik i književnost osporavaju, niječu. Hrvatski podunavski roman nastajao je u odsustvu zanimljivijih intelektualnih poticaja i bez potrebnog uvida u sva suvremena zbivanja u društvenim i humanističkim znanostima. Unatoč tomu, uz ova se djela (manje iz njih) moglo uočiti kako a spoznati preokrete kojima nas vode riječi, riječi bez kojih nema jezika, a bez kojeg Bunjevci i Šokci gube svoje

¹⁰ Datumi, dokumenti, iskazi itd. spadaju u povijesne činjenice dok su historijske činjenice iz domene interpretiranja i prezentacije povijesnih podataka.

hrvatsko ime i na dulju stazu ne mogu računati na opstanak u ovom podneblju.

“Na prijelazu iz XIX. U XX. stoljeće mađarske službene statistike iskazivale su Hrvate u sedam različitih skupina: Hrvati, Bunjevci, Šokci, Iliri, Dalmati, Bošnjaci i Slaveni. Popisi iz 1981. i 1991. poslužili su za provedbu državne politike usredotočene na nasilnu promjenu etničke strukture stanovništva, poglavito kada je riječ o hrvatskom narodu. Režimski podsticano osporavanje pripadnosti Bunjevaca i Šokaca hrvatskom nacionalnom korpusu kulminiralo je otvorenom ponudom državne vlasti: pravom Bunjevaca na zasebni legitimitet naroda. Miloševićevska vlast negirala je nacionalni i kulturni identitet Hrvata, 'dokazivala' zasebnost Bunjevaca i Šokaca u odnosu na Hrvate, i snažno radila na antihrvatstvu. Štoviše, agresivni nacionalizam većinskog naroda nije prezao 90-tih godina putem SRS kao glasnogovornika Bunjevce proglasiti pokatoličenim Srbima¹¹.”

Predstoje nam opsežna esejistička ispitivanja i znanstvena istraživanja cjelokupne hrvatske podunavske književnosti i njena valorizacija unutar prostora matične hrvatske književnosti. Do sada napisana djela o piscima iz Podunavlja, panoramski pregled i književnoanalitička ocjena poetskih i proznih djela još uvijek nije omogućila da se književnost ovog podneblja uspostavi u dijakronijsko-sinkronijskoj križaljci hrvatske književnosti.

ROMANI HRVATSKIH PISACA IZ PODUNAVLJA OBJAVLJENI OD 1875. DO 2002.

1. Ivan Antunović *Odmetnik*, Zagreb, 1875.
2. Petar Pekić *Uvela ruža*, Subotica, 1930.
3. Marica Vujković *Tereza se obratila*, Subotica, 1931.
4. Petar Pekić *Novi ljudi*, Subotica, 1932.

¹¹ **Jasmina Kovačević:** *Egzodus Hrvata iz Vojvodine, Hrvatsko Slovo*, godina VIII., broj 364., od 12. travnja 2002., str. 8.

5. Marica Vujković *Vera Novakova*, Beograd, 1934.
6. Marica Vujković *Valjda je moralo bit...*, Beograd, 1935.
7. Marko Čović *Doktor filozofije*, Zagreb, 1937.
8. Josip Andrić *Velika ljubav*, Zagreb, 1942.
9. Josip Jozo Pašić *Kraj Dunava*, Sombor, 1944.
10. Josip Jozo Pašić *Marta traži roditelje*, 1944.
11. Ante Jakšić *Šana se udaje*, Zagreb, 1943.
12. Ante Jakšić *Pod teretom ljubavi*, Osijek, 1944.
13. Ante Jakšić *Maturant*, Osijek, 1945.
14. Josip Jozo Pašić *Krv se suši*, Subotica, 1946.
15. Balint Vujkov *Hajka po zatvorenom krugu*, Subotica, 1946.
16. Lazar Merković *Put dug pet života*, Subotica, 1957/1958.
17. Lazar Merković *Put dug pet života*, Subotica, 1963.
18. Petko Vojnić Purčar *Odlazak Pauline Plavšić*, Novi Sad, 1969.
19. Josip Klarski *Tajni život odbornika*, Subotica, 1972.
20. Tomislav Ketig *Slepi putnici*, Subotica, 1972.
21. Jasna Melvinger *Pet sestara*, Novi Sad, 1972.
22. Petko Vojnić Purčar *Dom, sve dalji*, Novi Sad, 1977.
23. Tomislav Ketig *Lude godine*, Novi Sad, 1977.
24. Petko Vojnić Purčar *Ljubavi Blanke Kolak* Zagreb, 1979.
25. Ante Jakšić *Šana se udaje*, Zagreb, 1980.
26. Vojislav Sekelj *Daleka zvona*, Subotica, 1983.
27. Franjo Petrinović *Mimezis*, mimezis romana (s Đ. Pisarevim), Novi Sad, 1983.
28. Petko Vojnić Purčar *Odlazak Pauline Plavšić*, Novi Sad, 1985.
29. Petko Vojnić Purčar *Večernje buđenje*, Novi Sad, 1987.
30. Franjo Petrinović *Tkivo, opsene*, Novi Sad, 1987.
31. Milivoj Prčić *Stari zid*, Subotica, 1992.
32. Dražen Prčić *Moja klinka i ja*, Subotica, 1992.
33. Dražen Prčić *Završni udarac*, Subotica, 1997.
34. Dražen Prčić, *Film*, Subotica, 1998.
35. Dražen Prčić *Tajna provincije*, Subotica, 1999.
36. Dražen Prčić *Uzmi sve*, Subotica, 2001.
37. Zvonko Sarić *Anđeli na oštrici noža*, Subotica, 1997.
38. Zvonko Sarić *Hvatač duše*, Beograd, 2003.
39. Neven Ušumović *Ekskurzija*, Zagreb, 2001.
40. Marko Čović *Priča o lopti*, Zagreb, 2001.
41. Pava Jurković Katanov *Letač*, Zagreb, 2001.

42. Petko Vojnić Purčar *Crvenokošci*, 2002.
43. Vojislav Sekelj *Uzmi dodaj*, Subotica, 2002.
44. Lazar Franciškovć *Hodočasnik*, Subotica, 2003.

NEOBJAVLJENA DJELA

45. Ivan Antunović *Posljednji Gizdarev*
46. Ivan Antunović *Bariša Kitković*
47. Mara Đorđević Malagurski *Ničiji*
48. Ante Jakšić *Niz tamne stube*, rukopis potječe iz 1940.
49. Ante Jakšić *Pod bičem spoznaje*, rukopis iz 1943.
50. Ante Jakšić *Kći sunčanih žala*, rukopis iz 1944.
51. Marko Čović *Razgovor s Krležom*
52. Marko Čović *Hrišćanski Vladika*
53. Lazar Merković *Zrcalo, u njemu zvijezda*
54. Lazar Merković *U ime pravde*
55. Lazar Merković *Degradacija ili kad na vrbi rodi grožđe*
56. Matija Poljaković *Zapisi jednog ludaka*
57. Milovan Miković *Potonulo ušće*
58. Milovan Miković *Nocturno*
59. Milovan Miković *Otići nekamo*
60. Ante Vukov *Lutkine kuće*
61. Ante Vukov *Herbarium*
62. Petar Vukov *Atlanti*

KNJIŽEVNOST HRVATA U VOJVODINI - IZMEĐU JEZIKA NA KOJEM SE PIŠE I KNJIŽEVNOSTI KOJOJ SE PRIPADA

1.
Društvo književnika Vojvodine, subotička Književna zajednica - Íróközösség i časopis za književnost i kulturu *Rukovet* ponudili su nam mogućnost da ispitamo i eventualno utvrdimo kolika su i kakva bila prožimanja srpske, mađarske, slovačke, rumunjske, rusinske i hrvatske književnosti u Vojvodini, tijekom proteklog desetljeća, i nešto više. Ukoliko je u tome razdoblju pobrojanih književnosti uopće bilo i ukoliko su one bile rade prožimanja.

Govorit ću o djelima koja po mom saznanju spadaju u hrvatsku književnost ovog podneblja, ne spominjući sve pisce i ne navodeći sva djela. Neminovno je, također, osvrnuti se i na razdoblja koja su prethodila desetljeću o kojem organizatori skupa očekuju naše radove. Među ostalim razlozima i zbog toga što nakon raspada SFRJ i stvaranja novih država Hrvati u Vojvodini po prvi put tijekom višestoljetne povijesti ove rubne skupine nisu unutar iste državne zajednice s matičnim narodom.

Također sam dužan podsjetiti da današnji Hrvati u Vojvodini najčešće nisu izvorni govornici hrvatskog jezika, ne upuštajući se ovom prigodom u uzroke te pojave i njenu raščlambu, ali, odmah dodajem, znakovito je što taj puk nikada nije prekidao svoju vezu s ikavicom. Dakako, ovo nije slučajno “*budući da je*

u Hrvata najrasprostranjeniji dijalekt štokavska ikavica¹“ koja je mnogim piscima bila književno-jezičnim izazovom. Vjerujem, takva će ostati i budućim naraštajima bunjevačkih i šokačkih pisaca u Podunavlju, učvršćujući stoljećima izgrađivanu hrvatsku tronarječnu književnojezičnu okomicu.

2.

Narodni i književni preporodni pokret u Hrvata od tridesetih godina 19. stoljeća imao je za cilj da se prevlada jezična i nacionalna razjedinjenost i politička nesamostalnost. Zbog toga su vlastodršci pomno osluškivali odjeke ilirskog pokreta u Bačko-bodroškoj i u drugim županijama, odlučno se suprotstavljajući povezivanju ikavskog katoličkog stanovništva Baje, Sombora, Bača, Subotice² i ostalih hrvatskih naseobina³ sa Zagrebom, u kojem i Gajeve pristaše i njegovi protivnici prepoznaju središte probuđenog hrvatstva. Iz tih razloga i, dakako, što učinkovitijeg

¹ **Milan Moguš** *Povijest hrvatskog književnog jezika*, drugo prošireno izdanje, Zagreb, 1995., str. 168.

² O stupnju razvoja Subotice i sedam većih gradova između 1810. i 1910. godine. svjedoče i ovi podaci:

Mjesto	Broj stanovnika 1810. godine	Broj stanovnika 1910. godine
Subotica	26.000	94.610
Sarajevo	15.000	57.039
Novi Sad	14.000	30.593
Ljubljana	13.000	46.630
Zagreb	8.000	79.038
Skopje	8.000	47.384
Split	7.000	21.407
Beograd	5.000	89.876

Ove podatke (tiskane u *Subotičkim novinama*, god. LXI., broj 7., od 16. februara 2001., str. 13.) **Gašpar Ulmer** preuzeo je iz knjige *Mije Mirkovića Ekonomska istorija Jugoslavije*, Zagreb, 1958, str. 243. i iz knjige *Szabadka szabad királyi város története, II rész*, Szabadka, 1886.

³ V: **Dr. Ante Sekulić** *Hrvatski bački mestopisi, povijest hrvatskih imena mjesta u Bačkoj-bodroškoj županiji*, Zagreb, 1994.

nastavka madžarizacije Bunjevaca i Šokaca, sustavno je raspirivana sumnja u njihovu pripadnost hrvatskom nacionalnom korpusu. Dobro im znano autohtono pučanstvo⁴ - napose živjelo je ovdje i prije doseobe Madžara - kojem se tijekom više migracija priključuje novopridošli pastirsko-graničarski hrvatski živalj, naprasno su počeli proglašavati zaostatkom drevnog, tobože tajnovitog naroda što je, eto, banuo odnekud iz mrklina balkanskog poluotoka, ili se iz Vlaha, Karavlahi i Maura izbjeglih iz Sjeverne Afrike u ovom podneblju prometnuo u Bunjevce i Šokce, etc., etc.

3.

Iz tih razloga književna djela što ih potkraj 19. i početkom 20. stoljeća ispisuju bački Hrvati nastaju u znaku obrane identiteta i nastojanja da se i ovdje dovrši preporod i učvrsti nacionalna svijest dok je, primjerice, moderna u Hrvatskoj (1892.-1914.), kao odjek srednjoeuropskih umjetničkih gibanja, bila shvaćena na isti način kao u ostalim europskim književnostima. Nasuprot tradicionalnom razumijevanju umjetnosti, bitna novost u moderni je što se književnost ne svodi samo na nacionalnu, domoljubnu ili socijalnu funkciju, nego se sve više naglašava estetski smisao književnog djela.

Tako A. G. Matoš (1873.-1914.), najeuropskiji i ujedno najhrvatskiji pisac toga razdoblja putuje, piše i sa svima polemizira, (pa i sa samim sobom i svojim tekstovima od prije), postajući uzor i duhovni vođa, dok bunjevački i šokački pjesnici Stjepan Vujević (1837.-1905.), Blaž Modrošić (1839.-1900.), Ante Evetović Miroljub (1862.-1921.) i Ivan Petreš (1876.-1937.) pišu rodoljubne i socijalno intonirane pjesme, a Blaško Rajić (1878.-1951.) uz pjesme, piše pripovijesti, pučke igrokaze,

⁴ Nakon povlačenja Tatara 1241. godine kralj **Bela IV.** vraćajući se iz izbjeglištva dovodi u opustošenu i desetkovanu Ugarsku naseljenike iz Dalmacije. Ove doseobe nisu prekidane sve do pod kraj razdoblja glasovitog kralja **Matijaša Korvina**, koji je na poticaj svoje supruge dovodio cijele obitelji kamenorezaca i pripadnike drugih zanimanja.

molitvenike, ali i političke članke. Uvidom u djela pobrojanih uočavamo da ona nastaju mimo doticaja sa suvremenom Europom i onodobnih književnih gibanja, dok nam jezična rješenja otkrivaju da uistinu nema prožimanja hrvatskog središta i njegova bačkog ruba.

U razdoblju moderne, također, nema književnih prožimanja ni s djelima ovdje rođenih mađarskih pisaca, primjerice Dezsőa Kosztolányija (1885.-1936.) i Géze Csátha (1887.-1919.). U to vrijeme obojica su već odlučno iskoraknula prema peštanskim listovima, časopisima i nakladnicima gdje će kroz pjesmu, novelu, roman i dramski tekst tragati za čarolijom zauvijek izgubljenog, bajkovitog svijeta djetinjstva proživljenog u Subotici.

Može biti da se u to vrijeme put za uspostavu kakvog-takvog prožimanja ovdašnje hrvatske i mađarske književnosti, pretvarao u glib i zbog svih onih razloga iz kojih se ustanovljavao ironijski i groteskni diskurs u romanu *Á repülő Vučidol* (*Leteći Vučidol*) što su ga zajednički uobličili Géza Csáth, Emill Havas (1884.-1944?) i Artúr Munk (1886.-1955.), tobože izbjegavajući grublje izrugivanje uobičajeno u to vrijeme na račun slabo naobraženih slojeva Hrvata u ovom podneblju.

Bilo kako bilo, primicala se 1914. i svjetski putnik Oskar Vojnić (1864.-1914.), pustolovno ispisujući posljednje krugove oko globusa i još po neku bilješku za svoje putopisne sveske, sve više se približavao Port Saidu, prema završnom prožimanju.

4.

Smatra se da suvremena hrvatska književnost započinje 1914. godine. Od toga vremena, a osobito od 1918. do 1941. godine, u romanima i pripovijetkama subotičkih pisaca Petra Pekića (1896.-1965.), Mare Đorđević Malagurski (1894.-1971.), Marice Vujković (1900.-1964.), Marka Čovića (1915.-1983.) i Balinta Vujkova (1912.-1987.) očituju se gotovo sva suštinska pitanja bunjevačko-šokačkog postojanja (heideggerovski obuhvaćenog izrazom: in-der-Welt-sein), ali i slabosti uvjetovane

pokušajem odbacivanja seosko-provincijalne i osvajanja urbane proze, te ne baš uvijek uspješnim oslobađanjem od folklorističkih natruha. Djela nastala u ovom razdoblju bila su pokušaj uspostave odmaka od svega što bi se moglo nazvati bačkom hrvatskom književnom tradicijom, koja je, uistinu, iscrpla svoje mogućnosti a da se stilski nije dospjela oblikovati, i, na tom se tragu kasnije više nije imalo što reći.

U državi nastaloj sklapanjem mira u Versaillesu, već nakon prvih znakova mamurluka, hrvatski pisci iz Bačke nastavljaju mučnu borbu protiv tuđinskog sputavanja i gušenja nacionalnih prava, ali su se nedovoljno, ili ni malo, trudili da ovladaju takvim književnim izrazom koji bi im omogućio iskorak iz provincijalnog i regionalnog okruženja. Tomu je išlo na ruku što su poneki od njih osobno bili vezani za pisce iz *Kola hrvatskih književnika*, koji su po mišljenju V. Viskovića ostali bez većeg značenja u hrvatskoj književnosti⁵.

Zbog toga piscima ovog podneblja nisu mogli poslužiti za uzor V. Nazor, D. Šimunović, J. Kosor, ili, D. Domjanić, a da ni ne spominjem M. Krležu i A. Cesarca koji su od početka međuratnog razdoblja, kroz časopise, davali presudnu intonaciju suvremenoj hrvatskoj književnoj (a i političkoj!) sceni. Izuzetak su na neki način subotički književni časopis *Bunjevačko kolo* i pisci okupljeni oko njega. Iz protivničkog tabora (*Subotičke novine*, *Subotička matica*, *Subotička Danica* i *Klasje naših ravni*) njima je prigovarano da su marksističko-komunističke provenijencije, a da im je književni uzor upravo Krleža. Istodobno, nema ni traga utjecaja I. Andrića iz njegovog pjesničkog i pripovjedačkog opusa, za koji se može reći da spada u hrvatsku književnost (ali ga neće biti ni u kasnijim razdobljima kada već budu objavljeni njegovi romani koji se pribrajaju srpskoj književnosti). Nadalje, nema tragova utjecaja Lj. Wiesnera, T. Ujevića, D. Cesarića, D. Tadijanovića, ali ni S. Kolara, R. Marinkovića, Vj. Kaleba, etc.

⁵ V: **Velimir Visković**, *VI Književnost*, U: *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, *Hrv-Janj*, Zagreb, 1988., str. 74.

Književno stvaralaštvo vojvodanskih Hrvata stisnuto između dva svjetska rata, doslovno je bilo pritiješnjeno između jugoslavenske mađarske književnosti i srpske književnosti. U takvim uvjetima malo tko je razmišljao o mogućem prožimanju i prevagu odnose suprotstavljenosti.

S pojavom časopisa *Književni sever*⁶, 1925. godine, tenzija popušta, ali samo na kratko. Po mišljenju pojedinih hrvatskih pisaca iz Bačke, i kada su dobronamjerni, uljudni i uglađeni, u *Književnom severu*, uistinu, ipak, rade u korist svoje onodobnosti. Ne poznajući bunjevačku i šokačku prošlost, ostavljali su dojam da se s njom žele upoznati, ali po načinu na koji su to činili moglo se zaključiti da uopće nisu računali na budućnost ovdašnje hrvatske književnosti.

Svojedobna odluka Iliraca da za književni jezik izaberu štokavski govor, kao onaj koji bi mogao sjediniti sve jezične izraze, što omogućava povezivanje kroz jezik i književnost svih hrvatskih pokrajina, uspostavljajući spoj među dijelovima hrvatskog naroda, uznemirila je i uzdrmala nosioce vlasti u Ugarskoj. Radi toga oni sustavno obeshrabruju i guše svaki oblik iskazivanja samosvijesti Hrvata u Podunavlju, a potiču one koji pod određenim uvjetima pristaju zagovarati da su Bunjevci i Šokci tobože ostatak nekakvog malo poznatog, drevnog i tajnovitog, autohtonog balkanskog naroda.

Od 1918. do 1941. godine dio Bunjevaca i Šokaca u okvirima Kraljevine Jugoslavije, konstituirane kao državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca, ostao je u doticaju s matičnim hrvatskim narodom i njegovim institucijama, ali je razvoj kulture i književnosti usmjeravan, potican ili sputavan u ovisnosti od prilika i rasporeda snaga pojedinih partija na kronično trusnoj političkoj sceni. Glede stajališta Hrvata iz Podunavlja stanje se malo i sporo mijenjalo na bolje, a ondje gdje je svoj razorni posao započela mađarska asimilatorska supremacija, maligno se razrasla velikosrpska politička pragma. Prema

⁶ *Rukovet*, 2/1986., god. XXXII.- tematski broj o *Književnom severu*.

njoj Bunjevci i Šokci nisu proglašavani samo za preostatak drevnog i tajnovitog balkanskog naroda koji je čudom dobio do 20. stoljeća nego preko svega još i za tobože nasilno i na prijevaru (sic!) pokatoličene Srbe⁷, etc. Zapravo je politički operacionaliziran stav Vuka St. Karadžića o Srbima sve tri vjere. Nakon raspada SFRJ ovaj stav dobit će neskrivenu podršku nosilaca vlasti u SRJ, režimskih institucija i tiska⁸, a njegov tragičan učinak traje do danas.

Uza sve zamjerke *Književni sever*, kojeg je pokrenuo i uređivao Milivoje V. Knežević (1899.-1973.), odigrao je značajnu ulogu u razdoblju od 1925. do 1935. godine kada je objavljeno 128 svezaka u kojima su, među ostalima, surađivali Ivo Andrić, Bogdan Čiplić, Desanka Maksimović, Momčilo Nastasijević, Mladen Leskovac, Gvido Tartalja, Antun Barac, Tanasije Mladenović i dr.

Do kraja ovog razdoblja (1941.) hrvatski i mađarski pisci u Bačkoj, odnosno u Vojvodini, neće uspostavljati odnose za koje možemo reći da imaju karakter prožimanja, što glede današnjeg poimanja međusobnih relacija može izazvati čuđenje budući da između dva svjetska rata jugoslavenska mađarska književnost ima za cilj da u ovom podneblju očuva mađarski građanski identitet, a isto se može reći i za književnost bačkih Hrvata. Unatoč tomu što su mnogi od protagonista dvije književnosti u doticaju i što se za gdje kojeg hrvatskog pisca ovog podneblja može ustvrditi da je dobro upućen u prilike koje vladaju u ovdašnjoj mađarskoj književnosti.

O značajkama književnosti vojvođanskih Mađara, nakon 1918. godine u uvodniku lista *Napló*, čitamo: “*Svatko, međutim,*

⁷ U tome prednjače **dr. Jovan Erdeljanović** i grupa suradnika iz Srpske kraljevske akademije nauka i umetnosti, nekolicina profesora beogradskog Sveučilišta i Pravnog fakulteta u Subotici, dio pisaca i urednika režimskih časopisa i novina, etc.

⁸ **Svetozar Borak** *Srbi katolici*, Novi Sad, 1999. (O knjizi vidi intervju *Kroz katolicizam do hrvatstva*, *Dani*, Subotica, 20. X. 1999., br. 42., str. 10.-11.)

treba priznati da se nakon sloma Monarhije i rasparčavanja stare Madžarske nisu promijenile samo granice. Madžari u Madžarskoj sada već drugim očima promatraju zbivanja, nego li Madžari u stranim državama, mada su po jeziku i kulturi ostali rođena braća. Drugi ih ciljevi oduševljavaju, drugi problemi plijene im pozornost, pred različitim su zadaćama, u različitim gospodarskim uvjetima, promijenilo se okruženje, pa im se izmijenio i sadržaj života⁹.”

Tijekom Drugog svjetskog rata dio hrvatskih spisatelja iz redova Bunjevaca i Šokaca prinuđen je napustiti Bačku i u Zagrebu izdaje časopis *Klasje naših ravni* i tiska knjige. Po okončanju rata Bunjevci i Šokci u Bačkoj žive u okvirima obnovljene Jugoslavije. KPJ prividno prihvaća preporuke iz Jalte (veljača 1945.) ali ne održava obećanje da će uspostaviti demokratski poredak i održati višestranačke izbore već nameće kontrolu nad vojskom, policijom i organima civilne vlasti. Sve do raspada SFRJ Bunjevci i Šokci s promjenljivom (ne)rećom nastoje izgraditi odnos prema matičnom narodu.

5.

S radom Petra Šegedina *O našoj kritici* pisanim za Drugi kongres književnika Jugoslavije (1949.) i glasovitim istupanjem Miroslava Krleže na ljubljanskom kongresu književnika Jugoslavije (1952.) - obojica odbacuju dogmatske stege u književnosti i umjetnosti - koincidira pojava posve nove književne generacije u Hrvatskoj koja okupljena oko časopisa *Krugovi* (1952.-1958.) traži vlastiti put u stvaralaštvu. Naglašeno se suprotstavljaju poetici socijalističkog realizma, odriču se bilo kakvog filozofskog polazišta i zagovaraju stav o potpunoj slobodi stvaralaštva. Postupno se otvarajući prema književnim iskustvima Europe i Amerike - tih se godina čitaju i prevode F. G. Lorca, Ch. Baudelaireu, P. Valéry, J. Prevert, J. P. Sartre, A. Camus, J. Joyce, W. Whitmann, W. Saroyan, T. S. Eliot, E. Pound, W. Faulkner, E. Hemingway, J. Steinbeck, N. Mailer, J. D. Salinger i drugi -

⁹ V: *Napló*, 16. studenog 1924.

cijela jedna generacija između bitnog i drugorazrednog, uistinu, nastoji prepoznati i uspostaviti nasilno prekinute veze s vlastitom književnom baštinom.

Nadoknađujući zaostatke, obogaćujući hrvatsku književnost tijekom pedesetih i šezdesetih godina različitim koncepcijama shvaćanja književnog djela, zbog svoje izglednosti za novinama i informacijama, u uvjetima sveopće intelektualne konfuzije, ovaj će naraštaj biti žestoko napadan, najprije kao epigonski, a zatim u skladu s omiljenim paradoksima (i ovog) podneblja, sedamdesetih godina bit će optužen za nacionalizam i mitologizaciju prošlosti.

6.

Prvi pokušaj da se nakon Drugog svjetskog rata uspostavi i u ovom podneblju časopisni prostor za književna djela bačkih Hrvata propao je 1947. godine s urednički i nakladnički zbrzanom i nedomišljenom pojavom prvog i jedinog broja subotičkog časopisa *Njiva* iza kojeg su stajali Matija Poljaković (1909.-1973.) i Balint Vujkov (1912.-1987.).

Da neće ići sve glatko moglo se nazreti i tijekom boravka u Subotici predsjednika Saveza književnika Jugoslavije Ive Andrića. Prvo je posjetio Gradsku knjižnicu, a zatim redakciju *Hrvatske riječi* gdje su se okupili predstavnici kulturnih udruga. Tom prigodom Andrić je najprije govorio o tisku:

“Važnost postojanja jednog lista za Hrvate u ovim krajevima je neobično velika. I to ne samo iz političkih razloga, naime što Hrvati u ovim krajevima žive u perifernim oblastima naše zemlje stotinama godina pritiskivani morem inostranih osvajača nego i radi čuvanja čistote jezika. Po čistoti govora se poznaje jedan narod. I jedan list kao što je vaš može ogromnu ulogu u tom pogledu da odigra i veliku kulturnu misiju da izvrši.”

Zatim su se u prostorijama Hrvatskog kulturnog društva okupili mladi književnici i pjesnici da čuju mišljenje uglednog gosta o uvjetima za književno stvaranje nakon rata i oslobođenja.

Na pitanje kako utvrditi koncepciju književnog časopisa za Hrvate u Vojvodini *Njiva*, čije je pokretanje upravo bilo u tijeku, Ivo Andrić je rekao da časopis ne bi trebalo ispunjavati isključivo književnim priložima već i radovima koji obrađuju pripovijesti, pjesme i umotvorine prikupljene u narodu budući da je po njegovu sudu u njima sačuvana bit i originalnost unatoč dugogodišnjeg ropstva pod tuđinom. Također, Andrić je govorio o velikom značaju ovog časopisa za kulturni život Hrvata u Vojvodini ukazujući da Hrvati u ovim krajevima do tada nisu stvorili “*jaču noviju književnost*” pa bi stoga na stranicama ovog časopisa trebali otkrivati i poticati razvoj mladih talentiranih pisaca¹⁰.

Drugi pokušaj započet će 1953. godine Lazar Merković okupljajući suradnike na književnoj strani subotičkog lista *Hrvatska riječ*, što će u proljeće 1955. godine uroditi pojavom časopisa *Rukovet*, uistinu autentičnog književnog glasila koje izlazi do danas. Od kada je pokrenut, časopis *Rukovet* postao je prostor prožimanja mnogih, a osobito vojvođanskih književnosti. Ne postoji ni jedno značajno književno ime iz Vojvodine a da mu nisu tiskani radovi na stranicama ovog časopisa. U broju 5 iz 1990. godine što ga je pripremio Lazar Merković, na 283 stranice objavljena je biobibliografija časopisa *Rukovet* od svibnja 1955. do travnja 1990. godine.

7.

Kolikogod je *Deklaracija o hrvatskome jeziku* (1967.) pisana s oprezom, “*standardnom jugoslavenskom realsocijalističkom frazeologijom*”, kako se o njoj devedesetih godina očitovao Dalibor Brozović, odmah postaje predmetom spora koji je izazvao bijes, prerastajući kulturne i jezične okvire poprimajući opseg i obilježja oštre političke borbe i nacionalne konfrontacije.

Sedamdesete godine donijele su mnogo nevolja i bačkim Hrvatima iznova potičući pojavu ideoloških Bunjevaca¹¹, tih

¹⁰ *Hrvatska riječ*, 6. XII. 1946.

¹¹ Ideološki Bunjevci nisu skrivali svoju ambiciju da preuzmu ulogu

vječitih podložnika svih vlastodržaca u ovom podneblju; austrijskih i ugarskih, a potom onih iz Kraljevine Jugoslavije i SFRJ, a od vremena Miloševićeva puča i “jogurt revolucije” oni su odani poslušnici troglave koalicije CPIC-JYJI-CPC¹².

Do sada je malo tko htio čuti naše stanovište. Uglavnom su nam govorili o čemu bismo i što trebali misliti i kako glasovati. Oni koji uviđaju da govor o hrvatskoj književnosti u Vojvodini nije bez utemeljenosti, zajedno s nama pokušavaju preskočiti ponore što su nastali nasilnim i umjetnim stvaranjem nacionalnih manjina da bi se razjediniio i usitnio književni i nacionalni korpus bačkih, odnosno vojvođanskih, Hrvata. Zajedno s nama bit će u zrakopraznom prostoru dokle god se kroz Ustav SRJ i republika ne usvoje ustavni zakoni o nacionalnim manjinama. Tek kada se utvrdi naš status pripadnika manjinske nacionalne zajednice, naša osobna i kolektivna prava, može započeti posao uspostave onoga što je u ovom podneblju preostalo od hrvatskog jezika i kulture.

Tada će se stvoriti preduvjeti da se uz višesatni radijski i televizijski program, te vlastiti tisak (*Hrvatska riječ*), pokrene književni časopis i izdavačka djelatnost, te da se na novosadskom sveučilištu (po mogućnosti sa sjedištem u Subotici) utemelji *Katedra za kroatistiku*, glede riječi koja je održala i čuvala našu

tlačitelja svojih sunarodnjaka, po uzoru na dobro nam poznate mađaronske i velikosrpske bunjevačke režimske likove, te da uz pomoć zaborava, cenzure, nacionalističkog i/li ideološkog pritiska izbrišu naše sjećanje, historijski hod i povijesno okruženje, sasijecajući nam pravo na budućnost. Nastoje ukloniti one Bunjevce što su svjesni vlastite pripadnosti hrvatskom narodu, snivaju njihov nestanak, stvarajući prostor tuđinskoj nasilnosti što su je preuzeli kao svoju.

¹² Unatoč tomu što su imali “svojega” ministra u Vladi Srbije (Ivan Sedlak), uvijek su bili raspoloženi odaslati kojekakva izaslanstva sastavljena od pomno “biranih” čija je zadaća bila iskazati odanost moćnicima na vlasti, primjerice načelniku Okruga, ili pak Vojislavu Šešelju, kojega su htjeli promovirati u nekakvog “skrbnika, patrona, što li” Bunjevaca, što je s vremenom poprimilo razmjor nesvakidašnje političke perverzije budući da je sam Milošević vojvodu od zardale kašike proglasio svojim “*omiljenim oporbenjakom*”.

svijest kao pripadnika hrvatskog naroda odupirući se svim do sada programiranim integracijama.

Pri tomu je važno ne zaboraviti da su nam među najvećim neprijateljima bili (i ostali) naša popustljivost i pomirljivost, postupno ustupanje od vrijednosti koje su stvarali naraštaji i na koncu odricanje od njih. Među ine naše gluposti nužno je pribrojiti krivo čitanu i operacionaliziranu mitteleuropsku toleranciju¹³. Na tomu je tragu bačka hrvatska skupina pokazala nevjerovatno umijeće da samu sebe marginalizira i zaturi u nigdje-ne-pripadnosti. Oni pak, koje je ovaj osjećaj, makar i malo, uznemiruje a sedamdesetih su i devedesetih godina dvadesetog stoljeća ponešto i poduzimali, stjecajem povijesnih i drugih prilika ostarjeli su i po sebi i sukladno režimima što su ih determinirali. I sada već mirne duše možemo reći ostarjeli su za cijelu jednu koncepciju svijeta koju nisu dospjeli ni uobličiti u cjelovitu paradigmu.

8.

Od 1967. godine suradnik sam književnog časopisa *Rukovet*. Od 1970. član sam Uredništva, s dva prekida (1974. i 1975., te 1978, 1979, 1980, 1981. i 1982.). Od početka 1983. do početka 1994. godine uređivao sam časopis *Rukovet*¹⁴... Kada kao suradnik, član Uredništva i urednik ovog časopisa sredim svoja književna i druga iskustva, dolazim do zaključka da je neophodno što prije pokrenuti časopis hrvatskih vojvođanskih

¹³ Među nebrojenim mnoštvom tekstova na temu Mitteleurope vidi: **Imre Paska** *Morfologija Srednje Evrope*, Habitus, Novi Sad, mart 1999., str. 153.-195., i **Imre Paska** *Srednja Evropa, dimenzije značenja*, Habitus, Novi Sad, decembar 2000., str. 59.-82.

¹⁴ Od broja 1.-2./1983. do zaključno s brojem 1.-2.-3./1994. U tom razdoblju tiskana su 74 broja ovog časopisa, od toga osamnaest tematskih brojeva * XXIX. (1983.); 1.-2, 3, 4, 5, 6; XXX. (1984.): 1, 2, 3, 4, 5, 6; XXXI. (1985.); 1, 2, 3, 4, 5, 6; XXXII. (1986.); 1, 2, 3, 4, 5, 6; XXXIII. (1987.); 1, 2, 3, 4, 5, 6; XXXIV. (1988.); 1, 2, 3, 4, 5, 6; XXXV. (1989.); 1, 2, 3, 4, 5, 6; XXXVI. (1990.); 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12; XXXVII. (1991.); 1.-2, 3, 4.-5, 6.-7, 8.-9.-10, 11.-12; XXXVIII. (1992.); 1-2 XXXIX. (1993.); 1-2-3 XL. (1994.); 1.-2.-3.

pisaca, glasilo koje bi na mnogonacionalnoj sceni osigurao hrvatsko viđenje ovog podneblja i njegovu nadasve suvremenu književnu interpretaciju¹⁵. Istini za volju, od 1996. godine, od kada se tiska novi tečaj časopisa za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni*, stvoren je privid da hrvatski pisci u ovom podneblju imaju svoje glasilo. No, *Klasje naših ravni* nije doseglo niti onaj značaj što ga je imalo u razdoblju od pokretanja 1935. do prestanka izlaza 1944. godine. Na stranicama ovog diletantski uređivanog časopisa i dalje se tiskaju pučkoroantičarske tlapnje, pa zakonomjerno ondje i nema mjesta za književna i estetska ostvarenja afirmiranih hrvatskih pisaca iz Bačke, odnosno iz Podunavlja.

Iskustvo s *Klasjem naših ravni* i sličnim publikacijama zorno nam pokazuje koliku štetu trpimo zbog omota bez sadržaja, te radi pretjeranog folkloriziranja, etnologiziranja i sklonosti da se suvremenost samoubojstvenom ustrajnošću tumači iz prošlosti.

Pisac neosporno ima sposobnost i odgovornost uzdizanja i artikuliranja najviših nacionalnih vrijednosti da bi ih ponudio na ugradbu u cjelinu svijeta. Jedino tako može ispitati vlastiti osjećaj da smo ovdje od iskona i provjeriti do koje smo mjere povezani s drugima, što je, također, uvjet (i) našeg opstanka. To je i jedan od ključnih razloga da se iskaže potreba i sposobnost prožimanja, ali i utvrđivanja mjesta s kojeg ono može započeti.

Građanski način razmišljanja, odgovornosti i inicijative (dakako i one političke) jedina je brana zakržljaloj svijesti. Budući da potiču moralnu odgovornost svakog pojedinca, one su preduvjet obrane (i) hrvatskih kulturnih tečevina uz očuvanje nacionalnog identiteta, ali i nužne duhovne obnove.

Pri tom nemojmo zaboraviti i današnji se hrvatski identitet

¹⁵ O tome sam pripremio rad za redovitu godišnju skupštinu HAD-a, održanu 25. studenog 2000. V: Razlozi koji nalažu pokretanje književnog časopisa za Hrvate u SRJ, CMK informator, Novi Sad, prosinca 2000., str. 7.-11. (Pretiskano u spec. prilogu nedjeljnika *Odgovor*, Kontakt Hrvatska, broj 13., siječnja 2001., str. 12.-13.

gradi od više sastojaka, a zagrebački, dalmatinski, istarski, slavonski, srijemski, bački, bokokotorski i drugi, samo su neka obilježja toga identiteta. Iz ovoga slijede bar dva ključna pitanja. Do koje mjere je optimalno zalagati se za jedinstven identitet svih Hrvata? I, da li svi Hrvati uvijek i na svakom mjestu, nužno govore hrvatskim jezikom?

Tražeci odgovor na ova (i druga) pitanja moramo se odrediti prema prijelomnim sukobima iz prošlosti, dugotrajnim nacionalnim integrativnim procesima, pokušajima zbližavanja s drugim narodima i odvajanjima od njih, te u prepoznavanju između suprotstavljenih ideologija.

Ova pitanja se osobito izoštravaju na rubu, svakodnevno ih osjećamo i nisu samo teorijske naravi. pisci su prinuđeni da ih prepoznaju i onda kada se njima ne žele baviti.

Pri tom imajmo na umu da su književna djela ovdje stvarana u davnini, i ona što se pišu danas na hrvatskom jeziku, most koji nas najprije spaja s matičnim narodom. Ona nam daju i određuju sposobnost i mogu utvrditi mjeru našeg prožimanja s drugim književnostima ovog podneblja, a ono je potrebno i međusobno važno.

9.

Kakvo je uistinu hrvatsko književno pismo u ovom podneblju? U kojoj mjeri je ono dio matičnog kulturnog i književnog pisma, te srednjoeuropskog kulturnog identiteta? Tražeci odgovore na ova pitanja, dakako, ne smiju se zanemariti uvjeti u kojima hrvatski književnici žive i stvaraju, a postojanost hrvatske riječi osobito tijekom devedesetih godina 20. stoljeća u Podunavlju ukazuje i na stvarne granice hrvatskog književnog prostora.

Možda romani što smo ih napisali od 1875. do danas nisu označili vrijeme velike jezične zrelosti niti velike kulture, no, ta su djela ipak svojevrsni čuvari znanja o nama samima, trajno ovdje i kada se o tome ne govori koliko bi bilo potrebno. I kada se naše prisustvo, jezik i književnost osporavaju, niječu. Hrvatski podunavski roman nastajao je u odsustvu zanimljivijih intelek-

tualnih poticaja i bez potrebnog uvida u suvremena zbivanja u društvenim i humanističkim znanostima. Unatoč tomu tragom ovih djela (a manje iz njih samih) u mogućnosti smo spoznati i utvrditi razmjer izazova i preokreta kojima nas je povela moć vlastite, materinske riječi.

EP *SLAVA* BLAŠKA RAJIĆA - TRAŽENJE PUTA OBNOVE KULTURNE BAŠTINE

1.
Rajić nam nije ostavio svoje svjedočenje o tomu što je neposredni povod nastanka epa *Slava* pa nismo u mogućnosti sa sigurnošću ukazati na pojedinosti koje su bile izravni poticaj pisanju ovog obimnog pjesničkog djela. Jamačno ga je na pisanje nagnala i njegova vlastita užasnutost nad strahotama Drugog svjetskog rata, neprojenim žrtvama, besprimjernim zvjerstvima i pustošenjima. Napose, nezadrživo njemačko nadiranje prema europskim prostorima u kojima su nastanjeni Slaveni moglo je u njemu oživjeti mladenačke iluzije o jedinstvu Slavena, pače njihovom ujedinjenju. Uprizorenje ove fikcije Rajić će izmjestiti u daleku prošlost, izvan prepoznatljivog vremena i prostora, ondje gdje su se Slaveni mogli susresti s kršćanstvom, kako to Rajić opisuje i gdje su se uistinu svi mogli ujediniti (i) protiv rimskih osvajača, a njih je doista u jednom razdoblju predvodio Marko Aurelije. Dakako, i on je u Rajićevu epu puno više situiran u prostor literarne fikcije a manje unutar povijesno provjerljivih činjenica. Odstupanje od povijesne istine i stvarnih zbivanja te pretvaranje povijesnih ličnosti u prototipove književnih likova omogućuje mu da iskaže vlastite ideje o borbi za oslobođenje, nužnost suprotstavljanja svakoj sili i tlačenju, prožimajući svoj ep dubljim općeljudskim smislom, prikazujući vječnu čovjekovu borbu protiv nasilja, stalni sukob dobra i zla, te poraz i kaznu zla nad kojim dobro uvijek na kraju pobjeđuje.

Uza sve, neskriveno dirnut stradanjem ranjenika i ratnih zarobljenika, Rajić u svom epu opisuje scene u kojima puk i

ratnici nakon što su postigli pobjedu nad onima što su ih htjeli podjarmiti i u roblje pretvoriti – u kršćanskom duhu pružaju poraženima ruku pomirbe i pomoći, postupajući prema njima samilosno, što se posebno očituje prema neprijateljskim ranjenicima i zarobljenicima.

Treba li kazati da je (i) slavenska zbilja oduvijek bila daleko od ove plemenitim čuvstvima natopljene fikcije? Ima li potrebe ulaziti u pojedinosti zvjerstava što su ih baš Slaveni provodili nad onima koji su im (nedajbože!) dopali šaka? Je li Rajić makar od vremena na vrijeme vjerovao u ovu besmislicu, uljepšanu laž?

Sasvim sigurno nije vjerovao - ni malo!

Posredne dokaze možemo naći u njegovim međuratnim tekstovima, tako je ubrzo nakon dolaska na vlast Adolfa Hitlera u *Subotičkim novinama* napisao da će taj diktator “*sломiti zube*” zbog svojih neljudskih postupaka, dok u povodu ubojstva Kirova piše o bezakonju i zločinima što se provode u Rusiji sovjeta. Ovo upućuje na zaključak da je naglašena plemenitost njegovih junaka u epu *Slava* dio Rajićevih želja i ideala što su od antičkih vremena bili u pravilu nedosegnutim uzorom nebrojenim naraštajima. Moglo bi se reći još i to da je ova naglašena plemenitost dio Rajićevih zamisli za vrijeme što ga je željno očekivao, vrijeme poraća i čovjekove obnove.

Unatoč tomu što su mu tijekom internacije u budimskom samostanu uskratili gotovo sva prava, nije klonuo. Čvrstini njegova duha pridonose česte posjete sunarodnjaka i članova obitelji. I preko njih Rajić ostvaruje uvid u ratnu zbilju ovog podneblja, pa već s njima u razgovoru glasno snuje, ali i trezveno predmnijeva. Rajić nije čovjek koji bi se prepustio nesputanosti sanjarija budući da je cijeli život proveo s obadvije noge sigurno stojeći na tlu. I kada bi se kao župnik obratio vjernicima i kada bi kao narodni vođa zastupao puk pred državnim tijelima. Stoga su njegove “sanjarije” nadasve programske naravi, promišljene su i u njima se mogu prepoznati ideje duhovne, moralne i svake druge obnove puka kojemu je posvetio cijeli život.

Budući da je nepodnošljiva zbilja inducirala u njemu utopijske ideje, Rajić projekcije izlaska iz toga stanja traži oslanjajući se isključivo na antunovićevske uzore što će ga u književnom i svakom drugom pogledu odrediti kao zakašnjelog ilirca-preporoditelja. Zamisli što ih iznosi u epu *Slava* poklapaju se s temeljnim zamislama ilirskoga pokreta, a to su: važnost sloge, isticanje slavne prošlosti, veličanje narodne vrijednosti pred stranim i poticanje vjere u budućnost. Kao i svi drugi ilirci prije njega, Rajić u duhu Herderove filozofije u slavenstvu vidi mesijanističku ulogu (*Vjekovi Ilirije*). Osim domoljubljem njegovi su stihovi prožeti slobodarstvom i humanošću, a stihovi posvećeni Janji i Javoru napisani su u duhu slavljenja ljubavi i njezinih moći.

Pisanje epa *Slava* Rajić je završio 1942. godine. Zašto ga je ostvario baš u desetercu, povodeći se za poetikom epske narodne pjesme, svjesno se uzdržavajući estetizacije rukopisa? Možemo li u tome prepoznati autorove književne namjere? Je li on ovo djelo pretežito namijenio slabije obrazovanoj publici? Jamačno, kao dugogodišnji sakupljač narodne predaje imao je uvida u nepotrošivo bogatstvo tradicije, mnogo puta se osvjedočio kako deseteračka čvrstina i jasnoća djeluju na slušatelje (vjerojatno i na čitatelja). Uz saznanje da i Kačić tomu deseteraštvu izravno duguje svoju dugu opstojnost.

Kompozicija djela je kronološka, izuzev kada je izdvojen tematski zaokružen umetak, tada se vremenski tijekovi razdvajaju, ili se prepliću, a tako ostvaren meandar ili digresija služi uvećanju sudbine pojedinca, te za prikaz pojedinih zbivanja od značaja za razumijevanje cjeline. Pokriven je razmjerno širok zemljopisni prostor; srednja Europa, Balkan, Bliski Istok. U djelu se osjeća kačićevska ideologija slovinstva, veličanje slovinske prošlosti, a protuturska tendencija zamijenjena je proturimskom tendencijom što je zapravo maska za protunjemački, antinacistički, bolje reći antifašistički stav Blaška Rajića. U tom smislu ep *Slava* je bunjevačka prosvjetiteljsko-ilirska ili ilirsko-preporodna inačica, po svemu dakle zakašnjelo djelo koje u svojoj biti spada

u drugu polovicu 19. stoljeća kada je započelo preporodno razdoblje Hrvata u Podunavlju.

2.

Već kroz **Prolog** epa *Slava* (djela od bezmalo 4 tisuće deseteraca raspoređenih u 24 pjevanja) Blaško Rajić ispovijeda jedno od svojih temeljnih uvjerenja prema kojem je od značaja racionalno spoznati svijet onakav kakav on jeste kroz istinite predodžbe o njemu za koje držimo da su upravo radi toga jedino prihvatljive:

Upoznaj je - istinu - čovječe!

Otkrit ću je, nek je svako štuje!

Riječi, vilo, blago poprati mi¹.

Prizivajući u pomoć vilu, dakle, onostrano biće, pjesnik uočljivo naglašava još jednu visoko postavljenu spisateljsku nakanu – uspostaviti uvjete za susret dvije ključne pozicije ljudske ličnosti i prepoznavanje onoga za čim čovječanstvo stremi od kada gradi svijest o sebi, težeći spajanju logosa i spoznaje da bi tako ostvario što cjelovitiji pogled na svijet i uspostavio osjećaj potpunosti.

Pjevanje prvo (142 deseterca) je niz idiličnih slika iz života predaka, posvećenih svakidašnjici, poslovima oko kuće i blaga. Ovi su prizori postali sastavni dio epa kao rezultat bavljenja Blaška Rajića predajom, ona je nenapisana povijest Hrvata u Podunavlju, nju čine istine, iskustvo i legende koje se prenose s koljena na koljeno. Ona je usmena tradicija, sačinjavaju je podaci iz prošlosti što ih prihvaćamo bez dokaza i provjere.

Pastirica **Janja** kćerka **Ljudije** župana, starješine grada Vedrijana, glavni je ženski lik epa. U Rajićevu epu ona je *pastirušica*, po zvučnosti ova riječ podsjeća na imenicu *reduša*, u Bunjevaca je to ona osoba koja u obitelji vodi kućanstvo prema

¹ Blaško Rajić *Slava*, Subotica, 1998., str. 114.-115.

redu i vremenu što su joj utvrđeni². Reduša je oličenje uređenosti njihova jednostavnog i prirodnog svijeta, a kroz socijalni i obiteljski status *reduše* naziru se ostaci odnosa koji bi mogli biti primjereni matrijarhatu.

Međ ovcama pastiruha mlada

Na gomili bijelih oblaka

Kamo sunce, ne koraca: plovi,

Crnim okom šine dubokime³

Daljnji opis pastirice Janje spjevan je u formi glasovite slavenske antiteze:

Ko je ova blistava pojava?

Da l' je vila šumu ostavila

Da počuva vilenjačke ovce?

Il je sašla sa sunčeva dvora

Na čuđenje svakog ljudskog stvora?

Nije vila, nije sunčanica.

To je Janja Ljudije župana,

Starešine brijega Vedrijana⁴.

U tom času pred Janju će iskoraknuti stasit junak **Javor**, sin **Žiže** župana, dječakom su ga ugrabili Nijemci i prodali u roblje. Javor je glavni muški lik u epu, njegova pojava izaziva opću pozornost, jednako među ljudima i blagom:

Sušne šuma, a ustuknu ovce

I sve plahe ukočile glave⁵,

Razlog tomu je Javorova pojava:

Kliznu grana iz zadnjeg šipraka

I otkrije stasita junaka⁶.

Nesvakidašnjost Javora ne očituje se samo u njegovoj tjelesnosti, već mnogo više u onomu drugom što njegova pojava

² "Svake nedilje jedna od dvi snaje je reduša, a ona druga radi u to vrime u polju." U: M. Peić*G. Bačlija *Rečnik bačkih Bunjevca*, str. 310.

³ Pjevanje prvo (26, 27, 28, 29), str. 6.-7.

⁴ Isto (43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50), str. 7.

⁵ Isto (53, 54), str. 7.

⁶ Isto (61, 62), str. 7.

pobuđuje:

*Mlad se junak veselo osmjehne
Kano sunce kad ga oblak mine
i besjedi pastiruši mladoj:*⁷

Susretu Janje i Javora posvećuje Rajić najljepše svoje deseterce. Uz vanjski i nutarnji sklad što se očituje u opisu ljudi i krajolika, kroz njih pulsira povišena emotivna tenzija, njome autor navješćuje rađanje ljubavi među mladima, a ona se zametnula - na prvi pogled. Njihova je ljubav znakovita iz još jednog razloga, budući da je to susret djece dvojice župana, narodnih vođa, u njima je oličena opstojnost puka, koji će predvoditi obranu Vedrijana.

Kod spomena ovog toponima dolazimo u doticaj sa stanovitim povijesnim i zemljopisnim pitanjima što će razborita čitatelja potaći na oprez. Odmah recimo, ovo nije jedino mjesto u Rajićevoj *Slavi* gdje je potrebno uložiti povećanu pozornost i uložiti dodatni napor da bi se spominjani toponim mogao razumjeti onako kako je autor epa želio. Najprije, zapitajmo se gdje se nalazio Vedrijan? Na mjestu današnjeg Beča, Bratislave, Budima (Pešte), Bača, Vukovara, Iloka, Bačke Palanke, Srijemske Mitrovice, Petrovaradina, Zemuna, Beograda, Golupca ili nekog drugog, nama danas, možda nepoznatog grada, kojemu autor pridaje značaj, bezmalo, mitskog slavenskog središta na Dunavu.

Opis pravaca pristizanja predstavnika pojedinih slavenskih plemena na skupštinu, što je sazvana radi obrane od nastupajuće rimske prijetnje, ide u prilog u tomu da bi se Vedrijan mogao nalaziti negdje u širokom prostoru od Beča do Bratislave. Razumije se, i ovu mogućnost treba razmotriti, uz stanoviti oprez budući da se Rajić u svom epu ne pridržava uvijek povijesnog slijeda niti svih historijskih, pa tako ni zemljopisnih činjenica. Radi toga ne bismo smjeli isključiti ni mogućnost da Rajić Vedrijana nalazi i smješta – južnije!

⁷ Pjevanje prvo (65, 66, 67), str. 7.-8.

Pjevanje drugo (229 deseterca) u znaku je pojave Ljudije župana i njegovih sinova, njihov je opis također spjevan u formi slavenske antiteze:

*Da li grmi, il se zemlja trese?
 Il je Danu prelio bregove?
 Niti grmi, nit se zemlja trese,
 Nit je Danu prekinuo branu
 Već dolazi Ljudija župane
 S pet sinova ko pet silnih lava,
 A pred njima lako kroči Dako⁸.*

Susret Javora, Janjina oca Ljudije župana, dake (daka?), kako ga ona zove, i njene braće, ostvaruje se posredstvom jednog dječjeg lika, malog Kostreše-nestaše. Iz njegova diskursa do čitatelja ne dopiru samo obavijesti što upotpunjuju opću predodžbu o vječitoj radoznalosti djece već i druge koje su rezultat diskursa samog autora.

Kostreša pripovijeda Javorovu povijest, njega su još dok je bio dijete oteli i prodali u roblje rimskom caru, ondje je postao gladijator i uspio pobjeći da upozori svoje sunarodnjake na opasnost od Marka Aurelija koji se sprema udariti na Slavene s namjerom da ih pokori.

U Pjevanju drugom prepliću se pjesničke potvrde ljubavi što se rodila među Janjom i Javorom:

*Kad eto ti Janjice djevojke,
 Ona zove večerati daku,
 Dragog gosta i družinu cijelu.
 Svjetlo nosi pred njima u mraku.
 Svi stupaju za Janjinim svjetlom,
 A Javore za svijetlim očim,
 što mu sjaju ko u noći zvijezde:
 Za očima Janjice djevojke⁹.*

Slijedi opis zajedničke trpeze za sve mlade i stare od kojih se očekuje da će sudjelovati u pružanju otpora rimskoj vojsci.

⁸ Pjevanje drugo (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), str. 10.

⁹ Isto (114, 115, 116, 117, 118, 119, 120), str. 12.-13.

Goste dvori domaćica glavom Tihomira, kćeri Ljutovida/Vjerna ljuba Ljudije župana. Pozvan je i otac Zamolac, svećenik Svevida, slavenskog poganskog božanstva:

*De, blagujte, dragi gosti naši!
Majka stara neka se ne stara
Da joj sinak pati i gladuje.
Pan Zamolče, kad ti nama dođeš,
Kao da nam sunce na prag sine¹⁰.*

Pjevanje treće (64 deseterca) uistinu je izvadak iz bunjevačke narodne predaje, krasna balada koju je svojedobno zabilježio Ive Prčić stariji, prema kazivanju Jele Jaramazović iz Subotice. Pod naslovom Janjina sirotica, prvo je objavljena 1942. godine u Zagrebu, u šestom svesku Matice hrvatske *Hrvatske narodne pjesme (Haremske pričalice i bunjevačke groktalice)*, na 142.-144. str. Janjinu siroticu objavio je i Bela Gabrić u kalendaru Subotička Danica za 1984. godinu, na 159. str.

*Žito želi pitomi Slovini,
Žetelice pitome Slovinke
I pred njima udovica Janja.
Kose su im od srebra kovane,
A vondiri od suvoga zlata,
Gladalice od dragog kamena.
Otud idu Nijemci pustolovci.
Svaki hvata po lijepu djevojku.
Zatrča se Nijemče momče mlado
Pa uhvati udovicu Janju
I s njom bježi u zelenu goru.
Kad su došli u zelenu goru
Al bjesedi udovica Janja:
'Pusti mene da se natrag vratim,
Ostala mi moja sirotica
Pod otkosom u zelenoj travi
Još malena od sedam nedjelja.'*

¹⁰ Pjevanje drugo (210, 211, 212, 213, 214), str. 15.

*Al besjedi Nijemče momče mlado:
'Ne budali, udovice Janje!
Što mi nisi prije kazivala
Pa ja ne bi ni nju ostavio.'
To je malo vrijeme postajalo,
Malo vrijeme tri godine dana,
Al izlazi udovica Janja,
Ona ide na dvor na sunašce
Ne bi li ju ogrijalo sunce ...
Otud lete dva vrana gavrana.
Ugleda ih udovica Janja,
Ugleda ih pa im progovara:
'Stante, stante, dva vrana gavrana.
Kud letite i otkud letite?
Ne letite iz zemlje Slovinske
Jeste l vidli moju siroticu?
Nije l bosa, nije l gologlava?
Nije l gola, nije l raspojasa?'
Al besjede dva vrana gavrana.
Krilma lete, a kljunom besjede:
'Mi letimo iz zemlje Slovenske.
Vidili smo tvoju siroticu.
Nije bosa nije gologlava,
Nije gola nije raspojasa;
Sa ujakom čuva mala ovce.
Ujak Dašo lijepo zapovjeda:
'Vrati ovce, mala sirotice,
Koju te je ostavila majka
Pod otkosom u zelenoj travi
Još malenu od sedam nedjelja ...'
Ovce vraća mala sirotica,
Ovce vraća pa s ovcom divani:
'Alaj, ovco, nemoj budaliti,
Nemoj tvoje jagnje ostaviti,
Ko što j mene ostavila majka*

*Pod otkosom u zelenoj travi
 Još malena od sedam nedjelja,
 Ostavila i zaboravila:
 Nigda do nje sunca ne doprlo ...'
 Kad to čula udovica Janja
 Mrtva Janja crnoj zemlji pala:
 Od žalosti srce joj prepuklo...¹¹*

Bunjevačka pučka balada o udesu udovice Janje i njene kćeri koja postaje sirotica kada joj Nijemac ugrabi majku, prema strukturi i porukama, nalikuje glasovitoj *Hasanaginici*. Janja će presvisnuti budući da nije mogla podnijeti oštre, a neutemeljene riječi prijekora što ih izriče njezin brat, a on ju je, ne znajući što se uistinu zbilo, optužio da je napustila i zaboravila svoje dijete. Pod uplivom ujaka iz djetinjih se usta čuje eho surove nepravde njegovih riječi.

Zbog čega je Rajić uvrstio ovu baladu u svoj ep uz tek manje preinake? Najprije se podsjetimo, bio je dugogodišnji sakupljač i vrstan znalac bunjevačke predaje, a sakupljanje epskih i lirskih pjesama bilo mu je od znatne koristi tijekom pisanja epa i jamačno je znao više verzija pjesme *Janjina sirotica*. Njeno uvrštavanje u ep može se razumjeti kao put uspostave paralelizma između sudbina Janje udovice i Janje pastirice. I u jednom i drugom slučaju već smo u početnim stihovima suočeni s antičkim obrascem anticipacije tragičnog kraja junakinje, a isticanje neizbježnosti njene pogibije nužno je dovedeno u vezu s time da je ona kćer župana Ljudije i djevojka Javorova. Na taj je način, dodavši scenama masovnog stradanja i pogibije pojedinačni roditeljski gubitak i prekid ljubavi između dvoje mladih, autor zorno upotpunio dojam o strahotama kroz koje prolaze svi, od pojedinca do zajednice.

Pjevanje četvrto (101 deseterac) u njemu narod sluša gusle i gajde a, dok se igra kolo, starješine sjede u domu i vijećaju kako se obraniti od pustoši i robovanja. Prvo daju riječ

¹¹ Pjevanje treće (1.-60.), str. 16.-17.

Javoru, on im opisuje što je naučio živeći među tuđincima:

*U Rimu sam vidio i čuo
Što se zbiva u cijelome svijetu.
Najviše se dojmili me ljudi
Što priznaju nekog novog Boga,
A taj umri pribijen na križu,
I uskrsnu. To im knjige pišu.
Kršćani se oni nazivaju¹².*

Rimski carevi ih progone što ne štiju državne bogove i odbijaju ih priznati za svoje božanstvo. U tom opisu Javor spominje Nerona koji ih u slamu zamata i žive ih pali, ali i pojedina čuda koja prate apostole nove vjere, a otac Zamolac upada mu u riječ:

*Stani! Tog sam ja vidio Pavla;
Na nauci bijah u Solunu
I on tamo skoro digo bunu
Zavadišći Jevreje - Avrame.
Jedni htješe Boga propetoga
A drugi ga odbijaše ljuto ...
Slušao sam njihove nauke
Al ne mogoh to sve razumjeti,
Pozivo se on na knjige stare
Što kazuju da će Bože doći,
Od djevice da će se roditi,
A za ljude muku, smrt podnijeti¹³.*

Pjevanje peto (147 deseteraca) u njemu se, nakon Javorove ispovijedi i spoznaje bliske opasnosti, u glavama brižnih starješina roje tamne misli i briga u prvom redu o tomu kako izbjeći nevolje, ne postati robljem, sačuvati slobodu. Ljudija župan im govori:

*Mislim da nam jedno svima jasno:
Bez pomoći, mi sami propasmo!*

¹² Pjevanje četvrto (41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50), str. 19.

¹³ Isto (65,66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76), str. 19.-20.

Al imamo, hvala Bogu, braće¹⁴.

Župan ih poziva na slogu s onima koje drži za Slavene, no, nabranje slavenskih plemena u suvremena čitatelja može izazvati dvoumice, pa i kada se odbace netočnosti, ono zaslužuje stanovita razjašnjenja. Tijekom Drugog svjetskog rata, mađarske okupacijske vlasti uhitile su i zlostavljale šezdeset trogodišnjeg Blaška Rajića, a nakon što su uslijedile intervencije najviših crkvenih instanci, zahvaljujući osobnom zalaganju dr. Alojzija Stepinca izbjegao je streljački vod i interniran je u budimski franjevački samostan, u 17. i 18. stoljeću važno kulturno i obrazovno stjecište Hrvata u Podunavlju. U tom samostanu svojedobno je djelovao Matija Petar Katančić¹⁵, a u samostanskoj knjižnici, uz tiskana djela, pohranjena je njegova cjelokupna rukopisna ostavština. Katančić je arheolog, numizmatičar, pjesnik, prevoditelj Biblije na hrvatski jezik, profesor sveučilišta s međunarodnom znanstvenom reputacijom, respektabilna i nezaobilazna ličnost, ali u svjetlu današnje spoznaje, pojedine njegove tvrdnje teško su održive, ili izazivaju upitnost.

Pjevanje šesto (127 deseteraca) u njemu saznajemo za usud (Janjina djeda strica) Sirotana i on je, kao dijete, bio otet i prodan u rimsko roblje, potom odveden u zemlju Judejsku gdje se, utekavši u pustinju, priključio nomadima, pastirima. Jednom prigodom, pored Betlehema, iza pola noći:

Nasta lavež od čobanskih pasa.

Nasta vika, pusta od čovjeka.

Ja pogledah i podigoh glavu,

Kad, al sija svijetlo ko po danu,

Glas dopira ko da frula svira:

"Ne bojte se pastiri! Nosim vam

Glas radostan, evo rodio se

¹⁴ Pjevanje peto (11, 12, 13), str. 21.

¹⁵ V.: Znanstveni spomen-skup o Katančiću u Budimpešti 30. IX. 1995. u povodu obljetnica rođenja i smrti te 200. obljetnice njegova imenovanja za profesora Peštanskog sveučilišta, Budimpešta 1996.

*Sin Božiji u gradu Betlehemu
A to vam je Otkupitelj svijeta!
Neg' ustajte i pođite tamo,
Naći ćete dijete u jaslama¹⁶*

Na tragu literarne fikcije Blaška Rajića jedan od epizodnih likova u epu, Stari Sirotan bio je svjedokom rođenja Isusa Krista:

*Svi pastiri pristupiše redom
I meću mu dare kod jasala...
A ja za dar ništa ne imadoh,
No, izvadih družicu frulicu
I zasvirah kako nikad nisam
O dalekoj domovini dragoj¹⁷.*

Navedeni stihovi pokazuju, među ostalim, na koji način je pjesnik razumijevao i preplitao dva, temeljna, motiva u epu *Slava* - kršćanstvo i domoljublje.

Pjevanje sedmo (49 deseteraca) u njemu se Janji ponese-
noj svjedočenjem Starog Sirota ukazuje Blažena Djevica Marija:

*Evo, Janje, Božje Smilovanje.
Želila si srcem čistim svojim
Zagrliti Božansko Djetešće.
Djevičanske primi ga na ruke".
I pruži joj Božansko Sunašće¹⁸.*

Čitatelj u ovom prizoru može raspoznati ostatke poganske teofanije, također, može zapaziti da ju je Blaško Rajić upotrijebio sa spisateljskom mjerom i svećeničkim oprezom:

*Sve to bješe kao u tren oka:
Srce malo, sreća premnoga
Ne bi duže moglo podnet Boga.
U tren oka nesta svega toga.
Opet pred njom ovce i jaganjci,*

¹⁶ Pjevanje šesto (52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62), str. 26.

¹⁷ Isto (94, 95, 96, 97, 98, 99), str. 27.

¹⁸ Pjevanje sedmo (28, 29, 30, 31, 32, 33), str. 29.

Al, joj duša raja slasti kuša¹⁹.

Pjevanje osmo (168 deseteraca) u kojem iz razgovora Janje i starog Sirotana (on joj je stric) saznajemo da je u mladosti bio svjedokom Kristovog rođenja i njegovog puta do Golgote gdje je bio razapet. Blaško Rajić prozeo je ovo pjevanje vjerskom didaktikom, zagovarajući da čovjek mogućnost svog spasenja pronalazi u vjeri.

Pjevanje deveto (223 deseterca) opisuje okupljanje voj-ske, a ona dolazi sa svih strana:

Nisu lovci, nisu ni trgovci²⁰

i uz taj opis dodaje

Dobri konji još bolji junaci²¹,

a u nastavku precizno navodi:

A po njima zveckaju tobolci.

U vis strše bukovi lukovi,

A iz sjedla visi po sjekira,

Teško glavi kojoj je suđena²².

Talasaju se ljudi i konji *Ko da more vrtke vode ljulja²³.*

Čete se skupljaju pred dvadeset župana i deset bana, pred cijelim ovim saborom Javor opet svjedoči o zlogukim glasovima da se rimski cezar sprema udariti na Slavene i baciti ih u jaram. Prekinut će ga oni što donose ranjenike iz graničnog pojasa s Rimljanima, potvrđujući istinitost Javorovih riječi.

Pjevanje deseto (170 deseteraca) u kojem, dok se starješine pripremaju s vojskom za sukob, stari Sirotan koji je prema Rajiću bio svjedokom rođenja i uskrsnuća Isusa Krista, zagovara kršćanski svjetonazor među velikim brojem okupljenih.

¹⁹ Pjevanje sedmo (44, 45, 46, 47, 48, 49), str. 30.

²⁰ Pjevanje deveto (6), str. 36.

²¹ Isto (8), str. 36.

²² Isto (12, 13, 14, 15), str. 36.

²³ Isto (23), str. 36.

Ovdje Rajić poput i drugih, domoljubivih i romantičarski nastrojenih pjesnika upada u višestruko opasnu zabludu prema kojoj su svi Slaveni, tobože, listom dobri ljudi, meke ćudi, itd.:

*Poznato je vama, braćo, svima,
Da naš narod blago srce ima:
Kršni ljudi golubinje ćudi²⁴.*

Poznato je, upravo, suprotno. Istini za volju u vrijeme kada piše svoj ep Blašku Rajiću nisu mogli biti dostupni svi pokazatelji o učinkovitosti Slavena u Gulagu, ali je raspolagao kronikama prema kojima su Slaveni napose, kao i drugi narodi, bili jednako skloni ratovanju, pljački, otimačini, nasilju, surovosti i svemu ostalom što je pokretalo druga plemena zahvaćena nezadrživim valom velike doseobe naroda. Podsjetimo se da su zbivanja iz netom minule prošlosti potvrdila neokrnjenost ovih (i) slavenskih osobina.

Pjevanje jedanaesto (164 deseterca) ima naglašenu poetsku i umjetničku vrijednost. Rajić predmnijeva i znalački, stupnjevito, gradi antički jasno i precizno, mjesto za tragediju, i nju samu.

*Usred polja dvoje djece stoje,
Pored stada sabitih ovaca
Zagnjurenih tu na plandovanju,
Brat i sestra: Janja i Kostreša²⁵.*

Njihovu igru izgledanja babinih kozlića prekida prikaza u kojoj Janja prepoznaje opasnost, stoga šalje brata po pomoć, a sama priprema luk i strijele za obranu. Ova scena prerasta u tragičnu predodžbu, suri orao ugrabit će Janji najmilije janje, dok ga ona pokušava spasiti:

*Zape strijelu, odape tetivu,
Probi strijela orla ispod krila,
I on pade na zemlju ko klada,
Al' dušmanin ne pušta plijena.*

²⁴ Pjevanje deseto, (27, 28, 29), str. 42.

²⁵ Pjevanje jedanaesto, (12, 13, 14, 15), str. 47.

*Kljunom kljuca, a kandžama para*²⁶.

U samrtnom hropcu orao kljunom čereči janje i kada mu Janja odsijeca glavu, poput same inkarnacije zla:

Ni tad neman plijena ne pušta

*I bez glave po ledini skače*²⁷.

Ovaj prizor bezglava čudovišta, uistinu, navještava usud što će zadesiti Janju, ona se još nije ni snašla od ovog gubitka kada na nju nasrće tuđinac. Janja se bori s njim, u tom stiže Javor:

Hitro zapne strijelu i tetivu

Žica zvukne, a zmija zasikta

I pogodi strljiva nameta

Baš med puca, gdje mu srce kuca

Zubac strijele izbio kroz leđa.

On se strese kano lave ljuti,

Za čas trza nože iza pasa,

*Kolje Janju kano jagnje mlado*²⁸.

U tom strašnom času Javor, do tada obuzet poslovima od općeg značaja i pripremom obrane od skorog napada Rimljana, postaje svjestan svoje ljubavi prema Janji i njenog tragičnog gubitka:

Spusti Javor mrtvo tijelo Janje,

*Obuze ga žalost i kajanje*²⁹,

Strašan gubitak pogađa i njena brata, dijete Kostrešu:

Pada po njoj, mrtvo lice ljubi,

Ljubi oči ne bi l' progledale,

Ljubi usta nebi l' se ozvala,

Diže ruke, meke, ljupke, mile:

Ne bi li ga opet zagrlile...

²⁶ Pjevanje jedanaesto (57, 58, 59, 60, 61), str. 48.

²⁷ Isto (67, 68), str. 48.

²⁸ Isto (118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125), str. 50.

²⁹ Isto (147, 148), str. 50.

*Sve badava...Prošla muka, slava.
Sretna duša slasti raja kuša³⁰.*

Pjevanje dvanaesto (258 deseteraca) je okupljanje vojske različitih slavenskih plemena koji prihvaćaju nužnost obrane od napada što im ga spremaju neprijatelji, oni žele da se suprotstave i da bace: *Rimske orle konjma pod kopite³¹*. Stavljaju se pod zajedničku komandu Žiže župana, a on im svjestan svih opasnosti i izazova poručuje:

*Al bude li među nama sloga:
Ne savlada nitko nas, do Boga³²!*

Pjevanje trinaesto (166 deseteraca) je bajkovito komponirana epizoda o gostoprimstvu dvoje starih koji su sve što im se u kući zateklo nesebično ponudili gostima ne znajući da su im na prag banuli bogovi, a ovi ih zauzvrat nagrađuju, istodobno, kažnjavaju ostale seljane budući da su se oglušili o nepisani drevni zakon da namjernike valja prihvatiti, nahraniti i okrijepiti. U ovom pjevanju autor uz spomen vojske koja ide prema Vedrijanu spominje Palić u kojem se vojnici umivaju, a da bi ilustrirao njihovu brojnost navodi da cijelo jezero nije bilo dovoljno da se oni umiju:

*U Paliću tek da nesta vode:
Navalila vojska, da s' umiva³³.*

Pjevanje četrnaesto (179 deseteraca) u kojem stari Sirotan vojsci što se pred boj odmara pripovijeda o divovima drevnog čovječanstva što ih je zbog neposluha sustigla Božja kazna. O potopu i Nojevoj arci, o ljudskoj oholosti što se Bogu suprotstavljena uzdizala do nebesa u kuli Babilonskoj zbog čega

³⁰ Pjevanje jedanaesto (158, 159, 160, 161, 162, 163, 164), str. 50.-51.

³¹ Pjevanje dvanaesto (63), str. 53.

³² Isto (213, 214), str. 57.

³³ Pjevanje trinaesto (8, 9), str. 59.

je Svemogući kaznio ljude razdvajanjem jezika. Iz razdrobljenog drvenog govora nastali su različiti jezici te se od tada ljudi ne mogu razumjeti (ni sporazumjeti), okreću se jedni protiv drugih, trajno zavađeni:

*Sagradimo kulu do nebesa,
Da se kroz nju u nebo uspemo...
Što rekoše to i učiniše.
Grade kulu od kamena tvrdog
I Žežene zemlje, čerpića.
Bog ih ohole u jeziku smete
Te se više i ne razumiše
Već se braća ljuto sva pobiše
I razišla po cijelome svijetu³⁴.*

Pjevanje petnaesto (229 deseteraca). Stari Sirotan se u ovom pjevanju obraća banovima i županima, starješinama vojske i naroda i podsjeća ih na njihove pretke i na ono što je još Homer o njima govorio u vrijeme kada ih je Prijam pozvao u pomoć kod Troje.

Apelira na slogu jer se samo tako mogu obraniti, ovog puta od rimske vojske koja im je činila mnoge svireposti, ne samo tijekom sukoba, već i nad ženama, djecom, nemoćnima: *Da nam zatru i sjeme slavensko³⁵*, napisat će Blaško Rajić.

Pjevanje šesnaesto (129 deseteraca) je prizor prostranog, ravnog, polja prekrivenog vojskom: *Iz slavenskih ponosnih krajeva³⁶*, pred koje staje žrec otac Zamolac zaognut sjajnom dolamom a na glavi sa zlatnom kapom, podižući ruke uvis posebno tronutim glasom obraća se Svevidu moleći ga za pomoć. U njegovu čast spaljuje se žrtveni vol, u tom času oko lomače okupljaju se stari i nemoćni, nudeći sebe na žrtvu:

³⁴ Pjevanje četrnaesto (73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 91), str. 66.

³⁵ Pjevanje petnaesto, 193., str. 74.

³⁶ Pjevanje šesnaesto, 20., str. 76.

*Mi smo došli da žrtva budemo,
Po otaca naših običaju
Nek nas mladi sve pojedju borci
Da s' u njima podvostruči snaga,
Da djelimo borbu u pobjedu...*³⁷

Tada istupa Stari Sirotan, onaj koji je bio svjedokom Kristova rođenja (Pjevanje šesto), otklanja ovu (kanibalsku) ponudu samožrtvovanja, umjesto toga ih sve poziva neka se mole i neka na taj način čeliče srca boraca i tako doprinesu pobjedi. U tome ga podržava i glavni paganski žrec, otac Zamolac:

*Dobro reče mudri Sirotane:
Sva je snaga u Boga svemoga,
Njegovo je i pravo, života,
Bez njega, život ni dat, ni uzeti*³⁸.

Ovim iskazom prihvaća novo kršćansko vjerovanje i religiju, odbacujući dotadašnje običaje govoreći: *Nigda, ljudi, ne povratilo se*³⁹! U tom se pojavljuje ... jedan čovjek sijedi

*Oko glave titra zraka sunca,
Bijela brada pada do pojasa
A u glavi oči sokolove ...*⁴⁰

Sirotan ga odmah prepoznaje i pita:
*Otkud ovdje, kneže Dionize*⁴¹?

Pjevanje sedamnaesto (146 deseteraca). Pojavljujući se pred vojskom i pukom knez Dioniz izravno im se obraća, govoreći neka se ne čude što on Helen poznaje njihov jezik; zna ga otuda što je s bratom Pavlom (sv. Pavlom) proveo mnoge godine u zemlji Ilirskoj:

³⁷ Pjevanje šesnaesto (79, 80, 81, 82, 83), str. 78.

³⁸ Isto (104, 105, 106, 107), str. 78.

³⁹ Isto (112), str. 78.

⁴⁰ Isto (115, 116, 117), str. 79.

⁴¹ Isto (119), str. 79.

U Solunu i u Kolisima

Gdje se zbori vašim slovom lijepim⁴².

Kazuje im da Bog ne pravi razliku između Grka i Barbara (tako knez Dioniz naziva Slavene u svom obraćanju) već da ih sve poziva k sebi radi spasenja.

Stoga i on, knez Dioniz (koji za sebe veli da je Pavlov učenik) dolazi im navijestiti Svevišnjega, da se više ne klanjaju likovima od drveta, kamena i zlata već pravom i jedinom Bogu i njegovu Duhu, Stvoritelju svega svijeta. Njemu koji im je poslao svojega Sina da ih preko njega posini, da on, njegov Sin, ispašta za ljudske grijeha i da ih preporodi *Baš iz vode od Duha Svetoga⁴³*, da svi ljudi postanu braća i jedno drugom od pomoći, bez obzira kojega su roda, jer ljudi nisu rođeni da budu ni robovi ni bogovi te ih poziva: *U Kraljevstvo Božje uniđite⁴⁴* i još dodaje neka

Preporodom iz vode i krvi:

Vi budete med narodma prvi⁴⁵!

Župan Ljudija mu odvrća da im nije nepoznato kršćansko vjerovanje i među njima ih ima zahvaljujući Pilipu-apostolu, ali mu veli i ovo:

Neg: uoči ovih teških dana,

Kad je nama biti il ne biti

Pokrštenje i nauku tvoju -

Tješeći se krštenjem od krvi -

Tražit ćemo poslije pobjede.

Ta svaki čas: tu je neprijatelj,

Pa: dolično da ga dočekamo

Protivnici njegovih bogova⁴⁶.

Riječi mudrog starješine nailazi na opće odobravanje i prihvaćanje, a *Dioniže put pod noge uze/I produži uz bratinske*

⁴² Pjevanje sedamnaesto (10, 11), str. 80.

⁴³ Isto (53), str. 81.

⁴⁴ Isto (115), str. 82.

⁴⁵ Isto (116, 117), str. 82

⁴⁶ Isto (134, 135, 136, 137, 138), str. 83.

*suze*⁴⁷.

Pjevanje osamnaesto (111 deseteraca) protječe u vijećanju ratnih starješina, banova i župana, hvatanju uhoda, prikupljanju izvještaja o brojčanom stanju protivničkih četa, njihovoj snazi i procjeni ishoda u predstojećem sukobu.

Pjevanje devetnaesto (220 deseteraca) u svom taboru car Marko Aurelije s prefektima, tribunalima, vođama legija, mudracima i svećenicima okončava posljednje pripreme pred sukob. Car je zabrinut jer se prethodnice i izvidnice ne vraćaju da ga izvijeste o stanju među Slavenima i njihovom vojskom, okolna prostranstva su prijeteći pusta i mirna, pa među Rimljanima raste napetost pred sukob koji tek što nije izbio.

Opis strahovita sudara dvije vojske obiluje scenama ljudskog stradavanja, s pojedinostima kada je, kako je i koja slavenska grupa nagnula na Rimljane, kolike im je i kakve gubitke nanijela. Autor želi pokazati da su usprkos brojčane premoći protivnika Slaveni u prednosti budući da su složni

*Zametne se, ko još nigdje, kavga.
Dugi mači u rimske konjice
Zahvataju široke otkose,
Al' još duže strašne bradve kvadske:
Mač da sine, a bradva već pala
Trup i oklop dijeli na dvoje.
Prorijeđeni već dahću kohorti
Sa Javorom nasrću Jazigi,
A po strani briju Mrkovani*⁴⁸.

Pjevanje dvadeseto (157 deseteraca) pruža opis i iscrpne pojedinosti sukoba dviju vojski, uz već vidljiv ishod u korist Slavena:

⁴⁷ Pjevanje sedamnaesto (145, 146), str. 83.

⁴⁸ Isto (207-217), str. 92.

*Vidi care strašnu pogibiju
Da Slaveni, kao nitko, biju
Rimska vojska da je odrtina,
Slavni tabor da je ruševina⁴⁹.*

Rimljani su prinuđeni priznati poraz dok izaslanici Marka Aurelija dolaze pred plemenske vođe Slavena i vele im:

*Car priznaje da mu uspje loše.
Jedno traži, da se povući može⁵⁰.*

Pjevanje dvadesetprvo (100 deseteraca). Ljudija kojeg autor sada veća naziva vojvodom sa svojim starješinama procjenjuje što učiniti nakon pobjede nad Rimljanima, vrijedi li se svetiti za sva zla što su im nanijeli ili ih samo razoružati i oduzeti im plijen, a poražene, eventualno, pretvoriti u roblje. Odustaju od osvete, uzimaju plijen, a poražene pod pratnjom sprovode kroz slavenske zemlje.

Pjevanje dvadesetdrugo (225 deseteraca). Razoružana vojska, u povlačenju, izaziva sućut slavenskog pučanstva, ono poji i hrani poražene Rimljane koji su ga do jučer dušmanski pljačkali i zatirali.

Pjevanje dvadesetteće (179 deseteraca) počinje u prvo jutro nakon pobjede nad koju se nadnosi sjena žalosti za poginulima što su oličeni u Javoru, cijena kojom je plaćena sloboda. Autor epa sučeljava u ovom prizoru dvije majke, (bezi-menu) Javorovu majku i Zoru, majku (vječnog) Sunca:

*Majka Suncu prozor otškrinula
Ona budi svog jedinka, Sunce:
Ustan sine, umij sjajno lice
U kapima bisera rosice
Što ti majka noćas sakupila.
Hajde brže, baci oko sjajno*

⁴⁹ Pjevanje dvadeseto (131-134), str. 96.

⁵⁰ Isto (156-157), str. 96.

*Pa ozari tu zemljicu crnu,
Pa ćeš vidit što vidio nisi:
Sjajan pogreb Javora junaka;
Pa ćeš čuti, što još čuo nisi:
Kako će ga ožaliti majka⁵¹.*

U tradiciji epskog narodnog pjevanja majka treba žaliti sina, a njezina naricanja potiču najviši stupanj sućuti među okupljenima:

*Dok je majka vako naricala,
Ne bje oka bez suza potoka;
Stari borci, okorjeli vuci
Sve se tresu od grcanja teška⁵²...*

Prolaznost, trošnost, entropičnost ljudske jedinke, ma on bio prvi među svima, najjači i najhrabriji, autor epa u ovom pjevanju naročito potencira, a na kraju:

*Pada pogled ožarena Sunca
Na biserje po mezevu bojnem
Što je noćas izbilo iz krvi
Al ga Sunce jošter ne upije
Već dođoše na mezevo ljudi
I raznesu rosu na nogama,
Pa od rose, sunčeve dječice,
Što s rodiše iz krvi i svijetla,
Posta blato; mrko i prljavo.
Tako biva po tisuću puta
Kad zagazi čovjek u prirodu⁵³.*

Ovaj iskaz ima univerzalnu vrijednost i danas nam zvuči znano i suvremeno, a uz njegovu humanističku potku, zaslužuje pažnju, i stanovita, ekološka poruka, na samom kraju.

⁵¹ Pjevanje dvadesettreće (3-13), str. 106.

⁵² Isto (133-136), str. 109.

⁵³ Isto (34-44), str. 107.

Pjevanje dvadesetčetvrto (274 deseterca) je završno i u njemu se ratnici još jednom okupljaju na bojnopolju, ovog puta se međusobno opraštaju pred povratak, svatko svome domu. Redovi su im prorijeđeni, cijena slobode skupo je plaćena, a preživjeli se s puno pijeteta prisjećaju poginulog sina, oca, rođaka, suborca. Ljudija kojeg svi priznaju za neospornog vođu, iz svega što im se dogodilo nastoji izvući odgovarajući nauk i za okupljene i za potonje, pa ih upozorava; može se dogoditi da će i ubuduće biti prinuđeni na slične žrtve:

Sve dok ljudi svjetlom osvjetljeni

Ne prestanu sebe obožavat

Nego Bogu stanu slavu davat.

A dotle će rijeke proteć, krvi⁵⁴.

Ali im stavlja na dušu i sva saznanja do kojih su došli zajedno se boreći protiv onih što su ih porobili. Didaktički uporno Rajić, u ovom djelu, uspostavlja značajnu paralelu između odlučnosti Slavena da se suprotstave onima koji su im namijenili ropsku sudbinu i prihvaćanja kršćanstva. Po njegovu shvaćanju zajedničke prošlosti Slavena ovaj se proces nužno događao jednovremeno s borbom za slobodu, koja je najpreča čovjekova, životna i duhovna, potreba. Upravo zato Rajić vjeruje da su Slaveni prihvatili kršćanstvo, bez velikih otpora budući da su njihova drevna vjerovanja, mada poganska i mnogobožačka, na izvjestan način anticipirala temeljne vrednote kršćanstva, naročito u pogledu iskazivanja ljubavi za bližnje. Napose, krunska poruka Rajićeva epa, dosljedno provučena kroz cjelokupno djelo - upućenost na slogu - na kraju je uobličena u ove stihove:

Onda bilo, sad se pripovijeda.

Od to doba, Božja volja sveta,

Nije malo vrijeme postajalo,

Već hiljadu i devetsto ljeta

Gdje je mnogo ovdje prošlo svijeta

Mnogi došli, prošli pa ih nema,

⁵⁴ Pjevanje dvadesetčetvrto (110-113), str. 113-114.

*Ali ima i danas Slavena
I bit će ih, ako i Bog hoće
Ravnali se ljubavlju bez zloće.
Sama sloga spasit će Slavene⁵⁵.*

⁵⁵ Pjevanje dvadesetčetvrto (238-247), str. 117.

UVJERENJA I RAZMEĐE BLAŠKA RAJIĆA

1.
Golema je uloga što ju je odigrao Blaško Rajić (1878.-1951.), ličnost u svakom pogledu izvan standarda. Cijelim svojim bićem on je bez ostatka odan svećeničkom pozivu i uvijek pripravan služiti svom puku. Istodobno, kada je potrebno, zna biti njegov prvak, tribun, poslanik u Skupštini. Da bi što potpunije ostvario svećeničku zadaću, Rajić je, također, pisac molitvenika, vjerskih knjiga, nabožnih radova, urednik je i nakladnik.

Rajićeva *Velika duhovna manna ili duše hrana*, tiskana na 855 strana sadrži 170 molitava i 485 pjesama i u svoje je vrijeme bila omiljeni molitvenik među Bunjevcima, pa se u godini objavljivanja (1908.) pojavljuje i drugo izdanje. Obradujući uobičajene biblijsko-religijske motive znalačkom uporabom ikavskog idioma Rajić je u jezičnom i književno-stilističkom pogledu nadmašio slična djela svojih prethodnika. Ustrajno sakuplja i zapisuje usmenu predaju bačkih Bunjevaca ulažući znatan napor u očuvanje narodnog govora. U tom cilju, promičući i pučku pobožnost laća se pisanja igrokaza, radi čega okuplja mlade kazalištarce. Početkom dvadesetih godina pokretač je, izdavač, glavni i odgovorni urednik *Subotičkih novina*, odnosno *Hrvatskih novina*, a sredinom tridesetih godina pridonosi pokretanju časopisa za književnost, kulturu i znanost *Klasje naših ravni*.

Kada ga ratne prilike odvoje od njegovih zanimanja, stječe se dojam, postaje usputni i prinudni pjesnik, pisac epa *Slava*. Pridjevima se ne koristim da bih posijao sumnju u ovo djelo ispjevano u četiri tisuće desetaraca, niti bih da izreknem skriveni

sud o kakvoći njegova pjesništva, o tomu sam pisao u drugim radovima¹.

Rajić se, nedvojbeno, tijekom internacije u budimskom franjevačkom samostanu podrobno upoznao s obimnim djelom franjevca Matije Petra Katančića (1750.-1825.), jednim od najuglednijih znanstvenika svojega vremena, prvenstveno zaokupljenog poviješću Panonije i prošlošću vlastitog hrvatskog naroda². Može se ustvrditi da su znanstvena i druga djela većeg broja autora, te građa što ju je našao u samostanskom arhivu, također, značajno utjecala na sadržaj i obujam epa *Slava*³, napisan hrvatskim književnim jezikom.

Po sebi je razumljivo što Rajić pastoralno i katehetsko djelovanje stavlja na prvo mjesto, pri čemu odgoj mladih drži za svoju, može biti, najvažniju svećeničku zadaću. Dakako, nije dovoljno ukazati na sve čime je bio zaokupljen, morali bismo se zapitati kako mu je polazilo za rukom da uskladi djelatnost svećenika s ulogom pučkog tribuna, sakupljača usmenog narodnog blaga, pisca igrokaza i pjesnika, urednika i nakladnika listova i časopisa, pri čemu su se u njemu smiješali, i pokadšto sudarali, daleki odjeci kasnog jansenizma sa stanovitim nazorima kršćanskog socijalizma nastali u osobitom ozračju enciklike Lava XIII. *Rerum novarum*. A kada se na samom početku 1951. godine, ogrnut siječanjskim tminama što se već za rana poslijepodneva odasvud prikradaju s bjelinom snježnih pahulja,

¹ V.: *O epu Slava Blaška Rajića i Marko Peić Javorova smrt*, u: **Milovan Miković** *Život i smrt u gradu*, Subotica, 1999., str. 37.-55.

² Usp.: **István Lénárd Magyar** *Bošnjaci u Ugarskoj, Djelatnost i značenje Matije Petra Katančića*, u: *Znanstveni spomen-skup o Katančiću*, Budimpešta 1996.

³ Uistinu, začetnik Arhiva franjevačkog samostana u Budimu bio je **Josip Jakošić** (Budim, 2. VII. 1738. - Budim, 13. II. 1804.). Bio je profesor filozofije u Baji i profesor teologije u Radni. U tri navrata je bio provincijal. U rukopisu su mu ostala dva filozofska spisa te brojni rukopisi biblijske, arheologijske, povijesne i političke tematike. Većina njegovih spisa pohranjena je u Arhivu budimskog samostana.

zaputi onamo gdje “vječno dočekuju goste” (D. Cesarić) ostavit će Blaško Rajić iza sebe mnoga dobra djela i riječi što krijepe i navlastite svoje krilate izreke da se dugo pamte⁴.

2.

I dalje se mnogo toga zanemaruje u pokušaju da razumijemo cjelinu njegovih shvaćanja te djelovanje povijesnih prilika na individu u kakva je bila Rajićeva - kao i povratni utjecaj pojedinca kakav je on bio na povijest. Iz više je razloga izmicalo pozornosti u kojoj su mjeri silnice hrvatskih političkih stranaka utjecale na Rajićeve poglede. Istodobno, prenaplašavano je posve razumljivo zanimanje što ga je u jednom periodu pokazao prema zagovornicima južnoslavenskog okupljanja o čemu svjedoči jedan od Rajićevih tekstova: “*Bilo jedno ogromno drvo. Pružalo grane na sve strane, puštalo žile pod zemljom sve šire, i prkosilo buri i oluji. Jedared useli se u stablo drveta crvotočina. Dođe jedan plahi vitar pribije drvo, do panja ... No ostale su pod zemljom žile, žile puštu sila lastarića, i ovi, raštrakani po svoj ledini, dokle god su žile dosizale, sačinjavaše čitavu šumicu ... Ovo je slika naroda našeg. Bio je kao golemo drvo. Grane su mu dosizale od jadranskog do crnog mora, od Carigrada do carskog grada. A dokle grane, dotle i žile...Lišće u drveta nije samo za raspoznanje, već lišćem drvo diše, lišćem pritvara ono što od sunca, od zraka, od kiše i od žila dobiva, pritvara u život. Po lišću drvo živi. I narod po jeziku živi, diše, po jeziku prima istinu vire u dušu, po jeziku napriduje u znanju potrebitom, po jeziku se osviži u lipoj pismi, po jeziku propovida slavu pradičova. Naš narod, jugoslavenski koji se je nasmijao u oči bura hunskih,*

⁴ Blaško Rajić umro je u Subotici 3. siječnja 1951. godine, pokopan je na Kerskom groblju. Kipar **Nesto Orčić** (1929.-1993.) izradio je 1978. godine njegovu bistu - odlivena je u bronci i postavljena u predvorju župne crkve sv. Roka u Subotici. **Ana Bešlić**, također, je izradila u bronci bistu Blaška Rajića darujući je gradu. Prema njenoj želji postavljena je ispred sjeverne fasade Gradske kuće -- 28. svibnja 1992. a svečano otkrivena 6. lipnja 1992. godine.

avarskih, ugarskih: kada se je crv u njeg ubušio nesloga kleta, oborio ga je vitar -- turski napadaj! Na Kosovu u Jajcu pala je kruna jugoslavena⁵."

Tekstove poput ovog, prožete idejama jugoslavenstva, Rajić piše uoči Prvog svjetskog rata, i oni su u skladu s njegovim pragmatičkim političkim ciljevima. U ponekim od tih tekstova Rajić pokazuje zanimanje i za programe pojedinih srpskih političkih stranaka, što su kasnije pojedini autori netočno i tendenciozno interpretirali, prešućuju odlučne Rajićeve otklone od srpske političke pragme, vodećih stranaka i njihovih vođa. Nepremostive razlike između Rajića i vlastodržaca pokazat će se tijekom 1920. godine kada on javno ukazuje da ujedinjenje nije donijelo očekivanu slobodu hrvatskom puku nego srpsku hegemoniju, o čemu je Rajić znao govoriti svojim žestokim vokabularom.

Zašto se ovo prešućuje? Komu to još može biti od bilo kakve koristi? Dakako, poznato nam je do koje je mjere šutnja o Rajiću, uz prigodno sjenčenje ili zamračivanje njegova lika, služila zainteresiranim stranama da stvore poželjniji privid o sebi dok su beskrupulozno prisvajali stanovita Rajićeva postignuća koja su dala presudno obilježje novijoj povijesti Hrvata u ovom podneblju.

O značaju i veličini Rajićeva djela još za njegova života među prvima je pisao dr. Josip Andrić:

"Preporod bunjevačko-šokačkih Hrvata u Bačkoj i Baranji dijeli se u razdoblje prije svjetskog rata i u razdoblje poslije svjetskog rata. Ono prvo razdoblje počelo je s preporodnom akcijom biskupa Ivana Antunovića prije sedamdesetak godina, a ovo drugo razdoblje započeo je Blaško Rajić svojom oslobodilačkom akcijom 1918. godine.

U Antunovićevo razdoblje su naši Bunjevci i Šokci razvili otpor proti nasilnoj mađjarizaciji, a da puna narodna svijest još nije došla do izražaja. U Rajićevu naprotiv razdoblje nastupa jasna hrvatska svijest među Bunjevcima i Šokcima...

Svako od ta dva razdoblja u životu bačko-baranjskih

⁵ Naše novine, 10. VIII. 1913.

Hrvata ima svog pjesnika-prvaka, koji pjesmom objavljuje ono što na političkom polju stvaraju narodno-političke vođe. U Antunovićevu razdoblju je to Ante Evetović Miroљub, prvi veliki bunjevačko-šokački pjesnik, a u Rajićevu razdoblju preuzima pjesničko prvenstvo Aleksandar Kokić⁶...”

Je li ovaj sud izrečen o Rajiću i danas punovrijedan?

3.

Djetinjstvo Blaška Rajića nije bilo nimalo lako, prije bi se moglo reći - bilo je tegobno. Prema iskazu Antuna Vojnića (1921.-2000.), umirovljenog nastavnika, najstarijeg nećaka: *“Obadva roditelja Blaška Rajića bili su cigljari. Otac mu se zvao Ilija (1853.-1924., op. M. M.), a majka Manda⁷, zvali su je i Marija (1856.-1928., op. M. M.). Divojačko prizime joj je bilo Perčić. Bili su cigljari u Subotici, a radili su i na strani. Koliko se sićam, a i po pripovijdanju, izrodili su trinajst dice... Blaško Rajić⁸ je rođen u Subotici u Gatu, di je završijo i osnovnu škulu. Isto tako i gimnaziju je završijo u Subotici. U slobodno vrime, za vrime raspusta, pomago je roditeljima u cigljani. Izbijo je valjke, stroco je i druge teške poslove u cigljani...Kad nam je umro otac (Stipan Vojnić Mijatov, op. M. M.) 1930. godine, nas sedmero dice s mamom uzme kod njega, pa smo od tog vrimena živili na plebaniji. Najmlađa sestra se rodila posli očeve smrti na plebaniji. Naša mater (Stana, najmlađa Rajićeva sestra, op. M. M.) vodila mu je domaćinstvo. Prije smrti otac je držo crkveno imanje...Ko je kad stigo za škulu, tako smo i krenili i škulovali se. Tako ima med nama učitelja, veterinara, nastavnika, a časna*

⁶ Dr. **Josip Andrić** *Bačka Hrvatska plače za svojim pjesnikom*, u: Ilustrovani list *Obitelj*, broj 33.-34., Zagreb, 15. rujna 1940., str. 274.-275.

⁷ Upravo je obrnuto; krštena je kao Marija i to je ime upisano u matične knjige, a zvali su je i Manda.

⁸ U matičnu knjigu rođenih u Subotici, pod tekućim brojem 29. za 1878. godinu upisan je Blasius Stephanus Raich, od oca Eliasa Raicha i majke Marie Raich r. Percsich.

Blaženka je završila muzičku akademiju, domaćinsku i škulu za vaspitača⁹.”

Naobrazba, kultura i kršćanska uljudba u doslovnom su značenju opsesije Blaška Rajića, pri tom uvijek zagovara sveobuhvatnu izobrazbu svih slojeva bunjevačkog puka, dakako, na materinskom jeziku. Razlog tomu treba tražiti i u malo poznatim pojedinostima osobnog iskustva iz najranije dobi. Zanimanje za slova i iskonska želja da nauči čitati odlučila je sudbinu Blaška Rajića. Čuvajući svinje, gdje kad bi na njivi nalazio komadiće papira, koje su iznosili sa smećem. U želji da ih odgonetne, jednoga je dana zamolio majku da ga uputi u slova, ali će se pokazati da ona zna pogdjekoje. Vidjevši da nije uspjela udovoljiti dječakovo radoznalosti, majka ga je uputila na nekog starijeg školarca koji ga je naučio slovima.

- *Nana je znala čitati samo naški*, pripovjedio je o tome Rajić, *i to samo molitvenik*.

Jednoga dana, kada je mali svinjar već bio siguran da je dobroano ovladao slovima, uzeo je molitvenik, stao ispred roditelja i počeo čitati.

- *Idi ti, mali, šta vriđaš svetu knjigu.*

- *Pa, ja je čitam*, izustio je oprezno i pomalo bojažljivo.

- *Ne prdači se s tom knjigom*, reče mu otac ljutito.

U želji da se uvjeri čita li doista iz knjige ili tek hoće sebi dati na značenju, majka mu pristupi, uze od njega molitvenik i otvori ga nasumice, rekavši:

- *Ded, čitaj sad tu!*

Blaško je pročitao što ondje piše.

- *Bože, pa ovo dite zna čitat!*

Roditelji su istom riješili da malog Blaška više ne šalju na strnjiku za svinjama nego su ga odmah upisali u pučku školu. Svršio ju je (od 1885. do 1889.) s odličnim uspjehom, istina sa zakašnjenjem budući da su mu vršnjaci bili već dva razreda ispred. Njegovu sudbinu riješili su, dakle, komadići tiskovine,

⁹ **Karlo Blesić** po kazivanju **Antuna Vojnića Rajić** je bijo običan čovik, *Bunjevačke novine*, god. I, broj 9., 29. oktobra 1998., str. 12.

ispočetka za njega zagonetni, te neobuzdana radoznalost i želja za znanjem. Tako je, eto, pošao u školu Blaško Rajić i postao svećenikom¹⁰.

U vrijeme kada Rajić pohađa prvih šest razreda gimnazije (od 1889. do 1896.) papa Lav XIII. objavljuje (15. svibnja 1891.) svoju, već spominjanu, socijalnu encikliku *De conditione opificum* (*O položaju radnika*), poznatiju po dvjema riječima kojima počinje: *Rerum novarum*¹¹. Njezin smisao i poruke utkat će Blaško Rajić u cjelokupno svoje ljudsko i svećeničko biće, one će postati sastavni dio njegova dalekosežnog djelovanja.

Nakon Subotice, kako dr. Ante Sekulić u svom radu "*Lik zaboravljena velikana*" navodi, "*Rajić je učenik isusovačke gimnazije u Kaloči (1896.-1903.), a zatim je ondje kao sjemeništarc svršio i bogoslovski nauk (1898.-1902.) pa je 24. lipnja 1902. zaređen za svećenika*¹²."

Tim činom je označen početak jedne nadasve bogate i danas još poticajne životne putanje na samom početku 20. stoljeća, a ono je bilo razdoblje velikih promjena na tragu postignuća u znanosti i njenoj primjeni. Također su i u svim umjetnostima, u književnosti, u kazalištu, u operi, u baletnoj umjetnosti i u glazbi uspostavljena daleko šira podnožja pa su osvojeni mnogi novi vrhovi. Napose, početkom stoljeća radala se filmska umjetnost, od svih umjetnosti pomalo uzimajući. Ali, dvadeseto je stoljeće i vrijeme iznevjerenih očekivanja, ratova, revolucija i nezabilježenog zločinstva. Dok su se Zapad i njegova

¹⁰ Prema bilješci s nadnevkom 23. srpnja 1944. godine što ju je načinio **Joso Šokčić**, pjesnik, publicist, dugogodišnji izdavač i urednik *Nevena* nakon posjeta Blašku Rajiću. Uz ostalo je zabilježio i dio njegovih sjećanja na uhićenje, dane provedene u logoru i epizode iz vremena internacije u budimskom samostanu. Ova je Šokčićeva bilješka u vlasništvu kolekcionara Ljudevita Vujkovića Lamića.

¹¹ Usp: Prošlost i budućnost enciklike *Rerum novarum* u: **Tomo Vereš** *Razmišljanja jednog kršćanina*, Zagreb, 2000., str. 61.-97.

¹² **Ante Sekulić** *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju do 1918.*, str. 313.

demokracija zaularena kapitalizmom i Istok, sa svim svojim totalitarizmima neizlječivo zaraženim zločinom, u međusobnoj borbi odmjeravali tko će biti gospodar svijeta, u novostvorenoj državnoj zajednici dan za danom narastali su samovolja većinskog naroda i njegove dinastije, otimačina, nepravda, nezadovoljstvo, napetost, policijska tortura...

Iako su bile poznate mnoge u nebo vapijuće nepravde zbog kojih su Bunjevci i Šokci svojedobno odlučili istupiti iz okrilja Austro-Ugarske, vlastodršci su se od samog nastanka Kraljevine SHS nadmeno i s ignorancijom odnosili prema zahtjevima o vjerskim, školskim i prosvjetnim potrebama podunavskih Hrvata, cijelom svijetu dokazujući da oni uistinu i ne postoje. Da su makar na tren povjerovali kako su u pravu - čemu bi im služili dokazi i dokazivanje? Dakako, ne bi bili prinuđeni tražiti ni usluge od svih onih problematičnih figura iz naših vlastitih redova kadre udružiti se sa svakim protiv sunarodnjaka, na što su, također, prinuđeni i današnji vlastodršci.

Povodi nikada nisu manjkali.

Dvije godine nakon što su Bunjevci i Šokci iz Subotice, Sombora i drugih mjesta sjeverne Bačke svojom voljom i na temelju izjašnjavanja pripojeni novostvorenoj državnoj zajednici, bile su dovoljne da hrvatski puk prozre beogradske vlastodršce. Vodstvo Bunjevačko-šokačke stranke, odnosno, narodni poslanici vlč. Blaško Rajić, dr. Stjepan Vojnić Tunić i dr. Vranje Sudarević (14. prosinca 1920.) prosvjeduju kod ministra prosvjete Svetozara Pribičevića što je protuzakonito, na svoju ruku *“izdao odredbu da konfesionalne škole u Vojvodini prijeđu u državno vlasništvo,... što je ćirilica u osnovi srednjih škola određena kao jedino pismo, i što se u školama zapostavljaju bunjevački učitelji.”* Također su prosvjedovali *“protiv ukinuća učenja nauka vjere u višim razredima srednjih škola, i što se u osnovnim školama i nižim razredima srednjih škola povjerava učenje nauka vjere samo svjetovnim licima.”*

Ministar Pribičević je nastojao uvjeriti Subotičane da je odredba o konfesionalnim školama izdana bez njegova znanja i

suglasnosti, ali je potvrdio da je *“iz ministarstva prosvjete izdana takova naredba, da se imadu sva pokretna i nepokretna dobra svih konfesionalnih škola izdati ministarstvu prosvjete.”* Ministar je izrazio mišljenje da bi ovo pitanje trebala riješiti Konstituenta (Skupština), budući da se pokretna i nepokretna imovina konfesionalnih škola ne može oduzimati naredbom, jer to spada u djelokrug Konstituante, *“a u stvari vjeronauka da ne može ništa promijeniti sa motivacijom da se u Srbiji isto tako podučava.”*

Zatim su narodni poslanici posjetili ministra predsjednika dr. Vesnića. Uz već pobrojane protuzakonite mjere oni su *“razložili političko i gospodarsko stanje. Dr. Vesnić je odgovorio, da ne može ništa oficijelno poduzeti, jer je ministarstvo u demisiji.”* Rekao je također, *“da Bunjevce ne priznaje za narodnost”,* optužio ih je da *“šuruju sa Madžarima i hoće opet s njima živjeti”* i povrh svega zaprijetio im je izgonom iz države čije su stvaranje zdušno poduprli: *“Ako Bunjevci nijesu zadovoljni, onda mogu ići pod Madžarsku.”*

Prema mišljenju nepotpisana Nevenova tekstopisca dr. Vesnić se ljuti na Bunjevce, osporavajući im pravo pripadanja novostvorenoj državnoj zajednici samo zato što oni misle drukčije i ne podupiru radikale na vlasti. *“Patriotizam je usko škopčan sa radikalnom strankom, ta stranka imade dapače monopol na jugoslavenski - odnosno veliko srpski patriotizam. Taj veliko srpski patriotizam je došao do zaključka kod radikala, da Bajski trokut treba napustiti, inače će Bunjevci i Šokci biti u Bačkoj u većini.”*

Ni odgovoru Bunjevaca neće uzmanjkati žestine, a vodstvo Bunjevačko-šokačke stranke spočitava beogradskim vlastima olako napuštanje Bajskog trokuta radi čega je trajno raspolučen hrvatski puk u Podunavlju, koji je do 1918. godine stoljećima živio unutar jedinstvenog društvenog, političkog, gospodarskog i kulturnog prostora. Strahovanja da će ovo razdvajanje, na duže razdoblje uzrokovati tragične posljedice po Bunjevce i Šokce s obje strane granice ispunit će se u većoj mjeri no što se tada moglo i pretpostaviti, a stoljetna težnja za

slobodom skupo je plaćena.

*“Kad se već na nas Bunjevce ovako napada i mrzi, hoćemo i mi koju da reknemo, u stvari naših odnošaja sa Jugoslavijom. Mi smo težili uvijek za slobodom, pa pošto je nijesmo imali većma ju razumijemo nego recimo dr. Vesnić. Pošto se smatramo danas slobodnima držimo, dapače smo čvrsto uvjereni, da se pod tom slobodom ima razumijevati to, da se možemo služiti i podučavati sa srpsko-hrvatskim jezikom, sa latinicom, da naši učitelji uzmognu dobiti u Subotici namještenje, da nas se ne smeta u našim vjerskim osjećajima, te napokon, da mi upravljamo sa poslovima koji nemoraju biti pridržani državi kao na primjer, financija, vojska, zakonik i.t.d. **jednom riječju hoćemo autonomiju** (istaknuo M. M.). Zapravo smo mi vrlo skromni, nećemo ništa više samo da možemo u našem živjeti. To je sve što želimo u slobodi¹³.”*

Uza sve zahtjeve što su ih beogradskoj Vladi i nadležnim ministarstvima iskazali subotički poslanici tijekom prosvjeda 14. prosinca 1920. godine, vodstvo Bunjevačko-šokačke stranke dodaje i zahtjev za – autonomijom, što je već zahtjev s neskrivenim političkim konotacijama.

Grubost i bahatost kojom ministar predsjednik dr. Vesnić dočekuje subotičku delegaciju i njene prosvjede glede jezika, pisma, vjere, učitelja, vjerskih škola, uz opasku da neće dozvoliti nikakve posebne bunjevačke nacije, i prijetnju da Bunjevci, ako im se ne dopada, mogu ići u Mađarsku, može se okvalificirati prenaplašeno jakom “državničkom” porukom. Iz dana u dan sve je manje dvojbe za koji su to nacionalni i politički program nastupali Vesnić i drugi srpski političari. U ime čega su stekli ničim sputani mandat da se prema Bunjevcima i Šokcima mogu odnositi, svagda i svugdje, sve kipteći od prezira i ignorancije, pri tome im obje šake lupeški duboko zavlacheći u džepove.

Odgovor Vesniću u ime Bunjevačko-šokačke stranke uputili su njezin predsjednik Blaško Rajić, dr. Vranje Sudarević i dr. Stjepan Vojnić Tunić (istodobno i odgovorni urednik *Nevena*),

¹³ Neven, 19. prosinca 1920., broj 279.

poslanici ove stranke u tzv. Konstituenti (Skupštini).

“Posebna bunjevačka nacija?”, pitaju se i oni, reagirajući na Vesnićevu izjavu, *“Pa tko to stvara g. ministre? Zar nisu Bunjevci 1918. godine učinili u Subotici prevrat pod hrvatskim barjakom, kao simbolom svoje nacije? Zar nisu Bunjevci dosta jasno manifestovali svakom prigodom, da se smatraju onim što jesu, tojest Hrvatima? Njihova borba za latinicu, za zaštitu katoličke religije zar nisu dokazi? No ako bi se mislilo da je to rad inteligencije ili kakova propaganda, treba popisati kod bunjevačke paorije, da li se smatra posebnom nacijom ili Hrvatima?”*

Što se pak tiče političkog shvatanja Bunjevaca odnosno bunjevačke inteligencije, držimo, da je i u tom pogledu g. minister krivo izvešten. Tačno je doduše, da su Bunjevci nezadovoljni, ali samo na temelju lažnih informacija mogu se, zbog toga Bunjevci slati u Mađarsku. Uzrok nezadovoljstva Bunjevaca je isti onaj, koji je u svakom nezadovoljstvu svih Hrvata, Slovenaca, Muzlimana i t.d. Kad bi svi ovi bili sa načinom upravljanja i gazdovanja u ovoj zemlji zadovoljni, onda bi moglo vodstvo bunjevačko-šokačke ili ako baš želite vojvođanske hrvatske stranke pomišljati, da je na stranputici. No dok se isti taj glas tužbe i ogorčenja diže podjednako u Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni i Sloveniji, dizat će se i u Vojvodini. Ne ćemo da vidimo u rečima g. ministra neke neoprezno otkrivene planove, no za svaki slučaj smatramo za možno konstatovati, da mi Bunjevci ili ako vam je milije Hrvati imamo potpuno pravo boriti se za svoj nacionalni i ekonomski opstanak na onoj grudi, na kojoj smo ponikli, na kojoj smo se odhranili, na kojoj smo se dosada borili za ideju, na čijim krilima je srpska vojska došla u Suboticu, kao i u ostale krajeve ove države. Ne možete, g. ministre osporiti nam pravo, da ljubimo svoje rodne krajeve i da nas ničiji partijski interes ne može prisiliti, da taj dom napuštamo. E, ministre krivo ste izvešteni, šteta što nikad nemate vremena, kad vam se pruži

prigoda, da upoznate pravo stanje stvari¹⁴.”

Sudeći prema pisanju subotičkog lista *Neven* od 22. prosinca 1920. godine čini se da su beogradski vlastodršci djelomično, ili samo prividno, ustuknuli od svoje rigidne politike glede Bunjevaca, osobito nakon reagiranja pojedinih političkih stranaka iz Zagreba.

“Čitamo u beogradskim novinama demanti onoga, što je g. Vesnić poručio nezadovoljnim Bunjevcima preko njihovih zastupnika. Iz same stilizacije demantia vidi se doduše jasno, da nije dan zbog nas, nego zbog hrvatske javnosti, no utješljiv je u toliko i po nas, jer vidimo iz njega, da odluka ipak nije definitivna, da Bunjevci u Mađarskoj traže zadovoljstva. Držimo dapače, da će i g. ministru kad stvar još jednom pretrese već i kao Jugoslovenu biti milije, da Bunjevci i Šokci idu u Hrvate, a ne u Mađarsku.”

Nevenov tekstopisac će zatim ukazati da je tzv. bunjevačko pitanje, uistinu vrh ledena brijega i da se iza ovog pitanja nedvojbeno kriju neriješeni odnosi s *“hvala Bogu - brojnim Hrvatima i Slovencima ove države.”* Da odgovor vodstva Bunjevačko-šokačke stranke i njezina predsjednika ne bi ostao nepotpun, i ovog se puta ponavlja ono što Blaško Rajić ističe u gotovo svakoj prigodi, kada se nijeće pripadnost Bunjevaca.

“Poslije riječi g. ministra Vesnića možemo sasvim slobodno utvrditi, da smo sa ostalim Hrvatima jedan narod ne samo po jeziku, po vjeri i ostalim rasnim osobinama, nego i po sudbini, koja nas čeka.

Mi smo shvatili 1918. god. (i mnogo prija) narodno jedinstvo kao zalog potpune ravnopravnosti i sloge bez ikakve rezerve i zadnje pomisli, ali na žalost nakon svih događaja za ove dvije godine u ovoj državi, a naročito u ovim krajevima prisiljeni smo bili uvjeriti se, nekoje vođe jednog dijela troimenog naroda

¹⁴ *Neven*, (izlazi svakog dana po podne osim ponedjeljka) organ Bunjevačko-šokačke stranke, god. XXXIII., Subotica, utorak, 21. prosinca 1920., broj 280., str. 1.

*nijesu voljni odreći se svojih hegemonističkih nastojanja*¹⁵.”

Nije teško zaključiti tko je od trojice poslanika imao odlučujući udio u pisanju odgovora upućenog dr. Vesniću i drugih tekstova što su objavljeni u *Nevenu*. Tomu je zacijelo pogodovala činjenica što je Rajić podjednako vješt s perom koliko je dobar, rječit i uvjerljiv govornik kada okuplja župljane oko oltara ili utječe na njih izvan crkve. Sunarodnjaci ga pažljivo slušaju i s užitom gutaju svaku njegovu riječ, prate njegova djela i čitaju novine koje za njih priprema. Oni mu vjeruju, potreban im je. Rajićevi su im pozivi jasni: Okupimo se kako bismo obranili ono za šta su ginuli naši pređi. Obraćajući im se govorom koji razumiju, narječjem u kojem su othranjeni i jezikom kojemu ono pripada, poručujući im: Tko nema jezik, nema ni ime!

Iako je cjelokupno školovanje prošao na mađarskom jeziku, Rajić pod utjecajem Ivana Antunovića i njegovih prethodnika¹⁶, kao autodidakt gradi odnos prema dijalektnom, pučkom govoru i hrvatskom književnom jeziku. Cjelokupnu usmenu predaju što ju je sakupio, zabilježio i obradio, objavit će na ikavskom idiomu. Ono što je od naroda uzeo - vraća mu tiskom, ne samo radi očuvanja bačke bunjevačke predaje, već i stoga što ona krije, budi samopouzdanje i potiče čuvanje materinske riječi. Književnim jezikom tiskali su se *Neven*, *Subotičke novine* i drugi listovi, kao i časopis *Klasje naših ravni*. Ove se tiskovine obraćaju ne samo čitateljima u Bačkoj i Podunavlju već i mnogima što su u prostoru matičnog hrvatskog naroda. Iz tog je razloga i svoj ep *Slava* također napisao književnim jezikom, uvjeren da djelo na taj način ima veću komunikacijsku moć.

Čuvajući svoj jezik, sačuvat ćemo i svoje ime, poručuje Rajić. Ako dozvolimo da se naš govor i naš jezik zakopaju, bit ćemo zakopani i mi kao pripadnici svoga naroda.

¹⁵ *Neven*, 22. prosinca 1920., broj 281.

¹⁶ Usp: Prva polovica devetnaestoga stoljeća, Jezična koncepcija iliraca i Od polovice do kraja devetnaestoga stoljeća, Borba filoloških škola, u: **Milan Moguš** *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Drugo prošireno izdanje, Zagreb, 1995., str. 147.-189.

S takvim se ishodom on nikada nije mogao pomiriti, budući da su mu u živom sjećanju ostali svi oni likovi što ih je upoznao dok je s roditeljima radio u tvornici opeke, “u cigljani”, kako kažemo mi Bunjevci, kopajući zemlju, gnječeći je pod prstima, izbijajući valjke iz kalupa, zajedno s likovima što su mu bili dragi poput roditeljskih. S njima se u cijelosti poistovjećivao, za njih je uvijek brinuo, plašila ga je pomisao da im se bilo što dogodi, nije smio dopustiti da oni nestanu i zauvijek se rasprše.

Razlog tomu, dakako, nije nekakav Rajićev horror vacui, dakle osobni strah pred prazninom, već je on prvenstveno psihološko-moralne i vjerske naravi i uistinu ga je pokretao da se prije svega suprotstavi gospodarski i kulturno opustošenom i uljudbeno neosmišljenom životu puka i svakog pojedinca pa ne žali truda da pridobije i mlado i staro za svoj svjetonazor.

Postavši župnikom u crkvi sv. Roka u Keru, Blaško Rajić brzo će pokazati sve odlike svoje naravi. Prenoseći dužijancu u crkvu kao narodni obiteljski običaj 1911. godine, pučku radost i slavlje zbog završetka žetve uspješno povezuje sa zahvalnošću Bogu, kojem dugujemo za kruh i sva dobra ovog svijeta. Katoličko divojačko društvo organizira dužijancu do 1922. godine, a zatim im se priključuje i Momačko društvo, koje postoji od ranije.

Da bi pomogao onima koji su u bilo kakvoj potrebi, s uglednim i imućnim gospođama Katom Prčić, Mandom Dulić i Mandom Šarčević utemeljuje Dobrotvornu zajednicu Bunjevaka. Društvo je imalo za cilj: *“Materijalno pomagati siromaha, razvijati žensku djelatnost, širiti uljudnost u kršćanskom duhu, starati se o bunjevačkoj djeci, osobito ženskoj, koja idu u školu. Širenjem naobrazbe, iz naroda istrijebiti pogreške i zle navike¹⁷.”* Eventualni popis poslova kojih se Blaško Rajić poduhvaćao u interesu općeg dobra uvelike bi nadmašio obujam ovog rada.

¹⁷ V.: Pravila Dobrotvorne zajednice Bunjevaka (paragraf 2.)

4.

Blaško Rajić bio je suradnikom, urednikom ili nakladnikom više listova i časopisa.

Naše novine, izlazile su od 1907. do 1918. godine, kratko vrijeme uređivao ih je Blaško Rajić tijekom VII. godišta (1913.) od 32. do 39. broja¹⁸.

Subotičke novine pokrenute su 1920. godine na poticaj Blaška Rajića. Premda nema sačuvanih primjeraka nedvojbena je godina pokretanja budući da se na brojevima iz 1921. godine navodi da je godina izlaženja II. (druga). *Subotičke novine*¹⁹ zabranjene su 27. listopada 1923. godine s brojem 43.

Hrvatske novine pokrenute su mjesto zabranjenih *Subotičkih novina*, s brojem 43., a godište je IV. *Hrvatske novine*²⁰ tiskane su do X. godišta, a prestale su izlaziti listopada 1929. godine. Njihovo mjesto popunit će:

Subotičke novine, pokrenute 16. studenog 1929. godine kao nastavak *Hrvatskih novina*, izdavač i odgovorni urednik je Miško Prčić, a Blaško Rajić je kao urednik i izdavač²¹ potpisan od 1. broja 1931. godine, dakle, od XII. sve do XXII. godišta kada poslije četrnaest brojeva u 1941. godini *Subotičke novine* prestaju sa izlaženjem po ulasku Horthyjevih trupa u Suboticu²².

Blašku Rajiću nikada nije uzmanjkalo preporodnoga zanosa što ga je preuzeo od biskupa Ivana Antunovića, njegovih suradnika i nastavljača, pa sredinom tridesetih godina kani obnoviti *Bunjevačku i šokačku vilu*, o čemu svjedoči dopis²³ upućen državnom tužitelju u Subotici:

¹⁸ Usp: **Ivan Kujundžić** *Bunjevačko šokačka bibliografija*, Rad JAZU 355, Zagreb 1969., str. 761.

¹⁹ Isto, str. 761.-762.

²⁰ Isto, str. 762.

²¹ Isto, str. 764.

²² Posljednji, 14. broj *Subotičkih novina* tiskan je s nadnevkom 4. travnja 1941. godine.

²³ Dopis je u vlasništvu kolekcionara Ljudevita Vujkovića Lamića.

“U smislu čl. tč. 5 Zakona o štampi čast mi je prijaviti pokretanje povremenog (mjesečnog) časopisa, koji će izlaziti u Subotici pod imenom *Bunjevačka i Šokačka Vila sa VII. godištem*, kao nastavak istoimenog časopisa biskupa Ivana Antunovića, koji je pretao sa VI. godištem u mjesecu avgustu 1876. godine.

Odgovorni urednik *Bunjevačke i Šokačke vile* biće Mihajlo Skenderović Subotica: *Prestolonaslednika Petra* br. 23.

Bunjevačka i šokačka vila štampaće se u Gradskoj štampariji u Subotici.

Vlasnik i izdavač *Bunjevačke i Šokačke vile* biće *Humanoprosvetni odbor rim. katoličkih crkvenih općina u Subotici (Matica Subotica)*, a predsjednik toga odbora je svagdašnji predsjednik; sada: presvj. Blaško Rajić: *Beogradski put* 52.

Prvi broj će izići u mjesecu martu 1935. godine.

Čast mi je umoliti *Državno Tužništvo* da ovu moju prijavu izvoli primiti na znanje i o tome u smislu gornjeg člana zakona o štampi u zakonskom roku meni izdati potvrdu o prijavi. -

Subotica, 21. II 1935.

S poštovanjem

Blaško Rajić

Subotica, III (kvart) *Beogradski put* 52

Rajić nije uspio ostvariti ovaj naum budući da je Balint Vujkov s grupom mlađih pisaca, s kojima od 1933. godine izdaje časopis *Bunjevačko kolo*, tijekom veljače pripremio i izdao “propagandistički broj svog novog časopisa, koji se zove *Bunjevačko šokačka vila*,” kako je objavljeno u *Nevenu*²⁴. Tibor Koloži smatra da su se Vujkov i njegovi istomišljenici odlučili na ovaj korak rukovođeni pravilom: “da u slučaju kada se već pojavi jedan časopis određenog naziva, nije moguće pokrenuti i drugi sa istim nazivom” i da su oni tako postupili “u velikoj žurbi da bi pretekli inicijativu *Subotičke matice*²⁵“. *Neven* je, također,

²⁴ *Neven*, 3/1935., str. 36.

²⁵ Usp.: **Kolozsi Tibor**, *Szabadkai sajtó (1919.-1945.)*, 1979.

pohitao s ovom obavijesti već i stoga što u to vrijeme više ne zastupa hrvatsku opredijeljenost, nego u redakciji Jose Šokčića zagovara jugoslavensku liniju. Koliko je poznato, Vujkov izdaje samo jedan broj ovog “*propagandističkog časopisa*”, a u javnim knjižnicama nije sačuvan niti je registriran primjerak njegove *Bunjevačke i šokačke vile* “u obliku letka”.

Jamačno je Balint Vujkov, saznavši za namjere Blaška Rajića, odlučio ga preduhitriti i onemogućiti izlaženje *Bunjevačke i šokačke vile*, kako je to Rajić zamislio. O razlozima ovakvog postupka Balinta Vujkova može se samo nagađati²⁶.

Nakon neuspjeha s *Vilom* Rajić ne odustaje od nakane da pokrene jedan književni časopis pa se već te 1935. godine pojavljuje prvi broj *Klasja naših ravni*, u čijem podnaslovu čitamo da je “*vanpolitički povremeni časopis za književnost i kulturu.*” Rajić se ne pojavljuje ni kao nakladnik niti je u uredništvu, ali su u časopisu objavljivali poglavito pisci okupljeni oko Subotičke matice, kojom on predsjedava, a koju je osnovao biskup Lajčo Budanović.

5.

Blaško Rajić raspolagao je, podjednako važnim umijećem i za svećenika i za spisatelja, znao je najjednostavnijim izrazom izricati duboke spoznaje tako da ih svi prihvaćaju kao svoje. Ono, pak, što je zastupao kao nakladnik, glavni i odgovorni urednik i novinski tekstopisac, do danas je očuvalo svoj značaj,

²⁶ Pri kraju životnog puta Balinta Vujkova gotovo svakodnevno razgovarao sam s njim o mnogim pojedinostima međuratnih, ratnih i poratnih književnih i drugih prilika u Subotici i o njihovim protagonistima. Po sebi se razumije, često smo spominjali Blaška Rajića, pa i susrete koje je Vujkov imao s njim u spomenutim razdobljima, ali epizodu s *Bunjevačkom i šokačkom vilom* nikada nismo razjasnili, ni onda kada smo se dogovorili da o svemu, zajednički, pripremimo knjigu snimajući, od tada, svaki naš razgovor na kazetofon. Dio toga je objavljen. (V.: **Milovan Miković** *Nedovršeni razgovor sa Balintom Vujkovim*, u: *Rukovet* 2./1988., str. 197.-216.)

ne samo kao dio naše sveukupne povijesne građe, nego su mnogi njegovi sudovi još uvijek aktualni, poglavito oni gdje mu zapažanja sežu u bit društvenih sukoba, unutar kojih on pokušava naći etička rješenja kršćanskog nadahnuća.

Istini za volju, ima i takvih tekstova koji bi u današnjem čitatelju mogli prouzročiti dvoumice, gdjekad zgražanje, pa i osudu. Primjerice, neprihvatljiv je njegov stav prema Židovima, ma koliko bio u maniri onoga vremena, nadalje, prema masonima, liberalno orijentiranim pojedincima i udrugama, općenito prema svemu što nije bilo u raspoznatljivom ozračju katoličkog svjetonazora. Također, nisu prihvatljiva ni sva njegova bugarenja nad sudbinom Bunjevaca, pogotovu ona u kojima je jedva skrivena svrha da stanovite nedostatke zajednice pokušaju prikazati bezmalo vrlinom puka.

6.

Pišući ovaj rad nisam težio cjelovitom prikazu života Blaška Rajića, a kako sam tekst privodio kraju sve sam više postajao svjestan da se radi toga moja prosudba događaja što su utjecali na Rajića neće doimati nepogrješivom. Među ostalim i zbog toga što ovom prigodom nisam ni pokušao odgovoriti na neka od važnijih pitanja, primjerice: je li njegov angažman kao homo politicusa, uopće, prihvatljiv sa stanovišta svećeničkog poziva.

Tomo Vereš drži da je: “...*strančarsko politiziranje svećenika jedan od putova ateizacije vjernika i učvršćenja ateista u njihovu mišljenju da je vjera samo pokriće za postizanje nekih ovozemaljskih ciljeva*²⁷.” Ipak, on zastupa i stav da su: “...*biskupi i svećenici dužni moralno prosuđivati predizborno stranačko nadmetanje*²⁸” i poticati vjernike da što bolje upoznaju programe i kandidate stranaka, da se ne dadu nasamariti šupljim obećanjima, promidžbenim programima u medijima, etc.

²⁷ **Tomo Vereš** *Razmišljanja jednog kršćanina*, Zagreb, 2000., str. 113.

²⁸ Isto, str. 114. i 115.

Također, u danas za suvremenog čitatelja gotovo sasvim nerazgovjetnoj križaljci pojedinačnih sudbina iz Rajićeva razdoblja, nisam uspio pokazati ili utvrditi tko je među Bunjevcima i Šokcima, kako i zašto, igrao određenu ulogu i kakve je odnose uspostavljao s pojedincima i strankama u (već tada!) kiptećem jugoslavenskom loncu. Ovo je utoliko bitno jer se opetuju stanovite značajke Rajićeva razdoblja i prema istoj matrici pritišću nas i guraju izvan prostora uljudbe.

**BLAŠKO RAJIĆ O POLITIČKIM
I KULTURNIM PITANJIMA
U NAŠIM NOVINAMA, NEVENU
I SUBOTIČKIM NOVINAMA**

1.
Ovim radom nastojat ću pokazati postojanost ideja kojima je Blaško Rajić bio privržen tijekom cijelog života u različitim društvenim i političkim prilikama, te njegovu osobnu postojanost koju je stalno provjeravao upravo kroz promjene koje je sam poticao ili im je bio sudionikom.

U prvom razdoblju provedenom u Austro-Ugarskoj koje traje do završetka Prvog svjetskog rata i raspada dvojne monarhije, Rajić nakon ni malo lakog djetinjstva i uspješnog školovanja postaje svećenik odlučan da svoje sposobnosti stavi u službu naroda držeći se preporodnih ideja Ivana Antunovića, stalno ih nadgrađujući, prema burno promjenljivim prilikama.

Razdoblje od nastanka državne zajednice Južnih Slavena do njenog prvog raspada 1941. godine, najplodnije je u Rajićevom životu. Kada se nakon zakonomjerno mučnih stranačkih okapanja i otužnih obračuna uvjerio kolika je stvarna učinkovitost političke infrastrukture bačkih Hrvata, u uvjetima nerazvijene demokracije, a zatim i šestosiječanjske diktature, Blaško Rajić u cijelosti se okreće prostoru kulture. Ondje traži odgovore na mnoga neriješena pitanja Hrvata u ovom podneblju i paradigmu kojom narod može držati na okupu da bi ga sačuvao od sustavnog rastakanja i programirane integracije, odnosno srbizacije.

Preuzimajući od prethodnog naraštaja *Subotičku Danicu*, Rajić će do rata urediti deset svezaka (od 1931. do 1940.) i još

dvije - 1945. i 1946. godine. I mada list *Neven* s dužnom pažnjom prati njegove političke i stranačke nastupe, Blaško Rajić ipak 1920. godine pokreće *Subotičke novine*, a od 1931. do 1941. godine preuzima i njihovo uređivanje. Kada s biskupom Lajčom Budanovićem, suosnivačem *Subotičke matice*, okupi grupu darovitih mladih pisaca i intelektualaca, potiče 1935. godine pokretanje književnog časopisa *Klasje naših ravni*.

Usljedit će razdoblje koje započinje okupacijom, hapšenjem i zlostavljanjem tada već šezdesettrogodišnjeg Blaška Rajića u istražnom zatvoru i logoru. Tortura kojoj je bio izložen nije ga slomila. Tijekom internacije kerski župnik ne može na oltar i u ispovjedaonicu, ali zato može u knjižnicu franjevačkog samostana u Budimu gdje pronalazi građu za ep *Slava* što će ga napisati u četiri tisuće deseteraca, raspoređenih u dvadeset i četiri pjevanja. Ovim djelom zaokružiti će svoj bogat i raznovrstan spisateljski opus.

Od povratka iz internacije do kraja Drugog svjetskog rata Blaško Rajić će još jednom gaziti blato dnevne politike. Tom se prigodom manje tukao u mučnim i razornim dnevnim bitkama, mnogo više predvodio je pokret svojih sunarodnjaka i drugih sugrađana, koji su mu tada poklonili povjerenje, sve zajedno ih zastupajući u narodnooslobodilačkom odboru, a s okončanjem rata jedno vrijeme u lokalnoj i pokrajinskoj vlasti.

S uspostavom komunističkog režima započinje dugo, mučno razdoblje sustavnog rastakanja svega što ima vidljivu oznaku hrvatstva. Nova vlast je uhitila i osudila na višegodišnje kazne zatvora mnoge viđene ljude koji su između dva rata vodili ili pomagali hrvatske ili katoličke udruge, a naročito se okomila na svećenike. Opljačkane su, gospodarski razorene i rasturene brojne obitelji. Oteti su im zemljišni posjedi, kuće i stanovi, uništene su im ili zaplijenjene knjižnice, osobna pismohrana, obiteljske fotografije i druga imovina. Intelektualcima su zaplijenjени znanstveni radovi, a pojedinim studentima čak i bilješke s predavanja.

Kroz sva navedena razdoblja, sve do smrti, kada Hrvati ovog podneblja gube pouzdan oslonac, pastira, pisca i tješitelja, Blaško Rajić je ustrajni borac za ljudska prava. Cijeli svoj život vezao je za sudbinu naroda, uznositom riječi svećenika i pisca potičući u njemu ugaslu vatru hrvatstva. A kada je sklopio oči, ostala su njegova djela.

2.

I što bismo mi to danas, na ovom skupu o Blašku Rajiću, a na temelju njegova djela i životnog puta željeli izreći i razjasniti sebi i drugima iz našeg okruženja? I koliko u tome možemo uspjeti? Koliki nam mogu biti domašaji slijedimo li trag Rajićevih riječi njegovih kršćanskih, socijalnih, političkih, spisateljskih i inih nazora?

Ova pitanja nisu postavljena prigodice nego zato što smo i mi danas, poput Rajića jučer, između čekića tuđinskih udara i nakovnja pojedinih, nazovimo ih tobože nestrpljivih Hrvata, koji jure nekakvu fantomsku osobnu slavu, što bi ih trebala upisati u povijest, dok na nas danas, kao svojedobno na Rajića, gledaju dva Janusova lica iz sve ružnije stvarnosti.

Jedno od ta dva lica je iz većinskog naroda i neprestano nam se obraća kad provalom bijesa, kad samo osporavanjem, negiranjem i ignoriranjem i poduzima što god mu se prohtije da nas što prije zatre. Ono drugo ružno lice stvarnosti, koje je i ne trepnuvši u stanju zasuti nas hrpom pretjerivanja, uspaljenosti, gdjekad laži pa i fanatizama, iz redova je naših sunarodnjaka i služi za dopunu onom prvom licu učvršćujući ga, zauzvrat despotski promiče nepotizam, osobnu i korist vlastite obitelji, zaklanjajući se iza hrvatske zajednice. To drugo lice iz sebičnih razloga, na tragu svoje gluposti, bolesne sujete ali i pohlepe, ne ustručava se produbljivati razdor među pripadnicima hrvatske zajednice, svađa nas i dijeli ionako već do boli usitnjene i rascjepkane. Svjesno ubrzava naš nestanak, ispod ruke rasprodaje i arči hrvatstvo, dok obrće novac namijenjen našoj ovdašnjoj sve siromašnijoj zajednici.

Taj netko, iskreno zabrinut samo za svoj džep, osobnu korist i promidžbu - računa: Kada smo već tolika stoljeća proveli živeći s porazima, nagodbama, šutnjama, bespomoćnostima ta izdržat ćemo mi još neko vrijeme dok on puni svoje džepove i slavodobitno ide prema svom povijesnom postamentu. Usput će nas besplatno podučiti da u svakom poduzeću netko mora biti glavni, inače posao trpi i ne ide! Doista je tako. U svakom poslu netko je glavni, ali zašto onda naši narodni poslovi idu sve traljavije i gubitnički? Zato jer ih (djelomice?) vode vječiti gubitnici zadojeni mrzilaštvom i fanatizmom. Na njih dakako, računaju i naši tlačitelji, oni ih doista trebaju. Bez njih naši bi tlačitelji imali više briga.

Stoga prvom Janusovom licu i nemam što reći. Onom drugom podrijetlom iz naše zajednice preporučam da se makar jednom u svom životu zamisli nad tekstem oporuke Ivana Mažuranića:

“Fanatizam, bio on naravi koje mu drago - političke, crkvene, narodne, socijalne - ne samo ne promiče niti ne diže svetinje stvari, kojoj se tobože klanja, nego ju dapače ponizuje i mrzi, ter time obara i ruši. On je poguban i pun prokletstva već svojim porijeklom, jer ne potiče iz čista izvora srca, uma i razloga, nego iz crna kala dugačke povorke strasti i nečovještva. Nakazna je svaka despocija, ali nakaznije nakaze od despocije fanatizma ovo naše sunce ne vidje nikada.”

3.

O tome kakvi su bili Rajičevi pogledi na stanovita društvena, politička i kulturna pitanja može se suditi prema tekstovima što ih je objavio u listovima: *Neven*, *Naše novine* i *Subotičke novine*, te u periodici *Subotička Danica* i *Klasje naših ravni*.

U radu pod naslovom *Lik zaboravljena velikana Ante Sekulić* navodi 21 potpisan članak¹ Blaška Rajića mada je u

¹ **Ante Sekulić** *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju do 1918.*, Zagreb 1994., str. 318.-319.

navedenim glasilima tiskano znatno više tekstova iz kojih nam progovaraju njegovi novinarski, publicistički, urednički i nakladnički nazori - i onda kada oni nisu potpisani. Izbor tema, navlastita stilska i jezična obrada, karakteristični kratki naslovi, ukoliko je moguće svedeni na jednu riječ iz koje čitatelj nepogrešivo ide prema Rajićevu stavu, raspoznatljivi su sastavci teksta za kojeg sa znatnom sigurnošću možemo tvrditi da je njegov rukopis.

Kao novinski tekstopisac Rajić se uglavnom nije potpisivao, kao urednik rubrike ili podlistka potpisivao s Agronom, zatim kao R.(ajić) B.(laško), nadalje s p.(op) B.(laško) i dakako pod svojim punim imenom i prezimenom.

Od stavova koje je zagovarao na stranicama *Subotičkih novina* za ovu prigodu izdvajam njegove tekstove glede zbivanja u Sovjetskom savezu i u Njemačkoj u vrijeme kada Hitler dolazi na vlast. Najprije SSSR:

“Posljedice boljševičke ideologije i boljševičkih pogleda na moral brzo su se osjetile u sovjetskim školama. Propisi koji se odnose na brak u tolikoj su mjeri poljuljali temelje porodice u Sovjetskoj Uniji, da je to rdavo uticalo u velikoj mjeri i na sovjetsku omladinu, a naročito na školsku omladinu, koja se preko boljševičkih spisa upoznaje sa shvatanjima boljševičkih vođa”.

U tekstu se zatim navodi da se u svim školama zapaža velika raspojasanost učenika, ugled nastavnika je *“sveden skoro na nulu pa se na predmete obraća mala pažnja budući da učenici ne pokazuju dovoljno volje za rad. Mladi su prepušteni sami sebi, stalno se igraju rata, naoružani štapovima, međusobno se teško povređuju; u učionicama se puši i gdjekad puca iz revolvera, a đaci se često napijaju. U jednoj uglednoj moskovskoj školi takovi su đaci maltretirali učenice i čak ih silovali, a u Nižnjem Novgorodu u tome je učestvovao i učitelj.”* Autor nepotpisanog teksta s prve stranice *Subotičkih novina* - a to bi mogao i sam Rajić - ukazuje da su ovu pojavu žigosali i boljševički listovi navodeći primjere iz moskovske *Pravde* (od 13. I. 1935. i 18. III.

1935.) te iz lista *Izvestija* (od 16. III. 1935. 17. IV. 1935. i 15. VI. 1935.)².

U nepotpisanom tekstu pod naslovom *Strijeljanje u Rusiji* autor se zgraža nad zbivanjima u Sovjetskom savezu i žali “*bijedni tamošnji narod*” dok ima i onih koji istodobno “*u zvijezde kuju gazdovanje Sovjeta*”. Povod napisa je umorstvo Kirova koje je sovjetskim vlastodršcima poslužilo kao izlika za masovna hapšenja i strijeljanja bez sudskog procesa. “*Sam Kirov*”, navodi tekstopisac *Subotičkih novina* “*usmrtio je na tisuće nevinih ljudi i nad tim se nije nitko zgražao*”. Zatim opisuje djelovanje zloglasne Čeke, koja bilo koga može uhapsiti za veleizdaju, izvesti ga na sud nakon čega se odmah izvršava kazna. Pomilovanje ne treba ni tražiti jer bi svaka molba bila odbijena. Zakonodavci u SSSR uveli su u krivični postupak pet točaka od koji tekstopisac izdvaja dvije. Treća glasi: “*Na pretresu optuženi nemaju učešća. Optuženi ne smiju imati branitelja*”. A peta: “*Presude na smrtnu kaznu pogubljenjem izvršavaju se odmah po izricanju presude ... Za ovakvom slobodom venu i naši komunisti jer ne znaju pravo cijeniti ono što imaju*³” - zaključuje tekstopisac, po svoj prilici Rajić.

Rajić posebno ukazuje na štete što ih je boljševizam stvorio u gospodarstvu, što se vidi i iz njegova teksta *Gdje najviše gladuju?*

“*Ne prođe godina, a da se u kojoj pokrajini 'crvenog raja' ne pojavi glad. Nedavno je u Ukrajini od gladi izumrlo selo kraj Kijeva. Od 40 obitelji ostalo je samo 6 mršavih i bolesnih ljudi. Oni su izjeli pse, mačke i sve što im je došlo pod ruku. Žita nemaju ništa, jer im boljševici oduzimaju sav rod. Seljaci neće da rade, izgubili su svaku vjeru u bolje dane. Vlasti ih progone zbog 'neposlušnosti' i nose u Sibiriju. Tamo ih izmuče teškim poslovima, zatim ubiju. -- Eto to su učinili komunisti od nekadašnje žitnice čitave Evrope*⁴.”

² SN, god. XVII., br. 2, 22. ožujak 1936., str. 1.

³ SN, god. XV., br. 13., 25. prosinca 1934., str. 2.

⁴ SN, god. XV., br. 10., 9. rujna 1934., str. 3.

Rajić zna da su komunizam i nacionalsocijalizam dva lika iste totalitarne pojave i ne bira riječi da bi progovorio o nakaznoj naravi boljševizma i nacizma koji se upravo rađao u Njemačkoj i Austriji.

Već početkom 1934. godine piše: *“Poznato je da Hitlerova vlada progoni katoličke svećenike, jer ovi neće da blagoslove ona naređenja koja se kose sa naukama katoličke crkve. Zato te svećenike odreda hapse i interniraju te ih i muče ... Hitler je zagrizao u tvrd orah. Slomit će zube⁵.”*

A nešto kasnije zapaža: *“Njemačka je sva pristala uz Hitlera. Sad ovaj mora nešto 'veliko' da izradi. Nijemci su prilično spremni za rat, ali ih iskustvo zadržaje, jer 'zapaliti kuću možeš, ali nikad nisi siguran koliko će i šta će svega izgoriti.' Najveće, što bi Nijemci mogli da izrade, bilo bi: uzdržanje mira. Da li će to oni danas shvatiti⁶?”*

“Ovih dana desili su se u Austriji takvi događaji koji su duboko zasjekli ne samo u politički život njemačkog naroda, nego i u politiku cijele srednje Evrope. Nacionalsocijalisti, koji su željni pripojiti Austriju Njemačkoj, pobuniše se 25. srpnja o. g. najprije u Beču, a zatim i po cijeloj Austriji.”

“Šta bi nakon svega toga trebalo misliti? Iza svih konferencija za razoružanje i mir - ovakova pobuna i krvoproliće! To kao da je postao novi Balkan. Velesile su čekale još samo jedan nesmotren čin s Hitlerove strane pa bi se ponovo započelo ono, čemu se svi nadaju ali ujedno i boje - rat⁷.”

Nakon što Hitler zaposjeda razvojačena područja uz Rajnu (7. ožujka 1936.) *Subotičke novine* se iscrpno bave mogućim posljedicama. U nepotpisanim člancima pod naslovom: *Sedam Hitlerovih točaka, Sovjetska Rusija i Francuska* i u tekstu *Njemačka⁸*.

⁵ SN, god. XV., br. 2., 11. veljače 1934., str. 4.

⁶ SN, god. XV., br. 4., 31. ožujka 1934., str. 1.

⁷ SN, god. XV., br. 9., 12. kolovoza 1934., str. 4.

⁸ SN, god. XVII., br. 2, 22. ožujka 1936., str. 2.

Pod naslovom *Čuvajmo svoju djecu!* objavljen je tekst koji bi mogao biti Rajičev o odgovornosti roditelja za odgoj djece i izravnu krivicu kada zbog njihovih propusta skliznu, primjerice, u zločin. Tekst je pisan kao ilustracija uvodnika pod naslovom *Omladina* s prve stranice iz navedenog broja⁹.

O teškom položaju radništva pisano je u tekstu *Za naše radnike*¹⁰.

Isto tako Rajić skrbi za one koji cijelog svog radnog vijeka stvaraju kruh naš svagdanji, o njima u jednom uvodniku pod naslovom *Zemlja* ovako piše:

“Sin zemlje je zemljoradnik. Dok je zemlja pod njegovim nogama, on je uvijek jači, pa da (ga) napadne i polubog, i zlatni Mamon. Kada se zemljoradnik prevari i izgubi ispod nogu zemlju, kad ju proda: kraj mu je, propao je.

Naš je narod radnik zemlje. Ako izda iz ruku svoju zemlju, on je propao. On će ostati i dalje radnik zemlje, ali će da radi tuđu zemlju. A to je velika razlika: raditi svoju zemlju, pa i opterećenu sa sto daća i nedaća, ili: raditi tuđu zemlju. Kad radiš svoju zemlju: gazda si; kad radiš tuđu: sluga si....Ali nedaj se... Moli i radi...Nestat će krize, a tvoja će ti zemlja opet povratiti tvoju staru snagu¹¹.”

⁹ SN, god. XV., br. 11. 7. listopada 1934., str. 3.

¹⁰ SN, god. XV., br. 9. 12. kolovoza 1934., str. 2.

¹¹ SN, god. XV., br. 10. 9. rujna 1934., str. 1.

NATRUHE ZA POVIJEST BAČKIH BUNJEVAČKIH “PELOPONESKIH RATOVA”

1.

Josip Vuković Đido (1890.-1951.) od 1910. godine bavio se publicistikom, objavljujući u *Nevenu* tekstove o bunjevačkim i šokačkim društvenim pitanjima. U politiku je ušao, moglo bi se reći, na velika vrata, preko Pariza gdje stiže 3. listopada 1919. u svojstvu člana izaslanstva koja će Mirovnoj konferenciji predložiti vladin memorandum što ga je dr. Jovan Cvijić izradio uz pomoć Lajče Budanovića. Njime se traži pripajanje Jugoslaviji Bajskog trokuta i Baranje s Mohačem. U deputaciji su bili još: Franjo Piuković i Šimun Rudić (Aljmaš), Pavao Ispanović (Kačmar), Josip Velin (Santovo) i Petar Pekić (Gornji sv. Ivan), deputaciju su predvodili poslanik dr. Martin Matić i bajski veliki župan Vasa Dolinka¹.

Dvije godine kasnije, uoči povlačenja srpske vojske (20. kolovoza 1921.) Josip Vuković je optužen za veleizdaju kada se založio da se zamijeni Potisje za Bajski trokut u kojem je tada živjelo oko 26.000 bunjevačkih Hrvata. Između dva rata više puta je bio uhićen, a čim se u travnju 1941. godine prvi put raspala Jugoslavija (stvarana i podupirana i hrvatskom glupošću) hita u Zagreb, gdje će kraj rata dočekati u zatvoru NDH.

Pokušamo li utvrditi gdje mu je mjesto u bačkom hrvatskom književnom mikrokozmosu, moramo najprije zamijetiti da se pojavio kada je hrvatska moderna (1892.-1914.) u matičnoj književnosti već dotrajavala, dok se ovdje na bačkom hrvatskom

¹ Petar Pekić *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb, 1934., str. 242.-246.

rubu tada još (i, zadugo još!) pisalo u preporodom nadahnutoj romantičarskoj maniri i nije bilo nikakvih naznaka književnih djela drugačijeg svjetonazora, bližeg svojem vremenu. Prvu pjesmu objavio je Josip Vuković Đido 1913. godine u *Nevenu*.

Tijekom te godine arhitekti Marcel Komor i Dezső Jakab završavaju preuređenje nekadašnje najamne palače na subotičkom korzu (pod br. 5) u dvokatnu zgradu banke spajajući elemente klasicizma sa secesijom. Tim zahvatom oni su zaključili svoj subotički opus započet 1894. godine na kućama Ignaca Kuneca, dr. Mihalya Gereba i Vilmosa Tausiga, dospjevši u sam vrh mađarske secesije izgradnjom Sinagoge, zgrade Židovske crkvene općine, zgrade *Putnika* (korzo, pod br. 4), Gradske kuće, paličkog Vodotornja, Velike terase, Ženskog kupališta i Spomen fontane na koju su uklesani stihovi Dezsóa Kosztolányija. Tada podignute građevine u stilu secesije trajnom su prepoznatljivošću obilježile Suboticu i Palić. U ovom označavanju grada sadržani su složeni razlozi i mnogi povodi, među kojima izdvajamo neostvarene snove o državnoj neovisnosti od onih kojima je uporište uistinu u bogatoj tradiciji iz koje se napajaju novi artistički zahvati.

Razočaranost u Europu što nije prihvaćala i podržala ideje i nastojanja Lajosa Kossutha 1848./1849. godine, pojačana je nakon Nagodbe 1867. godine budući da Mađarima nije donijela očekivani stupanj političke i gospodarske samostalnosti. Istodobno se rasprostranila svijest da je razmjerno mali broj Mađara u višenacionalnom sastavu stanovništva Monarhije, što je utjecalo na porast njihovog osjećanja ugroženosti i potaknulo svakovrsnu brigu za očuvanje nacionalnih obilježja i vrednota. Ovo se prije svega očitovalo navlastitim spojem likovne i primijenjene umjetnosti s arhitekturom, istodobno ostavljajući traga u književnosti, kazalištu i glazbi.

Te 1913. godine na drugom kraju svijeta, u Americi, ljudi su zaokupljeni nečim posve drugačijim; Ford uvodi u tvornice rad na traci, dok se ovdje kod nas u podnožju Karpata bjeso- mučno zavrteo tragikomično napirlitan karusel u nazočnosti

razdraganog mnoštva razgaljenog nastupima ondašnjih političkih blesavaca. István Tisza ponovo postaje premijer, a Beč se trese u vrućici najnovijeg skandala - jedan od aktera pukovnik Redl izvršio je samoubojstvo. Egon Schiele završio je sliku *Prediger*, Sigmund Freud napisao je *Toteme i tabue*, Thomas Mann *Smrt u Veneciji*, Filippo Tommaso Marinetti objavljuje *Nakon slobodnoga stiha riječi u slobodi* i zagovara apsolutnu umjetničku samostojnost, Fernando Pessoa kanio je tiskati zbirku *Mač* a napisao je "statičnu dramu" *Mornar*. Gilbert Keith Chesterton, originalan i osoben kritik, završio je studiju *Viktorijansko doba u književnosti*, a nešto mlađi David Herbert Lawrence autobiografski roman *Sinovi ljubavnici*, obračun pisca s vlastitim porijeklom.

Robert Musil, prvi važan kritičar Franca Kafke, bilježi te 1913. godine i ovu rečenicu: "Još je mirno, sjedimo u jednoj staklenoj krletki i ne smijemo se ni mrdnuti, jer bismo je istom svu satrli." Vladimir Nator objavljuje *Istarske priče*, a Antun Gustav Matoš *Pečalbu, Rimske feljtone*. Iako umoran i bolestan Matoš je te 1913. još putovao pišući o tome i nije bio svjestan koliko je kritično njegovo stanje ni kada je nakon božićnih blagdana (27. prosinca 1913.) ušao u Bolnicu milosrdnih sestara na Vinogradskoj cesti. Njegov odlazak označit će kraj i cijelom jednom razdoblju kada će se hrvatski narod naći usred još jedne kataklizme.

Iz tih razloga moju su pozornost privukli stihovi Josipa Vukovića iz vremena kada je zahvaćen ratnim zbivanjima dospio na talijansku frontu, gdje će se uglavnom i završiti njegov neveliki i uistinu malo značajan pjesnički opus. U tom razdoblju, primjerice, Irac William Butler Yeats, koji je pisao engleskim jezikom, možda najveći pjesnik 20. stoljeća, objelodanjuje zbirke *Odgovornosti* (1914.) i *Divlji labudovi u Cooleu* (1919.).

Čitajući pjesmotvore Josipa Vukovića pokušao sam zamisliti tko se od onda već afirmiranih, uglednih hrvatskih književnika mogao skrbiti o njegovim stihovima na način kako je Musila zanimalo Kafkin književni rezultat. Tko je mogao pridonijeti

Đidinom jezičnom i književnom uzdignuću i razvoju? Koga je moglo zanimati da njegovu nadarenost potakne učinkovitim jezičnim i književnim usavršavanjem? Poznat mi je i odgovor. Niti je tko skrbio za njegove stihove, niti ih je puno čitao, uključujući i vojne cenzore mada je Đido slao s fronte svoje stihove Lajči Budanoviću s kojim je prijateljevao u pismima koja su podlijegala obvezatnom čitanju!

A onda, petnaestak godina kasnije, nastupa preokret. Doima se, mladi pisci i urednici *Bunjevačkog kola* pokazuju zanimanje za njegove stihove, istina pod nedovoljno razjašnjanim, možda nije pretjerano reći - mutnim okolnostima. Bilo kako bilo, njegove pjesme iz 1917. i 1918. godine tiskane su u dva sveska *Bunjevačkog kola*, najprije je u travanjско-svibanjsko-lipanjском trobroju za 1934. godinu, objavljena pjesma koja je naslovljena:

Majci Jugoslaviji

*Prosti nama majko, mi to nismo htili,
Robovi smo bili, nismo krivi stoga.
I kad smo se tukli za dušmana svoga,
Ostali smo virni slavenskoj nam vili.*

*Krv, što nam je tekla od bratove strile,
Vri, za tebe majko, majko nas Slovena.
Virnijega sina među njima nema,
Neg' što mi smo sinci jugoslavске vile.*

*Znam, da ti je teško bilo gledajući,
Brat gdi brata kolje, gdi Slaven Slavena
Kao dušmanina u grobnicu sprema
Bez pomilovanja, ko pusti hajduci.*

*Prosti nam majko, Bog to tako sudi,
Slovenske iz krvi sa obadve strane
Cvit slobode zlatne da širi si grane
Pa da opet naša guslica zagudi.*

*Bog je htio majko, i u našem lugu
Da uvide jednoć, da bez sloge nema
Slobode, ni spasa, ni Južnih Slovena.
Raduj nam se majko, sloga je na jugu.*

Ova pjesma u kojoj prevladava domoljubno raspoloženje neskriveno natopljeno južnoslavenskom idejom, u jezičnom pogledu ne baš besprijeborna, a u zanatskom pogledu upitne versifikacije, popraćena je uredničkom bilješkom što će izazvati pozornost: “*Ko ne bi poznavao ime ili lično g. Josipa Vukovića - Djidu? Mnogi, međutim, ne znaju njegove pisme i pisma, koje je on za vrime svitskog rata upućivo svojim prijateljima. G. Vuković je bio na talijanskom frontu, kao austrougarski vojnik, i pivo je jugoslovenski. On je svoje pisme upućivao u otvorenim pismima, koja su uvijek cenzurisana, u unutrašnjost Madžarske, i jedan dio ovih pisama je sačuvan. Nike su objavljene u knjizi Subotica pre i posle oslobođenja od g. Jose Šokčića, ali pošto tamo nisu mogle da budu sve uvrštene mi ćemo objaviti nekoliko markantnijih pisama g. Vukovića. G. Vuković je, na primer, ovu pismu koju donosimo spivo 28. februara 1918. godine na talijanskom frontu².*”

Tiskanje ove pjesme izazvalo je stanovite dvojbe. Osobito stoga što je Đido, poput mnogih Hrvata u Bačkoj, već dvadesetih godina 20. stoljeća na svakom koraku spoznao da je zanese-nost jugoslavenskim idejama bila primamljiva ali pogubna iluzija, te da je zbilja u novostvorenoj državnoj zajednici nešto sasvim drugo. Ova skupo plaćena spoznaja odvela ga je u okrilje politike što ju je vodio HSS, a to su, dakako, dobro znali i urednici *Bunjevačkog kola*, kada su u narednoj svesci, u trobroju

² BK, Subotica, god. II., br. 4.-5.-6./1934., str. 333.

za srpanj-kolovoz-rujan, pod naslovom *Đidine pisme iz svitskog rata* odlučili za dopunsko obrazloženje svog postupka:

“U prošlom broju (trebalo je, ipak, napisati; svesku) objavili smo jednu pismu poznatog nacionalnog radnika iz zarobljenog bajskog trokuta g. Josipa Vukovića (Đide), koji živi stalno u Subotici. Njegov pridratni nacionalni rad je opštepoznat u Subotici i okolici.

Želivši da upoznamo mlade generacije sa patriotskim, jugoslovenskim shvatanjem Josipa Vukovića-Đide za vrime svitskog rata, mi mu s njegovom dozvolom objavljujemo pisme (podvukao M. M. - uz opasku da uredničko isticanje ove tvrdnje zapravo izaziva sumnju u njenu istinitost). Triba naročito spomenuti, da to činimo sa velikim zadovoljstvom tim prije, jer hoćemo da demonstriramo činjenicu kako su prvaci Bunjevaca shvatili svoj položaj za vrime svitskog rata, kada je još bilo sve u neizvisnosti, kako su i tada maštali o ujedinjenju i oslobođenju. Nisu ove pisme književne vrednosti i pisane su pod uticajem raznih dijalekata. U ovom slučaju nije ni važna književna vrednost već nacionalna.(Podvukao M. M.)

G. Josip Vuković je svoje pisme većinom slao na adresu ondašnjeg župnika g. Lajče Budanovića u Bački Breg. Oni su živili u tismom prijateljstvu i sarađivali su na narodnim poslovima Bunjevaca. Vuković je svoja pisma i pisme slao u otvorenoj kuverti i svako njegovo pismo beše cenzurirano od vojnih vlasti. No i pored toga nije se ništa dogodilo. G. Lajčo Budanović, sadašnji biskup subotički, sačuvao je sva ta pisma i kao jedno sjajno svidočanstvo bunjevačke odvažnosti i patriotskih osićaja za vrime svitske kataklizme vratio je piscu. Ove pisme, koje sada objavljujemo, posvićene su msgr. Lajči Budanoviću, ondašnjem bereškom župniku, koga je pisac zvao imenom “Meštar”³.

³ BK, Subotica, god. II., br. 7.-8.-9./1934., str. 350.-353.

2.

Ako se u književnom časopisu tiskaju pjesme kojima urednici niječu književnu vrijednost, onda ih, jamačno, objavljuju s nekom drugom nakanom. Pogotovu kada one nisu predmetom kritičkog, ili znanstvenog književno-jezičnog razmatranja i prosudbe, nego su postavljene u stanovit nacionalno-politički kontekst. Takav postupak izaziva podozrivost glede krajnjih uredničkih namjera, a sumnju ne može otkloniti ni objašnjenje da je pisma-pjesme sačuvao onaj kojemu su upućene, Lajčo Budanović, svojedobno bereški župnik, tada već subotički biskup koji obnaša funkciju od posebne važnosti i za ovdašnju hrvatsku zajednicu i za zajednicu svih kršćana u Bačkoj. Upravo ova naknadno uspostavljena okolnost, nolens-volens pomjera diskurs tijekom čitanja, dajući stihovima i ona značenja koje oni ne bi imali da je Budanović Meštar, dakle, ostao župnik.

Meštru

(Lajči Budanoviću)

*Amo čaše, toči vino,
da se i mi veselimo.
Onog starog iz budžaka,
nemoj šiljer, crnog amo,
u crnog je jača snaga,
snage da se dočepamo.*

*Vaćaj čašu, ded u ruku,
a na stranu bol i tugu,
neka čaša sitno zveči.
Ispi sve do prsta mala,
zašto da nas tuga gnječi,
još Slavenska nij propala(?)*

*Davno smo i pili vina
- kletu ropstvo od starina.
Nismo znali, što je lijepo,
nit' imali zagovora,
već smo vukli jaram slijepo
misleć tako biti mora.*

*Zato Meštre čaše amo,
da za prošlost bolje znamo.
Vince grije i ubada
sjećajuć' nas zlih vremena,
a to goji volju rada
za budućnost svih Slavena.*

*Vince grije, žeže, pali,
hoće prsa da razvali.
To ti treba, neka struji,
neka vrije krv u grudi,
nismo više podlog' kuji,
već Slaveni, čelik, ljudi.*

*Pijmo Meštre crna vina,
u grob slike od starina.
Što je prošlo to je bilo,
toga više biti neće. --
Slavenstvo je uskrsnilo(?)
i na novi put se kreće.*

*Svud' se piva, gusla gudi.
Slavenstvo se se širom budi.
Nije više rob prokleti,
neće tuđeg gospodara.
Za budućnost i dom sveti
planove si lipče stvara.*

*Pijmo Meštre, toči vino
da se i mi veselimo
Nema zašto jedit' jade,
nema više zlih vremena.
Pijmo Meštre!- već se znade
budućnost je svih Slavena*

(Bojna pošta 481, XI. 24. 1917.)

Mojim meštru

*Med četiri zida u sobici onoj
kad već svršiš pos'o i molitve svoje
sa čime se baviš, o čemu se misliš?
Duša kud ti leti? Je li sanak snuje?
To da mi je znati.*

*Kad zalazi sunce gledajuć ga Meštre
Je l' ga suzom pratiš, je li stiskaš šaku?
I kako se misliš, gdi je bolje živit,
Je l' gdi sunce peče, je l' u crnom mraku?
To da mi je znati.*

*Što će donet jutro? Ti čemu se nadaš?
Je li će se čuti gusle i tambure
po širokoj ravni, kad zora zaplavi?
Je li ćemo zebsti od oluje, bure?
To da mi je znati!*

*Kad ograni sunce, je l' će melem biti
Na, ozeblo srce bolesne nam grudi?
Jeli će nas pržit plamenom i vatrom
da ćemo ga kleti, od njega se kriti?
To da mi je znati!*

*I kad spustiš glavu u desnicu svoju
Kad ti suze teku poput kiše oštre
Od radosti plačeš! -- Ta ti dobro znadeš
Što će donet jutro! Je li tako Meštre?
To da mi je znati.*

(18. I. 1917.)

Zašto ćutiš Meštre?

*Zašto ćutiš Meštre? Što ti duši smeta,
što Ti usna nijema?
Za me riječi nema?
Znaš da je riječ tvoja, lijek mi ovog svijeta*

*Boljena ti duša? -- Ne, nikada nije!
Ni u teškom jadu
Ti ne gubiš nadu
Tvoja duša klonut' nikada ne smije.*

*Znam život ti jadan zbog crnih zlotvora,
pa se bojiš stoga
i osina svoga
al ja trebam Meštre, tvoga razgovora.*

*Bol ti srce gnječi, što prolaze dani
da se išta sprema
za stvar svih Slavena
što nam rod još uvijek tuđa majka mami?*

*Zato ćutiš Meštre? -- Ta širok svijet znade
zato j' rata kleta
sva njegova bjeda;
slavenskome jugu da se prava dade.*

*Kad pobjedi pravda, po zemlji Slavena
zapjevat će vila
i nas će pod krila,
a da će pobjedit o tom dvojbe nema.*

*Nemoj ćutit Meštre, to nam ne pomaže
Bar u vrijeme kajno
razgovor imajmo.
Razgovori tvoji dušu mi ublaže.*

*Tvoje riječi, Meštre, to mojoj su duši
svijetlilo u mraku,
kad leti po zraku
napupanom cvijetu rosica u suši.*

(Bojno polje 481. III. 2. 1918.)

3.

Objavljivanje ovih stihova uzburkalo je duhove u ovdašnjoj subotičkoj, hrvatskoj javnosti što se očitovalo u tisku. *Kako se širi "kultura" u Bunjevačkom kolu časopisu za književnost i kulturu*, pitaju se već u naslovu *Subotičke novine*, u tekstu potpisanom inicijalima T. M. (Tanar Malagurski?). *"Malo ko zna da već drugu godinu izlazi pod gornjim naslovom časopis, uređivan od dojučerašnjih srednjoškolaca koji, upoznavši likove slova, mrče po strpljivom papiru. Časopis izdaje Jug. nacionalno društvo 'Biskup Ivan Antunović' u Subotici pod odgovornim uredništvom Balint Vujkova, a kao vlasnik fungira 'Führer' 42 ice dr. Lazar Matijević. Suradnici su od reda 'naša dica' koja sebe nazivaju omladincima i nepatvorenim inteligentima.*

Do sada nije bilo potrebno osvrćati se na rad ovog 'dičnog kola' jer ko i malo pozna ljude i prilike u Subotici, znaće s koje strane 'vitar piri'. Samo nam je nerazumljivo otkud dolaze u ovaj 'kulturni časopis' i oni koji tu ne spadaju. (Podvlačenje M.

M.)

Zadnji broj Bunjevačkog kola došao nam je slučajno u ruke (sic!), pa smo mogli vidjeti kako se u najnovije doba širi 'naša lipa rič.' Nećemo ulaziti u opširno ocjenjivanje ovog lista, jer prvi je princip kritike da o stvarima koje nemaju stvarne vrijednosti ne treba uopće pisati. Uputićemo tek nekoliko pitanja slavnim Antunovićevcima:

1. Ima li vaše društvo uopće kakve veze s radom, nastojanjem i pravcem našeg blagopokojnog biskupa Antunovića i u čemu se isto sastoji?

2. Kako možete dopustiti da se tiskaju kojekakve blezgarije glavnog urednika 'B. kola'?

3. Kako vi mislite prostačkim sastavkom Karlovi padaju 'širiti' književnost i kulturu?

Na koncu preporučujemo: Bolje je biti bez ijednog lista, nego imati takav koji, ne samo baca ljagu na svijetlu uspomenu našega velikana biskupa I. Antunovića, nego i sramoti sve poštene Bunjevce⁴.

Tekstopisac T. M. i ne krije da njega ne brinu toliko stavovi mladih oko *Bunjevačkog kola*, napose zna on s kim ima posla, koliko mu je “nerazumljivo otkud dolaze u ovaj 'kulturni časopis' i oni koji tu ne spadaju?” Taj dio rečenice istodobno je poruka upućena Josipu Vukoviću Đidi, neka se očituje o svojem odnosu s prozvanim urednicima.

U međuvremenu, pod naslovom *Omladina* tiskao je Blaško Rajić u *Subotičkim novinama* uvodnik⁵ u kojem izražava neslaganje sa stajalištem dijela hrvatske mladeži. Nije teško zaključiti kojoj je mladeži upućena poruka, osobito kada njegov glavni suradnik, dapače i suurednik Ivan Kujundžić pod naslovom *Prosvjetitelji zaostalih*⁶, sve žešće napada “... grupu nadobudnih studenata okupljenih oko dr. Lazara Matijevića i društva Ivan Antunović koje slovi nakladnikom književnog

⁴ SN, XV. br. 10., 9. rujna 1934., str. 3.

⁵ SN, god. XV., br. 11., 7. listopada 1934., str. 1.

⁶ SN, god. XV., br. 12., 1. prosinca 1934., str. 4.-5.

časopisa *Bunjevačko kolo*.” Među ostalim optužuje ih za “šlandrijaštvo⁷”, te da se na stranicama ovog časopisa “razmeđu s užitkom stvarima nedostojnim jednog zdravog inteligenta”, i još da pokazuju pomanjkanje ukusa. “Možda bi se gg. kolege oko 'Bunjevačkog kola' ponosila time kada bismo ih nazvali 'učenicima g. Miroslava Krleže i prijateljima Cesarca'? Neka im je na čast ali treba znati da učenik nije nad učiteljem. Sudbina g. Krleže, stići će i 'naše prosvjetitelje' nastave li ovako, te će kao i učitelj čamiti za vrati poput 'odbačena kišobrana' - kako bi to g. Krleža rekao.”

4.

Konačno se u *Subotičkim novinama* oglasio i Josip Vuković Đido tekstem *Izjave* u kojoj protestira što je Balint Vujkov bez njegovog dopuštenja u dva navrata tiskao u *Bunjevačkom kolu*, kako navodi: “*moje pjesmice izpjevane na bojnom polju za vrijeme rata*”. Negirajući da je bilo komu, a pogotovu Vujkovu, bilo kada dao dozvolu da mu tiska pjesme, među ostalim, tvrdi: “*Ja g. Balinta Vujkova uopće i ne poznajem, a čuo sam za njega tek kada je u 'Bunj. Kolu' objelodanio svoja remek djela 'Karlovi padaju' i 'Porodica Ivana Grgića'*.”

Izjava je uslijedila gotovo pola godine od objavljivanja pjesme *Majci Jugoslaviji* i umjesto da smiri duhove pružajući razjašnjenje potakla je nove dvoumice i nagađanja. Pored toga duh obračuna proširio se i na list *Naše slovo* Lazara Stipića, jer je ovaj ugledni subotički nakladnik i pjesnik tiskao radove Balinta Vujkova i Blaška H. Vojnića i time izazvao Ivana Kujundžića da u tekstu pod naslovom *Književnost* objavljenom u *Subotičkim novinama*, napiše:

“*Posebna rubrika Našeg slova posvećena je - kako i dolikuje listu koji ima da obavještava i prosvjećuje publiku -*

⁷ Posuđenica skovana prema njem. riječi *Schlendrian*, taljiganje, otaljavanje, odnosno taljigala, javašlije, oni što posao rade javaš-javaš. Bunjevački oni koji divane ende-de-bendele.

⁸ *SN*, god. XV., br. 12., 1. prosinca 1934., str. 5.

književnosti. Valaj kud' ćeš ljepše! - Tek nešto bi glede toga mogli spočitnuti gosp. Uredniku kao i nekim suradnicima.

Priznajemo, da se gg. Urednici raznih listova često nalaze u velikoj neprilici kada se list štampa. Događa se to kod sviju, pa se ne čudimo ni uredniku Našeg slova. - Dešava se naime, da se u zadnje vrijeme primjeti nedostatak materijala ili još češće, da obećana suradnja ne stigne na vrijeme, te se praznina koja zijeva mora na brzu ruku popuniti. Ali mi ipak držimo, da bi trebalo i u takvim zgodama pripaziti što se uvrštava i gdje, a ne da se nešto 'strpa' tamo kuda ne spada.

Koliko mi znademo: 'Književnost je skup onih ljudskih umnih radova, koji su objavljeni jezikom (usmeno ili pismeno), a odlikuju se i sadržinom i oblikom, te imaju trajnu vrednost u jednom narodu ili u svem čovečanstvu' (P. P. Đorđević: Teorija književnosti). - Izgleda, da je Uredništvo u 36. br. od 1. dec. 1934. g. potpuno izgubilo iz vida definiciju književnosti, te je pristalo, da u 'Književnost' štampa smeće dvojice ponajplodnijih 'pisaca' - suradnika 'Bunjevačkog kola'. Mašta im je tako bujna i jaka, a njihove muze brzo diktiraju, pa im je nemoguće sav svoj veliki rad ograničiti jedino na 'B. Kolo'. Nalaze za potrebno, da i druge listove usreće svojim 'umnim' proizvodima. Neznaš šta je u njih 'jače' pjesma ili proza - 'majstori' u svemu! **Ne bi čovjek mislio, da je u Subotici tako jako zastupan stalež nadri pjesnika i pripovjedača - plaćene sirotinje marksističkih agitatora** (Podvlačenje M. M.). Dva njihova 'barda' Vujkov i Vojnić otkrivaju nam svoje lice u pjesmama: 'Izobličije Te crni magi' i 'S valovljem mirisnih prama'.

Glavna odlika njihova stila jest nejasnoća, zbrka koja se provlači kroz čitavu pjesmu. Slabi i prazni stihovi odaju nam već na prvi pogled umišljene pjesničke glave. Nikako npr. ne razumijemo šta bi g. Vujkov htio reći ovim stihovima:

Htede svak da drugom
Raj zemaljski stvara,
Sebe da usreći
Živeći dobrotu svog svetlog dara.

Čitava pjesma (je) praznina nad prazninama i sve je praznina. Što je najzanimljivije, g. Vujkov za ovakovu 'pjesmu' ne nalazi u našem jeziku dovoljno riječi, nego se osjeća ponukanim da specijalno ad hoc (za ovu zgodu) skuje novu, barem nama potpuno nepoznatu riječ - uklovljenje. - Znademo doduše, da slon ima kljove, ali šta bi to imalo značiti 'uklovljenje' ni pojma!

Još nešto što se tiče 'crnih maga', što izobličije Krista Boga. Vlastite riječi tuku samog 'pjesnika'.

Kukavče bijedni, što drugima prišivaš svoje nepoštenje i podlost! Tko izobličuje Krista? Zar onaj, tko uči da je On Bog i Čovjek ili onaj, tko Mu podvaljuje, da je samo najveći Čovjek? Tko izobličuje Krista? Zar onaj, koji se s poštovanjem sjeća Njegove muke, što ju je podnio za spas čovječanstva ili onaj koji bedasto tvrdi i bunca, da je umro za 'Lepo' za koje nezna što je? Tko izobličuje Krista Gospodina? Onaj koji mu se klanja i pred njim pada u prah ili onaj, koji Mu se bezobrazno ruga, jer još nije osjetio težinu Njegove ruke?

G. B. Vujkov 'Pjeva' da je Krist samo najveći Čovjek, on veli da je Krist umro za 'Lepo', on mu se drsko ruga.

Dakle...!? Dakle je pisac ovovrsnih 'pjesama' taj crni mag, koji izobličuje Krista! Njegovu dušu pokriva crni prah gramzivoga samoljublja! On je ta izdajica i laža, vuk, koji bi htio, da se Kristove ovce njemu povjere! On je taj junak, koji i moli i voli novce ne kao Boga, nego neizmjereno puta više - jer Boga ovakvi tipovi a la 'Pjesnik' et comp. uopće ne mole i ne vole, budući da sami u svojem glasilu jasno i glasno ispovijedaju kako ga se žele riješiti! G. B. Vujkov je onaj, kojemu su uvijek razne orgije na jeziku, jer čega je srce puno o tom 'lajoš laje'.

Sad dakle znademo tko je crni mag, i tko izobličuje Krista!

Nećemo ostati dužni ni g. Vojniću, koji se 'sred mraka ugodno zabavlja sa svojom, Boginjom i na klupi sanja'. Istina, 'njegov' je genij još 'šmrkljivec' kako bi to lijepo kajkavci rekli, te smo snjim brzo gotovi. Nijesmo li možda prestrogi? Ne, jer on to sam za sebe - doduše indirektno - veli. Kad ne bi bio šmrkljivec

ne bi tražio od 'svoje Boginje, da ga privije na nabrekle grudi, te da mu ih raskrije da na njima do besvijesti uživa - sišući. Za njega je još 'dudlica'. Nezrelost njegova genija odaju stihovi i sadržaj pjesme⁹."

I. Kujundžić nepogrješivo je zapažao i izdvajao ona mjesta u pjesmotvorima mladih pisaca koja su bila manjkava glede jezika, ali se zato, oprezno, suzdržava od eventualne jezično-stilske raščlabme tekstova Balinta Vujkova poput *Karlovi padaju*, ili *Porodica Ivana Grgića*, budući da je Vujkov u prozi bio književno uvjerljiviji. Njegove pripovijesti dramatično prožete bijedom i patnjama ljudi sa dna društvene ljestvice, osobno, obiteljski i socijalno dovedenih u neodrživ položaj, po sebi su razobličavale i tešku ugroženost njihovog nacionalnog, vjerskog, odnosno duhovnog statusa, i radi toga su mogle odvući Kujundžića na, za njega nepovoljan, sklizak teren u raspravi.

Ipak, napadi na Balinta Vujkova i njegove suradnike ne jenjavaju, iz broja u broj *Subotičkih novina*, mladi pisci i njihov neknjiževni učinak na neki način su dežurna tema za očitovanje Ivan Kujundžića. U tekstu pod naslovom *Odriču ga se!* bavi se on *'bezglavljem i nekarakternošću prosvjetitelja'* okupljenih u društvu 'Biskup Antunović'¹⁰, a u tekstu pod naslovom *'Bezuslovni književnici'* ne navodeći dokaze tvrdi da su njih dvojica *"notorne neznalice glede književne teorije"*, te da su neznalice općenito¹¹. Ovakav se Kujundžićev stav pokazao kontraproductivnim, jer ukoliko bi bio točan onda bi se s razlogom moglo postaviti pitanje - čemu uopće polemika? S notornim se neznalicama ne polemizira.

Dakako, uslijedio je onda protuudarac Balinta Vujkova i njegovih suradnika i to baš u trenutku kada je Blaško Rajić odlučio obnoviti Antunovićevu *Bunjevačku i šokačku vilu*. Pojednostosti ovog sukoba već su obrađene u radu pod naslovom *Uvjerenja i razmeđe Blaška Rajića*.

⁹ SN, god. XV., br. 13., 25. prosinca 1934., str. 4.-5.

¹⁰ SN, god. XVI., br. 1. 6. siječnja 1935., str. 4.-5.

¹¹ SN, god. XVI. br. 2., 3. veljače 1935., str. 4.-5.

5.

Iz ovog uvida u književne i druge prilike koje su vladale između dva svjetska rata u Subotici, određujući ovdje hrvatsko hrvatske odnose, s lijeva na desno i obratno, možemo zapaziti da ni tada, kao uostalom ni danas, onima koji su učestvovali u našim javnim poslovima nisu ponestajale riječi omalovažavanja, pljučkanja i međusobnog prezira. Oni koji su trebali služiti za ugled mladima nisu se ustručavali ni od upotrebe poluistine pa i posezanja za lažima i obmanama onda kada su povjerovali da će na taj način biti učinkovitiji u međusobnim obračunima, provođenju svojih nakana i ostvarivanju vlastitih interesa. Da li zato još i danas naši ljudi ovdje toliko pljuju jedni po drugima pa gdjekad nemaju vremena čestito ni pljunuti u šake.

Da je tomu tako, pokazao je i ovaj tekst kojeg sam radi toga naslovio s: *Natruhe za povijest bačkih bunjevačkih "peloponeskih ratova"*. Peloponeski ratovi, oni kadgodašnji, bile su borbe između Atenjana i Spartanaca za prevlast u Grčkoj, trajale su od 431. do 404. godine pr. n. e. i svršile pobjedom Spartanaca. Ali ne za dugo, u stanovitom povijesnom trenu zauvijek će nestati i jedni i drugi. To što se dogodilo Atenjanima i Spartanima snašlo je i Josipa Vukovića Đidu, i Ivana Kujundžića, i Blaška Rajića i Balinta Vujkova, Blaška H. Vojnića, Lazara Stipića i sve ostale sudionike naših malih i velikih sukoba i svađa, naših malih i velikih omraza, uistinu samo poraza! Napose, toliko toga ovisi od uvijek kratkotrajnih, prolaznih trenutaka, kao i ovo što je upravo odzvonilo i u meni i u Vama, kroz natruhe što sam Vam ih ovdje podastro¹², što su odavno već sedimentirane na dnu jedne druge stvarnosti. Ona čeka i na nas. A ni mi se nismo dovoljno približili odgovoru na pitanje: zašto se ovdje sve što ima hrvatski predznak teško, sporo i mučno ostvaruje, a ako se i ostvari brzo se suši, propada i nestaje?

¹² Rad je saopćen 19. srpnja 2001. godine u HKC "Bunjevačko kolo", na spomen-večeri u povodu pedesete obljetnice smrti Josipa Vukovića Đide, što je priređena u okviru Dužijance 2001.

Koliko tome pridonose likovi što su – jednako u prošlosti kao i danas – najprije umislili a onda sami sebi uvtjeli u glavu zadaću ekskluzivnog, bezmalo licenciranog predstavljanja hrvatstva i hrvatske zajednice? I neovisno o tome koliko su pripremani i osposobljeni, uvijek ih se može prepoznati po galami. Buka i bijes! Valjda se pribojavaju da ih nitko neće čuti ako ono što imaju reći kažu pristojno i sabrano, dakle politički. Ili je to zato što politika prije ili poslije ljude uglavnom – kvari i ukvari? Pogotovu one kojima obiteljski odgoj i kulturni resursi što su ih sami sebi priskrbili ne omogućuju stvarno preuzimanje odgovornosti u zajednici. A baš među takvima je najviše onih koji se tiskaju prema prvom redu. Sapienti sat!

Matija Evetović

**ŠTO SMO ZNALI O SEBI
UOČI DRUGOG SVJETSKOG RATA
- ZNALI SU O NAMA I DRUGI**

1.

Dr. Matija Evetović rođen je u Bačkom Aljmašu, 24. veljače 1894. godine, a na samom izmaku 19. stoljeća (1898. godine) obitelj Evetović preseljava se u Suboticu gdje Matija pohađa pučku školu i šest razreda gimnazije, a zatim poput mnogih svojih sunarodnjaka nastavlja školovanje u Travniku gdje svršava sedmi i osmi razred s maturom. Studij na Filozofskom fakultetu svršio je u Zagrebu 1921. godine gdje je obranio i doktorsku disertaciju 31. siječnja 1923. godine. Umro je u Subotici 2. srpnja 1972.

2.

Kulturna povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata što ju je napisao dr. Matija Evetović, djelo je koje po svom obujmu i obuhvatu spada među doista najznačajnije radove o Hrvatima u Podunavlju, ali je do današnjeg dana ostalo u rukopisu. Više je razloga tomu pridonijelo. Pisanje svog najobimnijeg djela Evetović je priveo kraju 1940. godine kada je javnost potpuno zaokupljena žestokim obračunima na domaćoj političkoj sceni i izvjesnošću uplitanja i ovog podneblja u ratni vrtlog što je do tada već zahvatio značajan dio europskog kontinenta. Čim je Drugi svjetski rat priveden kraju, nove vlasti imenuju dr. Matiju Evetovića ravnateljem *Muške gimnazije* u Subotici, a od 1948. godine je pročelnik *Gradskog muzeja*, potpuno predan uspostavi novoosnovane institucije u kulturi grada, u kojoj ostaje do odlaska u mirovinu 1. siječnja 1953. godine.

Poratne prilike ispočetka su, činilo se, pogodovale Hrvatima s ove strane Dunava, osnivaju se brojne hrvatske udruge, u školama hrvatska odjeljenja, a od 26. kolovoza 1945. izlazi dnevni list *Hrvatska riječ*. Narodna skupština AP Vojvodine 19. rujna 1945. donosi odluku o osnutku *Hrvatskog narodnog kazališta* u Subotici i za prvog ravnatelja postavlja Lajču Lendvaja. Već 28. listopada 1945. premijerno je izvedena historijska drama Mirka Bogovića *Matija Gubec* u režiji Branka Špoljara. Odlukom vlasti 1. siječnja 1951. godine subotičko *Hrvatsko narodno kazalište* spojeno je s ovdašnjim *Magyar Népszínházom* u dvije drame (*Srpskohrvatsku* i *Mađarsku*) *Narodnog pozorišta-Népszínház*, uz osnutak *Muzičke grane s baletom* u kojoj je za samo tri i pol sezone izvedena čak 21 premijera nakon čega je naprasno ukinuta i *Opera s baletom*.

Vlasti tada već ni ne skrivaju nakanu sustavnog zatiranja svih hrvatskih udruga u ovom podneblju što će vrhuniti tijekom 1956. ukidanjem hrvatskih odjeljenja u školama i preimenovanjem (u to vrijeme samo tjednika) *Hrvatske riječi* u *Subotičke novine*. Do kraja toga razdoblja mnogi ugledni Hrvati bili su uhićeni, osuđeni i upućeni na izdržavanje zatvorskih kazni, uglavnom intelektualci i ugledne ličnosti građanske provenijencije osobito imućni ljudi i oni koji su između dva rata bili stranački angažirani ili su sudjelovali u radu institucija pod okriljem Crkve.

U uvjetima komunističkog jednopartijskog sustava, surovog obračuna s neistomišljenicima uz proganjanje vjere, nije se ni moglo dogoditi tiskanje *Kulturne povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata* dr. Matije Evetovića. On je skrupulozna, ničim ukaljana ličnost i nove su ga vlasti morale prihvatiti radi ugleda koji uživa u javnosti, i ne samo kod svojih sunarodnjaka. Vidljiva je, pa i naglašena - distanca. Napose, Evetović je između dva rata bio gimnazijski profesor (1922.-1926.), potom jedno vrijeme dogradonačelnik Subotice (1926.-1928.), a zatim savjetnik Kulturno-socijalno odjela Subotice sve do 12. travnja 1941. godine.

Odmaknuće novih vlasti od Evetovića uvjetovano je i njegovim radovima objavljenim u *Književnom severu*, *Klasju naših ravni*, *Subotičkim novinama* i *Danici*, a ponajviše zbog onih što ih je dao za *Hrvatsku enciklopediju* za koju je napisao tekstove *Bunjevačko narječje*, *Bunjevačko školstvo*, *Ime Bunjevac*, *Vjerske i crkvene prilike*. Ove enciklopedijske odrednice uistinu su sažetak Evetovićevih istraživanja i znanstvene spoznaje do koje dolazi tijekom prikupljanja i izučavanja građe za pisanje *Kulturne povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata*.

Sve to je i razlog što je dr. Matija Evetović javnosti bio, i ostao, poznat uglavnom po radovima objavljenim u periodici i prema obimnoj monografiji *Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja* (Subotica, 1935.) te monografiji *Život i rad Paje Kujundžića* (*SN*, godište XXI.-XXII. od broja 36., 6. rujna 1940. do broja 14., 4. travnja 1941. godine).

Dakako bilo bi najbolje da je *Kulturna povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata* tiskana u vrijeme kada je Evetović završio rukopis (1940.). Javnosti bi bilo dostupno uistinu obimno i sadržajno djelo što je obuhvaćalo dotadašnju cjelokupnu znanstveno zasnovanu spoznaju o Hrvatima u Podunavlju. Tada bi ono što smo sami o sebi uspjeli utvrditi, držali značajnim i stavili na uvid i raspolaganje pripadnicima hrvatske zajednice, obvezujuće utjecalo ne samo na nas same i naše javne postupke već i na pripadnike drugih zajednica.

Utoliko prije što su do tada već u javnom prostoru bile ozbiljno uzdrmane i u stanovitoj mjeri razobličene Ivićevsko-Erdeljanovićevske i ine tvrdnje o Bunjevcima i Šokcima i njihovom tobožnjem dvojbenom podrijetlu. A *Književni sever*, od države financirano glasilo, koje je među ostalim poslovima služilo i za mekano, salonsko razblaživanje svijesti Bunjevaca i Šokaca o njihovu pripadanju hrvatskom narodu, prestao je izlaziti 1935. godine. Upravo u godini kada počinje izlaziti *Klasje naših ravni*, glasilo *Subotičke matice* u kojem Blaško Rajić nastoji okupiti mlade, školovane i talentirane stvaratelje iz bačke hrvatske zajednice.

Možemo se stoga upitati; da je ugledala svjetlo dana 1940. godine, kada je završena, bi li Evetovićeva *Kulturna povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata* ostvarila utjecaj sličan onomu što ga od tiskanja do danas ima, primjerice znamenita Iványijeve povijest slobodnog kraljevskog grada Subotice (Iványi István *Szabadka szabad kiraly város története*)? Na to pitanje nije moguće jednoznačno odgovoriti. Jamačno ima više razloga za usporedbu između Iványijeve i Evetovićeve povijesne radnje budući da su obje velikog obuhvata i znanstveno zasnovane, a to eo ipso znači da se ne bave isključivo sudbinom samo mađarskog, odnosno hrvatskog naroda u ovom podneblju, nego nastoje utvrditi njihove suodnose i s drugim narodnim zajednicama u onim razdobljima kada ih tijekom stoljeća povezuje život u istim državnim granicama.

U kojoj mjeri su ove tvrdnje osnovane može se vidjeti iz uistinu nebrojenih citata što ih je učinio veliki broj autora pozivajući se na rukopis dr. Matije Evetovića. Tko se, kako, kada i u kojoj mjeri koristio dijelovima Evetovićeve rukopisa pokazat će se tek ako bude tiskan u cijelosti.

Dr. Matija Evetović napisao je *Kulturnu povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata* u deset poglavlja. U prvoj glavi obuhvatio je sve što se po njegovoj prosudbi tiče našeg podrijetla (do 110.), druga glava je o vjerskim (111.-149.), a treća o prosvjetnim prilikama (150.-173.). U četvrtoj glavi piše o novinama i časopisima (174.-195.), u petoj glavi o narodnim pjesmama i pripovijetkama, zatim o zagonetkama i igrama, o običajima i nošnji (196.-262.). Od šeste glave piše o književnim prilikama u 17. stoljeću, označavajući Mihajla Radnića našim prvim književnikom (263.-279.), u sedmoj glavi obrađuje književnost 18. stoljeća (280.-333.), u osmoj glavi književnost 19. stoljeća (334.-517.), u devetoj glavi književnost 20. stoljeća (518.-579.), a u desetoj glavi nastoji navesti one samozatajne pojedince koji su djelovali na javnom, prosvjetnom, vjerskom i nacionalnom polju pridonoseći “*podizanju svijesti ovog zanemarenog i napuštenog puka*” (580.-589.). U završnoj riječi, pak

ukazuje na izvore, dajući popis arhiva obuhvaćenih tijekom pripreme i pisanja ovog djela, te dakako pregled svih rukopisa i tiskovina kojima se služio (590.-602.).

Uz strojopis obujma 602 kartice ostavio je dr. Matija Evetović i 187 stranica nadopuna što obuhvaćaju sva poglavlja i razdoblja. Njima su upotpunjene seobe, predaja i običaji, rad i djelovanje istaknutih pojedinaca, pregled njihovih radova i još cijeli niz različitih saznanja, uistinu bitnih za potpunije sagledavanje povijesnih prilika. Zapazimo još i to da su nadopune ispisane njegovim sitnim, ali čitkim rukopisom na papiru A-4 formata, uz točnu oznaku gdje ih treba pripojiti u tekst.

3.

U godinama dok je dr. Matija Evetović prikupljao građu i pisao svoje najznačajnije djelo *Kulturnu povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata* u prostoru jezika traju žestoki sukobi. Tomo Maretić potpomognut državnim institucijama nastoji nametnuti takva jezična rješenja što imaju za cilj uklanjanje riječi koje odstupaju od utvrđene jezične norme, a to je leksika za koju će on kao neskriveni Vukov pristaša ustvrditi da “*nije u narodnom našem jeziku*”. Uz određene karakteristike hrvatskog jezika nastoji ukloniti i sve ono što uobičajeno nazivamo zagrebačkim govorom, zatim kajkavizme i drugo. Smetaju mu riječi koje se uistinu dugo rabe u hrvatskom jeziku, primjerice; *povijest, časnik, stožer, isusovac, učionica, slovnica, knjižnica, tvornica, tvrtka, proračun, glazba* i druge. Unatoč nastojanja Tome Maretića, većina hrvatskih književnika ne odstupa od rješenja zagrebačke filološke škole i ne odriče se hrvatske jezične tradicije što je oslonjena na “*stoljećima izgrađivanu hrvatsku tronarječnu književnojezičnu okomicu*” (V: Milan Moguš *Povijest hrvatskog književnog jezika*, drugo prošireno izdanje, Zagreb, 1995., str. 194), i ne prihvaćaju njegove tvrdnje da tek od Vuka počinje književni jezik što ga tek treba učiti, etc.

I mada je u vrijeme nastanka Jugoslavije bio njen pobornik, poput mnogih Bunjevaca i Šokaca, a pogotovu

intelektualaca, dr. Matija Evetović ubrzo uviđa da jezične i pravopisne reforme što ih zagovaraju i sprovode Maretić i njemu slični, uistinu nisu motivirane samo “*interesima ujednačavanja nastave*” već iznad svega imaju točno utvrđen politički nalog - majorizaciju najbrojnije nacije. Ovo je bilo bjelodano već početkom dvadesetih godina iz gorkog iskustva Blaška Rajića i njegovih pristaša kada se ustrajno protive uvođenju ćirilice kao jedinog pisma ovdašnjih škola, tražeći od predsjednika Vlade Vesnića i ministra prosvjete Pribičevića neka im vrata i nezakonito oduzete konfesionalne škole za bunjevačku i šokačku djecu, te da se u nastavi angažiraju bunjevački odnosno hrvatski učitelji i profesori. Vesnić tom prigodom drsko i izazovno poručuje Rajiću, gušeći se u vlastitoj političkoj aroganciji, “*da Bunjevci ako im nije dobro mogu ići u Mađarsku, budući da i onako s Mađarima šuruju*”.

A kada su 26. kolovoza 1939. godine Cvetković i Maček na Brdu kod Kranja, gdje ih je primio knez Pavle, potpisali sporazum kojim su utvrđene granice Banovine Hrvatske, njezin teritorij, nadležnosti i organizacija, svakomu je bilo vidljivo da se jedno razdoblje završava i započinje novo, puno opasnih neizvjesnosti. I ako je u vrijeme nastanka Kraljevine SHS bio prihvatljiv projekt jugoslavenske kulturne integracije, do tada se već raspršio u sudaru s povijesnim nasljeđem. “*Kao što se i formiranje jedinstvene jugoslavenske nacije pokazalo iluzijom, tako su se i nastojanja oko integracije u kulturi pokazale utopijom. Do tada razdvojene sredine nisu se mogle stopiti u jedno.*” (Hrvoje Matković *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, Zagreb, 1998., str. 215.-216.) Razvoj u ozračju različitih kulturnih tradicija – srednjoeuropskoj, mediteransko-romanskoj, islamskoj i pravoslavno-bizantskoj - prepoznatljiv je i danas. Potrajat će i sutra unatoč nastojanju globalista da se, ovoga puta novcem i gospodarstvom, nametnu rješenja koja su teško prihvatljiva.

4.

Pišući *Kulturnu povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata* dr. Matija Evetović se pridržavao pravopisnih pravila i jezičnih navika važećih u vrijeme nastanka djela. Njemu je i te kako poznat pravopis Ivana Broza iz 1892. godine - ključnog djela za razvitak hrvatske pravopisne norme koji je da bi spasio što se spasiti dalo u mnogo čemu odustajao od Karadžić-Daničićeva jezika i pravopisa. Maretić ga je zbog toga napadao još za života, i što je u pravopisni rječnik uvrstio kajkavizme koji su već postali sastavnim dijelom hrvatskog književnog korpusa. Nakon njegove smrti Dragutin Boranić izdaje Broz-Boranićev pravopis koji važi u razdoblju od 1929. do 1939. godine. Zadnjih godina postojanja Banovine Franjo Cipra, Petar Guberina i Kruno Krstić priređuju novi *Hrvatski pravopis* koji izlazi 1941. godine, ali ga vlasti NDH uništavaju. Dobra pravopisna rješenja iz tog Cipra-Guberina-Krstić pravopisa imat će kasnije nakon *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika* iz 1967. velikog utjecaja na Babić-Finka-Mogušev pravopis kojeg su početkom sedamdesetih godina zabranili komunisti, a taj je utjecaj vidljiv i u danas aktualnom pravopisu spomenutih autora.

Budući da je taj pravopis po svojoj naravi fonološko-morfološki, kako ističu njegovi autori Stjepan Babić-Božidar Finka-Milan Moguš (V: Predgovor četvrtom izdanju Zagreb, 1996., str. XI.), razmatrajući mogućnost eventualnog sudjelovanja u pripremi Evetovićeve *Kulturne povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata* za tisak prof. Bela Gabrić (1925.-2001.), mr. Josip Buljovčić (1932.-2001.) i potpisnik ovih redaka su se suglasili da se u interesu njegova očuvanja u što manjoj mjeri upliću u rukopis što smo ga od Evetovića baštinili.

Ovo se odnosi na uporabu velikih i malih slova, zatim na pisanje riječi iz drugih jezika, na sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi, a pogotovu na razgođe (tuđicom interpunkciju). Nešto manje na pravopisne znakove, kratice i katkada posebne tipove slova za označavanje rečeničnog naglaska ili isticanja pojedinih dijelova, a katkada i cijele rečenice. Najviše dvoumica potakla je

Evetovićeve upotreba zarezova u rastavljanju teksta na rečenice i njezine dijelove, a kako često o samom zrezu zavisi značenje, odlučili smo se držati naputka iz navedenog pravopisa prema kojem je ispravno razumijevanje napisanoga najvažniji kriterij u pisanju. Kad je tako, onda se u takvim rečenicama zarez mora staviti (u slučaju Evetovićeve teksta – ostaviti!) bez obzira na druga pravila (*N. djelo*, str. 92.).

I još nešto; da je Evetovićev rukopis bio izdan u vrijeme kada je završen, poznavali bismo ga i rabili onakvim kakvim ga je sam pisac pripremao za tisak i nikomu ne bi ni padalo na um praviti nekakvu naknadnu redakciju teksta i uklanjati iz njega dio leksike koji ne pripada hrvatskomu standardnomu korpusu. Pogotovu što bismo se sa svakom većom intervencijom na tekstu upleli u skliska pitanja njegove preradbe i prilagodbe sve do onih koja zadiru do samog autorstva.

I mada pravopis treba pratiti razvitak jezika ne zatvarajući oči pred onim što se u njemu događa, ovaj se stav, dakako, ne može odnositi na ono što se događalo u prošlosti. Pogotovu što su i ovdje već odavno raspršene sve iluzije o bratskim jezičnim zagrljajima. No, stanovita redakcija Evetovićeve teksta bit će provedena, odlučimo li se za njegovo izdavanje, uz izbjegavanje uplitanja gdje god je to prihvatljivo i održivo.

5.

Na kraju, zapitajmo se je li uopće potrebno tiskati ovo djelo šest desetljeća nakon što je završen rad na rukopisu? Nisu li se ovom poviješću i do sada mogli služiti svi kojima je ona iz nekog razloga bila potrebna? Nije li naša spoznaja, o nama samima, od toga vremena znatno proširena, nadilazeći Evetovićevu povijest? I kakvog onda smisla ima njeno tiskanje, danas?

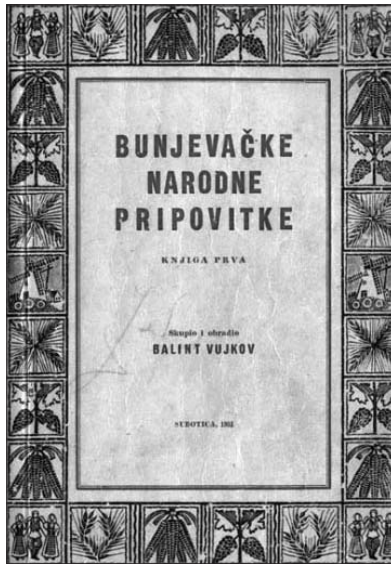
Ima smisla, i potrebno ju je objaviti, što prije to bolje, jer je ona po svom pristupu, obuhvatu i obradbi važno djelo za učvršćenje samosvijesti Bunjevaca i Šokaca kao dijela hrvatskog korpusa. Pokazuje nam put, učvršćuje vjeru da možemo i moramo biti dionici u vlastitoj sudbini.

Usprkos osjećaja razočaranosti, poniženosti i bijede što ih stvaraju naša stalna trvenja, neslaganja i naši “*tisni bunjevački nosovi*”, uz naše međusobno satiranje često surovije nego što su ga u daljoj i bližoj prošlosti provodili nad nama tuđinski vlastodršci - usprkos toga, dakle, ili tomu usprkos – držim potrebnim djela poput Evetovićeve kulturne povijesti staviti na uvid svim Hrvatima, pogotovu iz ovoga podneblja.

Da smo u prošlosti manje vlastita novca potrošili na kupovinu nebrojenih lanaca zemlje, a više na knjige, časopise i novine, općenito na izobrazbu i na kulturu, ne bismo jačali gospodarsku osnovicu naših tlačitelja nego bismo podizali vlastitu kulturu i samosvijest, a to nam nitko i nikada ne bi mogao oduzimati a pogotovo nacionalizirati. U vrijeme komunizma oteto nam je i opljačkano gotovo sve što su ovdje stekli naraštaji naših predaka od vremena doseobe, a dio je toga bogatstva utrošen i na naše sustavno zatupljivanje i utapanje u druge narode.

Ukoliko se više ne želimo prepuštati tuđinskim nakanama i njihovim interesima i planovima glede naše ovdašnje populacije, a naročito onog njenog dijela koji nije osvješćen, vrijeme je da započnemo učiti od drugih, primjerice od Židova. I kada su izgubili teokratsku državu i jedinstven jezik i kada su se raspršili po svijetu prinuđeni služiti se tuđim jezicima, Židovi nikada kroz povijest nisu izgubili – svoj jezik i svoju knjigu. Jezik im je čuvao ime, a knjiga ih je spajala s pradjedovskom vjerom i kulturom kojoj oduvijek pripadaju. Knjiga je trajno povezivala i najudaljenije židovske dijaspore kroz sva stoljeća odvojenog života. I zato su uvijek i svugdje svoju djecu najprije učili čitanju i pisanju, a tek onda svemu ostalom, što znači da su trošili svoj novac na knjigu i izobrazbu. I tako su do danas opet stekli sve ono što su jednom davno izgubili.¹

¹ Pročitano 8. kolovoza 2002. godine na književnoj večeri što ju je upriličio *Književni klub Miroljub* pri Katoličkom institutu za kulturu, povijest i duhovnost *Ivan Antunović* u HKC “Bunjevačko kolo”.

KNJIŽEVNOST HRVATA U BAČKOJ - NESTAJANJA I NASTAJANJA U OBZORU NJENE OKSIMORONSKE PRIRODE

1.

“Činjenica je da je književnost bačkih Hrvata u odnosu na matični tijek hrvatske književnosti - zbog niza razloga koje ovdje ne treba elaborirati - ipak rubna/periferna i da većina bunjevačkih autora slabo participira u glavnim stilskim i idejnim tendencijama hrvatske književnosti.”
(K. Nemeč)

Pokušajmo provjeriti je li ovakva ocjena održiva i u kojoj mjeri može biti točna? Potražiti ćemo najprije sve što joj ide u prilog, a zatim pronaći i ono što bi joj moglo biti u opreci.

Tvrđnja da je književnost bačkih Hrvata rubna/periferna te da iz tih razloga slabo učestvuje u glavnim stilskim i idejnim tendencijama hrvatske književnosti (i novijeg razdoblja, primjerice tijekom proteklog desetljeća) mogla bi se potkrijepiti gotovo svim tekstovima što su tiskani u subotičkom časopisu za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni*¹. U istom razdoblju, ovoj tvrdnji idu u prilog i ona ostvarenja subotičkih nakladnika koja možemo svrstati u trivijalnu i kič književnost.

Milivoj Solar smatra da o trivijalnoj književnosti nema

¹ *Klasje naših ravni*, časopis za književnost, umjetnost i društvena pitanja, pokrenut u Subotici 1935. godine, tijekom Drugog svjetskog rata (1941.-1944.) tiska se u Zagrebu. Novi tečaj izlazi u Subotici od 1996. godine.

smisla govoriti kao o vrsti ili tipu književnosti² budući da ona ne postoji drugačije nego kao jedan od ostataka loše umjetnosti i kao dio neuspjele umjetnosti, te da se može upotrijebiti (i upotrebljava se!) i za neke druge svrhe.

Kada je riječ o kiču zapazimo još i to da M. Solar drži do mišljenja Hermanna Brocha koji ukazuje da je kič uistinu lijep, te da je u tome njegova bit, a budući da se u kič djelima težnja za svidanjem uglavnom ostvaruje, ova činjenica uzeta sama za sebe u suprotnosti je sa svim što je umjetnost uvijek bila, pa i sada jeste. Umjetničko djelo uvijek sadrži više od puke ljepote, a njegova usmjerenost prema etičkoj dimenziji nadilazi svaku želju za dopadanjem glede stanovitog kruga čitatelja.

Pokušajmo sada utvrditi ima li razloga za sumnju u navedenu ocjenu (K. Nemeca) prema kojoj je književnost bačkih Hrvata rubna i periferna te da zbog toga slabo sudjeluje u glavnim stilskim i idejnim tendencijama hrvatske književnosti?

Ima ih, i te razloge nije teško pronaći u književnim i jezikoslovnim djelima dr. Ante Sekulića (1920.), među kojima navodim: *Književnost bačkih Hrvata* (Zagreb, 1970.), zatim u njegovom troknjižju: *Hrvatski pisci u ugarskom Podunavlju, od početka do kraja XVIII. stoljeća*³ i *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju do 1918.*⁴ (Zagreb, 1994.), a osobito

² Usp: *Postoji li trivijalna književnost* U: **Milivoj Solar** *Laka i teška književnost*, Matica Hrvatska Zagreb, 1995.

³ Zastupljeno je 12 pisaca, poimence: RADNIĆ, Mihovil (1636.-1707.), BRAČULJEVIĆ, Lovro (1685.-1737.), VILOV, Stjepan (r. pod kraj XVII. st.-1747.), PAVIĆ, Emerik (1716.-1780.), ČILIĆ, Luka (r. početkom XVIII. st.-1771.), KESIĆ, Nikola (1700.-1739.), PATAČIĆ, Adam (1716.-1784.), BARIĆ, Adam Adalbert (1742.-1813.), KNEZOVIC, Antun Josip (r. početkom XVIII. st.-1764.), PEŠTALIĆ, Grgur (1755.-1809.), GRDENIĆ, Stjepan (1786.-1848.)

⁴ Zastupljena su 24 pisca, poimence: ANTUNOVIĆ, Ivan (1815.-1888.), ŠARČEVIĆ, Ambrozije (1820.-1899.), BODOLSKY, Franjo (1792.-xxxx.), MANDIĆ, Mijo (1857.-1945.), MIHALOVIĆ, Ivan (1820.-1877.), BAŠIĆ PALKOVIĆ, Pavao (1875.-1931.), GRGIĆ, Stjepan (1836.-1914.), IVIĆ, Šime (1830.-1903.), KUJUNDŽIĆ, Ivan

u djelu *Književnost podunavskih Hrvata u XX. stoljeću*⁵ (Zagreb,

Jesse (1842.-1903.), KUJUNDŽIĆ, Nikola (1861.-1906.), MODROŠIĆ, Blaž (1839.-1900.), NEORČIĆ, Staniša (1868.-1926.), PETREŠ, Ivan (1876.-1937.), VUJEVIĆ, Stjepan (1837.-1905.), VUKOVIĆ, Josip Đido (1890.-1951.), EVETOVIĆ, Miroljub Ante (1862.-1921.), BUDANOVIĆ, Lajčo (1873.-1958.), RAJIĆ, Blaško (1878.-1951.), BARBARIĆ, Mladen (1873.-1936.), BEDŽULA, Tomo (1805.-1864.), EVETOVIĆ, Ivan (1860.-1925.), KUJUNDŽIĆ, Pavao (1859.-1915.), JUKIĆ MANIĆ, Josip (xxxx.-xxxx.), RADOŠ, Stipan (xxxx.-xxxx.)

⁵ Zastupljena su 64 pisca, poimence: ANDRIĆ, Josip (1894.-1967.), DŽINIĆ, Ilija (1894.-1981.), EVETOVIĆ, Matija (1894.-1972.), KUJUNDŽIĆ, Matija (1855.-1945.), ĐORĐEVIĆ MALAGURSKI, Mara (1894.-1971.), OMERVIĆ, Tome/Tomo (1883.-1957.), PEKIĆ, Petar (1896.-1965.), PRČIĆ st., Ive (1894.-1959.), VUJKOVIĆ CVIJIN, Marica (1900.-1964.), MALAGURSKI TANAR, Ivan (1895.-1947.), BEŠLIN, Stjepan (Stipan) (1920.-1941.), ČOVIĆ, Marko (1915.-1983.), BUKINAC, Stjepan Beato (1912.-1945.), BAČIĆ, Pavao (1921.-1984.), GABRIĆ, Bela (1921.-2001.), JAKŠIĆ, Ante (1912.-1987.), KARAGIĆ, Antun (1913.-1966.), KERAVIN, Ivan (1917.-1992.), KOPILOVIĆ, Jakov (1918.-1998.), KUJUNDŽIĆ, Ivan (1912.-1969.), PAŠIĆ, Josip (1913.), POLJAKOVIĆ, Matija (1909.-1973.), STIPIĆ, Lazar (1890.-1944.), ŠARČEVIĆ, Petar (1935.-2002.), ŠEMUDVARAC, Marin (1913.-1997.), VELIN, Stjepan (1920.-1984.), VEREŠ, Tome (1930.-2002.), VIDAKOVIĆ, Albe (1913.-1965.), VOJNIĆ HAJDUK, Blaško (1910.-1983.), BARTOLOVIĆ, Stjepan (1909.-1992.), BULJOVIĆ, Josip (1932.-2001.), DEKIĆ, Marko (1937.), JEGIĆ, Branko (1944.-2002.), KARAGIĆ, Mijo (1945.), KIKIĆ, Geza (1925.-2002.), KLARSKI, Josip (1927.-1998.), MANDIĆ, Marin (1943.), MANDIĆ, Živko (1948.), MERKOVIĆ, Lazar (1926.), MIKOVIĆ, Milovan (1947.), ORČIĆ, Jakov (1927.-1986.), PANČIĆ, Ivan (1933.-1992.), PERUŠIĆ, Lajčo (1945.), ŠABIĆ, Ana Gabrijela (1950.-2001.), SEKELJ, Vojislav (1946.), ŠKRABALO, Ivo (1934.), ŠOKČEVIĆ, Dinko (1960.), ŠOKČIĆ, Joso (1902.-1968.), VOJNIĆ PURČAR, Petko (1939.), VUKOV, Petar (1941.), VUJKOV, Balint (1912.-1987.), ZOLNAIĆ, Ante (1929.-1981.), BERETIĆ, Stjepan (1947.), STANTIĆ, Alojzije Ante (1919.), ZVEKANOVIĆ, Matiša (1913.-1991.), MANDIĆ, Mišo (1928.), PRČIĆ, Milivoje (1942.), STIPIĆ, Marga (1913.), ŠAROŠAC, Đuro (1929.),

1996.), ali i u drugim knjigama i radovima.

Pored djela Ante Sekulića sumnju u točnost navedene ocjene pobuđuje opus Balinta Vujkova (1912.-1987.) za koji možemo reći da uopće nije ni podvrgnut vrednovanju u matičnoj hrvatskoj književnosti. Tim postupkom cjelokupna bunjevačka i šokačka pučka predaja što ju je punih 55 godina Balint Vujkov skupljao, bilježio i obrađivao među Hrvatima u Austriji, Češkoj i Slovačkoj, u Mađarskoj, Rumunjskoj i zemljama nekadašnje Jugoslavije ostavljena je izvan prostora matične književnosti. Zanimljivo li skandaloznu dimenziju prešućivanja njegova djela, ovaj postupak izaziva dvojbe i potiče ogorčenost, a po mojem skromnom saznanju lišava hrvatsku književnost neosporno najvećeg i najboljeg dijela zabilježene i obrađene bunjevačke i šokačke usmenoknjiževne predaje⁶. Držanje ovog uistinu golemog opusa izvan prostora matične književnosti izravni je poticaj onima koji se upinju dokazati da Bunjevci nisu ni rubni, niti bilo kakav dio hrvatskog nacionalnog korpusa.

Napose, najviše razloga za sumnju u točnost navedene ocjene prema kojoj je književnost bačkih Hrvata do te mjere rubna/periferna da je gotovo uopće i nema u hrvatskoj književnosti, ili se ondje jedva zapaža njen prinos, može se naći u ostvarenjima pisaca *Subotičkog književnog kruga*, koji su od 1955. godine okupljeni oko časopisa *Rukovet*, što ga je pokrenuo i u dva navrata uređivao Lazar Merković (1926.), te u djelima tiskanim u nakladi *Osvita*⁷.

2.

Stvaraoci *Subotičkog književnog kruga* djelom i vlastitim tu/bitkom svjedoče da je suvremena, živa književnost mjesto

VIDAKOVIĆ, Roza (1925.-1981.), SEKULIĆ, Ante (1920.)

⁶ V: **Milovan Miković** *Slike otvaranja u simbolima predanja*, *Rukovet*, 6.-7./1994., str. 29.-32.

⁷ V: **Lazar Merković** *Bibliografija časopisa Rukovet* svibanj 1955.-travanj 1990., U: *Rukovet* 5./1990.

stalnog susretanja i provjere, upitanosti i pokušaja da se traže i nalaze razjašnjenja za pojave s kojima se pisci i čitatelji susreću i sučeljavaju, što je u suglasju ili u opreci s njihovim pogledima, stajalištima, kulturom i tradicijom.

Književnost je, također, i komunikacija i nije dobro za njenu sadašnjost i budućnost ako je prekriva prašina iz spomenara i zaposjeda vonj ustajale vode, u njoj tada nema i neće biti života, ona je mrtvom rođena. Kakvog smisla ima pisati danas na način kako su ljudi osjećali i mislili u drugoj polovici 19. stoljeća? Je li uopće potrebno isticati da se ondašnji i današnji književni (ali i svi drugi) horizonti ne podudaraju?

Osobito u današnje vrijeme kada je već uvelike u tijeku sveopća Odiseja (2001.) pisaca i čitatelja kroz digitalni prostor zbog čega je razložno očekivati da se pod utjecajem interneta uobličiti posve nov intelektualno-istraživački i komunikacijski koncept književnosti što može utjecati na način prenošenja i recepciju književnosti.

Književnost se upravo i počinje proučavati tek kada je shvaćeno da ona prenosi stanovita iskustva, znanja, uvjerenja i osjećaje, društveno potrebne i korisne. Do koje je mjere književnost uistinu komunikacija, obično se shvaća tek kada nastane kriza prenošenja tradicije, kada je ona ugrožena ili kada se radikalno mijenja način komuniciranja, kao što se upravo sada događa.

Zato svestrano proučavanje književnosti postaje temeljnom potrebom Hrvata na rubu/periferiji budući da je ona društvena vrijednost osobite vrste i jer ta vrijednost mora biti upravo tako sačuvana da se od nje ništa ne izgubi prilikom prenošenja, među ostalim jer predstavlja određeni dogovor između pisca i čitatelja.

Pored toga književnost čuva jezik na rubu/periferiji, tamo dakle gdje ga izravno osuđuju i osporavaju, a da bi u tome uspjela ona mora biti živo mjesto susreta i stanovita dogovora pisca i čitatelja. Upravo stoga i kada zahvaća u prošlost, književnost ne može biti nekrofilija jer nastaje u procesu komunikacije

živih ljudi, a ne iz razgovora s mrtvima. Osobito se časopisi ne bi smjeli uređivati s groblja, (poput *Klasja naših ravni*) nego iz života ma kakav on bio, budući da se samo iz života jednom može iskoraknuti, makar on bio i najgori⁸.

3.

Desetljećima se (iz poznatih razloga) ništa nije moglo niti smjelo činiti da matica bolje upozna rub i obratno, a od kada su se prilike promijenile malo se poduzima da se bački, vojvođanski i bokokotorski hrvatski pisci teritorijalno vezani za Vojvodinu, Srbiju i Crnu Goru, ali ne i kulturološki, ravnopravno i odgovorno razmatraju u matičnoj hrvatskoj književnosti i u nju integriraju prema estetskim i drugim književnim kriterijima.

Rubni prostor hrvatske kulture u SRJ nedovoljno je istražen usprkos postojanja značajnih djela o književnoj baštini (dio naslova, posebice A. Sekulića spominje se u ovom radu). Razlog tomu je specifičan položaj Hrvata u Srbiji, gdje se nacionalna samosvijest pripadnika hrvatske zajednice stalno dovodi pod upitnik ili se na najgrublji način osporava, među ostalim i zbog toga da bi se moglo prisvojiti hrvatsko kulturno naslijeđe u Bačkoj, Vojvodini i drugdje.

Sve što je nastajalo unutar Srbije, a nije imalo jezična i druga obilježja hrvatskog identiteta svrstavano je u srpsku književnost iako je riječ o piscima koji su vezani za hrvatske teme i narod, kao što su: romanopisac i pripovjedač Josip Klarski, pjesnikinja, dramski pisac i slikarica Zvezdana Asić Šarić, od mladih Franjo Petrinović, Zvonko Sarić, Ante Vukov i drugi⁹.

⁸ V: **Milovan Miković** *Razlozi koji nalažu pokretanje književnog časopisa za Hrvate u SRJ*, *CMK informator*, Novi Sad, 17. prosinca 2000., str. 7.-11. (Pretiskano u spec. prilogu tjednika *Odgovor, Kontakt Hrvatska*, broj 13, siječnja 2001., str. 12.-13.)

⁹ V: *Svjedočenje o sebi, svojem vremenu i zavičaju* U: **Milovan Miković** *Život i smrt u gradu*, osobito bilješku pod brojem 9. (str. 117.-122.)

Uvjeren sam da navedene i druge pisce najprije treba razmatrati u krugu dijakronijsko/sinkronijske križaljke hrvatske književnosti.

Pri tom imajmo na umu da književna djela stvarana u SRJ na hrvatskom jeziku, u davnini i ona što danas nastaju, usporavaju asimilacijske procese i spajaju periferiju s matičnim narodom. Zapazimo, također, da dio ovdje nastalih djela ni u kojem pogledu ne zaostaje za postignućima drugih i ne bi ih se postidjela ni jedna od europskih književnosti, jer nude univerzalne vrednote na ugradnju u cjelinu svijeta kojem pripadamo (B. Vujkov, P. Vojnić Purčar, L. Merković, I. Pančić, etc.). Ovo se može zaključiti glede recepcije do sada prevedenih knjiga pojedinih hrvatskih pisaca s ruba, a mogu poslužiti i za utvrđivanje sposobnosti prožimanja s književnostima koje nas okružuju¹⁰.

4.

Ukoliko doista želimo opstati moramo konačno povesti računa o tome na koji način se uspostavljaju vrijednosti nacionalne kulture i u manjinskim uvjetima, a kada je riječ o rubno/perifernoj književnosti, uz etičke i estetske vrednote moraju se, mnogo više nego do sada, valorizirati navlastita jezična rješenja, pri čemu osobito mislim na uporabu dijalektalnog idioma u književnom djelu.

Svjedoci smo burnih društvenih promjena, a pisac i njegovo djelo bit će zanimljivi čitatelju samo u onoj mjeri u kojoj pisac o varljivoj i lažljivoj zbilji može "više vidjeti", tj. na novi način iznijeti ono što se u društvu događa iznutra i izvana. Ne zaboravljajući i ne odbacujući sva iskustva iz prošlosti, pogotovu ona koja učvršćuju identitet pojedinca i zajednice kojoj pripada.

Isto tako sam uvjeren da naglašena sklonost recitiranju, pjevanju i tamburanju, općenito folkloru uz druga područja gdje

¹⁰ V: **Milovan Miković** *Književnost Hrvata u Vojvodini - između jezika na kojem se piše i književnosti kojoj se pripada*, *Rukovet*, 1.-2.-3./2001., str. 31.-38.

se mladi Hrvati svakodnevno mogu, tobože potvrđivati i postizati zadivljujuće rezultate na raznim smotrama, uistinu prikriva pravu katastrofu glede znanja hrvatskog jezika i književnosti, hrvatske i kulture općenito. Pri tom nije potrebno ni spomenuti sada već vjerojatno nenadoknadivu razliku između uljudbenog, gospodarskog i socijalno-društvenog položaja mladih iz rubno/perifernih područja u odnosu na njihove vršnjake iz matične zemlje i mitteleuropskog prostora.

Izgleda mi da se izmjena položaja manjinske književnosti ne može postići bez žestoke konfrontacije s cjelokupnom političkom infrastrukturom bačkih Hrvata, od Subotice do Zagreba. Unatoč tomu što znamo da učinak ovog iznuđenog sukoba ne može biti velik i da će najvjerojatnije uslijediti još jedno besmisleno gubljenje energije, entropijski proces koji će radovati naše protivnike.

Sukob je neizbježan i zbog toga što je bez izučavanja nacionalnog jezika svaka književnost osuđena na opstanak u zrakopraznom prostoru i doima se demagoškom floskulom, zgodnom temom prigodnih salonsko-tribinskih rasprava. Unatoč tomu što su malobrojni čitatelji (uz one koji bi to mogli biti) zaokupljeni konkretnim nevoljama i pojavama što izmiču njihovom razumijevanju, i što traže razjašnjenja i u prostoru književnosti.

Srećom sada već sve više intelektualaca pa i dio stvaralaca uviđa da se u kulturi, književnosti i umjetnosti ne može računati na pojavu novuma bez osobne spremnosti na rizik zauzimanja kritičkog stava prema svemu što vuče u prošlost i besmislen pokušaj njenog naknadnog preuređenja. Ovaj će se proces nolens-volens provjeravati na cjelokupnom prostoru hrvatske kulture u Bačkoj, Vojvodini i SRJ. Tijekom ovog procesa mogla bi se potisnuti pogubnost samodovoljnosti, koja zavodi i razara svojim bezrazložnim optimizmom očitujući se kičem u književnosti i umjetnosti, a još više kič stavom prema cjelokupnom životu. Pogotovu kada se po potrebi upražnjava njena pesimistična varijanta tzv. "kultura kukanja" sustavno razvijena s ciljem

da nadomjesti stvaralačku nemoć, zajedničke promašaje što nastaju kao rezultat slabosti političkog vodstva i političke infrastrukture, osobne frustracije, nesposobnost uspostave nove paradigme, etc.

Njima je stav K. Nemeca melem na živu ranu, pa da ga se još jednom podsjetimo: “Činjenica je da je književnost bačkih Hrvata u odnosu na matični tijek hrvatske književnosti - zbog niza razloga koje ovdje ne treba elaborirati - ipak rubna/periferna i da većina bunjevačkih autora slabo participira u glavnim stilskim i idejnim tendencijama hrvatske književnosti.”

5.

Što, uistinu, predstavlja književnost bačkih Hrvata u razmjerima matične hrvatske književnosti? Je li njen udio uopće potreban matičnoj književnosti, ili je optimalno pribrajati je i razmatrati tu i tamo, uglavnom manje ili više prigodice, kada je to iz nekog razloga oportuno. Stvarnom odgovoru približiti ćemo se sagledamo li u kojoj mjeri se znalci iz matične književnosti bave bačkim hrvatskim piscima i njihovim književnim pismom.

U Frangešovoj *Povijesti hrvatske književnosti* (Zagreb-Ljubljana, 1987.) ne spominje se niti jedan bunjevački autor. U *Pregledu hrvatske književnosti 19. i 20. stoljeća* Miroslava Šicela (Zagreb, 1997.) spominju se Petko Vojnić Purčar i Ante Sekulić, dok Jelčićeva *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb, 1997.) navodi, u par rečenica, četiri imena: Antu Jakšića, Josipa Andrića, Jasnu Melvinger i Petka Vojnića Purčara. Krešimir Nemeć smatra da je u svoju *Povijest hrvatskog romana I-II* (Zagreb, 1994; 1998.) uvrstio sve relevantne bačke Hrvate koji su se okušali na planu romana, a u *Leksikon hrvatskih pisaca* uvršteno je 18 pisaca koji pripadaju ovoj rubno/perifernoj skupini¹¹. Za Nemeca i njegove suradnike kriteriji navedeni u

¹¹ U *Leksikon hrvatskih pisaca*, (Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 816), iz podneblja u kojem žive podunavski Hrvati uvrštena su 22 književnika: AMBROZOVIĆ, Ivan Nepomuk (1789.-1869.), ANDRIĆ, Josip (1894.-1967.), ANTUNOVIĆ, Ivan (1818.-1888.), BEŠLIN,

opsežnom Predgovoru *Leksikona* doista su čvrsti i jasni i temelje se, osobito za 19. i 20. stoljeće, na estetskoj relevantnosti opusa.

Ako je bilo kome dobro što postoji rubna/periferna hrvatska književnost - kako uspostaviti govor o njoj¹²? Do odgovora bi se moglo doći načinimo li stanovite usporedbe mađarskih i hrvatskih pisaca u Vojvodini, što podrazumijeva da se pokuša utvrditi kakav je odnos mađarskog i hrvatskog književnog ruba prema matičnom tijeku mađarske i hrvatske književnosti.

6.

Prošle godine u izdanju novosadskog Foruma tiskana je knjiga *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918-2000)*, ili u prijevodu na hrvatski *Književni leksikon jugoslavenskih Mađara*, u razdoblju od 1918. do 2000. godine. Autor ovog djela prof. dr. László Gerold na 304. stranice (formata 16,5 x 24 cm) pružio je čitateljima na uvid 868 iscrpno pripremljenih leksikografskih odrednica o svim vojvođanskim mađarskim piscima, njihovim

Stjepan (Stipan) (1920.-1941.), BLAŽETIN, Stipan (1941.-1999.), ČOVIĆ, Marko (1915.-1983.), EVETOVIĆ, Franjo Ante (1862.-1921.), GUJAŠ DŽURETIN, Josip (1936.-1976.), JAKŠIĆ, Ante (1912.-1987.), KOKIĆ, Aleksa (1913.-1940.), KOPILOVIĆ, Jakov (1918.-1996.), MELVINGER, Jasna (1940.), MERKOVIĆ, Lazar (1926.), PAVIĆ, Emerik (1716.-1780.), PEKIĆ, Petar (1896.-1965.), PEŠTALIĆ, Grgur (1755.-1809.), POLJAKOVIĆ, Matija (1909.-1973.), SEKELJ, Vojislav (1946.), SEKULIĆ, Ante (1920.), TIŠLER, Jolanka (1948.), VOJNIĆ-PURČAR, Petko (1939.), VUJKOVIĆ, Marica (1900.-1964.)

Četnaestero pisaca podrijetlom je iz vojvođanskog dijela Bačke, od kojih su petero živući suvremenici (**J. Melvinger, L. Merković, V. Sekelj, A. Sekulić, P. Vojnić-Purčar**), a među piscima s teritorija današnje Mađarske samo je troje suvremenih (**S. Blažetin, J. Gujaš-Džuretin, J. Tišler**), živuća je najmlađa, **J. Tišler**.

¹² V: **Milovan Miković** *Književnost Hrvata u Vojvodini*, U: *Zbornik radova predavača Prve letnje multikulturne škole*, Bački Petrovac, 2001., str. 161.-172.

djelima, književnim časopisima i nakladnicima, mađarskim knjižnicama, književnim i umjetničkim udrugama, i drugim čimbenicima koji utječu na književnu produkciju u Vojvodini u uvjetima ni malo ugodne posttrianonske stvarnosti. Navedeno djelo L. Gerolda izazvalo je znatnu pozornost zainteresiranih, znalaca i one javnosti koja prati sva zbivanja na mađarskoj književnoj sceni, budući da je važan prinos mađarskoj leksikografiji.

Na ovom mjestu neće biti izlišno ni podsjećanje na prvi mađarski književni leksikon objavljen 1711. godine, što ga je izradio Dávid Czwittinger (1676.-1743.). Njime je obuhvaćeno tristotinjak mađarskih, erdélyskih, hrvatskih, odnosno dalmatinskih pisaca. Od tada do danas u Mađarskoj su objavljeni deseci književnih leksikona, među kojima je najobimniji četrnaestotomni leksikon Józsefa Szinnyeía koji sadrži 29.553 odrednice.

Trotomni *Új magyar irodalmi lexikon*, iz 1994. godine objavljen u nakladi mađarske Akademije znanosti i umjetnosti, sadrži oko 14 tisuća odrednica što su ih na 2.332 stranice (formata 16,5 x 24 cm) pripremili glavni urednik László Péter, njegovih tridesetak najbližih suurednika i suradnika, te 316 obrađivača i pisaca odrednica.

Uz navedene brojke pozornost privlače uvodne opaske glavnog urednika i upozorenja upućena čitatelju, a njihov se smisao može svesti na stav da leksikon ne čitamo poput kakva romana, od prve prema posljednjoj stranici očekujući stanovit estetski ugođaj, već da je leksikon djelo nadasve temeljno u relevantnim podacima i što je tih podataka više tim bolje. *Új magyar irodalmi lexikon*, ističe njegov glavni urednik, nije zamišljen i napravljen tako da predstavlja nekakav inventarsko-biografski popis svih mađarskih pisaca, njihovih knjiga i knjižica. Dapače, a jedan od temeljnih kriterija tijekom njegove izrade neprestano se provjerava kroz pitanje - koga izostaviti?

Preduvjet da pisac i njegovo djelo postanu odrednicom na stranicama leksikona je najmanje jedna objavljena knjiga tzv. lijepe književnosti, knjiga kritika ili djelo iz povijesti književnosti, uz napomenu da obuhvat i dužina odrednice nije nužno u

razmjeri s brojem tiskanih djela, “niti se njihova estetičnost iskazuje u centimetrima”.

7.

Leksikon hrvatskih pisaca - u izdanju Školske knjige na XIV + 818 strana, formata 17 x 24 cm – “standardni je tip biobibliografskog leksikona s pojačanom interpretativnom komponentom, namijenjen širokom krugu korisnika. U njemu su abecednim redom obrađeni pisci lijepe književnosti, autori koji su pisali tzv. rubne književne vrste te književni znanstvenici.

U leksikonu je leksikografski obrađeno 1.400 hrvatskih pisaca - od najstarijih vremena do suvremenih pisaca rođenih do 1950. godine. - te desetak anonimnih ili skupnih djela koja se obično ne pripisuju ili se ne mogu pripisati konkretnom autoru.

Suradnici na projektu najpozvaniji su stručnjaci za hrvatsku književnost. Stoga će ovaj priručnik biti pouzdan vodič kroz hrvatsku književnu misao tijekom devet stoljeća hrvatske pismenosti. Ovaj je književni leksikon prva knjiga takve vrste u hrvatskoj književnoj povijesti, pa se za nju doista može reći da je od nacionalnog značenja.

Leksikon hrvatskih pisaca na jednom mjestu i kratkim tekstovima pruža sve potrebne informacije za uvid u književno stvaranje hrvatskih književnika; sažeto opisuje sve relevantne književne pojave i odražava današnje stanje znanja o hrvatskoj književnosti. On nije samo doprinos znanju o struci nego će pridonijeti produbljivanju znanja budućih korisnika: od đaka i učitelja do novinara, bibliotekara i znanstvenika.”

U svojoj recenziji akademik Vlatko Pavletić među ostalim navodi i ovo: “*Koncepcija Leksikona hrvatskih pisaca prihvatljiva je u cjelini i u detaljima, a vrijednost toga izdavačkog pothvata nije potrebno isticati - tržište upravo takav leksikon odavno očekuje.*”

Velimir Visković u svojoj recenziji navodi i ovo: “*Budući da se u leksikonu ne pojavljuju pojmovi, već se on ograničuje isključivo na personarij, njegova je konceptualizacija relativno*

jednostavna.”

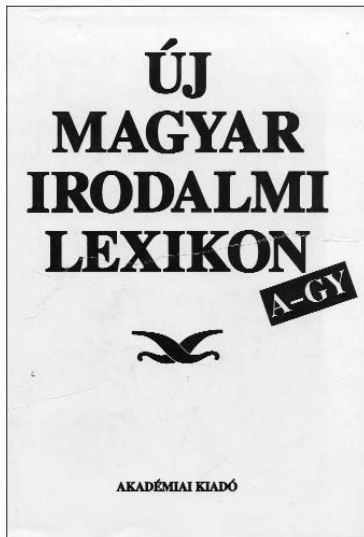
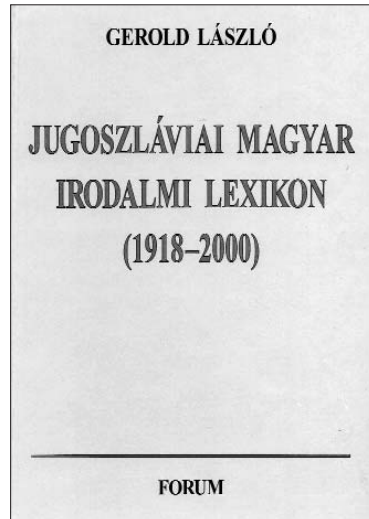
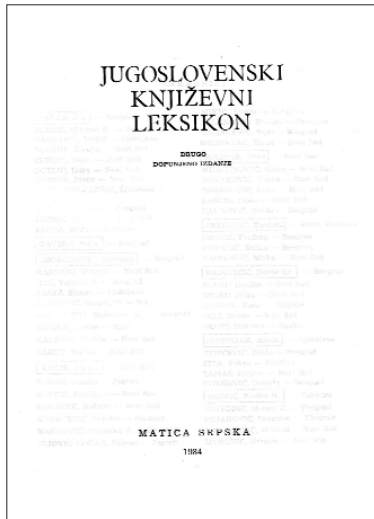
Posebno su zanimljiva zapažanja Slobodana Prospera Novaka: “Ovo je do sada najveći leksikon hrvatske književnosti u kojem je autorima na, do danas, najobuhvatniji način pošlo za rukom riješiti neka od gorućih pitanja svog predmeta. To se najprije odnosi na nedoumice o tomu koji pisac pripada korpusu hrvatske književnosti a koji ne pripada, te na definiranje donje granice literarnosti nekog djela u vezi s takozvanim rubnim književnim vrstama. Autori Leksikona sva su ta pitanja, kad god su to mogli, rješavali uvodeći u svoju odluku što manje ograničavajućih čimbenika, (...)”

Premda se većina srodnih leksikona, u svojim glavnim elementima, teško može pohvaliti znanstvenom izvornošću, ovakvi pothvati, posebno kad su, kao ovaj, prvi u svojoj vrsti, imaju mnoga obilježja kapitalnih znanstvenih projekata.”

Doista su u pravu recenzenti kada *Leksikon hrvatskih pisaca* ocjenjuju izdavačkih pothvatom, no čini se da bi vrijednost toga djela bila veća da je njime obuhvaćen širi krug pisaca hrvatske književnosti, dakako uz striktno poštivanje kriterija što su ih proklamirali autor koncepcije Krešimir Nemeć i urednici Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć i Darko Novaković. Napose, valjda nitko upućen u hrvatske književne prilike ne vjeruje, a najmanje oni što su bili angažirani na izradi Leksikona da je devetstoljetno hrvatsko književno pismo iscrpljeno sa 1.400 imena. Nije, dapače! Svaki je leksikon otvoreno, nedovršeno djelo koje se proširuje novim saznanjima, takva će biti sudbina i leksikona hrvatske književne zbilje.

Dovoljno je upitati se koliko dugo može biti održiv kriterij obuhvata pisaca rođenih do 1950. godine? Među rođenima u drugoj polovici 20. stoljeća ima pisaca koji su već sada nezaobilazni u suvremenoj hrvatskoj književnosti¹³.

¹³ Rad je pripremljen u povodu 7. tjedna hrvatskih manjina (Zagreb, 24. do 30. rujna 2001.) i raspravu za okruglim stolom na temu: *Suvremena književnost hrvatskih manjina*, upriličenu u Hrvatskoj matici iseljenika.

SLIKE OTVARANJA U SIMBOLIMA PREDAJE

U cjelini uzevši iza Bunjevaca je ostalo razmjerno malo materijalnih tragova koji bi svjedočili o trajanju njihove specifične posebnosti i kulture. Može se reći najdublji i najznačajniji trag kojim danas raspolažemo ostao je u usmenoj predaji. Prateći dijakronijski opstanak mita tragom jezika, predaje i priče Balint Vujkov je nastojao zabilježiti sve što je do njega doprlo, svjestan da je, u nedostatku pisanih tragova, jedini materijalni trag antičke epohe bunjevačke kulture odnosno mitologije, bio jezik i semantika riječi u simboličnom izražavanju i praznačenja iz “illo tempore”.

Sve što je zapisao Balint Vujkov, još je više dobilo na značaju nakon pojavljivanja *Rečnika bačkih Bunjevaca* (Novi Sad-Subotica, 1990.) Marka Peića i Gрге Bačlije. Njih dvojica su prikupili i obradili preko 17 tisuća leksema, a u rječnik su ušle 15.564 natuknice s objašnjenjem svake riječi, kroz primjere, opise i bezmalo kratke priče. Onaj tko se služi ovim rječnikom brzo će shvatiti da se iza svake riječi kriju cijele predaje i povijesna geneza značenja. I još nešto - da etimologijski niz pojedinih riječi, idiomatskih izraza, sintagmi i toponima svjedoči o skrivenoj predaji iza pojedinih leksičkih sklopova i riječi.

Balint Vujkov je punih pedeset i pet godina bilježio svako iole vrijedno usmeno kazivanje jer je znao da su u promijenjenim uvjetima i u drugačijem kulturnom i historijskom okruženju od tradicijskog, u onim simbolima koje su nam prenijeli naratori, ostale sačuvane “*slike otvaranja*”, inicijacijski poticaji preko kojih se jedan tijek vremena uključivao u drugi.

Tako je slušajući kazivanje Roke Stantića iz Đurđina zabilježio i obradio jednu od najkraćih, ali po mom saznanju i jednu od najneobičnijih narodnih pripovijetki, a objavio ju je u časopisu *Rukovet*, u svesci 1-2 iz 1960. godine, na strani 97. Evo te priče tiskane pod naslovom “*Đurđinska gradina*”.

ĐURĐINSKA GRADINA

Da ste došli od Male Bosne morali bi prići nuz do priko grede, koju svit zove Gradina. A išli ste već priko nje kolima? Dobro.

Jeste opazili da točkovi tamo drugačije zvone?! Čovik osića da zemlja nije šuplja, štogod čvrsto je pod njom, a ni taj brig nije taki ko da ga je bog lupio iznad dola.

Stari ljudi su pripovidali, da se ispod grede dugo povajljivala (pojajljivala?) nika kamena koza. Jedan je čuši ovamno drugi je čuši onamo, da mu ne smeta pri oranju, dok jedared nisu došli niki Turci. Napitali za kamenu kozu, naprtili je na kola i nikom ni rič: odoše ko da i' nikad nije ni bilo. Posli se čulo da je u kozi bilo silno blago.

Svit pripovida, da je na toj gredi kadgod bio turski grad. Zato valjda tamo zemlja zvoni i pod praznim kolima, pa zato tu gredu i zovu Gradina. Ko zna?! Evo, onaj put što iz dola vodi onako usičeno priko Jaramazovićeve grede, stari ljudi su zvali Demerkapija.

Šta je i kako je, ja vam to neću kazati, a to i ja znam, da su tu kadgod Turci gospodarili. Vi cigurno ne znate, a ja znam i ko je odud istir'o Turce. Aničić Ilija je istir'o i posljednjeg Turčina.

Im'o je vilovskog konja. Puši stivu lulu, pa kad je zapali on krene, i dok je ne ispuši, na vilovskom konju priko noći ode tamo i natrag do onog mista di planine gore u plamenu.

Bio je čakundida čak mojoj majki. I ona je bila još pomalo od vilovske povrze. Sav okoliš je to znao. Poznavala se po tom, da je imala tri reda zuba i doli i gori, a sve zube u ustima je imala kutnje.

Kadgod se o tom više pripovijalo, pa su stariji ljudi pamteli sve i o Gradini.

Ja sam u mladosti još sluš'o o tom. Tako je na blagovist jedna mlada išla s ditetom na salaš. Morala je prič' priko Gradine. Ona tamo, kad se na gredi iznenada otvori podrum. Baš je bila sama s ditetom u povelju, al' se nije uplašila. 'Di bi se plašila, kad u podrumu sidi dida s kosom do zemlje, nuz njeg gore dvi velike sviće, a svud okolo hrpe i hrpe dukata.

-- Nosi koliko ti srce zaište, -- više dida iz podruma.

Mlada utrčala, pa će nagrčat u nidra i u pregaču. Uzela je koliko je živa mogla poneti i biž! Bila je već na Gradini, kad se sitila za dite. Obazriće se, a podrum već zatvoren. Nestala vrata ko da i' nikad nije ni bilo, a dite ostalo u podrumu.

Od radosti evo žalosti. Odnela je kući blaga i blaga, a šta to vridi kad nema diteta. Nije ga još ni odbila od sise -- kako će dite živiti u podrumu s didom?!

Muka i žalost. Vrime prolazi, ona badava obalazi Gradinu, od podrumski' vrata ni traga, makar je noktima kopala zemlju.

Valjda bi sirota i prisvisla od tuge i nevolje, da joj nije došlo na san, da će se podrum opet otvorit za godinu dana.

Jedva je živa dočekala drugu blagovist. Kad tamo, a podrum opet otvoren. Tamo je i dida, opet gore njegove dvi sviće, hrpe dukata još i veće, a dite se sigra sa zlatnim novcima. Živo i zdravo, ta lipo, da ni kod matere ne bi bilo lipče.

-- Nosi dukata koliko 'očeš -- dida opet dočekiva mladu.

Nek on dočekiva nju kako 'oće, a ona skočila u podrum i zgrabila dite pa se nije više ni obazrla. Kažu, da se od tog vrimena dida nikad više nije javlj'o.

SIMBOLIČKI JEZIK PREDAJE I "TAJNO ZNAJJE PREDAKA"

Za ovu prigodu iz ove kratke, a višeznačne priče ne bih posebno izdvajao sve njene poruke i vrednote, mada bismo pažljivim skidanjem *arheoloških* naslaga mogli ospoljiti bit

usmene narodne predaje i mitske predodžbe u strukturi priče, a budući da su pojedini njeni sastojci tijekom minulih epoha imali različito *receptivno ruho*, otkrili bismo dijelove paralelne stvarnosti u kojoj su živjeli i naši preci, zbilju koja je, i tada kao uostalom i danas, bila tek samo jedan oblik privida.

Razgrćući simbolički jezik predaje, bili bismo u stanju rekonstruirati ne samo puko historijsko pamćenje i prenošenje poruka, nego i dio tradicijskog svijeta i mitologije, te najstarije svjedoke prapostojanja i opstanka Bunjevaca koji se stoljećima zadržavao i čuvao u mediju naracije i u predaje, da bi na kraju našao mjesto u časopisnom i mediju knjige. Pod uvjetom da se oslobodimo zabluda u rekonstruiranju tradicijske kulture, vodeći računa da se istina o starima može saznati samo onda ako se ne misli na nas danas, budući da je u današnjem vremenu malo toga na njih nalik.

Tako, primjerice, motiv mlade žene koja je zaslijepljena hrpom dukata posegnula za njima, zaboravljajući na mah dijete i *jedva je živa dočekala drugu blagovist* da bi ga ponovno našla tamo gdje ga je i ostavila, napustila i zaboravila, a da se ona pri tom, uopće, ne pita hoće li dijete preživjeti već kako će *dite živiti u podrumu s didom*, jer ga još nije ni od sise odbila. Ona znači i ne sumnja u njegov opstanak, otuda nije ni čudo što dijete ponovno nalazi u podrumu punom blaga uz starca *živo i zdravo, ta lipo, da ni kod matere ne bi bilo lipče*. Sve ovo nedvojbeno pokazuje da se taj dio priče naslanja na drevne, poganske, religije u kojima je bilo rasprostranjeno vjerovanje u mitološka bića, u patuljke, gnome, božjake, starice i starce, te poznavaoce podzemnog svijeta i čuvare podzemnog blaga, te čudesne zaštitnike tame htoničnog svijeta, kakvi su u antičko vrijeme bili Had, Demetra i Persefona. Ovo predodžba, kako smatra Karl Gustav Jung, u kolektivnom podsvjesnom oduvijek je povezana s *utrobom*, s majkom, s plodnošću, koja je božanski dar, i s vjerovanjem u *čudesno dijete*, u *boga-dijete*, u *božansko dijete*, sve do pojave djeteta Isusa.

Zato se, valjda, mlada žena s porodom u povelju ne plaši starca iz podzemlja. Evo kako nam narator prenosi taj prizor: *Tako je na blagovist jedna mlada išla s djetom na salaš. Morala je prič priko Gradine. Ona tamo, kad se na gredi iznenada otvori podrum. Baš je bila sama s djetom u povelju, al' se nije uplašila. Di bi se plašila, kad u podrumu sidi dida s kosom do zemlje, nuz njegov gore dvi velike sviće, a svud okolo hrpe i hrpe dukata.*

Makar se pred usamljenom mladom ženom, s djetom u povelju, iznenada otvorila zemlja, nju to kao da nije iznenadilo, nije se uplašila stoga što je cijeli prizor njenog susreta sa starcem dio arhetipskog nasljeđa i simbolike, a semantička i semiotička priroda tog susreta ukazuje nam i zašto se mlada ne plaši starca s kosom do zemlje, uz kojeg gore dvije svijeće. Narod kaže; *očo je na onaj svit kad mu je dogorila svića*, a uz ovog starca iz podruma đurđinske Gradine gore dvije svijeće dajući mu nadnaravna svojstva i ljudskog i mitskog bića, pa i *božanstva in persona*, pokazujući da je cijeli ovaj prizor izmješten još iz prostora poganske teofanije i tako sačuvan prenijet do naratora, osiguravajući i slušateljima i čitateljima kontakt s čudesima.

Nesvakidašnja je i većina likova koji se spominju; Aničić Ilija kojemu narator pripisuje u zaslugu da je sam *istiro i posljednjeg Turčina* (jamačno iz Đurđina), pa nije nikakvo čudo što takav junak jaše *vilovskog konja* na kojem dok ne ispuši lulu *priko noći ode tamo i natrag do onog mista di planine gore u plamenu*. Zatim, kazivačeva majka s *tri reda zuba i doli i gori, a sve zube u ustima je imala kutnje*, ima u priči točno određeno i funkcionalno mjesto; učvršćuje vezu između nestvarnog i realnog svijeta, između prošlosti i vremena kazivača, zbog čega će nas narator upozoriti da je ona, njegova majka, i sama bila *još malo od vilovske povrze* jer je čakununuka Aničić Ilije čime je u lancu pripovijedanja i prenošenja predaje sebi osigurala status nasljednika, vlasnika i ovlaštenog tumača *nekadašnjeg tajnog znanja predaka*.

Zajednička osobina svih ličnosti u ovoj priči je da su one nehistorijske. Ovdje valja skrenuti pažnju da je u bunjevačkom

usmenom nasljeđu doista malo legendi o životu pojedinih junaka i istaknutih pojedinaca te da je u njima ostalo malo tragova o podizanju gradova, putova, mostova ili nekih drugih značajnih objekata, ali zato u njima dominira arhetipski i onostrani sadržaj, s naglašenim simboličnim pripovjednim jezikom.

TOPONIMI I SKRIVENA ANTIČKA PROŠLOST

Utoliko se doimaju zanimljivijim nesvakidašnji toponimi koje može uočiti svaki pažljiviji slušatelj ili čitatelj ove priče. Već spominjana *Gradina* privlači pozornost i pobuđuje na razmišljanje jer, makar se tu i tamo susrećemo s *gradinama*, u panonskoj ravnici, one baš i nisu učestale u Podunavlju.

Drugi toponim koji već vidno ne pripada ovom podneblju je spominjanje *Demerkapije*, bez obzira što ga prenosilac usmenog historijskog pamćenja precizno vezuje uz opis puta *'što iz dola vodi onako usičeno priko Jaramazovićeve grede'* uz napomenu da su taj usjek *'stari ljudi zvali Demerkapija'*.

Znamo da se Demir Kapija nalazi u Makedoniji i da je riječ o tjesnacu u dolini Vardara između Tikveša i Bojimije sa sadašnjim naseljem Gradac. Lokalitet istovjetan s antičkim gradom Stenae, što upravo znači tjesnac, ili klisura, koji spominju Tabula Peutingeriana i Geografus Ravennas. Slavenski srednjovjekovni naziv Prosjek i kasniji turski Demir Kapu, odnosno Željezna Vrata, po smislu odgovaraju grčkom imenu Stijena.

Za sada nam nije poznato kojim je putovima, u koje je vrijeme i kako stigla *Demerkapija* u Đurđin, blizu *Gradine* da i ovdje, doduše na jednom od lokalnih pravaca, označi usjek, prosjek, kako nam saopćava narator; *'što iz dola vodi ... priko Jaramazovićeve grede'*?

'Šta je i kako je, ja vam to neću kazati' veli pomalo zagonetno, tik iza spomena riječi *Demerkapija*, ostavljajući nas bez odgovora ili određenog nagovještaja, pri čemu ne smijemo smetnuti s uma da se svaki kazivač, u manjoj ili većoj mjeri,

osjeća nasljednikom i vlasnikom *nekadašnjeg tajnog znanja predaka* i da nas ritualnim činom pripovijedanja uvodi u kolektivno pamćenje naroda. On, također, zna da će ostaviti veći dojam na slušatelja navođenjem neobičnih imena, naziva i prizora, i da će čak izazvati nedoumice ako, primjerice, tijekom priče spomene *planine koje gore u plamenu*, što su dakako vulkani. Od predmeta koji se spominju u ovoj priči, po neobičnosti se izdvaja tek *nika kamena koza*.

Opis *Gradine*, iz vremena turske okupacije ovih krajeva i njeno proglašavanje za *turski grad*, pokazuje kako dio jednog lokaliteta dospijeva u kolektivno pamćenje, gubeći precizno historijsko određenje. Istodobno, način na koji se opisuju ostaci *Gradine*, i onaj dio koji se spominje kao *nika kamena koza* potvrđuje da u doba doseljavanja u Podunavlje *Gradina*, što god bila, više nije postojala kao objekt prvobitne namjene, nego je već tada bila srušena i predstavljala je neku vrstu majdana s kojeg je okolno stanovništvo odnosilo građu za podizanje raznih objekata što, uostalom, nedvojbeno navodi i Iványi u svojoj historiji Subotice.

U vezi sa spominjanjem *onog mista di planine gore u plamenu*, što je jamačno opis vulkana, zanimljivo je zapitati se kada je i gdje je mogla ući u kolektivno pamćenje takva slika? Da li tokom preseljenja u Podunavlje? Ako je tako gdje bi se onda, geografski, mogla nalaziti ova *mista di planine gore u plamenu*? Je li riječ o nekom bližem planinskom području koje je nekada bilo vulkanski aktivno, a najbliža su sjeverozapadno, u zoni Balatona i južno na Avali, koja je uzgred bila tzv. lažni vulkan. Nije li možda riječ o nekoj od planina u Istočnoj Srbiji, u dolini Ibra, ili se možda spominje neki od još daljih planinskih vijenaca, kao što je Ararat? Najzad, nije li baš Demir Kapija negdje između Đurđina i Ararata?

Ako je, doista, riječ o nekom od spomenutih područja, postavlja se pitanje kako su mogle dospjeti slike, iskazi i svjedočenje o *mistu di planine gore u plamenu* u kolektivno pamćenje i u bunjevačku narodnu predaju, kada znamo da su

posljednje vulkanske aktivnosti na području Balkana i Male Azije okončane prije oko pet milijuna godina?

Očigledno je neodrživa pretpostavka da narator svjedoči o strašnim slikama koje su u zajedničko, kolektivno pamćenje mogle ući kao, eventualni, doživljaj iz Podunavlja, kao što je i malo vjerojatno da su one viđene tijekom seobe iz prethodnih u novu postojbinu.

Je li moguće ovo svjedočenje na bilo koji način vezano za zemljotrese koji su u srednjem vijeku pogodili jadransku obalu, kada su uz Dubrovnik i mnoge dalmatinske gradove stradala i brojna naselja u njihovu zaleđu? Nije li se tada dimio i neki od davno ugaslih vulkana? Ili su, možda, ribari a još prije moreplovci, vraćajući se s pučine u zemljotresom porušena naselja i gradove donijeli čudesan opis planina koje gore u plamenu, a koje su, eventualno, mogli vidjeti s pučine. Primjerice, Etna, Vezuva ili Strombola na Siciliji, pa je moguće na taj način stigla do nas ova informacija? A može biti je došla s nekom karavanom što od drevnih vremena pohode ovo podneblje, spajajući krajnje točke azijskih i europskih prostora, možda još u vrijeme kada su razni narodi jedni od drugih pozajmljivali znanja i vještine, ideje i običaje, dakle u tzv. komunikacijskoj fazi tradicijske kulture, kada je mit ustupio mjesto naraciji i predaji.

Najzad, možda je riječ o još starijem sjećanju te da su ona *mista di planine gore u plamenu* tek slike iz sveopće mentalne prtljage, kao dio arhetipske građe, nezavisne od sadržaja za koje ih vezuje narator, te da u tom slučaju one preko antike sežu mnogo dublje u prošlost. Ova mogućnost je utoliko vjerojatnija ako znamo da *“predanje pamti i prenosi, tokom vekova, samo narod u kome je ono izvorno nastalo, bez obzira na istorijske naslage i docnije slojeve recepcije tokom istorije”*, kako to primjećuje dr. Mirjana Popović Radović (*Srpska mitska priča*, Beograd 1989., str. 22.).

Zanimljivo je još nešto. Tek kada su, navodno, Turci odnijeli onu kamenu kozu, izvještava nas pamtilac kolektivne informacije, pronio se glas *da je u kozi bilo silno blago*. Dakle,

za ono što su Turci odnijeli i što je zauvijek izgubljeno, naknadno se ispostavilo da je, zapravo, bilo od velike vrijednosti.

A zašto onda do tada, dok se za kamenu kozu nisu zanimali Turci, nitko na nju nije obraćao pažnju? Što više, iz opisa naratora bjelodano je ona čak bila na smetnji; *Jedan je čuši ovamo drugi je čuši onamo, da mu ne smeta pri oranju, dok jedared nisu došli niki Turci. Napitali za kamenu kozu, naprtili je na kola i nikom ni rič: odoše ko da i' nikad nije ni bilo. Posli se čulo da je u kozi bilo silno blago.*

Dakle, ljudi su postali svjesni neobične vrijednosti kamene koze tek kada su se drugi za taj predmet zainteresirali, prisvojili ga, i zauvijek ga odnijeli. Još jednostavnije, postaju svjesni određene vrijednosti tek kada su je izgubili.

Napose, malo je vjerojatno da su Turci pretraživali arheološke ostatke nekadašnjeg objekta *Gradine* u potrazi za blagom, bez obzira je li ona bila utvrda ili crkva ili i jedno i drugo. Čak i ako su je pretraživali, malo je vjerojatno da je baš u kamenoj kozi bilo skriveno bilo kakvo blago. Ali to ne isključuje mogućnost postojanja kamene koze, kao dijela neke kompozicije, kakve su se izvodile u kamenu, prikazujući određene religiozne motive na kršćanskim crkvama.

Također je izvjesno da ovakvi kameni kipovi kao dijelovi neke skupine nisu postavljeni na crkvice, ili manje crkve, iz čega bi se opet moglo zaključiti da je đurđinska *Gradina*, ili kako su je još zvali *Kraljičina zemlja*, mogla biti veći i važniji objekt no što mi to danas znamo i pretpostavljamo. Ako je tako, nameće se novo pitanje; zašto o njoj, za sada, nema pouzdanih i točnih zapisa? Zašto su *Gradinu* prekrili humus, tišina i kulturnohistorijska tama? I ne samo *Gradinu*.

Na obalama Ludoškog jezera postoje ostaci tri srednjovjekovne crkve. Djelomična iskapanja obavljena su na samo jednom nalazu. Na užem i širem području grada postoji još desetak nalaza starih crkava: u Keru, u Bajnatu, u Aleksandrovu, na Kelebiji, u Radanovcu, nadalje u Đurđinu, Tavankutu, Kaponji, Verušiću, Žedniku, Šebešiću, Pavlovcu, a u Čantaviru

se spominje *turska crkva*, itd. Smatra se da su ove crkve najvjerojatnije građene, počevši od 11. stoljeća.

Zašto su ovi nalazi ostali neispitani, do danas, izmičući pažnji pedantnih austro-ugraskih istraživača, zatim onih iz doba Kraljevine Jugoslavije - ako ne računamo kopanje rovova uoči drugog svjetskog rata, točno na mjestima gdje su bile ludoške crkve i groblja, kada su ovi nalazi gotovo definitivno uništeni - najzad, zbog nečega ovi nalazi nisu pretjerano zanimali ni istraživače iz socijalističke Jugoslavije? Da li je novac jedini razlog? László Sekeres ih spominje u svojoj knjizi *Szabadkai helynevek (Eletjel, 1975.)*, kao zapuštena i do danas već, gotovo, uništena nalazišta, a prema navodima Iványija, narod je u prošlom vijeku odlazio na ostatke tzv. Gradine ili Kraljičine zemlje, u Đurđinu, i iz temelja nekadašnje crkve uzimao građevinski materijal. Očigledno je ona bila veća i građena od tvrdog materijala, čije su ostatke seljaci koristili i mnogo stoljeća kasnije. Nije mi poznato da li je neka od crkvenih zajednica u Subotici poduzela nešto u cilju očuvanja i istraživanja ovih nalazišta, iako je prema mišljenju stručnjaka riječ o ostacima kršćanskih crkava, jer su takva i groblja koja ih opasuju, a crkve bi mogle biti i ugarske i kumanske (kunske) i hrvatske i srpske i bugarske, možda hazarske i tko zna još čije.

Još bi važnije bilo odgovoriti na pitanje otkud toliko crkvi na užem i širem području grada, jer su se i one gradile prema broju stanovnika, što ozbiljno uzdrmava, još uvijek vladajuće pretpostavke o, tobože, slaboj nastanjenosti ovog prostora u srednjem vijeku. Najzad, možda Subotica kao urbano središte odista nije postojala u to vrijeme, nego je nastala srastanjem više naselja u kojima su se nalazile spomenute crkve i groblja, za nas danas - još uvijek neistražena nalazišta.

A kakve su mogle biti ove crkve?

CRKVA KOJA JE PROPALA U ZEMLJU

Početak 1964. godine novine objavljuju vijest da je u Malom Horgošu, na poljoprivrednom dobru "Bačka" završeno iskapanje temelja crkve za koju se smatra da potječe iz 12. stoljeća. Crkva je građena u romanskom stilu, a nalazi se na mjestu zvanom *Templom domb*. Temelji crkve su duboki oko metar i pol, široki metar a ispunjeni su naizmjeničnim nabojsima gline, pijeska, šljunka i kamena krečnjaka, koji se i danas može naći u okolici.

Zidovi su građeni od cigle i žbuke. U svom prednjem dijelu crkva je imala veliki toranj, što se da zaključiti po obliku i pojačanim temeljima na tom mjestu. Mjerenja su pokazala da je dužina crkve 18 metara, širina 17 metara. Na osnovu tih podataka arheolog László Szekeres, koji je inače rukovodio iskapanjima, smatra da je crkva bila visoka najmanje 15 metara.

Značajno je istaknuti da je crkva u vrijeme kad je porušena uistinu još bila nova, ovo se može zaključiti po tome što u njenoj okolici, protivno starim običajima, nema grobova. Po riječima L. Szekeresa, vjerojatno je do rušenja došlo prilikom velike najezde Tatara a ne iz vremena mnogo kasnijih ratova s Turcima, kako se donedavna vjerovalo.

Dodajmo, u okolici je iskopano još dvanaest temelja kuća, u kojima je pronađeno nešto keramike i drugih sitnih predmeta za koje se sa sigurnošću može tvrditi da potječu iz razdoblja prije 16. stoljeća, dakle prije dolaska Turaka. Predaja o ovoj crkvi sačuvana je sve do danas u narodu kao priča "o crkvi koja je propala u zemlju". Zato su iskopavanja pobudila veliko zanimanje među stručnjacima i žiteljima okolnih naselja. (Usp: *SN*, 3. travnja 1964, str. 9.).

Jesu li i ostale crkve koje prema ostacima datiraju iz tog perioda bile nalik ovoj u Malom Horgošu? Jesu li i one porušene u vrijeme najezde Tatara 1241. godine?

Supružnici Vujkov

O OPUSU BALINTA VUJKOVA KAO NEPRISTAJANJU NA ZABORAV NENASTAVLJIVOG ŽIVOTA

1.
Čitajući pučku predaju iz opusa Balinta Vujkova, u fantastičnim scenama koje djelomice pokrećemo i vlastitom maštom, skloni smo danas pronalaziti poticaje, što mogu postati literarni izazov i stanovite estetske vrijednosti.

Previđamo li u tom času da je predaja uistinu skup simbolično izraženih iskaza čiji korijeni sežu veoma duboko, prodirući do samog treptaja bića, dotičući čovjekovu cjelokupnost, te da se iza samo na izgled izmišljenih priča kriju posve realni događaji ili sjećanja ljudi na pojedinačne sudbine, drame i drevne običaje koji nam danas nešto govore, a također i na stanovite (često sasvim banalne) društvene odnose.

Zagledani u te *slike otvaranja* što nas uvode u mit uspijevamo li skinuti koprenu sa života ljudi nestalih u minulom vremenu? Uspijevamo li se oduprijeti zavodljivosti (i pogubnosti) stereotipa, ostvarujući doticaj sa svim prizorima iščezla svijeta? Stižemo li i mi, danas, u nadasve bolnu točku dodira čovjeka i univerzuma, na ono mjesto gdje postajemo svjedoci i dionici božanske prirode čovjekova govora, gdje se neprekinuto rađaju riječi, govor i jezik.

2.

Balintu Vujkovu s razlogom možemo pripisati stvaranje svijeta i tamo gdje svijet već postoji, dok je tragao za onim što

drugi, možda, nisu uspijevali uvijek vidjeti - a to je čin oneobičavanja.

Došavši s krša, s iskustvom tvrdoće i postojanosti kamena, taj naš predak čije je krhotine rasute u blato i prašinu panonskog tla Vujkov ustrajno i znalački sakupljao, bio je prinuđen prilagodbi, posve drukčijem životu u nesagledivom prostoru ove ravnice.

Učitavajući neraščlanjenu tišinu, osluškujući njeno pahu-ljanje, taj se došljak tijekom minulih stoljeća osposobio pronalaziti u providnoj praznini kojom je obmotan, ne samo svoj bitak i svoju dušu nego prepoznavati toliko još drugog o čemu nije ni slutio, otkrivajući bezmjerno bogatstvo što se proteže dalje od obzorja, gdje se ne dopire okom, ali se onamo stiže ovdje amalgamiranim iskustvom.

O stjecanju toga iskustva, o popunjavanju praznine, o pro-niknuću šutnje i učenju govorenja svjedoče uistinu svi tekstovi Balinta Vujkova.

3.

Jer, ne kaže se bez razloga: *Tko muči dvije uči*, što će reći bolje je šutjeti i prikupljati iskustva nego previše govoriti. Kada je mučanje od toga. A kada nije, od čega još može biti šutnja?

Može se i *mučati mukom*, dakle ne davati baš nikakva glasa od sebe, uporno šutjeti i ne oglašavati se. A može se biti i mučan, dakle onaj koji zadaje muku, koji je naporan, težak, teško podnošljiv.

Ima dakako i *mucavaca*, to su oni što govore s teškoćama, izražavaju se isprekidano, zapinjući ili s ponavljanjem slogova. Ima i *mucavaca* u mišljenju.

Ima i takvih što *muče* ili *mučaju* samo kada ih obuzme *mrzovolja*, *zlovolja*, *mrzost* dakle snažni osjećaj koji nagoni da se komu želi ili da mu se čini zlo, osjećaj krajnje odbojnosti prema komu ili čemu, bolesno stanje neprijateljstva, opreka svemu što je *ljubav*.

I svaki čovjek sa sigurnošću može računati da je nekome *mrzak*, što će reći, uvijek će postojati najmanje jedna osoba kojoj će biti odbojan, odvratn, oduran. Najmanje jedan lik koji robuje mržnji.

Zato je sloboda u ovim krajevima rijetka, a mythos o njoj rasprostranjen. Prepuštajući mu se, mali čovjek se preko svake mjere ispunio sobom i snom o izgubljenoj slobodi postajući sve manji.

Svladan snom i šutnjom, robujući mrzovolji i zlovolji dok ga mrzost obuzima, zaokupljen je, trpi i muči se. I muči druge, zadajući im patnju i nanoseći bol. Varljivi plam života pojavnog svijeta zauvijek mu postaje nalik tegobnoj, mučnoj sudbini. A tamo gdje se mnogo spominje sudbina, slabo se ili nikako ne ostvaruje sloboda. Otuda nigdje tolike potrebe za budnošću i trezvenošću kao ovdje.

Čemu onda priča? Što bismo mogli započeti s predajom? Zar da dovijeka ostanemo zatočeni u mythosu i stereotipima, i mi i naša djeca?

4.

Ali, zar nije posve razumljivo što svaki čovjek želi sačuvati svoj identitet, i što ga se drži svaka zajednica, ma kako ona bila mala i ma koliko se doimala zagubljenom. Pa i onda kada opstanak takve zajednice uistinu postaje mučan i tegoban, ne samo naspram članova drugih zajednica nego i u suodnosu njezinih pripadnika. Pogotovo kada ta zajednica iz razloga svoje vlastite nedovoljne uvjerljivosti ne privlači potrebnu pozornost i poštivanje drugih zajednica s kojima je doticaju, pa ni matične grupe.

Je li to zato što je identitet Hrvata iz Podunavlja ipak u ponečemu različit od, primjerice, identiteta Hrvata iz Zagreba, ili Splita. Je li to zato što smo mi Hrvati iz ovog podneblja i Vojvođani, što znači da smo na neki način unutar sebe pomalo i Madžari i Nijemci, i Srbi, i svi drugi s kojima ovdje živimo, ali

to ni u kom slučaju ne znači da smo mi manje Hrvati od bilo kojeg Hrvata iz Hrvatske.

I ako bih tragom ove opake sumnje, ipak, pokušao jednom ukloniti sve pobrojane natruhe izvanjskoga, malo toga bi od moje vlastitosti ostalo i moga identiteta. Radi toga je dio nastojanja za očuvanje njegove osebnosti i govora u kojem smo ovdje rođeni, a kojim se sve manje služimo i jezika kojemu on pripada, dakle bačke bunjevačke štokavske ikavice, kao jednog od izričaja hrvatskog jezika pravo navlastitoga, posebnoga, naročitoga jezičnog osjećaja što me čini djelomice različitim unutar jezične i narodne skupine kojoj pripadam, makar sam joj sastavni dio.

Nema nikakve sumnje, taj je posebni identitet sadržan, također, i u posuđenicama što smo ih skupljali od drevnog vremena do danas iz suodnosa s drugim narodima i zajednicama s kojima smo živjeli. Tijekom raspoznavanja fragmenata i govorno-jezičnih artefakata od kojih je sazdano naše biće iz dalekih, gotovo već zaboravljenih, ili potisnutih germanskih, ugarskih, romanskih, bizantskih i turskih doticaja što ih i danas rabimo u govoru, ne prestajemo se napajati raznovrsnošću njihovih značenja i kada toga uopće nismo svjesni. I rijetko kada ili nikada ne razmišljamo u kojoj su mjeri posuđenice, što smo ih usvojili, također čuvale naš navlastiti identitet.

Zato nije samo stvaratelj u meni protiv zatvaranja, protiv fosiliziranja i ukopavanja, budući da bi takvo ponašanje bilo protivno mogućnosti ostvarenja čovjekova identiteta, i jer će on samo tada sačuvati značajke identiteta ako ostane otvoren sustav što čovjeku omogućuje pokret, hod i san.

Svaka kultura nastaje kao prihvaćanje, a ne kao odbacivanje. Tako se s jedne strane uvijek trudimo ostati ono što jesmo, usprkos vanjskih utjecaja, ali istodobno ispunjava nas težnja da postanemo i nešto drugo, što sami odabiremo i gradimo, a to potvrđuje da u svakome od nas uvijek ima mjesta za neograničene identitetske varijacije.

5.

Bunjevci već više stoljeća žive udaljeni od matičnog hrvatskog naroda i materinskog jezika i možda je baš ta udaljenost utjecala na izraženu pregnantnost u govoru, na preciznost i iščišćenost bačke bunjevačke ikavice kao da udaljenost općenito može biti put uspostave veće bliskosti, budući da se ono što je udaljeno doima dragocjenijim. Upravo iz toga razloga i sam čin bilježenja i obradbe predaje postaje borba za očuvanje govora i jezika kojemu taj govor pripada. Da toga nema već bismo davno bili otpuhani s ove vjetrometine.

Primjeri što sam ih za ovu prigodu pripremio pokazuju da u našem govoru opstoji velika sposobnost sažimanja u prispodobama, ili u stanovitim motivima; o braći, s čestim naglaskom na podjelu nasljedstva, zatim o osobinama gazda i njihovu tvrdičluku, u starosti, u zgodama o starcima, itd.

** Pripovida se da je stari Kuckalo bio tako nogat da jednim stopalom pokrije kvočku s pilićima.¹*

** Bila dva brata uvata. Uvik se tukli i za uši vukli pa zauvatili.²*

** Bila tri brata bogata. Iza oca ost'o svakom po velik salaš i zemlje na pritek, al' je ost'o četvrti, trcavi, subašinski salašić. Tri velika salaša lako podili, a oko salašića krv da proliju.³*

** Bila tri brata rođena. Dva starija ko i drugi svit, a najmlađi siroma' u pameti ko crkveni miš u mrvicama.⁴*

¹ Nije se zemlja tresla – kolo se igralo, **Balint Vujkov**, *Hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine*, Zenit, Subotica, 1960., str. 104.

² Krpljenje jaja, **Balint Vujkov**, *Šaljive hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke)*, Rukovet, Subotica, 1958., str. 34.

³ Di bi raskidali braćinstvo, *N. dj.*, str.39.

⁴ U ludom selu najluđi je prvi čovik, *N. dj.*, str. 100.

* *Ljudi moji, virovali ne virovali, al' to je živa istina: bio niki gazda s priko tristotine lanaca zemlje, a kera ne drži neg sam laje oko salaša⁵.*

* *Rič je o čovičku, koji je i za gazdu bio čudo. Velik gazda, mali čovik. Šaka duše, a pogan ko vrag.⁶*

* *Bio gazda, tvrdac. Šta je smrznuta zemlja naspram njega?!⁷*

* *Znate kako je to kod nas, kad gazda ostari i ostane udovac: salaš pripušta sinu, on dođe kući u varoš, pa šuška oko lule i zapečka.⁸*

* *Ostari čovik pa je još i kojikako, a kad pristari onda je baš nikako. Živa duša – mrtvo tilo. U kući, a ko da i nije.⁹*

* *Bili dida i baba, koji su prišli već i devedesetu. Cilog života bili lini, da su i sebi dosadili, pa dida sve uzdiše:*

- *Av, ljudi ljucki, kako ćemo se nas dvoje ovaki' dovući do groba?!¹⁰*

* *Vrana i njezin čovik živili priko dvistotine godina, pa vrani dosadio dida i uvijek se tuži komšinicama:*

- *Da mi ga je već sa'ranit, pa da živim tri svita. Ne znam šta bi od dragosti da ga jedared ujtru nađem ukočenog.¹¹*

* *Dida, starešina kuće već saživio svoje kad mu u čeljad udarila nika opaka linost. Kori dida, kara dida, moliće. Kumiće dida, al' pomoći nema. Kuća krenila u propast, niko se ne stara.¹²*

⁵ Neće čerez kerova, U: **Balint Vujkov** *Šaljive hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke)*, Rukovet, Subotica, 1958., str. 8.

⁶ Strašan gazdica, *N. dj.*, str. 20.

⁷ Pipa zoru, *N. dj.* str. 32.

⁸ Bogomoljac, *N. dj.*, str. 18.

⁹ Zecov pomagač, **Balint Vujkov**, *Šaljive hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke)*, Rukovet, Subotica, 1958., str. 86.

¹⁰ Otac i mater Kraljevića Marka, *N. dj.*, str. 146.

¹¹ Vranina žalost, *N. dj.*, str. 40.

¹² Sam se sa'ranjiva, **Balint Vujkov**, *Hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine*, Zenit, Subotica, 1960., str. 77.

** Sirota udovica imala čet'ri sina, čet'ri utamanjivača kruva. Sve vole radit samo ne baš onaj poso koji je na redu.¹³*

6.

No, cijeli taj svijet što postoji u opusu Balinta Vujkova, poseban i na svoju ruku, do danas je već malaksao, gubi se, na samom je rubu realnosti, u iščeznuću je, nad njim se ovdje uvelike smrkava. Ono što je od njega preostalo promiseće se u sve i svašta, a ne rijetko guši u dualizmu suicidalnih ili karikaturalno-groteskkih obrisa.

Ovaj proces izmjene stanja može biti dovršen potpunim prelaskom iz života u književnost, a ako bude okončan prijelaz između onoga što podrazumijevamo pod vanjskim i svijetom književnosti, na usporen i beskrvan način bit će ispunjen dio programa tzv. "humanog preseljenja", što su ga ne tako davno nad nama htjeli provesti nestrpljivi ideolozi rata i njihovi savjeto-davci iz SANU.

Ako se ovo ostvari, salaši, kuće, cijele ulice, dijelovi naselja i grada bit će zauzeti bez rušenja, a starosjedioci u legendi pridruženi B. Vujkovu i protagonistima njegovih pripovijetki.

Njihova bit, trag njihova bića, onoga što jest, i što je još uvijek pomalo dio stvarnosti, s jezgrom njihove misli ostat će samo u predodžbi. U Vujkovljevu opusu ostat će zabilježen njihov govor kao jedan od izričaja hrvatskog jezika, gdje je trenutačno kao nekakva nedovoljno poznata govorna maglina.

No, unatoč svemu, ostajemo živjeti u Vujkovljevu opusu ne rijetko zapadajući u šutnju koju izaziva sve što je veliko i prostrano poput ove ravnice. Makar i uz cijenu snižavanja razine svojih misli radi sabiranja naroda i njegove samoobnove.

Je li to zbog nedovoljno jasne potrebe čovjekove da uživa u svemu jakom, grubom, sirovom? I strasti da traži i nalazi ljepotu u nezgrapnom, zaostalom, pregaženom? Ljubav za ono

¹³ Samo nek nije rogat mladoženja, *N. dj.*, str. 81.

što je iskreno, nepatvoreno makar sve bilo potpuno neuko. U tvrdoći kamenja, tražeći pouzdanost.

7.

A kako ovo izgleda kod Balinta Vujkova pokazao sam u raščlambi priče *Đurđinska gradina*¹⁴ u kojoj uz drevne, poganske i antičke slojeve protkane teofanijom, raspoznavamo i razdoblje kada su u ovom podneblju boravili Turci, gdje se uz ostale likove u njoj spominje i Aničić Ilija kojemu se u narodnoj predaji pripisuju izvjesna nadnaravna svojstva:

“-Im'o je vilovskog konja... Puši stivu lulu, pa kad je zapalila on krene, i dok je ne ispuši, na vilovskom konju priko noći ode tamo i natrag do onog mista di planine gore u plamenu”, etc.

Ovaj je lik glavni junak priče *Aničić Ilijin kontrakt s Turčinom* kojemu se pripisuje u zaslugu što je *“odud istir'o Turce”*. Ima li u njoj poruka koje bi nama danas, ovdje, mogle biti od značaja? Poslušajmo, dakle, priču:

8.

ANIČIĆ ILIJIN KONTRAK S TURČINOM

Već sam pripovido ko je otud istiro Turce - Aničić Ilija. Sad čujte kako se počeo računat š njima. Najviše se bavio marvom, od sniga do sniga ide za njom po atovima, a čeljad se starala sa salašom i zemljom.

Jedared Ilija svratio na salaš - a ni ga bilo kod kuće dvitri nedilje - pa stao na ledini ko panj: njegova čeljad sva pod vedrim neobim, šćućurili se, drću, ne smidu čestito ni plakat.

¹⁴ Provedena je za potrebe rada pročitano na Simpoziju o Balintu Vujkovu 1994. godine u okviru “Dužijance '94.”

- Šta je, zaboga?!

- Turčin nas istiro iz kuće. Kaže: on je bog pod ovim slimenom.

Bili dan, a Iliji se smrklo prid očima. U radno vrime muškarci na đubretu spavali, ciglju mećali pod glavu da ne bi prispavali zoru, zemlju od rita otimali, a sa' će se tu Turčin usičit. E, neće dok je Iliji glava na ramenima.

Stego čobansku batinu, pa ajd unutra. Turčin ga dočeke ko pravi domaćin:

- Kako si?

- Prominio bi se za bolje.

- Šta se buneš?! Juče si potpiso kontrak, prodo mi salaš i sve u njemu.

Turčin ljuda, naoružan, usičio se za astalom, zapovida i zanoveta, a Iliju sve ljutina počela morit kad je vidio kako ovaj njegov krv siče i još mu se podsprnđiva. Nije Ilija znao ni na koju stranu je škula, ne da bi znao pisat, pa će Turčinu:

- A š čim sam ja to potpiso taj kontrak?!

Onaj se samo udario po sabljurini:

- S ovim perom od čelične guske.

Stari ljudi su pripovidali - u to vrime se pisalo guščijim perom.

Ilija vidi šta je dočeke: tu se sabljom divani, sabljom se gaće kroje. Odmorna je to čobanska pamet, ima kada i po nedilju dana zrno maka okrećat u glavi, a za minut će smislit i za crkveni toranj, samo ako triba. I sad se nije dugo mislio već Turčinu:

- Šta nisi oma tako kazo, pa se ja ne bi' zbunio ko zec prid puškom. Sad sam se oma sitio, pa još smo se skontračili da ovu noć zajedno provedemo pod ovom strijom, po starim običaju - dok ne pribrojiš gredice na tavanici i vidiš šta si klapio pod novim slimenom.

Turčinu se straboga dopalo što Ilija zna još i za šalu pa mu da dopuštenje. Još ga posio i za astal. Kad su sili za večeru,

a Ilija njemu:

- *Da si kršćanin ja bi pomislio da si Isus.*

- *Otkud sad to?!*

- *Pa kad si tako milostiv.*

Turčinu se to dalo na smij:

- *Ilija, ti si baš smišan čovičak.*

- *Smišan da, samo ne baš uvijek.*

Ilija ni u krevetu nije glavu priklonio na uzgljancu već spava na ciglji i prija zore na nogama. Skočio iz kreveta, prodrmo Turčina:

- *Šta si klapio?*

- *Lipo doboga! Cilu bogovetnu noć klapim da mi nikad bolje i lipče neće nit neg u ovom salašu.*

- *I neće - Ilija njemu iznebuha zadio bricu, puštio krv.*

Turčin samo zinio:

- *Šta je sad to?!*

- *Šta je sad to?!*

- *Tinta u koju zamačem pero kad potpisivam take kontrake ko što je tvoj.*¹⁵

9.

Zar bismo mi danas, i ovdje trebali uzimati bricu u ruke i puštati krv onima koji bi da nam zaposjednu dom? Ne, to ne bi vodilo rješenju našeg položaja. Uletjeti danas u zagrljaj toga stereotipa bilo bi ravno samoubojstvu. Ali, zato sve druge mogućnosti ne moraju biti takve. Drugačije rečeno, moramo htjeti tražiti i znati naći podesan način očuvanja vlastita doma od onih koji na njega nasreću. I od svih koji nam rastaču identitet, oduzimaju pravo na govor u kojem smo rođeni i jezik kojemu on pripada, napose kulturu i uljudbu čiji smo (rubni/periferni) dio.

Ovo se odnosi i na one pojedince iz bunjevačko-šokačkog puka u kojima se ovdje u Podunavlju ukorijenila otužno revnosna volja za služenjem, kao da naši stari nisu izbjegli iz

¹⁵ Pripovijedao Roko Stantić, *Rukovet*, 1.-2./1972., str. 61.-62.

prijašnje svoje domovine upravo radi toga jer nisu bili spremni na ropsko služenje.

Nakon svega toga se na javnoj sceni pojave opskurni, neprobirljivi aspiranti služenja koji uvijek iznova nastoje gurnuti bunjevačko-šokački puk u zagrljaj aktualnih vlasti, uistinu iskazujući tim postupkom prezir prema tom puku. O nedostatku samopoštivanja i viška samoprezira da i ne govorimo.

Izvrjavajući tim postupkom ruglu cijelo naše biće, naše nepristajanje na tiraniju, ma kada, ma gdje i ma od koga ona dolazila, dok su se bijedne udvorice iz redova Bunjevaca i Šokaca uvijek iznova nudile svakoj aktualnoj vlasti: Ajte samo, uzjašite nas, mi ćemo vam biti odane sluge, jer vi ste (sada) naši neprikosnoveni gospodari. I kako koja vlast padne, eto njih na vratima one druge. Tako je bilo 1918., 1941., 1945. i devedesetih godina 20. stoljeća kada su se lideri bunjevcologije prometali sve do Miloševićevih i Šešeljevih skuta, ili su preko julovske agenture dospijevali do ministarskih portfelja ili drugih stepenica vlasti.

U djelima Balinta Vujkova brojni su primjeri o tomu u kojoj nas mjeri pripadanje našoj vlastitoj kulturi i uljudbi čuva na vjetrometini, što podjednako plijene našu pozornost književnom obradbom i jezičnom izazovnošću. Za ovu prigodu odabrao sam kratku pripovijetku prikupljenu za njegova rumunjskog pohoda, pod naslovom:

TURČIN U RADNI

Šokci su još prije bili tu u Marija Radnu nego Turčini. Kad su došli, Turčin je tio da uđe u crkvu jašući na konju, al je gazio na jedan kamen, kopito se zalipilo. Konj se zakvačio i nije mogo da vadi kopitu kad je Turčin mislio da uđe u crkvu, se okrenuo natrag i ondak je mogo vadit kopitu. Taj kamen je još i sad u crkvu, se vidi trag kopita.

Crkvu su Turčini opalili četir puti i sve ljudstvo i selo su ju uvijek digli iznova. Prva crkva je bila iz drvo, figura svete Marije bila u vatru i ni se izgorila. Ondak Turčini figuru su nosili sve do kod Kladovske ćupriju. Tamo su nosili dvama volovima u kola, a priko ćupriju nisu mogli da ju maknu. Su pregnuli četiri vola, nisu mogli da ju maknu iz mista, posle su pregnuli šest i nisu mogli da maknu kola. Su krenuli natrag i kola od Kladovske ćuprije su odneli na dvama volovima.

Od besa Turčini su ondak uzeli i fratra od oltar kako je pravio misu i su ga nosili u Lipovinu. Su ga tukli na talpi od noge i gvozdom crvenom su ga zgorili. Poza tog taki bio ko mrtav, su ga bacili na đubre, na brig od Moriš. Šokci iz Radne noćom su prišli priko Moriš na luntricu i su ga krali, su ga doneli natrag i su ga zaličili. Taj fratar se zvao Janek. On se ozdravio i živio. Njegove haljine od mise u kojima su ga Turčini odneli još i sad su u crkvu¹⁶.

10.

Za mene ovaj skup treba označiti početak uspostave nade i traženja paradigme. Okupljanja zajednice oko koncepta za budućnost, početak koji ne zaboravlja ni sve što je bilo. U tom nastojanju svaka knjiga može biti dobar ulog i podloga za budućnost, unatoč tomu što dolazi iz prošlosti. Knjige Balinta Vujkova među ostalim nam pokazuju da su *mašta* i *inat* dvije bitne odlike obrađivača i njegova pučkog kazivača, te da su im one poslužile i kao sredstvo bijega iz jednog prostora i njegovih realnih problema. Nije li to i razlog što je u ovom podneblju tako malo toga očuvanog što bismo ubrojili u uvjete i sredstva našega opstanka. Nije li to točka u kojoj se začinje opaka misao o nenastavljivosti života koji, istina, ne bi htio pristati ni na zaborav?

Da li će Balint Vujkov i kada zauzeti ono mjesto u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi koje mu pripada? I ako se dogodi da on nikada ne dobije mjesto koje mu po važnosti prip-

¹⁶ Balint Vujkov *Cvjetovi mećave*, Zagreb, 1971., str. 369.

ada, hoće li odgovornost biti na nama, njegovim suvremenicima i baštinicima u ovom podneblju? Hoćemo li odgovornost za taj neoprostivi propust podijeliti i zajednički ponijeti još i s onim koji nisu na rubu/periferiji i odlučujuće utječu na kreiranje i, sadržaj i promidžbu hrvatske kulture.

Bilježeći bajke i priče njemačkog naroda braća Jakob¹⁷ i Wilhelm¹⁸ Grimm su podigla monumentalni spomenik njemačkom jeziku i kulturi. Njihovo je djelo uistinu u temelju njemačkog jezika i rječnika i spada u najčitanije njemačko štivo. Njihova su djela najomiljenija i danas još najčešće prevedena njemačka knjiga. Bajke i priče braće Grimm ušle su u svaki njemački dom i uz Bibliju obavezni su dio obiteljskih knjižnica. I nema djeteta, kao što nema ni odrasla čovjeka, da nije čuo za Ivicu i Maricu, Crvenkapicu, Snježanu, Palčića, ili Bremenske svirače.

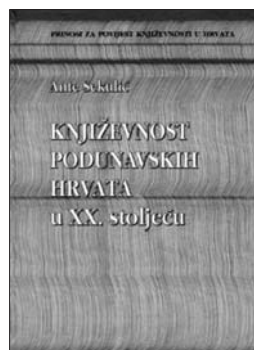
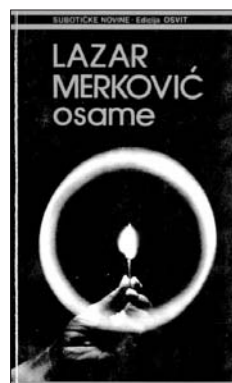
A, Balint Vujkov, gdje je on? U našim mislima i srcima, na policama naših knjižnica i u našoj obitelji, napose u hrvatskom jeziku, rječniku i hrvatskoj kulturi? Zna li tko, gdje je Balint Vujkov? I kakvom smo mi to teškom boljeticom svladani da za njega i ne marimo?

Kada su počeli zapažati lječidbena svojstva biljaka, ljudi su u prošlosti postupno počeli uočavati da uistinu svaka bolest ima svoju biljku, samo ju trebaju pronaći.

Trenutačno stanje naše zajednice u ovom podneblju pokazuje mnoge znake bolesti. Tražeći joj lijeka, prije svega morali bismo ovladali procesom vlastite socijalne rekonstrukcije. Najprije se moramo uspostaviti kao i sve ostale zajednice. Bez toga mi smo osuđeni na brz nestanak, unatoč svih mjera što ih poduzimaju zakonodavci u ovoj zemlji i skrbi matične države.

¹⁷ 4. I. 1875.-20. IX. 1863.

¹⁸ 24. II. 1786.-16. XII. 1859.

ŠTO NAM, DANAS, ZNAČI A. G. MATOŠ?

1.
U posljednjem desetljeću 20. stoljeća u hrvatskoj književnosti učestale su pjesničke i knjige u prozi u kojima pjesnici i pisci promatrajući minuli svijet prve i druge Jugoslavije uz nastanak novih država u ovom prostoru, osobenom skripturom, poetiziranjem ili romansiranjem vlastitih uspomena, pružaju opise tog svijeta i objašnjenja njegova nestanka, pitajući se kakav će biti svijet novih nastanaka.

U tom pogledu suvremeni pisci nalikuju A. G. Matošu (1873.-1914.). I njega su tresli jeza i smijeh izazvani prizorima njegove epohe na izdisaju, pokrećući lavinu riječi, neukinuto strujanje pjesničkih i slika izrečenih u prozi, potičući ispisivanje različitih tipova govora u tekstu.

Matoš je, "rođeni" subjektivist, smatra Krleža "ponesen nervoznim temperamentom", uistinu on je nemiran duh, bohem po prirodi, neusiljena ponašanja, preosjetljiv i složen, izuzetno plodan i raznovrstan, stvara priče, novele, humoreske, satire, scenske tekstove, bilježi brojne svoje dojmove i oglede o svijetu i suvremenicima, o hrvatskoj i stranim književnostima, zatim o teatru, glazbi i likovnim umjetnostima, piše putopise, vodi žustre polemike, okušava se u feljtonu, ne prestaje puniti bilježnice svojim impresijama¹.

¹ Usp.: *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša*, Svezak I.-XX., JAZU, Liber/Mladost, Zagreba, 1973. (Sadrži: Svezak I. - *Iverje, Novo Iverje, Umorne priče*, 266 str.; Svezak II. - *Novele, Humoreske, Satire, Scenski tekstovi*, 288 str.; Svezak III. - *Dojmovi, Ogledi*, 386 str.; Svezak IV. - *Vidici i putovi, Naši ljudi i krajevi*, 298 str.; Svezak V. -

Pjesme je Matoš stao pisati tek kada radi grča u ruci nije mogao svirati čelo, pa je nizanjem stihova htio zadovoljiti svojim glazbenim potrebama, kako sam kaže "pišući ih ušima i za (dobre) uši²". Imao je tada već trideset i tri godine i makar je i prije toga od zgrade do zgrade napisao po koju pjesmu, njegov ugled lirika zasnovan je na razdoblju od 1905. do 1914. godine.

Nije teško upoznati cjelokupni pjesnički opus Antuna Gustava Matoša budući da broji ukupno 100 pjesama od kojih su 56 soneti (uz 184 epigrama). Matoš je objavljivao stihove tijekom devet posljednjih godina svog vijeka, a posthumno su tiskane 23 njegove pjesme od kojih su 6 soneti, tomu treba pribrojiti još 6 započetih, nedovršenih pjesama.

Potrebno je istaknuti da dvadeset svezaka njegovih sabranih djela sadrži oko 6 tisuća stranica (bez bilježaka priređivača, aparature, etc.) od toga je tek 141 stranica - poezija. Matoš je, dakle, eminentno prozni pisac, ipak, Krleža će napisati da se petnaestak njegovih pjesama može uvrstiti u najstroži izbor hrvatske književnosti.

Dijete imućne bunjevačke bačke obitelji, stjecajem prilika rođen u Srijemu, rastao i odgajan u Zagrebu, suštinski odan hrvatskoj tradiciji i katoličanstvu kao njegovom sastojku, Matoš

Pjesme (141 str.), *Pečalba*, (145-293 str.); Svezak VI. - *O hrvatskoj književnosti 1898.-1909.*, I., 232 str.; Svezak VII. - *O hrvatskoj književnosti 1909.-1913.*, II., 269 str.; Svezak VIII. - *O srpskoj književnosti*, 334 str.; Svezak IX. - *O stranim književnostima*, 238 str.; Svezak X. - *Theatralia, O glazbi*, 309 str.; Svezak XI. - *O likovnim umjetnostima, Putopisi*, 338 str.; Svezak XII. - *Dragi naši savremenici*, 308 str.; Svezak XIII. - *Polemike 1898.-1908.*, I., 231 str.; Svezak XIV. - *Polemike 1909.-1914.*, II. (*Postuma*), 226 str.; Svezak XV. - *Feljtoni, Impresije, Članci 1893.-1910.*, I., 298 str.; Svezak XVI. - *Feljtoni, Impresije, Članci 1911.-1914.*, II., 291 str.; Svezak XVII. - *Bilježnice I. (I.-VI.)*, 350 str.; Svezak XVIII. - *Bilježnice II. (I.-XX.)*, 281 str.; Svezak XIX. - *Pisma I.*, 413 str.; Svezak XX. *Pisma II.*, 439 str.

² V.: *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša*, Svezak V. *Pjesme Pečalba*, JAZU, Liber/Mladost, Zagreb, 1973., str. 271.-272.

se, svaki puta kada bi se vraćao iz svijeta, doimao kao netko tko u sebi nosi neobičnu i nepojamnu tajnu. U njegovim se pjesmama stapaju bezazlenost i žudnja sa zebnjama izazvanim socijalnom javom. Osjećanjima neponovljive uzvišenosti, ponesenim iz sno-va, suprotstavljaju se prošlost i suvremenost. Nižući stihove on strepi, sluti i halucinira, spaja osobnu i objektivnu perspektivu pjesničke naracije, doseže i svladava vještine do tada nepoznate u hrvatskoj poeziji. Matoš osjeća i misli lirom. Ipak, prozni su tekstovi njegov navlastiti prostor.

O Antunu Gustavu Matošu pisala su mnoga ugledna hrvatska i ina pera ocjenjujući njegove književne, jezične i stilske dosege. Spomenut ću tek neka: Antun Barac, Šime Vučetić, Veli- bor Gligorić, Hamid Dizdar, Jure Kaštelan, Krešimir Kovačić, Marijan Matković, Vlatko Pavletić, Matko Peić, Bruno Popović, Dragutin Tadijanović, Josip Tomić, Tin Ujević, Ivo Frangeš, Branko Hećimović, Karlo Hausler, Tode Čolak, A. B. Šimić, Aleksandar Flaker i drugi. Tomu što su oni napisali nema se što dodati, osobno mi je zanimljivije čitati samog Matoša, propi- tujući s našeg današnjeg motrišta u kojem se omjeru ras- poznajemo u njegovoj prozi i poeziji. Ipak, među opažanjima što su ih iznijeli Matoševi kritičari posebno mjesto pripada Miroslavu Krleži, i, ne bez razloga.

U nastanku suvremene hrvatske kulture Matošev je utjecaj bio znatan, osobito na razvoj polemike, kao žanra. Bez njega ne bi ona tijekom 20. stoljeća obilježila hrvatsku književnost, niti bi nakon njega Miroslav Krleža i Igor Mandić stasali u polemičare kakvima ih znamo da nisu bili prinuđeni nadgraditi golemo Matoševo djelo. Izdvajam njih dvojicu budući da ih držim za najznačajnije nastavljače Matoševe misli i estetike. *“Najveći i uistinu presudan utjecaj na mene, kad je polemika u pitanju, izvršio je Matoš”* izjavio je ovaj kritic (subota, 24. srpnja 1999.) Igor Mandić u portretu što ga je za HRT pripremila Neda Ritz.

“Nikada mi nije bio naročitom simpatijom. To jest, i to je pitanje perspektive, kako kada³”, zapisat će Krleža 1943. godine i mada mu Matoš nije “naročitom simpatijom” on mu priznaje da je: “Stilsko zanovijetalo kada je riječ o ozbiljnim, a često i o sudbonosnim pitanjima. Ingeniozan pisac, koji je školnički odgojio čitav jedan razred svojih đaka imitatora” te da se “nameće kao sveznadar mnogima oko sebe s pravom”, dodajući da je to stilsko zanovijetalo, “pismenije od svojih partnera, artist, koji iz svoje snobovske, larpurlartističke uzvišenosti prezire Supila kao neuko piskaralo⁴”.

Taj nesretni Frano Supilo i A. G. Matoš nisu krili međusobni animozitet i prezir za onog drugog. *“Obostrano uzajamno poricanje ove dvojice nesumnjivo najznačajnijih predstavnika epohe jedan je od kobnih dokaza našeg sveopćeg nesnalaženja i razdrtosti”* - smatra Krleža 1924. godine⁵.

Patetično zvuči, piše Krleža 1923. godine, da malo pjesnika umire tako sretno kao A. G. Matoš, ostavljajući pod mrtvačkim uzglavljem jednu od svojih najboljih pjesama. *“Njegov 'Nokturno' nosi u sebi sve velike dimenzije posljednje pjesme pisane u agoniji, i čini mi se (ne varam li se) da je Barac bio onaj koji je dobro primijetio, kako ona željeznica u posljednjoj strofi, koju guta daljina budi u čovjeku svu neugodnu prostornost maglene savske doline sa svjetiljkama petrolejskim i blatnom tminom oko Bolnice milosrdnih sestara⁶.”* Uz ovu opasku, 1946. godine Krleža dopisuje: *“Jedan od sentimentalnih pjesnika savskih, njenog tihog lirskog toka i zelenih joj obala bio je A. G. Matoš. Save u Turopolju ili pod Beogradom nitko*

³ Miroslav Krleža *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, knjiga III., Sarajevo, 1982., str. 732.

⁴ *Ondje*, str. 730.

⁵ *Ondje*, str. 743.

⁶ *Ondje*, str.

nije dao bolje od njega⁷.”

I jednom još prigodom dodat će: “Unatoč poučnoj, dogmatskoj, didaktičnoj namjeri, Matoševa lirika stoji tehnički na neusporedivo višem stepenu od svega što je napisano između secesionističke Moderne i naše prve impresionističke pojave Ljube Wiesnera⁸.”

Matoš je ispitao sve mogućnosti vlastita pera, kritičar je i esejist, polemičar i novelist, pjesnik sebe i svojega osjećanja svijeta, istodobno je pjesnik naroda i pučke patnje “njegovom smrću 1914. godine nekako se i završava buran period u hrvatskom kulturnom životu - period hrvatske moderne⁹”.

2.

Od osobitog je značaja Matošev odnos prema žurnalistici. O tome je gorkom kruhu znao sve budući da je bio prinuđen živjeti kao novinarski nadničar. “Tragično je - biti umjetnik i morati živjeti od pera. Nisu svi artiste rentiri kao Flaubert i Turgenjev, ali dok je i veliki Flaubert, uzor umjetničke savjestnosti, tu i tamo pogriješio čak proti jezičnim pravilima, Teofil Gautier nije nepogrešiv samo kao umjetnički već i novinarski radnik, kao umjetnički novinar, jer je umjetnički svaki, pa i novinarski posao, odlikuje li se stilom, pa zato ima umjetnika što su obični novinari, i novinara što su neobični umjetnici¹⁰.” U njegovo vrijeme odnos novine-književnost u Hrvatskoj ima svoju tradiciju u Šenoi, a “književničko prikazivanje dnevnih događaja” sve više postaje zbiljom “hrvatske novinarske proze”, o čemu će Matoš ovako sažeti svoj stav: “Novine su vjerno ogledalo svakodnevnih promjena narodnog života i narodne duše - baš

⁷ Ondje, str.

⁸ Ondje, str.

⁹ Tode Čolak *Portreti iz novije hrvatske književnosti*, knjiga prva, VI. izdanje, Beograd, 1976., str. 78.

¹⁰ *Pečalba* (1913.), Sabrana djela, str. 271.-272.

kao i književnost koja se s boljim novinarstvom već poistovjetila", zapisuje na samom početku 20. stoljeća i dodaje: "Ovdje u Parizu svi su veliki pisci i veliki novinari¹¹."

I doista, u Matoševu djelu dovršit će se i u Hrvata proces izjednačavanja "boljeg novinarstva" i književnosti, što zorno pokazuju njegovi Dojmovi s pariške izložbe, niz od 26 dopisa zagrebačkom Hrvatskom pravu nastali na svjetskoj izložbi od 13. travnja do 1. studenog 1900.godine.

"Naskoro će zagrmiti 101 topovski hitac. To nije navještenje novoga vladara, ovo gvozdeno lajanje nije aleluja krvavih pobjeda. O slobodi, o miru, o radu probesjedit će ta tvrda ždrijela, oglasujući sveljudskom Parizu otvorenje treće svjetske izložbe¹²."

Da potakne kako sam veli "nosioce našeg javnog mišljenja", Matoš će zapisati još i ovo: "Po novinama se može suditi snaga, sloboda i moral javnog mišljenja. Što je veći narod, veća je sila i sloboda javne diskusije", i dodaje: "Anglosaksoni i Francuzi najveća su plemena, a sloboda je javne riječi kod njih gotovo apsolutna. Oni su najveći jer imaju najveće, najslobodnije novinarstvo¹³."

Obilazeći paviljone svjetske izložbe u svojstvu izvještča, Matoš se svojim čitateljima, uistinu, neusiljeno predstavio ne samo znalцем umjetnosti riječi, već isto tako likovne, glazbene i drugih umjetnosti. Uz sva imena što ih spominje osobito su ga se dojmili Goya, Toulouse-Lautrec i češki secesionist Alfons Mucha s njegovim radovima u bosansko-hercegovačkom paviljonu. "Te su slike u ogromnom salonu oko kojega se naslanjaju sporedne prostorije, a nižu se u dva niza iznad vitih stupova koji nose trijemove. U gornjem su tamnom redu prizori iz naših pjesama i narodnih priča, a donji je svijetli red povijesna i

¹¹ *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša*, Svezak III. Dojmovi, Ogledi JAZU, Liber/Mladost, Zagreb 1973., str. 165.

¹² *Ondje*, 123.

¹³ *Ondje*, 166.

kulturna slika Bosne. Ima ih trinaest. Kamenito, brončano i željezno doba; vladanje Rimljana; dolazak Hrvata; sud kod Hrvata pogana; kršćanstvo; bogumili; krunisanje kralja Tvrtka; dolazak Turaka (građenje begove džamije); posvećivanje vodice kod pravoslavnih; primanje sv. potvrde. Ovome je ciklusu središte divni lik mlade Bosne ponosne, seljačke djevojke, svježe i proste kao narodna pjesmica, koja evo baca staroj, umornoj kulturi svoje rosne, jutarnje darove.

Te su Muchine slike novost u modernom dekorativnom slikarstvu i po zamisli i po tehnici¹⁴”, zapaža Matoš.

Na svakom svom pariškom koraku Matoš traži i nalazi trag osobenog duha ljepote iskazanog u duševnoj francuskoj premoći a pripisat će je sklonosti “*esteticizmu*” koja Francuze izdvaja među svim narodima. “*U Parizu se i danas najbolje piše, najbibranije govori i živi. Tu je i danas ognjište estetičkih novotarija, ognjište ljepote, umjetnosti, literature¹⁵.”*

Matoš u tom duhu ljepote želi prepoznati snagu koju imaju, primjerice, novac i industrija. “*Vjerujte mi da zečevi ne sniješe još nikada divnijih jaja nego ovog Uskrsa: - starom djetetu Parizu, a na obalama zelene i tihe Seine. Nema slobodnog i kulturnog naroda koji ne posla proljetos ovamo svog 'zajčeka'. Čudnovatih li 'pisanica'! Svi stilovi: pravi arhitekturnski babilonski toranj. U Parizu su sada dva grada: onaj obični Pariz sa Parižlijama i ovaj novi, zimušnji, stojezični, čudnovati, šareni, Cosmopolis sa turbanom, španjolskim čakširama, kineskim kafta- nom, ruskim čizmama, - ova priča iz Tisuć i jedne noći koju moderna Šeherezada naniza oko gvozdene Eiffelovog prsta - ovo čudo koje će za nekoliko mjeseci iščeznuti kao san - kao život, kao vijek, kao - čovjek i njegovo nastojanje¹⁶.”*

U Parizu se Matoš određuje i prema feministkinjama i to

¹⁴ Ondje, 125.

¹⁵ Ondje, 123.

¹⁶ Ondje, 124.

takorekuć s vrata, ušavši u palaču za kongrese “u kojoj baš vijećaju kaćiperke o ravnopravnosti sa muškarcima¹⁷”, ali i o modernom baletu iz kojeg netom niču zasadi potonjeg koreo-dramskog kazališta. “Lijepu Fuller vidjeh već u Ženevi. Efekat je prekrasan. Domišljata Amerikanka je znala spojiti dojam ritma i plesa sa efektom boja, efektom slikarstva (dakle wagnerovstvo neke vrsti), a tama začinja cijelu pojavu nekom tajanstvenošću¹⁸.”

I baš kad mu opis počinje već malo da sladi Matoš naprečac zamjećuje: “Šteta što lice plesačice kvari - barem meni - iluziju. Graciozna Fuller ima lice kao stara lutka, kao kaki Barnum ili računar Franklin na medaljama¹⁹...”

O čemu to piše Matoš? Jednom o lijepoj Fuller, a već tri retka niže ista je osoba tek graciozna Fuller budući da joj je lice kao u stare lutke!? Zar zapada u proturječje ili kani rušiti podjele na “lijepu” i “ružnu”? Tri godine nakon njegove smrti u Šimićevu programu moći će se pročitati dio rečenice koji glasi: “umjetnici u stvaranju ne čine razliku između lijepih i ružnih²⁰”.

Jamačno je tako mislio i Matoš dok je u svojim *Dojmovima* zapisivao: “Sve je lijepo” i žurno dodavao: “Sve, sve je karikatura²¹.” Tako se na mahove elegični i sentimentima natopljen Matoš brani od sebe samoga i kadgod uzmogne grabi u grotesku, a baš ona u poetici avangarde zauzima mjesto transcendirajućeg i metafizičkog simbola²². Ipak, Matoša ne bismo trebali gurati prema avangardi. Najprije stoga što sam nije želio onamo

¹⁷ *Ondje*, 204.

¹⁸ *Ondje*, 204.

¹⁹ *Ondje*, 205.

²⁰ Miroslav Šicel *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber, Zagreb 1972., str. 246.

²¹ *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša*, Svezak III. Dojmovi, Ogledi, JAZU, Liber/Mladost, Zagreb, 1973., str. 160.

²² Usp. Dubravka Oraić *Pejzaž u djelu A. G. Matoša*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1980., str. 36. i Aleksandar Flaker *Izabrana djela*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1987., str. 203.

zakoraknuti. Napose, dovodeći jednu epohu u hrvatskoj književnosti do najviše točke i potpunog zrenja Matoš se umoran, bolestan i svega već sit, opirao nadolazećim stilskim tendencijama, naprosto nije se želio ni doticati sljedećeg razdoblja, makar je ono već uvelike grovalo na sva vrata.

Matoševo panoramsko viđenje što ga je i doslovce upražnjavao na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. njegov legitimni nasljednik i najbolji nastavljatelj Miroslav Krleža razvit će u globalni simultanizam, u njega će i Matoševo poliestezijsko načelo izrasti u neponovljive orkestracije²³.

²³ Rad je pročitan na književnoj večeri posvećenoj A. G. Matošu, što ga je Književni klub "Miroљjub" pri Katoličkom institutu za kulturu, povijest i duhovnost "Ivan Antunović" upriličio u HKC "Bunjevačko kolo" 5. kolovoza 1999. godine, u povodu "Dužijance '99."

KRITERIJI UREĐIVAČKE POLITIKE ČASOPISA *KLASJE NAŠIH RAVNI*

1.
Suvremeni svijet razdiru napetosti u borbi između Zapada i Istoka, Sjevera i Juga, ugrožava ga ljudska beskrupuloznost, sebičnost i nemoral. U surovoj zbilji takvog svijeta provjerava se opstojnost i Bunjevaca i Šokaca tih čestica hrvatskog naroda u Podunavlju dosežući dramatične razmjere budući da smo već gotovo zatrpani smećem preostalim iza svakojakih ideala i raspadnutih država, jednako kao i bijednim otpacima potrošačke civilizacije. Trajemo unatoč tomu što smo ugroženi ratom, izloženi nasilju, korupciji i nadasve asimilaciji kao temeljnoj relaciji aktualne vlasti SRJ prema nama u svakodnevnom sustavnom osporavanju našeg pripadanja matičnom hrvatskom narodu, njegovom kršćanskom kulturnom ozračju i građanskom svjetonazoru.

U tom svijetu postali smo, istina ne svojom voljom, prognanici iz "*pristojnog društva*", plijen i žrtva beskrupuloznih, koji radi svog probitka gaze preko ljudi i trupala. U ovom su nam podneblju svima pokradeni životi, proćerdano je najmanje jedno desetljeće, i unaprijed su potrošene mnoge godine i našoj djeci. Oni o kojima je ovaj tekst pisan spadaju među suučesnike kradljivaca naših života.

Čime se braniti i kako se sačuvati od zjapeće praznine što je takvi šire oko sebe? Prije svega neophodna nam je svaka misleća glava i svaki autentičan stvaralački glas i čin.

Pred stvaraocima su brojne zapreke, među ostalima i one što ih produciraju mračni lideri praznine iz naše zajednice rukovodene "*jednim devetnaestim stoljećem koje nikako da dođe*

svome kraju” kako bi to rekao Slobodan Šnajder. Zastarjeli provincijalni likovi, mučeni mutnom slutnjom o vlastitoj beznačajnosti, naoružani ideološkim toljagama (sada nacionalističkim!) što su ih ponijeli iz totalitarnog društva, svesrdno su se latili sprečavanja promidžbe hrvatske kulture, jezika i književnosti. U njihovom se poimanju svijeta još uvijek nije zbila čak ni moderna. Pod ovim pojmom imamo na umu modernu kao periodizacijsku kategoriju koja obuhvaća razdoblje u hrvatskoj književnosti od oko 1890. do kraja Prvog svjetskog rata —od Vojnovića i Ante Tresića do *Hrvatske mlade lirike* i mladoga Krleže.

Usput zagubljeni, zauvijek zaostali negdje između, u zrakopraznom prostoru, ti likovi iz predmoderne, uvijek *ante portas*, uvijek na prijelazu između “*nečega*” i “*suvremenosti*”, ovoga puta na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće, zbunjeni i dezorijentirani mlataraju oko sebe, dovršavajući *sui generis* svoju grotesknu beznadežnost.

Primjerice, u slučaju časopisa za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni*¹ suvremena književna i estetska strujanja čine podozrivim urednike i nakladnike iz redova tih figura, a ignorancija prema svemu što ih ne podsjeća na romantičarski, osobito bukolički rekvizitarij 19. stoljeća, ustalila se kao glavni čimbenik njihove uređivačke politike. Treba li ukazivati da se takvim stavom nadopunjuju s vlastodržcima SRJ i njihovim rigidnim stajalištima glede nacionalnih manjina u suludom maršu protiv ostatka Europe i svijeta.

Pogotovo što književnost, pa dakle i ona što je pišu i kršćani, ne može biti ravnodušna i neopredijeljena prema svijesti i savjesti koja razlikuje dobro od zla. Budući da takav angažman obuhvaća cijeloga čovjeka, književno stvaranje nije moguće bez etičke odgovornosti, o čemu svjedoče sva remekdjela svjetske literature, od antičke do suvremene drame, ona je utkana u svaku

¹ V: *Klasje naših ravni*, god. I. broj 1./1996. i 2./1966., god. II., broj 1./1997. i 2./1997., god. III. broj 1./1998., god. IV., broj 1./1999. i 2./1999.

autentično poetsko te druga ostvarenja ljudskog duha što su se iz usmenog iskaza pretočila u ep, ili u romane kojima su obilježene čitave epohe.

Izgleda, međutim, da je takva vrsta angažmana uznemirujuća za kreposne urednice i nakladnice subotičkog časopisa za književnost, umjetnost i znanost *Klasje naših ravni*. Zar one ni jednog trena nisu posumnjale da su kao potpuni autsajderi izabrane prema nečijim kriterijima (partijske, ideološke) podobnosti radi toga da svojom slijepom poslušnošću ispune određena iščekivanja. Zar im se nije ni jednom, tijekom ovih godina, učinilo da najmanje što bi mogle učiniti jeste ponuda javne isprike stvaraocima iz svoje zajednice i malobrojnim čitateljima *Klasja* nakon čega bi se trebale žurno povući onamo odakle su izronile, obogaćene spoznajom da kultura nije podupirač za politiku. Već i zbog toga što na stranicama časopisa *Klasje naših ravni* sustavno ne objavljuju radove članova Društva hrvatskih književnika iz Subotice, pisce i prevoditelje zastupljene u književnim antologijama (među ostalim u *Zlatnoj knjizi hrvatskog pjesništva*), autore desetak udžbenika iz jezika i književnosti, povijesti književnosti i jezika, etc. Stoga nije čudo što čitatelj kada uzme u ruke *Klasje naših ravni* ostaje zatečen razinom njihovih kriterija te se neminovno mora zapitati što bi ovaj časopis, uistinu, trebao značiti Bunjevcima odnosna Hrvatima? Odgovor je utoliko mučniji jer ga prati spoznaja da nas i drugi mogu procjenjivati prema sramotnoj razini *Klasja naših ravni* - i procjenjuju nas! - stvarajući iskrivljene predodžbe o dosezima i mogućnostima stvaratelja iz redova hrvatske zajednice, danas i ovdje u ovom podneblju, pa dakle i o mogućnostima i izgledima same zajednice.

Osjećaj bijede, tjeskobe, nezadovoljstva i spoznaja o golemoj nevolji što se krije iza svega toga korova i trnja, tek jedan od mnogih znakova propadanja hrvatske zajednice u ovom podneblju, upućuje nas na temeljno kršćansko shvaćanje sveze koja postoji između grijeha i smrti, općenito čovjekova degradiranja i

nestajanja.²

Utoliko nas tišti i opterećuje spoznaja što sa stranica *Klasja naših ravni* do sada nisu uspjeli progovoriti autentični, navlastiti stvaraoči u Bunjevaca odnosno Hrvata i obuzima nas tjeskoba što književnost, umjetnost i kultura, kako je vide časopisne naše vestalke, doista djeluje pusto, bijedno, beznadno.

Možemo se domišljati je li časopis takav kakav je stoga što ga pripravljaaju oni koji iza sebe nemaju ni književnoga djela niti pak uređivačkog i nakladničkog iskustva, je li nazočnost takvih likova na čelu časopisa još jedan znak pukog ispunjavanja i zatrpavanja stanovite praznine u glavama suvremenika uz još jedan pokušaj oživljavanja mrtve prošlosti, ili je sve to dio programskog stava iza kojega nije teško raspoznati manje-više uvijek istu grupu, stranku, što li su već? Nastoje “zadržati sreću” ostajući sebični i zatvoreni mada su već odavno izgubili sposobnost traženja pravog značenja svega što se događa. Hrvatsku zajednicu u SRJ postupno su podredili svojim uskim nepotističko-tajkunskim potrebama, drobeći je i pretvarajući u ništa. To je bila njihova paradigma.

Časopis *Klasje naših ravni* se ne uređuje prema mogućnostima hrvatskih stvaralaca iz ovog podneblja, njihovoj darovitosti i do sada pokazanim ostvarenjima, a još manje prema raspoznatljivim estetskim i etičkim kriterijima već se on naprosto - posprema metlom. Jamačno jednom od onih (kadrovskih metli) kojom je tijekom devedesetih godina 20. stoljeća, bijesno, oholo i tašto vitlano i kroz jedan drugi javni prostor, prostor onoga što je trebala biti politika, također na štetu Hrvata. Otuda *Klasje naših ravni* onakvo kakvim ga prave bijesni, oholi i tašti ni ne može biti ništa drugo osim još jednog dokaza o ljudskoj sebičnosti, kvarnosti i propadljivosti.

² Usp. *Novi katekizam*, Zagreb, 1970. Nizozemski isusovac **dr. William Bless**, jedan od autora ove knjige, drži da je ona namijenjena “vjernicima koji misle”.

Piscima koji su u ovom podneblju odlučno odbijali da svoj glas podrede nacionalističkoj, folklorističkoj, trivijalnoj, zabačnoj svijesti i savjesti, budno motreći što se zbiva u središtu i ishodištu europskih misaonih nastojanja i previranja, ovaj časopis nije bio dostupan, budući da je *“književnost nešto beskrajno osobno”*, kako je to zapazio Witold Gombrowicz, pored toga *“Pisac nikada ne može biti siguran da neće ispasti budala. On nije superiorno biće³”*.

Onima, međutim, koji se ne plaše da bi mogli ispasti budale ne manjka bezrazložan osjećaj superiornosti što bi se moglo svesti i na njihov osobni problem da se nisu poduhvatili zgotovljavanja časopisa koji hoće biti glasilo za književnost, umjetnost i znanost Hrvata ovog podneblja na izmaku 20. stoljeća, tijekom kojeg je kulturni, prosvjetni, gospodarski, politički i svaki drugi angažman Bunjevaca, odnosno Hrvata i njihova mogućnost da u javnom životu sudjeluju ravnopravno s drugim građanima u više navrata dramatično narušena, što je, *eo ipso*, imalo utjecaja na nas i na mikro planu potičući nepopravljive posljedice, nagrizajući i razarajući naš način života, njegove vrednote, razarajući našu obitelj, etc.

2.

Zapazimo, također, naše kreposne madame urednica i madame nakladnica nikada nisu spoznale književnost kao riječ slobodnog pojedinca te da je njena vrijednost upravo u tome. Također, ne mogu razumjeti da je umjetnik, napose pisac, baštinik cjelokupnog svjetovnog i duhovnog blaga što su ga ljudi namrli, ali i zastupnik vlastite osobnosti i zajednice kojoj pripada. I da uz neporecivo pripadanje svom narodu ima pravo i na neslaganje, osobito o mutnim zamislama umišljenih figura koje bi da ga zastupaju radi vlastitog probitka, a ne na korist puka. Otuda je izvan njihovog vidokruga ostalo gotovo sve što im je trebalo biti u žiži. Tako, primjerice, na stranicama *Klasja naših ravni*

³ **Witold Gombrowicz** *Pisac i novac*, Zarez dvotjednik za kulturu i društvena zbivanja, Zagreb, 1. listopada 1999., god. I, broj 15., str. 28.

nema stalne rubrike za više stotina do sada još neobjavljenih pripovijedaka **Balinta Vujkova**, on se samo jednom (i tada omaškom, ili nečijom nebudnošću?) našao na stranicama ovog časopisa⁴.

Još je čudnije što nema stalne rubrike za neobjavljene stihove iz zaostavštine pjesnika ovog podneblja, primjerice, Jakova Orčića, Jakova Kopilovića, Ivana Pančića i drugih, ako se već strahuje od neobjavljenih stihova živućih, primjerice, Lazara Merkovića, Jasne Melvinger, Vojislava Sekelja, Snješke Kulešević Souček, Lazara Franciskovića, Tomislava Žigmanova i drugih.

Bit će da zbog tog straha od onih koji pišu književna djela nema mjesta za ulomke iz neobjavljenih romana Lazara Merkovića, Petka Vojnića Purčara, Vojislava Sekelja, Lazara Franciskovića, Ante Vukova i drugih hrvatskih pisaca. Zbog toga u *Klasju naših ravni* nikada nije tiskan roman u nastavcima, unatoč tomu što znamo da više desetaka hrvatskih romana, počevši od dva naslova Ivana Antunovića do suvremenih pisaca, čami u ladicama.

Bit će da zbog tog straha od pisaca nema mjesta ni za prozu Viktorije Aladžić i njene radove iz oblasti zaštite urbane baštine i arhitektonske osebnosti Subotice, kao ni za radove mr. sc. Ante Rudinskog, također, iz oblasti zaštite.

Zbog tog straha nema mjesta za prikupljenu građu i već do sada napisanu književnu povijest Bunjevaca odnosno Hrvata u ovom podneblju iz pera prof. Bele Gabrića, da ni ne spominjemo *Kulturnu povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata* kapitalno djelo dr. sc. Matije Evetovića još uvijek u rukopisu.

A zbog čega nema mjesta za prevoditeljsku književnost? Primjerice; Lazar Merković preveo je na tisuće stihova Endrea Adyja, Attila Józsefa, Dezsőa Kosztolányija, etc. Uz Lazara Merkovića postoje u ovdašnjoj hrvatskoj zajednici i drugi

⁴ V: *Klasje naših ravni*, god. III., broj 1./1998., str. 4.-5. (Sadrži tri bunjevačke narodne pripovijetke *Češalj Kraljevića Marka*, *Ni carica caricana ne smi bit lipča* i *Mladi zdravi, vridni ko mravi*.)

prevoditelji koji, također, nemaju pristupa stranicama *Klasja naših ravni*.

A zbog čega ondje nema mjesta za jezikoslovne radove dr. sc. Jasne Melvinger, ili radove mr. sc. Josipa Buljovčića i njegova istraživanja jezične zbilje bačkih Bunjevaca odnosno Hrvata, nadalje o suvremenim književnim ostvarenjima u nas, napose za njegove radove o zbivanjima na subotičkoj kazališnoj sceni tijekom 19. i 20. stoljeća, a osobito od nastanka *Hrvatskog narodnog kazališta* u Subotici i njegova postupnog pretakanja, prvo u *Dramu na hrvatskom jeziku*, a potom preko *Drame na srpskohrvatskom jeziku* u do danas već samo *Dramu na srpskom jeziku!*

Tijekom ovog nestajanja na subotičkoj su kazališnoj sceni dotrajale istaknute osobnosti ovdašnjeg hrvatskog glumišta kojima je uistinu bilo uskraćeno pravo govorenja na materinskom jeziku. Unatoč tomu, posljednjih smo godina bili svjedoci pokušaja obnove ovdašnje hrvatske kazališne scene. Utoliko je čudnije što se urednica i nakladnica *Klasja naših ravni* nisu dosjetile da zatraže od mr. sc. Josipa Buljovčića (i drugih što su godinama pisali o kazalištu i prikupili znatnu građu o njemu) radove o istaknutim glumcima i drugim kazališnim stvarateljima kao što su Jelka Asić, Katarina Bačlija, Geza Kopunović, Josip Bajić, Mirko Huska ili o redateljima kao što su Petar Šarčević, napose o Matiji Poljakoviću, jednom od najznačajnijih dramskih pisaca u Hrvata, ne samo ovog podneblja, nego cjelokupnog hrvatskog prostora.

Zašto nije bilo mjesta za radove o velikanima naše glazbene scene, primjerice o opernim pjevačicama Mariji Budanović, Matiji Skenderović, skladatelju i dirigentu Milanu Asiću, skladatelju Albi Vidakoviću, skladatelju i vrhunskom izvođaču Peri Tumbasu Haji, nadalje o maestru Berislavu Skenderoviću, s. Mirjam Pandžić, Alenu Kopunoviću Legetinu i drugima. Ta njih se bar ne bi trebalo plašiti, pobrojani nisu pisci. Zbog čega nije bilo mjesta za prezentaciju ostvarenja mladih i darovitih stvaratelja u oblasti filma, poput redatelja Branka Ištvančića, te za

prikaze autorskih radova i brojnih nagrada, Zvonimira Sudarevića. Zbog čega nije bilo mjesta za poetska, vizualna i konceptualna istraživanja Zvonka Sarića? Zbog čega nema mjesta za druge mladce i njihove literarne pokušaje, što ih u mjesečniku *Zvonik* okuplja prof. Katarina Čeliković?

Zbog čega nije uspostavljena rubrika iz znanosti, kada se u podnaslovu *Klasja* ističe da je ono glasilo i za znanost Hrvata iz ovog podneblja. Zašto u njemu nema mjesta za pedagoška, sociološka, filozofska, teološka i druga istraživanja mr. sc. Marije Grasl, mr. sc. Josipa Ivanovića, mr. th. Andrije Kopilovića, prof. Tomislava Žigmanova, prof. Zlatka Šrama, prof. Duja Runje, prof. Jasminke Dulić, prof. Dijane Kopunović i drugih.

Zbog čega se ne njeguju rubrike posvećene književnoj i umjetničkoj kritici? Zbog čega nema mjesta za tisuće leksikografskih i bio-bibliografskih natuknica nastalih kao rezultat istraživanja, prikupljanja i obrade građe što su je proveli Lazar Merković i drugi pisci a što desetljećima sustavno ispituju književnu baštinu i kulturnu povijest Bunjevaca odnosno Hrvata ovog podneblja. Zbog čega nema mjesta za književna istraživanja, eseje i druge radove postdiplomca Petra Vukovića⁵?

Zbog čega u *Klasju naših ravni* nema rubrike posvećene likovnoj umjetnosti, niti je bilo mjesta za istraživanja povjesničara umjetnosti Bele Durancija, njegove radove i eseje o našoj likovnoj prošlosti i suvremenosti. Zašto tekstove povjesničara umjetnosti Olge Šram, direktorice Likovnog susreta, institucije sa znatnom međunarodnom reputacijom, objavljuju svi drugi izuzev *Klasja*?

Zbog čega na stranicama časopisa nije bilo mjesta za crteže i slike Ane Bukvić Ivković, Katarine Tonković, Laure Peić, Ivica Balaževića, Age Skenderovića i druge hrvatske likovne umjetnike, među njima mnogi više nisu među živima i

⁵ **Petar Vuković** *Tri povratka u jedan svijet* (diplomski rad o tri knjige suvremene ikavske poezije u Bačkoj obranjen tijekom rujna 1999. godine na Katedri za noviju hrvatsku književnost Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

možda ih zauvijek proguta mrak zaborava.

3.

Napose, ima li smisla nabrajati čega sve nema na stranicama *Klasja naših ravni*, a moglo je biti? Ima. I te kako ima smisla. Pogotovo kada se neobjavljeno uspoređi s nadasve bijednim i pretužnim bio-bibliografskim pregledom objavljenih radova u časopisu. Da su i u drugim časopisima urednici i nakladnici imali takav u osnovi arogantan i ignorantski odnos prema suradnicima kakav su zauzeli u *Klasju naših ravni*, tada hrvatske književnosti u ovom podneblju uopće ne bi bilo.

Imajući na umu pobrojano i ne upuštajući se u ostale detalje što oslikavaju potpunu neupućenost urednice i nakladnice u ovdašnje (ili bilo koje) književne prilike, dužan sam naglasiti da je njihova neskrivena arogancija istini za volju mogući osobni stav, ali to ne mora biti i dio sudbine drugih ljudi.

Paranoidna budnost prema svemu “*sumnjivom*”, ogradi- vanje trnjem i korovom kada je u pitanju književno djelo, umjet- nički čin ili kritička misao, misao općenito, jamačno je razlog što književna i znanstvena djela nisu promicana na stranicama časopisa. Tu i tamo je prof. Bela Gabrić uspijevao progurati kakvu pjesmu, pripovijetku, esej, ili ulomak iz nečijeg rada, ali je na kraju ipak morao ustuknuti ispred prostakluka. Po tko zna koji put postalo je bjelodano da su pseudoznanje i pseudoukus štetniji od svake vrste transparentnog neznanja i neukusa.

Po tko zna koji put se pokazalo da se primitivizam što nastaje u okrilju hrvatske zajednice ne razlikuje od primitivizma većinskog naroda budući da nam uskraćuje ne samo manjinska nego i ljudska prava – općenito! Kreposne pripravljačice *Klasja naših ravni* nastojale su se ponašati kao urednica i nakladnica ali ih je njihova vlastita učinkovitost razobručila. Samo iz vlastite perspektive one same sebi mogu izgledati važne, iz svakog drugog rakursa su tek žalosne štetočine i pokazatelj u kojem su omjeru nacionalisti iz naše zajednice kompatibilni s nacionalističkom, velikodržavnom, militantnom i asocijalnom naravi

režima i njegovim nikad utaženim asimilacijskim apetitom.

Vrijednost se svačije prisutnosti u javnom prostoru može mjeriti stanjem koje ostavlja iza sebe. Čitajući *Klasje naših ravni* postajemo svjesni da su glupost i bedastoća pojedinaca iz naše vlastite zajednice zaklonile tuđe gluposti i bedastoće, što nas uopće ne bi zanimalo kada njihov učinak ne bi išao na štetu svih nas i jer smo na taj način lišeni časopisa kojeg, na koncu, netko uzalud financira.

Grafički izgled, dizajn, ima li uopće smisla spominjati tako što? Nema, ali se mora, budući da je već na prvi pogled tiskovina *Klasje naših ravni* najblaže rečeno odbojna, njome se bestidno demonstrira potpuno nepoznavanje zakonitosti časopisnog medija. Počevši od izbora slova i broja stupaca preko isticanja grupe naslova, plasmana fotografija, etc. U stvarnosti koja je ružna do poniženja likovima iz *Klasja naših ravni* polazi za rukom da naprave najružniji časopis. Ružno im je lijepo. Tijekom druge polovice 20. stoljeća gotovo su se sva uredništva književnih časopisa prilagodila promjenama što su se zbila u prostoru tiskovina s nakanom zadobiti privlačniji izgled i već njime privući pozornost čitateljstva. Svi osim *Klasja naših ravni* što je zadržalo svoj naglašeno ružan izgled, svoju posvađanost sa suvremenim dizajnom, sa suvremenošću općenito. Ovakvo kakvim nam se nudi, *Klasje naših ravni* je uistinu *poput machine infernale*, razorna podlačka naprava s odloženim djelovanjem⁶.

⁶ Veći dio rada pripreman je kao izlaganje za *Tjedan hrvatskih manjina* održan u Zagrebu lipnja 2000. godine. Tom je prigodom predodčen čelnicima središnjice Matice hrvatske iz čijeg se proračuna financira izdavanje *Klasja naših ravni*.

RAZLOZI KOJI NALAŽU POKRETANJE KNJIŽEVNOG ČASOPISA ZA HRVATE U SRJ

1.
Hrvati u Bačkoj, odnosno Podunavlju, pokreću svoju periodiku (novine, časopise, kalendare, zbornike, etc.) u drugoj polovici 19. stoljeća, u vrijeme preporodnog pokreta Ivana Antunovića i njegovih istomišljenika i sljedbenika. U tom razdoblju i u prvoj polovici 20. stoljeća, *Bunjevačke i šokačke novine*, *Subotičke novine*, *Novine*, *Hrvatske novine*, *Hrvatska riječ*, nadalje, *Bunjevačka i šokačka vila*, *Neven*, *Danica*, *Bunjevačko kolo*, *Klasje naših ravni* i *Rukovet*. Samo su neki od listova i časopisa što su bili prostor za književno iskazivanje, čuvanje i razvoj jezika.

Nakon preobražaja u razdoblju od 1941. do 1945. godine činilo se da će, nakon višestoljetnih nastojanja i duge borbe, biti ostvareno pravo svakog čovjeka u Jugoslaviji da živi slobodan od svake podjarmljenosti, s pravom svakog naroda na potpun suverenitet i neograničenu ravnopravnost sa svim drugim nacionalnim zajednicama. Slovenci, Hrvati, Srbi, Crnogorci i Makedonci stvaraju federativni savez, sazdan od šest socijalističkih republika, kao jamstvo te uzajamne ravnopravnosti. Načelo nacionalnog suvereniteta i potpune ravnopravnosti obuhvaća i pravo svakog naroda da čuva sve značajke svog nacionalnog postojanja i da razvija ne samo svoje gospodarstvo, nego i kulturu. Među tim atributima odsudno važnu ulogu ima vlastito nacionalno ime jezika kojim se svaki narod služi, jer je neotuđivo pravo svakog naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom. Međutim, usprkos jasnoći osnovnih načela, ona su u praksi zaobilažena, iskrivljavana i kršena.

2.

Subotička *Rukovet* pokrenuta je 1955. godine kao časopis za književnost, umjetnost i društvena pitanja, s ciljem da se potakne stvaralaštvo subotičkih autora, pa je jezik obraćanja čitateljstvu bio pretežito hrvatski (odnosno, hrvatskosrpski), ali su Uredništvo i pokretač i urednik časopisa Lazar Merković tiskali priloge suradnika i na srpskom (odnosno, srpskohrvatskom) jeziku.

Ustavna odredba o “*srpskohrvatskom odnosno hrvatsko-srpskom jeziku*” svojom nepreciznošću omogućila je da se u praksi ta dva usporedna naziva shvate kao sinonimi, a ne kao temelj za ravnopravnost i hrvatskog i srpskog književnog jezika, što omogućuje da se u primjeni srpski jezik silom stvarnosti nameće kao jedinstven jezik za Srbe i Hrvate. U tim okolnostima oživjeli su zagovornici etatizma, unitarizma, hegemonizma i potrebe za jedinstvenim “*državnim jezikom*”, pri čemu je ta uloga u praksi bila namijenjena srpskom književnom jeziku zbog presudnog utjecaja administrativnog središta državne zajednice: kroz upravni aparat, sredstva javne i masovne komunikacije (savezna glasila, Tanjug, zajedničke emisije JRTV, filmski žurnal), PTT, željeznicu, razne obrasce, tzv. ekonomsku i političku literaturu, jezičnu praksu u JNA. “*Državni jezik*” nametao se u saveznoj upravi, zakonodavstvu, diplomaciji i političkim organizacijama, tako da se hrvatski književni jezik potiskuje i dovodi u neravnopravan položaj. U takvim uvjetima hrvatski književnici, lingvisti i intelektualci izdaju *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Popratile su je najoštrije osude službene politike, a hajka s proljeća 1967. godine nastavlja se nakon 1970. i 1971. godine. Tko po svom uvjerenju i savjesti nije htio ni mogao šutjeti, bio je na to prisiljen. Od početka sedamdesetih godina nakon partijsko-policijskih pogroma nad Lazarom Merkovićem i Uredništvom¹ mjesečnika, *Rukovet* je preimeno-

¹ Članovi Uredništva bili su: **Marko Horvacki**, **Ladislav Kovačić**, **Lazar Merković** (glavni i odgovorni urednik), **Milovan Miković**,

vana u časopis za književnost, umetnost i društvena pitanja, a jezik obraćanja je pretežito srpski.

3.

U ovom razdoblju, točnije još od sredine šezdesetih godina, u zapadnoeuropskim zemljama sve češće se potiču i nameću rasprave o ujednačavanju ljudskih i političkih prava i sloboda, o ukidanju svih oblika diskriminacije, o položaju i pravima manjina, očuvanju njihovih samosvojnosti, kulture, jezika, njihovoj suradnji s matičnim narodom², etc.

U tom kontekstu treba podsjetiti da, unatoč nepovoljnim društvenim i političkim prilikama krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, hrvatski puk u Bačkoj i u Podunavlju svoju jezičnu sposobnost ostvaruje i u govoru i u pisanju. Do danas su, međutim, hrvatski govor i jezik, može se reći, u potpunosti potisnuti iz javne uporabe; koriste se još uglavnom u Crkvi i glasilima koja se tiskaju uz pomoć Crkve (*Zvonik*, *Subotička Danica*, izdanja Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost, i sl.), u ponekim javnim prigodama unutar Hrvatskog kulturnog centra "*Bunjevačko kolo*", etc. Od prije dvije godine i kroz svakodnevni, jednosatni program Uredništva na hrvatskom jeziku Radio Subotice.

U cjelini gledano, hrvatska zajednica u Bačkoj na kraju 20. stoljeća nema više sve značajke govornog ponašanja i pisanog izraza što bi ih mogla i trebala imati jedna europska narodna i jezična skupina, neovisno o svojoj brojnosti. Poput, primjerice, susjedne Mađarske, gdje se za potrebe tamošnjih Hrvata prema zakonu, iz državnog proračuna, financiraju predškolske ustanove, škole do sveučilišnog stupnja, katedra za kroatistiku, Hrvatski znanstveni zavod, časopisi, izdavačka djelatnost i glasila javnog

Gojko Novaković, Ivan Pančić, Milivoj Prčić, Ivanka Rackov, Marija Šimoković, Balint Vujkov.

² V.: **Nicola Girasoli** *A nemzeti kisebbségek fogalmáról*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995 (preveo Dániel Székely prema National Minorities: Who Are They?)

priopćavanja (tisak, radijski i tv program).

Današnji položaj Hrvata u Bačkoj i SRJ rezultat je dugogodišnje prirodne, ali još više nasilne asimilacije i sustavnog potiskivanja hrvatskog jezika što su ih provodile najmanje tri države (Kraljevina Jugoslavija, SFRJ i SRJ), odnosno njihovi državni organi i odgovarajuće institucije. Pogubnost ove politike po Hrvate (i druge manjine) u SRJ bjelodana je iz usporednog čitanja rezultata popisa stanovništva³.

Ima, na sreću, i ohrabrujućih koraka. Početkom devedesetih godina, od kada se u SRJ pokušava uvesti višestranačje, lokalnu samoupravu u Subotici zadobivaju SVM i DSHV. I makar država (zahvaćena razornim nacional-kulturnim entuzijaz-

³ Usporedni podaci popisa stanovništva u subotičkoj općini

	1991.	1981.	1971.
Mađari	64.227	71.064	72.928
Hrvati	16.369	32.589	46.181
Bunjevci	17.439	8.895	-- (*)
Srbi	22.335	20.679	19.063
Jugoslaveni	22.746	16.738	4.891
Ukupno	150.534	154.611	146.755

(* Tijekom popisa 1971. godine regionalno se izjasnilo 187 stanovnika subotičke općine.)

Stanovitu pozornost zaslužuju i podaci o vjeroispovijesti stanovništva subotičke općine iz popisa za 1991. godinu:

Islamska743
Judaistička38
Katolička100.267
Pravoslavna22.276
Protestantske2.630
Proorijentalne29
Druge vjeroispovijedi163
Vjernik, neopredijeljen657
Nije vjernik5.591
Nepoznato18.109

mom većinskog naroda i nacional-socijalističkom ideologijom vladajuće troglave koalicije ЦПС-ЈУЛ-СРС) ne priznaje Hrvatima status nacionalne manjine, lokalna samouprava uvodi hrvatski jezik u javnu uporabu, za sada još uvijek u ograničenom obujmu.

4.

Hrvatima je u SRJ potreban časopis za književnost, umjetnost i znanost uređivan prema takvim kriterijima da, primjerice, književna djela Hrvata u Bačkoj i Podunavlju - budući da su dio cjelokupne hrvatske književnosti - uključi u taj sustav. Ovo se može postići estetskim vrednovanjem književnih djela, uz pronalaženje odgovarajućeg pristupa da bi se znanstvenim metodama govorilo o književnosti Hrvata u Bačkoj i Podunavlju, dakle, metodama teorije književnosti, povijesti književnosti ili književne kritike. Drugim riječima, treba nam časopis uređivan uz potpunu primjenu metoda i vrijednosnih sustava općeprihvaćenih za književnost u matičnoj zemlji.

Do sada nije tako rađeno u još jedino postojećem hrvatskom časopisnom prostoru. Otkako je 1996. godine obnovljeno *Klasje naših ravni*, do danas ovo glasilo nije postalo ono što je trebalo biti - hrvatski časopis za književnost, umjetnost i znanost u SRJ. Razlog tomu je što su ga okupirale figure bez tiskanih djela, frustrirane spoznajom o vlastitoj zastarjelosti, prevladanosti i minornosti, odlučne u sprečavanju promidžbe suvremenih književnih i estetskih strujanja stvaralaca iz hrvatske zajednice u SRJ. Ignorancija prema svemu što ih ne podsjeća na romantičarski, bukolički rekvizitarij 19. stoljeća, ustalila se kao čimbenik njihove uređivačke i nakladničke politike⁴.

Utoliko nas tišti i opterećuje spoznaja što sa stranica *Klasja naših ravni* do sada nisu uspjeli progovoriti autentični, navlastiti stvaratelji u Bunjevaca odnosno Hrvata u SRJ i

⁴ Usp: *Klasje naših ravni*, časopis za književnost, umjetnost i nauku, novi tečaj, Subotica, god. I. 1./1996., 2./1996., od broja 1./1997., časopis za književnost, umjetnost i znanost, 2./1997., 1./1998., 1/1999. i 2./1999.

obuzima nas tjeskoba što književnost, umjetnost i kultura kako je vide u *Klasju* doista djeluje diletantski, pusto, bijedno, beznadno.

5.

Dokle god su Hrvati u SRJ izloženi hotimičnom potiskivanju, dokle god nas prisiljavaju na zaborav vlastitog bića i jezika, borit ćemo se vrednotama vlastite kulture i uvjeren sam da nije potrebno obrazlagati od kolike je važnosti knjiga za opstanak malog naroda i njegove dijaspore, niti treba isticati da se u rasijanju čitateljstvo ne može podići i obdržati bez knjiga i časopisa.

Osobito je časopisni medij pogodan da se kroz pisanu riječ stalno traže i objelodanjuju odgovori na sva otvorena pitanja, vrijednost se književnika mjeri i po tome na koji način je on odgovorio izazovima svoga vremena, ali i izazovima svoje egzistencije. Gnušajući se svake ideologije i upozoravajući na jezivi učinak njezine isključivosti, ma kako se ona nazivala, pisac stvara ne da bi u nešto uvjeravao čitatelja, već da ispita sebe, svijet i svoje djelo u književnosti kojoj pripada, napose u jeziku, budući da bez njega ostajemo - i bez imena!

U tom svijetu građanski način razmišljanja, odgovornost i građanske političke vrline, bit će, također, brana zakržljaloj svijesti. Moralna odgovornost svakog pojedinca preduvjet su obrane, dakako, i hrvatskih kulturnih tečevina uz očuvanje nacionalnog identiteta, ali i nužne duhovne obnove nas samih u podneblju gdje stoljećima opstajemo kao autohtono stanovništvo⁵.

⁵ 5. Pročitano na redovitoj godišnjoj skupštini HAD-a, 25. studenog 2000.

PRIHVAĆANJE DRUGOSTI - POHVALA DRUGOSTI

Glavna tema ovogodišnje 46. Kolonije književnika u Kanjiži (od 14. do 19. rujna) je - drugost! Što znači, danas, biti drugačiji? Od koga drugačiji? Za sebe, ili za druge? Najposlije, što započeti sa svojom drugošću?

Heidegger smatra da je potpuna drugost, drugačijost sadržana u smrti. Samo je smrt apsolutno drukčija. Doista je tako, mada o tome ništa ne znamo. Smrt je do te mjere drugačija da o njenoj naravi do danas ništa nismo naučili.

Ono što znamo je da smrt drugoga jeste naša prva smrt. Naš prvi susret s njom je i naš jedini susret. Tek toliko znamo, budući da nemamo iskustvo vlastite smrti, a kada ga steknemo više nismo u prilici o njemu svjedočiti.

Ali, kakve veze ima, sve što je do sada izrečeno, s našim ovogodišnjim kanjiškim susretom?

Predlažući za osnovnu temu drugost, organizatori 46. Kolonije književnika nisu smatrali da bi samo ova krajnja, radikalizirana, drugost - smrt, dakle - trebala biti našom preokupacijom.

Izazovnost takve opcije nije zanemarljiva i ne bi bilo bezrazložno razmatrati je u našem podneblju, počevši od prirode koja uvijek u ovo doba godine umire na naš očigled, makar će se ona do proljeća obnoviti, pa sve do bezbrojnih pitanja što ih nameće milenij dok zauvijek dotrajava pred nama, zagrcnutima, zanijemjelima od zbunjenosti, a svodiva su i na samo jedno pitanje: što donosi nastupajuća era?

Iščekujući njen dolazak dotrajavamo i mi pitajući se još; što će biti s našim životima u ovom svijetu na izdisaju? Što

očekuje našu djecu? Što će biti s našim djelima? Komu ih, uistinu, pišemo? Komu ćemo ih ostaviti? Jesu li bilo komu potrebna?

Književnost pri kraju 20. stoljeća, ona koja se iz nekog razloga označava terminom postmoderna, do te se mjere odrekla čovjeka i relativizirala njegov svijet u korist artizma kao da je pisana u nekakvom azilu, ili u sanatoriju za odvikavanje od života. Sve je u toj književnosti važno - i ništa nije važno! Sve je za nju bitno - i ništa nije bitno! Izuzev artizma, dakako, ali ni on - nije neophodan i presudan da bi djela bila objavljivana, hvaljena, nagrađivana ... i, nečitana!

Ako je tako nije li onda već nastupio čas drugosti, drugačijosti, ne tražeći da ga zapazimo, a pogotovo ne čekajući naš pristanak?

Bit će da je tako, ali i tada je zadatak pisca da vlastitu i drugost svijeta u dolasku prepozna i iskaže u korist drugosti, drugačijosti, i svog književnog pisma.

Dugotrajna žanrovska nečistoća i pretjerano služenje iskustvima drugih medija doveli su književnost do granice iza koje izvjesni teoretičari naziru i nagovještavaju njen skori kraj.

Zar je moguće da su u pravu? Zar književna djela koja smo baštinili i ona koja smo stvarali na njihovom tragu neće biti onoliko važna ljudima trećeg milenija, koliko su nama bila značajna?

Da li će intenzitet promjena uslijed neminovnog nastupa drugosti, drugačijosti doseći baš toliki razmjer? Ili se nalazimo pred pitanjem na koje naš um, za sada, nije dorastao pružiti odgovor?

Zar je svijetom ovladao toliki stupanj potrošenosti ljudskih tema? Zar se jezik potpuno ispraznio, kao posljedica praznine u našim potrvenim dušama, zamrlim srcima, zarobljenom životu.

Zar je ovdje praznina, kao dominantna tema književnih djela od sedamdesetih godina 20. stoljeća (posebice u poeziji), uz stalno rastuću, sada već nezaustavljivu, moralnu i društvenu krizu, potrošila potrebu pojedinca da neprestano traga za novom

paradigmom?

Čemu onda prijedlog da u Kanjiži tijekom 46. Kolonije književnika ispitujemo drugost, drukčijost i, eventualno, joj izrekemo pohvalu?

Prihvatanjem drugosti, kao teme za raspravu, u prilici smo da joj iskažemo pohvalu ukoliko ustvrdimo da ju je danas moguće prepoznati, uz etničku i jezičnu, u književnosti i književnim naraštajima što je stvaraju i posreduju¹.

¹ Izgovoreno pred spomenikom Kolonije književnika u Kanjiži, 14. rujna 1998.

**MRAK, ZIMA I GLAD NA ISPRAĆAJU
20. STOLJEĆA I DOČEKU
TREĆEG MILENIJA**

Nebrojeno je knjiga ispisano o gorčini i patnjama u našem vijeku. U njima su sažeti umjetnički oblikovani sumorni tragovi čovjeka 20. stoljeća. Ljudska stopala na snijegu oko kazamata, logora i krematorija dramatično su raspolutila ovovjekovnu književnost udvajajući iskustvo pisca, nužno dvojnog bića *homo poeticusa* koji, otkrivajući dostojanstvo i čistotu umjetnosti, obznanjuje vlastiti etički i moralni credo postajući *homo politicus* i kada mu to uopće nije nakana.

A ljudima u ovom podneblju nije dobro i kad nisu izravno izloženi sukobljavanju, troše se, lome i nestaju. Odluče li pobjeći od podivljalosti, zla i bijede zavičaja u negostoljubivost izbjeglišta ondje će ih prije ili poslije sustići i satrti odjek svega što su prošli.

Ovdje će i tada ostati otvoreno pitanje u kojem će trenutku žrtva postati krvnikom, čemu poticaj daje psihološka i kulturna iskorijenjenost velikog broja ljudi nasilno pokrenutih iz svojih domova. Izlišno je sada već ponavljati da je tomu prethodilo sustavno razaranje vjerskih, moralnih, ideoloških i drugih vrednota, jer su, tražeći nove repere, mnogi već zalutali, posrnuli i nasrnuli na osobenost, slobodu, život i posjed (dabogme) svojih susjeda i suzavičajnika.

Životi su nam se ovdje zauvijek udaljili od naših literarnih nagađanja dok se mi bespovratno udaljujemo od života i tajnovitih dubina njegovih izvora.

Zar smo doista, do te mjere bespomoćni?

Nije li ta bespomoćnost prividna, nije li ona puka mimikrija larve na putu da se preobrazi u nešto drugo?

Ako je tako, znamo li u što će se larva preobraziti?

Oni koji se drže za mudre od malih nogu su nas učili da je najbezbolnije hvaliti državu. Poneki od tih znali su se ježiti i biti ganuti vlastitom ganutošću, puštajući prigodnu suzu tijekom slušanja njene himne. Danas se ježimo pri pomisli da je bilo tih ganutosti i ježenja.

Budući da spadam među one koji su uvjereni da je 20. vijek započeo sa zakašnjenjem - 1918. godine - i da je završio s padom Berlinskog zida, nemam iluzija glede budućnosti ovog podneblja. Praznina što je zinula prema njegovoj povijesnoj, društvenoj, gospodarskoj i kulturnoj zbilji još te tragične 1918. godine, pri kraju stoljeća neskriveno ga proždire i dovršava njegovo pražnjenje.

Dragocjeno izgubljeno vrijeme na nebrojene, bezuspješne raščlambe svega što se dogodilo navode čovjeka na pomisao da se odgovor skriva u njegovoj vlastitoj, pojedinačnoj nedovršenosti, te da čovjekova nedovršenost dovodi do toga da je ovdje svaki skup pojedinačnih želja i napora nužno pogrešan?

Pod uvjetom da ovo prihvatimo, valja nam pružiti odgovor na pitanje dokle će to ovdje biti aksiom? Svijet je prestao biti onakav kakvim smo ga navikli vidjeti. Ide drugim putovima, neće ulagati novac u netragom nestale imperije. Neće se zanimati za preostatke feudalnih i patrijarhalnih vrednota.

Multikulturalizam je njegova utopija i paradigma. Novac se troši da se taj koncept gdje god je moguće dovede do racionalnog rješenja.

Pa, gdje je onda nesporazum?

Nema ga, sve dok se multikulturalizam i tolerancija ne pokušaju izvrgnuti u njihovu suprotnost.

Cinično je što ima onih koji stalno traže od nas toleranciju a sami nisu tolerantni; skloni su žigosanju i progonu različitih. Drskost je i besprimjerni bezobrazluk što se na toleranciju pozivaju oni kojima nikada nije bila svojstvena, niti su joj se

izlagali. Postalo je nepodnošljivo slušati govor o toleranciji iz usta onih kojima smeta različitost drugih, njihov jezik, govor, pismo, napose vjera u istoga Boga.

Oni koji nisu u stanju da u etničkom šarenilu prepoznaju blagoslov i prednost nego u tome vide opasnost za sebe, čak prokletstvo, uistinu su opasni - i sami po sebe - stoje sami nasuprot sebe s uvijek otkočenim oružjem i jednom će ga (opet) upotrijebiti. I još jednom! I stalno tako! Ali, dokle tako? Do konačnog nestanka?

Ovi su dobrovoljni krvnici poput Staljinovih i Hitlerovih -- samoubojice. Uskrsnuli su obnoć umnožavajući kobne i tragične zablude, rušilačkim silama usmjereni na sve što ljudskom životu daje smisao i narušavaju šarenilo ovog podneblja, u kojem im je stalo samo do njegova kruha, ali ne i do onih koji pripravljaju taj kruh.

Gdje su pod kraj 20. stoljeća iz ovog podneblja nestali ljudi iz čijih su riječi i gesta izvicali urođena skromnost, tradicija, profinjenost i obrazovanje? Kako se dogodilo da njihova mjesta popune oni iz čijih riječi i geste izvire - užas?

Onaj tko se pokušao približiti tim ljudima od užasa (pisac, dabogme) mogao je zapaziti kako oni samouvjereni smatraju da su, onako izvorni, na najboljem putu da steknu ugled i poštovanje jer su snalažljivi i sposobni, originalni, inteligentni, izvanredni i u svakom pogledu natprosječni.

Uistinu, tek lišeni svijesti o vlastitim mogućnostima, granicama i slabostima, nisu naučeni za razumijevanje tuđih mogućnosti, granica i slabosti.

Tijekom zadnjeg desetljeća 20. stoljeća u ovom podneblju umnožila su se djela pisana u stihu, a i prozna, koja se doimaju kao opraštanje od života i žrtvovanje za život. Napeto osluškujući škripu vlastita pera, strepeći pred vremenom, pisac ne nalazi odgovor na pitanje: "*hoće li ostati upamćen, i on i njegov narod, samo u tuđem metežnom sećanju*"¹ ili će, što je vjerojatnije, nestati kad i ratni profiteri i lopuže, notorne ubojice i

¹ Aleksandar Jovanović *Pesnici i preci*, Beograd, 1993. str. 71.

pljačkaši, dileri i kradljivci humanitarne pomoći koji žive u luksuzu ravnodušno promatrajući bijedu, nezaposlenost i siromaštvo puka, dok s obzora nestaje zubato sunce, a oko svih se hvataju i šire mrak, zima i glad, zauzimajući sva mjesta s kojih će, nadajmo se u bljesku samo vatrometa a ne i vatri, promatrati ispraćaj 20. stoljeća i doček trećeg milenija u ovom (tužnom i nesretnom) podneblju.

Ova će se tuga i nesreća uvećavati u nama do nepodnošljivosti sa svakim nevinim drhtajem djetinjih bića suočenih sa zagonetnim licem stvarnosti. Zrna čistote u njihovim pitanjima jedina su još snaga koja nas - sve manje pred velikom tajnom vremena - može pokrenuti prema traženju izlaza².

² Pročitano na otvaranju 47. Kolonije književnika u Kanjiži (8. rujna 1999.)

OD PONIZNOSTI DO JETKOG PRKOSA, I NAZAD

1.
Prekretnicu vjekova 19./20. obilježili su naglašena ras-
koš građanskog sjaja i ubitačna pompozna aristokracije što je samoj sebi pripravljalasamrtnu odoru (bezrazložno uvrijeđena, tijesna nosa) uzmičući pred kratkotrajnim trijumfom europske racionalnosti.

Sve što je tijekom obilježavanja prekretnice bilo novo i lijepo, a činilo se i trajnom vrednotom, tamni s pojavom zloduha do tada nepojmljivog ratnog razaranja iza kojeg Europu i svijet potresa sveobuhvatna gospodarska kriza, budući da izlazak iz beznađa (uistinu prividan) vodi opet putem rata, masovnog zločina i do tada neviđenog uništenja. Veći dio 20. stoljeća obilježen je sveprožimajućim osjećajem nepodnošljive nelagode, kao u romanu *Zločin i kazna*. Zločin postaje državnom paradigmom, dramatično se uvećavaju zlo i traumatizirani pojedinci s dubinskim psihopatološkim ozljedama. Doima se da je pretežiti dio 20. stoljeća potpisao Hitchcock, hoće li prelaskom u treći milenij tomu doći kraj?

Duž tog puta u ljudskom su prahu i pepelu posijana nebrojena književna djela iznikla u dubokim brazdama kantovskog moralizma i hegelijanske utilitarne racionalnosti. Što ona znače, danas, uoči prekretnice, na pragu trećeg milenija? Znamo li pouzdano koja su djela postala sastavni dio popudbine, a koja su nam — breme?

U knjigama su skrivena (i) neiscrpna bogatstva, ali ljudima kao da nije stalo do njih. Pohranjena ondje čekaju (zar doista?) svog čitatelja uvijek zauzetog prećim poslovima. A ako se taj

čitatelj jednoga lijepog dana, ipak, odluči zaviriti u književnu baštinu 20. stoljeća s čim će se suočiti? Što će od nje ostati i trajati?

Koliko su nam danas važne, osobito u Podunavskom podneblju, primjerice, zapadnoeuropske spisateljske relacije za kojima su svojedobno tragali i uspostavljali ih Antun Gustav Matoš, Dezső Kosztolányi ili Ervin Sinko, koliko će književnih vrednota što smo ih baštinili preko rukopisa Danila Kiša, Aleksandra Tišme ili Otta Tolnaija, preživjeti prelazak u treći milenij?

Što li će ostati od naših snova? Svakog jutra hlape, postupno se miješajući, stapajući i nestajući s okusom paste za zube i mirisom crne kave, dok mimo nas promiču nepoznate sjenke i zmiru tajanstveni zbrkani glasovi, s njima kao da zauvijek iz nas nestaju cijele galaksije riječi i rečenica, zaboravljeni već mirisi mastila, mastionice, lojanice, svijeće, petrolejke užgane u zimsko jutro? Ili ćemo ih, osobito ovdje, nanovo upoznavati?

Čini nam se, predugo smo svaki pojedinačno i svi zajedno bili izvana, na rubu i sada bismo svi unutra! Kud je to unutra? I što je unutra? Od čega se to unutra sastoji? Ta zar nije ondje još od prije sve ono što kanimo progurati u treći milenij? Bolje reći, podmetnuti mu? Pri tom se ponašamo kao da točno znamo kakav treba biti taj treći milenij? Doista, znamo li? Ako znamo, čemu još jedan dodatni opis onoga što smo već pisali?

Zar pisci poput žilavih željezničara nikada ne odustaju od rute nebrojeno puta predene? Nije li došlo vrijeme da se na Tisi ubuduće okupljamo samo radi pecanja? Biti ribič ne znači potopiti se u bezazlenost i prepustiti se pukom iščekivanju tajnovitih nanosa riječne struje.

2.

Ne znajući gdje da se skloni od užasa nastalih s Prvim svjetskim ratom, Miloš Crnjanski (1893.-1977.) u duši i mislima zaputivši se prema dalekim svjetovima što se gube u plavoj izmaglici, razdiran sumnjama i neizvjesnošću, natopljen gorči-

nom i gnušanjem pred neminovnim odbacivanjem “*starog*” i prihvaćanjem “*novog*”, ni odveć sit “*tuđeg*” ni previše željan “*svojeg*” svijeta zapisuje 1918. godine:

*Ni jedna čaša što se pije,
ni jedna trobojka što se vije
naša nije.*

S bjesomučnim zahuktavanjem povratne sprege komunističkog i fašističkog totalitarizma, dva lica iste pojave, već u latentnoj fazi, besprizivno su padali u neizlječivu bolest vodeći pisci (do tada i zadugo još), najvažnijeg književnog naraštaja u suvremenoj mađarskoj književnosti. Najprije 27. siječnja 1919. umire Endre Ady (1877.-1919.), pa 11. rujna morfijem zatrovani, duševno skrhani Géza Csáth (1887.-1919.), slijedit će ih kancerom svladan preosjetljiv i prepametan Dezső Kosztolányi (1885.-1936.) kojeg je Danilo Kiš svrstao među deset najvažnijih europskih pisaca 20. stoljeća. Attila József (1905.-1937.), Frigyes Karinthy (1887.-1938.) i Mihály Babits (1883.-1941.) naprosto nisu bili u stanju preživjeti proces što jednovremeno razara njihovo tijelo i dušu Mađarske.

Bjelodano je, nema tog poetskog prostora koji može upiti cjelokupnost reakcije senzitivnih ličnosti na voljeni, a teškom bolešću zahvaćeni svijet i kada se u uvjetima Drugog svjetskog rata njihova zemlja razlije u svoje prijašnje, povijesne granice, idući ususret paličkom tramvaju u ranu jesen, rujanske jedne noći 1941. godine slijedit će ih od svih izgnan, bez krivice kriv, slikar Béla Farkas (1894.-1941.), sa svijećom u ruci.

Aretej Miroslava Krleže (1893.-1981.) tiskan je tek 1959. godine, mada je nastajao za dugih, stravičnih noći beskrajnog jesenjeg noćurnog 1942., u Radišnoj 14 (kasnije Ulica Božidara Adžije) dok su predgrađem Zagreba i prema željezničkom kolodvoru praštali pucnji, kako sam Krleža piše u opsežnoj studiji u povodu ove drame, u čijem je središtu jedna od vječitih napetosti i nejednadžba ljudskog roda nerješiv odnos između pameti i moćnika, inteligencije i vlasti. Jezivo osamljen i nikome pripadajući sred sveopćeg svjetskog pokolja, drugog po redu u

rasponu od nepuna tri desetljeća, kojeg je gotovo isto toliko naslućivao i dramatično najavljiivao, uzalud apelirajući na razum, Krleža je tekst ispisivao povlačeći paralelu između sudbina Areteja, znanstvenika i rimskog imperatorskog liječnika i jednog dalekog, maglovitog, u sibirskim mrzlinama izgubljenog Jurja Križanića (1617. ili 1618.-1683.), koji se odrekao udobne karijere crkvenog velikodostojnika da bi utopistički naivno i opsesivno pokušao premostiti i spojiti sva slavjanska prostranstva i njihove različitosti, da bi dotrajavao ismijan i unižen kao sibirski izgnanik.

Već tada Sibir? Ili vječiti Sibir? Zbog čega moćnici, oduvijek, misle da vidovite, umne i hrabre treba izdvajati i hladiti? Ili ih kao u slučaju Areteja zločinački perfidno postavljati pred ponor moralne dileme između neotuđivog prava na vlastiti život i sramne uloge trovača imperatorskih supruga i naložnica. U konačnom dramskom predlošku sam Krleža je eksplicite preskočio Jurja Križanića, dovodeći Areteja iz trećeg vijeka u godine predvečerja Drugog svjetskog rata, u hotel znakovitog imena *XX century*, kada su već Europom i svijetom krstarili izgnanici sličnih sudbina, koji nisu pristajali da pogaze svoj ljudski i moralni dignitet zbog čega su bili u prilici da biraju samo između smrti i bijega¹.

Izgnanici i danas krstare Europom, najviše ih je s jugo-istoka. Zašto se ni jedan od moćnika nije potrudio da pažljivo iščita troknjižje² Istvána Bibóa, osobito tekstove o bijedi malih istočnoeuropskih zemalja i njihovih naroda budući da su neki od njih osuđeni na nestajanje ukoliko se ne odupru snažnom samoubilačkom impulsu što ih je preplavio.

¹ Usp. Milovan Miković *Aretej*, Subotičke novine, godina XLV., broj 37. od 15. septembra 1989., str. 10.

² Usp. Bibó István *Válogatott tanulmányok 1935.-1944.*, Budapest, 1986., Bibó István *Válogatott tanulmányok 1945.-1949.*, Budapest, 1986., Bibó István *Válogatott tanulmányok 1971.-1979.*, Budapest, 1986.

O tome u *Hazarskom rečniku* na svoj način piše Milorad Pavić, ali se doima da nije imao dovoljno čitatelja koji bi dokučili njegove upozoravajuće fresko-povijesne prizore iščezavanja pred licem svijeta i Boga.

O padanju u žrvanj bezuvjetnog nestajanja preosjetljivi, lomni János Pilinszky (1921.-1981.) ogoljavajući vrijeme i svijet doslovce golih svojih suvremenika napisat će u pjesmi *Jóhír (Dobra vijest)*.

*Most süllyedek oda, hol nincsen élet
Aztán elalszom meggörbülve,
akár egy disznó embriója, vagy
egy záptojás eleven, gyönyörű,
angyalnál megszenteltebb ürüléke.*

*Majd azt mondják: elkárhozot.
Majd azt mondják: mennyekbe szált.
Csak én tudom: semi se történt,
s minden megtörtént, mint Isten ölen,
mint Isten ölen vagy egy záptojásban³.*

Danilo Kiš (1933.-1989.) će do kraja života ostati ubezeknut bezuspješnošću čovjekova pokušaja da traži i pronalazi svoje mjesto u svijetu, razabire ga u nakanama Božjim i ondje odmjeri - s nožem u ruci - poput *Presuditelja* Béle Kondora (1931.-1972.). Uistinu je *Keses angyal*, ispravio bi me povjesničar umjetnosti Bela Duranci (1931.)

Svi su oni dio mog zavičaja, onog nutarnjeg prije svega, mojih djedova i majki i rano i trajno zavedenih i nasamarenih roditelja, i zavičaja koji više ne postoji, jer uistinu sjedim na groblju i zapisujem sudbine onih što su zauvijek otišli. U njihove korijene iz sveopćeg mraka dotječu načela i vanjskog svijeta, u tom se okrilju rasprostrla kultura mog naroda i naših suzavičajnika. Ona je limes, jedina linija obrane. Ipak, i tu je moguće

³ Pilinszky János *Őszszes versei*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 143. str.

prodor, pa po svoj prilici nikada neću steći jasnu predodžbu koliko dugo me kroz taj zavičaj slijede Kondor i njegov *Presuditelj* prikazan na platnu dimenzija 300 x 164 cm, nastalom 1968. u godini uzleta i sloma najvećeg entuzijazma mladog svijeta nakon Drugog svjetskog rata, do danas već utvarno rasprsnutog.

Presuditelj je - smatra povjesničar umjetnosti Bela Duranci u svojim dnevničkim zabilješkama - kondorovski pandan *Bijelom anđelu* iz manastira Mileševo, živopisanom oko 1228., naslikan 740 godina poslije velikog uzora, možda kao odgovor na pitanje: Što ako se, jednom, Mileševski anđeo razljuti?!

“Kondor je bio žigosan pedeset i šestom; traje aktuelan i danas, osobenom leksikom i emotivnim nabojem; blizak je živopiscima prošlosti ali, po svemu sudeći, budućnost nam se ni po čemu neće razlikovati od prošlosti. Anđeli će biti sve suroviji, odeveni slutnjom i teskobom. Spokoj lica Belog anđela mileševskog, izgubio se u nepovrat; on je, naime, verovao u ljudsko iskupljanje Hristovim mukama, nije znao da čoveku sleduje raspeće ali ne i uskrsnuće⁴.”

3.

György Konrád, (1933.) je govor izrečen na sveučilištu u Freiburgu prožeo s mnogo razumijevanja za nevolje cjelokupnog srednjoeuropskog podneblja što će se, bjelodano je, provući i u treći milenij:

“Sedim u zabitom kutku bašte uz kameni zid, za orahovim stolom, pored razbokorene zove. Mirisni, hedonistički minimalizam, dobro je i ono čega ovde nema. Na primer, nema bombardovanja, jedino se ranom zorom čuje potmula tutnjava preleta bombardera.

Grabe prema cilju, i vraćaju se sa cilja, u tački preseka končanica na displeju optičkog nišana bukne plamičak, kao u dečjim kompjuterskim igricama, ako se blagovremeno pritisne

⁴ Usp. Bela Duranci *Beleške iz dnevnika (IV)*, Rukovet, 1.-2./1992., str. 127.-166.

odgovarajuće dugme. Odavde, iz ove bašte, imam utisak da ovaj rat vode neki starmali dečaci. Sada je na njih red, ovo je sad njihov šou, pokazaće na šta sve odlazi novac iz vojnog budžeta, to je sada njihova ispitna predstava. Uspeavaju da pokažu svoja neumoljiva lica i fotografije srušenih novosadskih mostova.

Postoji jedna srednjoevropska solidarnost koja sve užase stavlja u isti red, i ne misli da je ovaj užas opravdan zato što ga čine naši saveznici, a onaj užas neprihvatljiv, jer ga čini zli neprijatelj. Srednjoevropljani, čak i ako nikad nisu bili u Jugoslaviji, na osnovu vlastitih životnih iskustava mogu da stvore adekvatnu sliku o njoj. Imamo rodbinu, imamo tamo prijatelje. Vojvodina je šareni etnički ćilim, putnik će tamo naići na Srbe, Mađare, Hrvate, Rumunje, Slovake, na ljude koji jednako teško žive, njihova je muka, njihov je znoj u tom mostu, rafineriji, televizijskom predajniku, u svakoj kući. Siromašna zemlja, tu su još i stare ruševine, kakva je suluda ideja stvarati nove?

Srednjoevropljani većinom doživljavaju sebe kao male ljude, radije bi da prežive, nego da prave istoriju, te je stoga njihova pažnja prirodno na žrtvu usmerena, a ne na moćnike, i ne dopada im se ovo nadmeno, slepo udaranje. Zar zbog toga što jedan jugoslovenski građanin maltretira drugog jugoslovenskog građanina, treba iz vazduha, nasumice, ubiti trećeg? NATO se ljuti na Miloševića i usled nenamernih nusprodukata bombardovanja, proizvoljno ubijaju jugoslovenske građane. Kakva je to pravda? U čemu je etička osnova ovog vojno-kolektivističkog morala?

Čovek bez svojstava, porodica Tibo - ponovo su aktuelni. Oba romana govore, između ostalog, i o tome kako niko nije hteo Prvi svetski rat, ali da je do njega ipak došlo. Vraćamo li se polaznoj tački, duševnosti 1914. godine? U proleće ove, 1999. godine, u naše živote prodire i u njima metastazira jedan vojni moral, jezik i ikonografija - osavremenjeni od dojučerašnjih, antimilitarističkih, levih radikala i zaogrnuti frazeologijom ljudskih prava. Srazmerno tome, mladi ljudi su se naprasno uozbiljili i pokazali da sa njima nema šale, ali kakva su zla

drugima naneli, ne mogu ni da zamisle⁵."

4.

Mala mađarska pornografija Petéra Eszterháziya (1950.) osebujan je katalog laži; političkih, osobnih, tjelesnih, laži sustava, onih ideologijskih laži u kojima smo odrastali, gdje su se gnijezdili laž riječi, naša osobna laganja i samoobmanjivanja. Taj je Eszterházijev roman, uistinu, enciklopedija svih pobrojanih i nespomenutih laži, budući da je laž bila temeljna riječ u istočno-europskim socijalističkim zemljama. U njima je sve bilo toliko i suštinski lažno da naš doživljaj samih sebe i svijeta i nije mogao biti ništa drugo do jedna velika i sveobuhvatna laž. Od pada Berlinskog zida približili su se javni i privatni govor, smanjena je ona nevjerovatna razdaljina između informiranja putem mass-media i onoga što smo kod kuće govorili, no kako vrijeme odmiče doima se da se uistinu promijenio samo način zavaranja. Laž se, to danas također znamo, pokazala otpornijom od čovjeka i makar je svijet laži srušen ona se bokori oko nas, i u nama, spremajući se prema trećem mileniju⁶.

5.

U znak protesta zbog agresije NATO austrijski pisac Peter Handke napušta Katoličku crkvu ogorčen što je Papa tako dugo čekao da izrazi svoje rezerve prema agresorima, objavljuje beogradski dnevni list *Politika*⁷.

"Ugledni austrijski pisac Peter Handke rešio je, kako saznajemo iz obaveštenih izvora u Beču, da pojača i još glasnije iskaže svoj odlučni protest zbog agresije NATO. Ogorčen što je papa tako dugo oklevao da bi izrazio rezerve prema agresorima, Handke je odlučio da napusti Katoličku crkvu. Nešto šire o ovoj svojoj odluci 56-godišnji Handke je rekao i nedeljniku Njuz koji

⁵ Usp *Blic*, Beograd, 7., 8., 9. i 10. maj 1999. str. 12.

⁶ Usp. Milovan Miković *Može li se napustiti laž?* (Razgovor s Peterom Esterhazijem), *Rukovet*, 1./1989., str. 130.-135.

⁷ Usp. *Politika*, godina XCVI. broj 30693., 8. april 1999. str. 24.

izlazi danas u Beču.' Papa je tek 12. dana rata protiv Jugoslavije u svojoj uskršnjoj poruci osudio bratoubilački konflikt, ali ne direktno, i ne napad NATO na jednu malu zemlju', navodi se u Handkeovoj izjavi. 'Ja, pisac Peter Handke, koji sam kršten, želim da saopštim da napuštam takvu Katoličku crkvu', dodaje Handke.

U tekstu na osam stranica ovog uglednog časopisa Handke, čija je majka bila Slovenka, objašnjava zašto voli Srbe, njihovu kulturu i manastire. On poziva i druge evropske i svetske intelektualce da iskažu svoju solidarnost sa malim ali hrabrim srpskim narodom. Otkrio je, kako saznajemo, da uskoro ponovo planira da dođe u Beograd i na Kosovo i da se pridruži hrabrima koji odolevaju bombama NATO."

I ako dođe iskazati solidarnost, Handke neće ovdje ostati živjeti, nakon izvjesnog vremena vratit će se u Pariz gdje mu je obitelj, na sigurnom. Moja obitelj nije na sigurnom, o njoj Peter Handke neće ništa napisati, njega zanimaju samo bombe koje ovdje padaju, o njima kani pisati prigodan tekst, dakako, za odgovarajući honorar. To što desetak godina zarađujem mjesečno 200 DM, a sada već ni toliko - Handkea nije briga. Uistinu od jednog Handkea ništa drugo i ne očekujem nego da napiše tekst u kojem će zastupati stajalište da moja obitelj i ja trebamo ovdje ostati i (o)braniti svijet koji će me plaćati stotinjak DM mjesečno, ili manje od toga - da bi Handke imao o čemu pisati.

A što ja mogu učiniti u znak protesta zbog opasne neupućenosti protkane licemjerjem i prijesnom glupošću vrlug austrijskog pisca Petera Handkea. Svojedobno, dok su pojedine beogradske novine objavljivale njegov tekst o ratu u Bosni, naivno sam se nadao da prevoditelj nije razumio cjelinu rukopisa, ili da bira dijelove koji odgovaraju urednicima tiska, a kada sam od prijatelja dobio Handkeovu knjigu⁸, osvjedočio sam se - ne griješi prevoditelj, već spisatelj.

⁸ Peter Handke *Eine winterliche Reise zu den Flüssen Donau, Save, Morawa und Drina oder Gerechtigkeit für Serbien*, Zweite Auflage, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1996.

Peter, Peter! Wo schlafen deine Kindern, Peter? Einmal hier, einmal dort? Was essen deine Kindern, Peter?

6.

I u 20. stoljeću ispisana su djela koja su se usprkos svojih vrednota zagubila u kovitlacu vremena, spomenimo samo opus Béle Hamvasa, jednovremeno dok su nastajale čitave knjižnice - ni o čemu. Popunjene ozbiljnim i debelim knjigama što su ih pisali, i još uvijek ih pišu, ozbiljni i debeli autori, koji su za njih primali, a i ubuduće će primati ozbiljne i debele novce te prestižne nagrade od ozbiljnih i debelih kritičara. Ovog časa, a ni inače, ne mogu se sjetiti ni jedne od tih knjiga, ali sam se osvjedočio da su svi ti nadasve ozbiljni, zadrigli i debeli pisci važni točno onoliko koliko se važnima predstavljaju svojem okruženju. Ponekad ih gledam na državnoj televiziji kako između sebe govore o pisanju kao privilegiranom obliku postojanja dok pod svaku cijenu žele ostaviti dojam da strasno žude, primjerice, za mirom na mjestima gdje se oduvijek ratovalo, dok popunjavaju prazninu gnjevom, dok nesputano uživaju u uništenju iza kojeg ostaje - praznina. Priznajem, jednako zazirem i od onih što se, netom pristigli iz svojih sela i zaselaka, već zaklinju u kozmopolitizam i multikulturu, makar prije toga uopće nisu živjeli u urbanom prostoru gdje se, uistinu, i na dugi rok susreću različitosti. Priznajem, lagano zazirem i od opsjednutih rock end rollom, ili bilo kojim drugim turbo-pankerskim asketizmom, i još priznajem, lagano mi ide na živce cijela ona u hitnji sklepana Kominternina sastavljena od svih mogućih ideologa alternative, subkulture, stripaša, tamburaša i svih ostalih u naivu preodjevenih udbaša. Napose, većinom su oni tek eksces i pad prema dnu, a njihov prinos književnosti (i) u ovom podneblju pokazat će se od male važnosti, ili posve nebitnim. Izuzetaka je, do sada, bilo premalo.

7.

Pedesete su godine u europskoj umjetnosti, pa tako i u književnosti, razdoblje izrazito obilježeno susretom umjetnosti i ideologije. Bipolarna je podjela svijeta utjecala na potpuno ideološko instrumentaliziranje u zemljama bivšeg istočnog bloka, ali ova iskustva nisu bila baš potpuno strana ni zapadnoeuropskom svijetu umjetnosti osobito od 1948. do 1956. godine. Lov na vještice nije bio dječja igra dokonih.

Nestanak "željezne zavjese", zbivanja krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih, pad Berlinskog zida, rat koji je devedesetih zahvatio ovo podneblje te zbivanja u sasvim nedavnoj prošlosti, dovela su nas u poziciju ponovnog traganja za vlastitim kulturnim identitetom.

Utoliko je važno upozoriti na činjenicu da se bitni elementi istinske pripadnosti ovog podneblja europskom kulturnom krugu ne kriju nužno u romantičnim projekcijama njezine davne prošlosti.

Odgovorno čitanje djela, njegovo vrednovanje i određenje osobne poetike autora te njezine kontekstualizacije u složeniji interpretativni pristup zasnovan na nekom od niza teorijskih modela što trenutačno stoje na raspolaganju suvremenom kritičaru nije od važnosti samo za pisca već i za ovu sredinu i njezinu prošlost, može pomoći da utvrdimo i dubinu piščeva stvarnog traga u eventualnim budućim (dakako književnim) zbivanjima i da pokušamo odrediti koliko je književno djelo doista popudbina, a koja su djela breme.

Trošenje i iščezavanje, glavne odlike nametnutog nam svijeta s čijeg se ruba nestajanje života najdramatičnije zapaža pojačano je prizorima virtualnog svijeta što ga naturaju mass-mediji. Jean Baudrillard o tome veli: "Zbog medija naša znanstvena sredstva, naše znanje, napredak izmiču nadzoru i poprimaju nadljudski oblik. Za mene je zlo upravo taj oblik⁹."

Zlo o kojem Baudrillard govori odavno je već metastaziralo u ovom podneblju, zasipajući nas hiperrealitetom događaja,

⁹ Usp. Zarez, Zagreb, 25. lipnja 1999., god. I. str. 24.

slika i detalja iz svakodnevnog života uz odsustvo njihove suštine. Ovaj se nedostatak smislenog i suvislog više ne raspoznaje kao proturječje.

“Umjesto izoštravanja mišljenja, kako bi se suprotstavilo utjecaju masovnih medija, maha je uzelo mediokritetstvo, pasivnost, odumiranje osjećaja za kritiku u sveopćem kretanju prema dnu. Umjesto sinteze prevladao je eksces. Umjesto bitnoga proširilo se površno. Umjesto pročišćavanja svijesti rasprostranila se obmanjujuća vulgarnost. Čovjek je preplavljen množenjem nesuvislih stvari. Skoro na svim područjima - a u umjetnosti pogotovo - došlo je do totalnog omalovažavanja inteligencije i trijumfa imbecilnosti. Apsolutna proizvoljnost zamijenila je lucidnost procjenjivanja i uvjerenja. Racionalnost više nije bezuvjetna, a prepredenost, naklapanja i bestidnost postale su traženim vrlinama s kojima se talijanska ćud, uvijek spremna na apsorpiranje i diktat prolaznih moda, začas poistovjetila” - smatra Getulio Alviani (1939.), istaknuti predstavnik talijanskog konstruktivizma i dodaje – “A svijet umjetnosti postao je stjecištem najgorih šeprtlja, onih koji nisu u stanju raditi ništa drugo, izgovor za nesposobne bestidnike i hrpu razmetljivaca, koji nisu ništa drugo nego rasparčavaoci idiotizma podmetnutog pod 'kulturu' u pervertiranom sustavu, pripadanja kojeg bi se sada trebalo samo sramiti¹⁰.”

Na samom kraju 20. stoljeća čeka nas pjesnik Vladislav Petković Dis, ispraćajući nas prema trećem mileniju pjesmom *Naši dani* napisanom 1911. godine:

*Razvilo se crno vreme propadanja,
Nabujao šljam, razvrat i poroci.
Podigo se truli zadah propadanja,
Umrli su svi heroji i proroci.
Razvilo se crno vreme propadanja...
Od pandura stvorili smo velikaše,
Dostojanstvo podeliše idioti,
Lopovi nam izgrađuju bogataše*

¹⁰ Usp. Zarez, Zagreb, 5. ožujka 1999., god. I., str. 16.

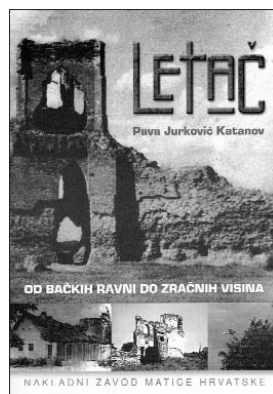
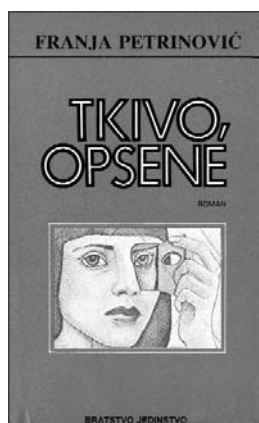
*Mračne duše nazvaše se patrioti.
Od pandura stvorili smo velikaše...
Svoju mudrost rastočismo na izbore,
Svoju hrabrost na podvale i obede,
Budućnosti zatrovasmo sve izvore
A poraze proglasismo za pobjede.
Svoju mudrost rastočismo na izbore...*

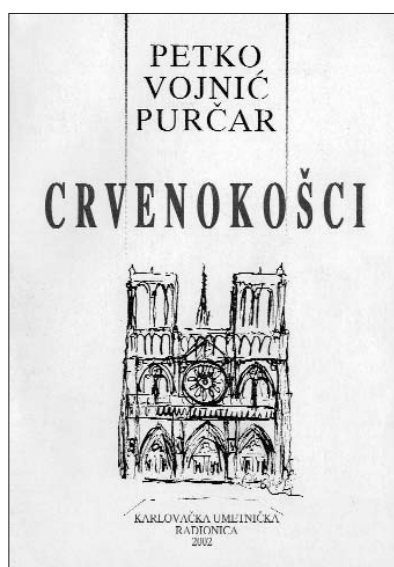
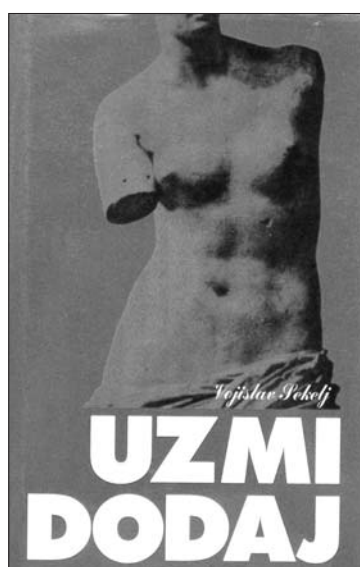
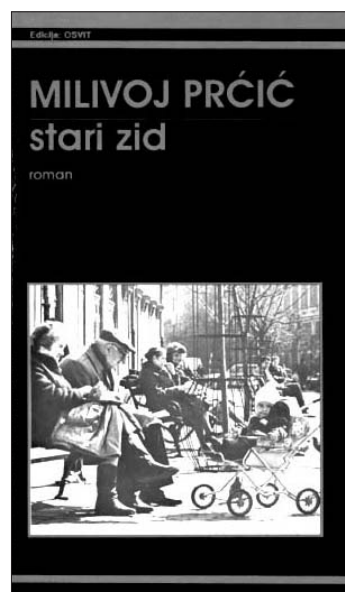
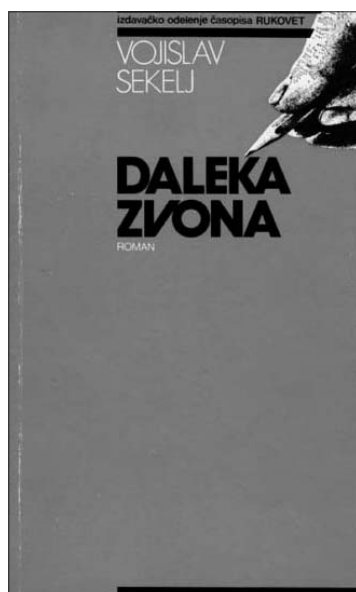
Protječe stoljeće u kojem su roditelji djeci prenosili samo iskustvo nevolje, gorčine, bola, siromaštva i stradanja, ali je malo tko bio odlučan da upre prstom u napadača koji prijete da mu uništi sve što posjeduje i vrednuje. Pritisnuti egzistencijalnim strahom ljudi su gdjekada i aplaudirali svojim (i našim) uništiteljima što su ih uveli u duhovno i materijalno bespuće i doveli na ivicu provalije. Što više u nedavnoj krvavoj, ratnoj, predstavi dugogodišnji su se uništitelji pokušali okušati u ulogama “dobrih momaka” što tobože spašavaju svoje podanike od zlih agresora. I začudo, izvana gledano, desetljeće vođenja zemlje u totalnu propast nagrađeno je podrškom tog istog naroda koji svoje uništitelje oslobađa odgovornosti u trenutku kada su ga doveli pred druge uništitelje. Suučesnici u zločinu ne odgovaraju za zločin.

U djelima nastalim potkraj 20. stoljeća presušuje raspojasani jezik erosa. Okrepljujuću poplavu smijeha potaknutu budalaštinom, sprdnjom, kalamburom, vrcavim humorom i značenjima postavljenim na glavu smjenjuju beznade, gorka ironija, sarkazam i cinizam. U suvremenih je pisaca sve manje zanimanja za žanr, a opsjednutost ideologijom (Ejhenbaum) doseže ubitačan, razoran omjer. Pišući na rubu, odričući se književnih predaka i nepristajući na književne konvencije, dio se pisaca odlučuje demistificirati književnost i vlastiti spisateljski postupak, ali ovakva odluka nije urodila željenim učinkom. Umnožili su se izvještačenost, travestija, oksimoronski diskurs, eskapističke zablude, etc., a ostvareno je premalo novog što je tek na

provjeri čitatelja i kritike¹¹.

¹¹ Veći dio rada pročitao je kao uvodno razmatranje na tradicionalnom savjetovanju pisaca u 47. Koloniji književnika u Kanjiži 11. rujna 1999. godine, posvećeno književnosti na prekretnici milenija. *Književnost kao popudbina ili breme na prekretnici stoljeća i milenija.*

VRIJEME KAO PROSTOR IGRE

1. Ovdje se nećemo baviti vremenom koje *Opća i specijalna teorija relativnosti* Einsteina svodi na četvrtu dimenziju onog prostora što ima dužinu, širinu i visinu. Unatoč tomu što je ono “*dimenzija slijeda bića jednog nakon drugog, bivanja stvari u promjeni njihova nastajanja i nestajanja*” zbog čega se vrijeme najbolje očituje kroz kretanje. Ispitivat ćemo vrijeme u književnom djelu i pisca naspram njega, dok pisanjem verbalno, (ma i kroz igru, i nje radi) nastoji pokazati da vrijeme nije “*indiferentni slijed točaka-trenutaka bez unutarne veze*”. Ili, dok slijedeći Heideggera koji naspram “vulgarnog” shvaćanja vremena ističe iskonsko vrijeme kao obzor razumijevanja bitka, ispitujući povijesnost ljudskog opstanka kroz simultanost prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

2. Budući da je vrijeme u funkciji nespoznatljive tajne kraja, usuđujem se ustvrditi da će njegova primordijalna uloga dobivati na značenju kod dolazećih naraštaja pomnih spisatelja, erudita, strip-crtača, grafomana, oponašatelja, istraživača, citatologa, kompilatora i inih majstora nositelja crnog pojasa književnog aludiranja i stiliziranja.

3. Tome na ruku ide “*aleksandrijski*” karakter na kojem je utemeljena bilo koja web tražilica, svaki internet pretraživač *cyber* bespuća prepunog suvišnih informacija i dok (nam) štedi vrijeme da ga možemo trošiti na *surfanje* internetom upućuje nas

na mogućnost nastanka posvema novog istraživačko-intelektualnog i komunikacijskog koncepta književnosti, (sukladno tomu i njene prostornosti?). Je li ovogodišnja nešto drugačija postavka Kolonije književnika u Kanjiži potvrda toga? Možda. Ali ipak ne bi trebalo previdjeti da se iz tog *cyber* diskursa i dugog elektronskog putovanja, jednako može završiti i u sobi s pogledom na onu istu “*mračnu tvrdoglavu stvarnost*”, o kojoj Krleža piše daleke 1933. godine.

4.

Već djetetom igrao sam se pisca, što je na svoj način u kući podržavalo prisustvo jednog polovnog pisaćeg stroja. Budući da mi je majka bila tipkačica, nije manjkao ni bjeličasti sivo-smeđi papir i, mada sam bio dosta brz s tim polovnim tipkalom, stalno sam maštao o stroju kojim bih bilježio misli, slike, prizore što su me opsjedali dok sam pisao. Krajem 1968. godine zadesio sam se kod osnutka Radio Subotice i uskoro dobivam polovni magnetofon. Bože, te sreće! Glasom piskavim od bola, žalosti, tuge, čega li? sprava marke “*Cvilidreta*” odrađuje mi golem posao. Učinak je tisućostruk, ali ni nalik zamišljenom stroju što bi bilježio emocije u riječi i slici.

5.

A prije tjedan dana vidim da su dva njemačka znanstvenika učinila važan iskorak prema spajanju ljudskog mozga s računalima. Peter Fromherz i Gunther Zeck s minhenskog Max Planck instituta za biokemiju uspjeli su spojiti živčane stanice puža s čipom. Električni impulsi nakon toga su se normalno prenosili između živaca i sa živaca na čip¹.

Ako sam sve dobro shvatio, njihov puž već može ono o čemu ja maštam od vremena svog dječastva i još uvijek nisam uspio dosegnuti svoje snove i ne mogu svoje stanice spajati s čipom. Najviše što mogu je da se svojim računalom ubacim u nervaturu interneta, njime surfati i tako sanjati.

¹ HTV-teletex, *Računala i komunikacije*, 1. rujna 2001., str. 548.

6.

Nasuprot spekulacijama o zaustavljanju njegova rasta, najnovije istraživanje pokazalo je kako se promet internetom udvostručuje svakih šest mjeseci. Istraživanje je proveo dr. Lawrence Roberts, jedan od osnivača interneta i njegova tvrtka Caspian Networks. To je prvo sveobuhvatno istraživanje prometa internetom od 1997. godine, kada je promet njime rastao 280 posto².

7.

Živimo u prijelomnom razdoblju u kojemu se doista zbivaju temeljne promjene. Gdje se posljedice pojave interneta, koji povezuje računare širom svijeta omogućavajući brzu i preglednu integraciju različitih vrsta podataka, uspoređuju s kulturnim prijelomom što se zbiva u staroj Grčkoj oko 8. i 7. stoljeća prije nove ere, kad se iz usmene kulture postupno prelazi u kulturu koja se služi pismom. Književnost dotad čuvana u bespreglednom bespuću nesigurnog pamćenja, čuva se otad u napisanim tekstovima. Ovo je odlučujuće utjecalo na pojavu filozofije, ne-mitskog načina mišljenja i diferencijaciju kulture na područja, nastajanje znanosti i umjetnosti s njihovim osobenim jezicima, i da dalje ne nabrajamo.

8.

U romanu Raya Bradburya *Fahrenheit 451* ljubitelji književnosti suočeni s vlašću suludih nakana koja spaljuje knjige odlučuje se sačuvati ih i prenositi na taj način što će učiti književna djela napamet. Bradbury zamišlja proces upravo obrnut od onog antičkog za kojeg se i danas može reći da nije sasvim i dokraja razjašnjen. Kada bi se ostvarile apokaliptične slutnje iz njegova znanstvenofantastičnog štiva, možda bi ljubitelji književnosti postali čak i vrsni poznavatelji književnosti, ali nešto bi im, ipak izmicalo - mogućnost da je proučavaju. Za njeno proučavanje

² HTV-teletext, *Računala i komunikacije*, 30. kolovoza 2001., str. 547.

potrebno je uspoređivati, prosuđivati, klasificirati i sistematizirati književna djela, što su stanoviti postupci proučavanja.

9.

Je li, uopće, važno da možemo proučavati književnost i uvijek iznova utvrđivati njeno mjesto u suvremenoj kulturi? Književnost se uistinu počinje proučavati tek kada je shvaćeno da ona prenosi stanovita iskustva, znanja, uvjerenja i osjećaje, društveno potrebne i korisne. Književnost je i komunikacija, što se obično shvaća tek kada nastane kriza prenošenja tradicije, kada je ona ugrožena ili kada se radikalno mijenjaju načini komuniciranja.

Proučavanje književnosti postaje društvenom potrebom budući da se smatra kako je ona društvena vrijednost osobite vrste i jer ta vrijednost mora biti upravo tako sačuvana da se od nje ništa ne izgubi prilikom prenošenja jer predstavlja i određeni dogovor između pisca i čitatelja. Na ovom mjestu potrebno je podsjetiti i na postmodernističku sklonost prema kiču, posezanju za elementima kiča i njegovu uporabu u proizvodnji djela, u pravilu na uglavnom visokoj tehničkoj razini.

10.

Svaka kultura uistinu uvijek postoji kao alternativa nečemu drugome. Za Drugost. U čemu se ogleda naša otvorenost za Drugoga? Za Drukčija mišljenja i praksu? Kakva je ovdje bila i kakva jeste kultura alternative? Je li ubojica doista u opasnosti? Tijekom 60-tih i 70-tih, a osobito 80-tih i 90-tih u vrijeme kada vonj raspadajućeg imperija već postaje neizdrživ, vjerovalo se i očekivalo da će politička alternativa polučiti društvenu, kulturnu, pa i književnu alternativu, ali se pokazalo da je alternativne kulture bilo dok je bilo alternativnih ideja preuređenja društva. Kada je raspad dug sedam desetljeća dovršen, na sceni su ostale krhotine među kojima se s mukom mogu raspoznati nekakva avangarda i neoavangarda, postmodernisti, subkulturni, kontra-kulturni, progresivni, ženski, feministički, gay i ne-gay, radikalni

i državotvorni, desni i lijevi esesovci, vladini i nevladini, zeleni i ekološki, slammarke i korovarke, antiratni i anarhistički i da ne nabrajamo sve organizacije, udruge, skupine, inicijative, akcije, pokrete...

Zajedničko im je što svaki za sebe tvrdi da je uistinu jedini subjekt suprotstavljen nekakvom establishmentu, tradicionalnoj, visokoj, elitnoj i institucionaliziranoj kulturi, što bismo po svemu sudeći trebali razumjeti kao buržoasku, građansku, kapitalističku kulturu, odnekuda nametnutu kulturu koja tek što nije mutirala u globalističku kulturu.

Blagi Bože! Pa, gdje je taj establishment? Znam da ga ima u Engleskoj, u Francuskoj, u Njemačkoj i Austriji, u Švicarskoj, Skandinaviji, ali ovdje, usuđujem se reći, nikada nije bio baš reprezentativan, pa je zakonomjerno takva bila i alternativa, a i ono što je od svega do danas preostalo, uz plaću od 100-150 eura na mjesec.

Za razliku od establishmenta kojem se odlučno odupiru ljudi ovdje (pa i alternativci) - slabo, i rekao bih nerado, zapažaju da su stalno u nekakvoj nervoznoj hitnji i nametnutoj tranziciji. U doba jednoulja tek što nisu zakoračili u socijalizam, a kada ga je smijenilo bezumlje, tek što nisu zakoračili u kapitalizam. Sve je to tek obzor laži i obmana. Ljudima se ovdje doima da uvelike sudjeluju u vođenju svjetske politike, ali ne zapažaju da ne sudjeluju, čestito, ni u vođenju vlastita života i obitelji.

Takva je i književnost koja se za njih piše?³

³ Izlaganje pripremljeno za savjetovanje u kanjiškoj Koloniji književnika, 8. rujna 2001.

**O ŠTETNOSTI BAČKE BUNJEVAČKE
KISEL(I)NE¹ TIJEKOM PISANJA
AUTOBIOGRAFIJE SAMOPONIŠTENJEM**

1.
Elementi koji mogu biti važni za našu temu² javljaju se od vremena kada stereotipni neprijatelj komunizam nestaje sa zapadnog obzora, što će među ostalim u književnosti ubrzo uroditi potkopavanjem i trivijaliziranjem moralnih, etičkih i političkih distinkcija, pridonoseći njihovom pretvaranju u funkcije sveopće tekstualnosti svijeta. Zapravo još od osamdesetih godina, na onodobnom “*teoretskom tržištu*” nove škole i smjerovi traže svoju legitimnost i prođu. Nakon *razdoblja dekonstrukcije* novi historicizam potiče protupokret što ga zastupaju zagovornici *kulturalne poetike* budući da dijalektička međugra Umberta Eca između enciklopedije i rječnika u procesu nastanka književna djela nije svela neograničene slobode čitateljeva odgovora kao dekonstruktivističke poante.

Od književnih tekstova koji su nekada pisani s ambicijom dosizanja vrhunaca retoričke profinjenosti potpuno nezanimljivih (napose i nedostupnih) neposvećenoj većini, tekst klizi prema diskursu oslobođenom pažnje vrijedne argumentacije, sve više je očišćen zakučastih tvrdnji i bilo kakve, ma i sasvim male nejasnoće u autorskom građenju tekstualnih poveznica, lišen proizvoljnosti u zaključivanju koja bi mogla upućivati na tek

¹ Kiselo mlijeko, ovčje, kravlje.

² Tekst je pripremljen za savjetovanje *Šanse našeg jezika, književnosti i nacionalne kulture* u okviru 51. Kolonije književnika u Kanjiži (3.-5. rujna 2003.)

presudnu važnost same retorike. U njemu je posve izbljedjela granica između estetskih procesa i zbivanja u stvarnosti.

Ako je sve dopušteno unutar “*sveopćeg teksta svijeta*”, tada zakonomjerno slabe, počevši već od njegova lokalnog obzora, ljudska odgovornost, dužnosti i prava. Smješten u općeniti okvir, naš svijet iz neposredna susjedstva počinje gubiti od svoje povijesne, lokalne i praktične osebnosti, a što pomnije promatramo tu našu mikrozaednicu sve manje je prepoznajemo, pa bismo mogli povjerovati da je doista započela epoha ujedinjavanja svijeta tijekom kojeg ćemo svi biti poneseni prema ostvarenju temeljnog jedinstva ljudskog roda. E, da, ali ono što nam se do sada dogodilo pokazuje da globalizacija nužno ne dovodi do jedinstva, nego do još većih podjela. Primjerice, uvođenje eura izravno je potaklo gospodarstvo u nekim zemljama Europe, pa ipak, nova valuta drugdje je prouzročila znatna poskupljenja i stanovite poremećaje u ekonomiji te se u mnogim gradovima Starog kontinenta demonstrira protiv procesa globalizacije, a mnoge udruge potrošača smatraju da je uvođenje eura bila dimna zavjesa za poskupljenje. Siromašni slojevi sa Zapada za sada jedini osjećaju da se globaliziraju problemi, a da globalnih rješenja uistinu nema ni na vidiku!

2.

Što može književnost u takvom svijetu? Treba li ona o njemu svjedočiti? Doima se da novine, radio i televizija uz podršku interneta ovo čine neusporedivo brže i vjerodostojnije! Riječju, a još više slikom pridonoseći uspostavi privida o jedinstvenom svijetu. Upravo radi toga nemojmo zaboraviti da je UNESCO 1999. na 30. zasjedanju Glavne skupštine proglasio 21. veljače međunarodnim danom materinskog jezika. Ovomu treba pridodati da je Glavna skupština UNESCO-a prihvatila 2001. godine *Deklaraciju o kulturnoj različitosti*, u čijem 5. članku stoji kako se svakoj osobi mora omogućiti da se izražava na jeziku koji izabere, a posebno na materinskom. Ovo potvrđuje do sada stečeno iskustvo da proces globalizacije ne vodi nužno

jedinstvu, već prije svega – sudioništvu! Ne predstoji nam, dakle, podjela zajedničke baštine na jednake dijelove, nego procesi tijekom kojih bismo trebali više vrednovati razlike u cilju što veće suradnje u ozračju koje ide za jedinstvom. Pri tom se sudioništvo malih u cjelini svijeta ne bi smjelo izokrenuti u brisanje njihove osebnosti. Upravo obrnuto, želja za sudjelovanjem trebala bi potaknuti sposobnost da se bude različit i ne podlegne drugim kulturnim uzorima!

Odluke što ih je artikulirao UNESCO usvojene su zbog neskrivene uznemirenosti u tzv. malim jezicima³ i njihovim kulturama, jer ma koliko vrijedne te male kulture, njihovi jezici i književnosti (uz rijetke izuzetke!) nedovoljno ili nikako ne uspijevaju izaći izvan svojih granica, dok istodobno pod utjecajem apokaliptički globaliziranog gospodarstva i euro&dolar¥ valutnog sustava, prinudno prihvaćaju gotovo sve što im kolonijalna rasprostranjenost engleskog jezika natura.

Bespovratne promjene, metastaza i entropija složenih kulturalnih procesa uspostave reprezentacije, identiteta, značenja i vrijednosti, kojom su zahvaćeni mali jezici osobito su uočljivi prema rubu i periferiji kao u slučaju Hrvata u Podunavlju, gdje jezik i kulturu doslovno rastače patologija limesa. Nebrojeno je tekstova napisano o tome u kojoj je mjeri naša snaga bila u govoru i jeziku što smo ga ušćuvali, koji je trpio i izdržao tolike promjene, udare i diobe. U jeziku i književnosti sadržani su i uvjeti našeg opstanka, ali ne smijemo zaboraviti ondje su i naše manjkavosti. Radi svega toga upitajmo se: znamo li pouzdano koliko ljudi se danas služi hrvatskim jezikom⁴? Što je s onima

³ Michael Krauss (Alaska Native Language Center) objavio je 1992. godine rad u časopisu *Language* gdje iznosi procjenu da bi za sto godina 90 posto postojećih jezika mogli biti već sasvim mrtvi ili veoma ugroženi.

⁴ Danas se u svijetu engleskim jezikom, kao materinskim služi oko 350 milijuna ljudi, španjolskim oko 250 milijuna, poljskim oko 50 milijuna ljudi, itd. Usporedbe radi, Kineza ima preko milijardu i gotovo svi se služe istim pisanim jezikom.

koji ne žive u Hrvatskoj, a žele ustrajati uz svoj materinski jezik? Kakvi su njihovi izgledi? Što svi zajedno moramo poduzeti da od njega ne odustanemo pod prinudom, prije svega engleskog jezika, iz kojeg nas danomice zapljuskuje poplava posuđenica narušavajući jezičnu normu i nagrizajući jezični sustav proizašao iz naše povijesti i tradicije?

3.

Globalizacijske trendove pažljivo promatra i Crkva⁵, a unutar nje se smatra da im nedostaje ljudsko lice! *“Danas globalizacija ostaje bezlična i pokazuje se kao neosobna pojava, a često i nadosobna u smislu da globalni građanin sebe doživljava da je unutar mehanizama koji mu se na neki način nameću. Osnovni element koji više nego drugi pridonosi neodređenom licu globalizacije jest njezino pretežno tehnološko porijeklo. Tehnologija, kao što se zna, nema lica, a prema filozofskim načelima i zdravom razumu 'nitko ne daje čega sam nema', pa je nesposobna sama sebi dati lice. Tehnologija je područje koje pita 'kako', a ne 'zašto'. Ona osigurava postupak i sredstva kojima treba dati 'svrhu' i 'lice'.”*

Jedan takav, može se reći znakovit pristup regionalnom s pozicija globalno postavljenog svijeta očituje se u BiH u *“liku dobrohotnog despotizma”*, *“liberalnog imperijalizma”*, ili pak *“civiliziranog imperijalizma”*, a možda bi bilo točnije sve to svesti na osuvremenjenu maniru *East India Company*⁷. Bilo što

⁵ Od 2. do 6. svibnja 2003. održana je u Vatikanu plenarna sjednica Papinske akademije za društvene znanosti što je već četvrta etapa ostvarivanja programa u okviru kojeg se promišlja o globalizaciji, ključnoj temi suvremena svijeta. Ovaj puta se na Akademiji o tom predmetu govorilo sa stajališta političkih znanosti, prava, filozofije, sociologije i ekonomije, a na kraju se tražila sinteza tih različitih vidika.

⁶ Iz izlaganja nadbiskupa Renata Rafaella Martina, predsjednika Papinskog vijeća za pravdu i mir.

⁷ *Društvo za istočnu Indiju* što je u 19. stoljeću koloniziralo indijski potkontinent u interesu Velike Britanije.

se ondje odlučilo na državnoj razini, u vladi, federalnim jedinicama, u lokalu, ili na općim izborima, Paddy Ashdown može preinačiti u rješenje koje drži boljim, pravednijim, primjerenijim, učinkovitijim..., etc.

Odjekuju li kao groteskni eho toga riječi književnika iz BiH Asmira Kujovića (1973.) kada kaže: “*Postalo je ofucano zatvarati se u neke svoje torove i praviti barijere. Otvaranje je nešto što bi trebalo da se podrazumijeva, ali zbog ovakve političke situacije moramo to stalno ponavljati*”⁸.” Eto nam, dakle iz BiH neskrivene poduke iz prve ruke; otvaranje kako zamišljaju drugi je nešto što bi se trebalo podrazumijevati, ali izgleda ipak nije tako, jer je netko ljude onog (ali i ovog!) podneblja nagnao više na zatvaranje. Tko ih je to zbunio i dezorijentirao, omeo u razvoju? I tko im je potom, tako smetenima i smotanima, došao objasniti što im je činiti? Znamo li?

4.

Iza makroparadigmi moderne i postmoderne u umjetnosti i književnosti, uspostavili su se heterogeni i eklektički procesi, nezaustavljivo pokretani radoznom nesputanošću i bijesom raskolništva, a prema kraju 20. stoljeća razdoblje što ga odlikuje očit gubitak pravca, pokreta i stilova uz naglašenu žanrovsku nečistoću. Unatoč tomu dio suvremenih teoretičara umjetnosti i kulture smatra da je uistinu u tijeku *epoha teorije!* Nju odlikuje težnja složenosti i raznovrsnosti, a njeni se protagonisti nastoje prepoznati i uspostaviti na internacionalnom planu. Njihova se paradigma očituje naglašenim prodorom teorijskog diskursa u umjetničku produkciju od književnosti, likovnih umjetnosti i filma do kazališta, glazbe i plesa, uz višemedijsku umjetničku strategiju i taktiku. Ova je epoha započela preispitivanjem granica filozofije, znanosti i kulturalne pragme, te pisma, teksta, intertekstualnosti, statusa subjekta, u funkcijama značenja i

⁸ A. Ivanišević *Postalo je ofucano zatvarati se u neke svoje torove i praviti barijere*, *Građanski list*, 11. kolovoza 2003., str. 11.

institucionalnim moćima znanja⁹. Zagovornici ovog shvaćanja¹⁰, koje se očituje u mnogostrukosti, uvećali su tenzije pa i obračune oko kulturalnih, umjetničkih i teorijskih koncepata u ovom podneblju, osobito iritirajući zagovornike zatvaranja, zagledanosti u vlastiti pupak, fundamentaliste ogrezle u lokalnom i folklornom.

5.

Književno glasilo *Severni bunker, časopis za odbranu & poslednje dane književnosti i kulture*¹¹, kako ga Uredništvo patetično predstavlja čitateljima, neskriveno je ironijskog naboja. Naslovom, a poglavito podnaslovom ovog povremenika urednici i suradnici nastoje skrenuti pozornost na vlastiti diskurs i nakanu zauzimanja obrambeno-nadmoćne distance prema ovdje aktualnim pitanjima raskola i podjela, iza čega bi se mogla očekivati veća otvorenost za sve pisce, neovisno o tomu u kojem su se kutu balkanske krčme zatekli nakon fajronta u krvi! Pažljivijem čitatelju, ipak ne promiče stanovita zbunjenost zabunkeriranih, a stvarna dubina zamućenosti samo se može slutiti. Napose, riječ *bunker* upućuje i na oprez budući da ona ima mnoga značenja pa su radi toga mogući i stanoviti nesporazumi. Osobito idući prema sjeveru!

⁹ V. djela Rolanda Barthesa, M. Foucault, Julije Kristeve, Jacquesa Derridea i dr.

¹⁰ U Hrvatskoj su to Darko Kolibaš, Nenad Mišćević, Rada Iveković i dr. U Srbiji Ješa Denegri, Jovica Aćin i dr. U Sloveniji su to Slavoj Žižek, Rastko Močnik, Lef Kreft i dr.

¹¹ Specijalno izdanje *Kikindskih (novina)*, nakladnik: JP Informativni centar, Kikinda. Tijekom pet godina izišlo je devet svezaka *Severnog bunkera* koji ako je suditi prema uredničkoj zamisli, sadržaju i izboru ponekih starijih suradnika, ima neskriveni uzor u novosadskom časopisu *Polja*.

6.

Jesu li se elite ugasile u domovini elita, ili im je potreban predah? Francuska i Njemačka više ne rađaju književne veličine, povremeno nam se učini kao da nam one dolaze iz Južne Amerike, Portugala, Egipta, ili Irana. A što do nas dopire iz široko rasprostrtog engleskog jezika? Shakespeare na početku i Joyce na kraju bljeska? I još *Harry Potter*, kao utješni dodatak za dječji uzrast? Za infantilne roditelje i za obitelj u uzroku, jer je sva podređena stjecanju u uvjetima eksploatacije.

Povijest svoga odstupanja od sebe ispisivana je i ovdje, i prije? Jamačno! Uvijek ima onih koji se ne libe posegnuti za literarnim šljokicama ili kič-glamuroznim ekshibicijama, pravdajući taj postupak željom za navodnim odupiranjem sklerotičnom mišljenju i pisanju. Najteže je "*iznenaditi poznatim*" pisao je Ivo Andrić. Ali tko bi sada njega čitao?

Zagovornici novog kao ponovno pronađenog starog i ovdje su imali svoje pristaše, do danas već i sami konstituirani kroz nedvojbeno dogmatske pretpostavke i uvjerenja. Dok preživjeli pripadnici i ovdje raširenog postupka posuđivanja iz književnosti zasnovane na iskustvu ilegalaca i partizana, te njegovo nesputano ukrštanje s iskustvom posuđenim iz zapadno-europskog i sjevernoameričkog stripa - od *Mirka i Slavka* do *Supermana* i nazad (s naglaskom na povratak via Tavankut i Mala Bosna) - sada već dobrano proćelavi, nastoje ostati u formi promećući se u teoretičare rock-and-rolla, jazza i bregovićevski nadgrađenog turbo-folka. Zauzimajući pozu ušćerenih marginalaca, štucajući od siline angažmana, razglabaju o nebitnim novostima iz šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih. Dovršavaju svoje dnevničke zabilješke, započete u gnjevu nesnalaženja, u vrijeme dok su još bili daroviti polaznici predškolske ustanove *Naša radost* s nakanom da ih lagano pretamburaju u memoare i sl. štivo. Nutkajući ih okolo (dabome, bez ikakve tašte primisli!) za ekskluzivno tiskanje osobito u novosnovanim nacionalno manjinskim ubožnicama koje su od barem jedne, a gdječkada čak dvije države neskriveno zadužene za skrb nad ubrzanoodla-

zećima. Ad maiorem Dei gloriam! A što slijedi kada ubrzanohlapeći nestanu? Do tada bi netom osnovane ubožnice za umnožavanje beznadne postavke najniže manjinske ne/održivosti mogle prerasti u mauzoleje za brzohlapeće i muzeje o istima¹².

Oni prvi kane se smjestiti izvan dosega društvenosti, hoće za sebe udobnost pseudobožanskog, transcendentalnog položaja iznad i onkraj društva. Improvizacijsko sebstvo tobože ih je od/riješilo svake ideološke identifikacije, što podrazumijeva uspostavu unutarnje distance prema svemu, a sebstvo im omogućuje da sve što im je u tekstu potrebno apsorbiraju u sebe.

Oni drugi ne libe se izrazitih pojednostavljivanja i nepravdi, izazivanja nesnošljivosti, sklonosti čišćenju i čistki, besprizornom prisvajanju, neposrednoj politizaciji ili depolitizaciji, neposrednoj historizaciji ili dehistorizaciji, odbijajući ili odgađajući susret s posljedicama etičkog i političkog relativizma za kojim olako posežu. Uistinu žele isto što i prvi, ali na vulgaran način.

A kako će se sve ovo očitovati u hrvatskoj književnosti ovog podneblja? Jamačno ni ona neće pružati tek pukli odraz društva, a još manje će htjeti biti svjedokom po ugledu na tekstove što su ih književnosti podarili Honoré de Balzac i Émile Zola. Njen će utjecaj, ako ga uopće bude, vjerojatno ići u pravcu moralnog, pri tome će se književnost pretežito baviti – književnošću! Je li potrebno ovo istaknuti i razglabati unutar zajednice sve manje u kojoj je zajednica čitatelja u tragovima?

¹² I ondje će jamačno biti osigurana mjesta za svojedobno angažirane *free lancere* u višenamjenskom SOUR-u *Klub ljubitelja umjetnosti* koji je za jogurt revolucije prerastao u sindikalnu splećinarnicu *Kod čojstva i junaštva* gdje su se za sitne škude oblokavali u nazočnosti nižih pripadnika СДБ i mjesnih pripadnika СПС s pripadajućim frakcijama (ЈУЛ & СРС & остали), a nadasve će se morati tražiti mjesto za nekadašnje namještenike tvrtke *Pekmez s piska d.o.o.* u kojoj su isti počeli učiti vještinu miješanja vruće smjese. I drugih smjesa e da bi nekako povrh neke od tih smjesa mogli isplivati. Nazdravlje im bilo!

Jeste, unatoč rezultata popisa i zdravog razuma, budući da se i ovdje svaka zajednica sastoji od stanovitog broja manjih zajednica, a one ne moraju, niti uvijek održavaju, sukladne uzajamne odnose. Da bi se ovo zamislilo nije nužno preveliko naprezanje vijuga i ne treba ići predaleko tražeći za to ilustraciju, dovoljno je širom otvorenih očiju promatrati nepremostive etničke, nacionalne, vjerske i kulturalne, pa i profesionalne podjele između i unutar diskurzivnih svjetova koji su donedavna bili zajednica.

I još nešto ne smijemo zaboraviti, posebice u ovom podneblju. U svakom trenutku pripadnik svake zajednice zbog različitog niza razloga može pripadati, i pripada nekim sukobljenim i preklapajućim svjetovima, koji omogućuju ili ograničavaju komunikaciju pretvarajući je u nepredvidiv i nevjerovatan događaj. Raspršujući učinak svega toga, istina pokriva ograničeni dio pojedinaca u zajednici, ali nikada sve. Onaj tko ovo zanemaruje pokušava se ma i sasvim na kratko zaodjenuti metafizičkom istinom. Nasuprot tomu stoji istina koju nešto bolje znamo, dapače osjećamo je na svojoj ubogoj koži, a koja traži neprestana suočavanja s teškim pitanjima i traženjem odgovora unutar etičkog, kulturalnog, političkog i ideološkog izbora, i to na zadovoljavajući i uvjerljiv način. (Sic!)

7.

A ljudi se ovdje ponašaju kao da je sve u redu i kao da ne žele vidjeti stvarne obrise onoga što nas okružuje i sve sjene toga. I još se čude kada kao rezultat svega od vremena na vrijeme moralne gnjide, šlam i ubojice dobiju “svojih pet minuta”. Zadnji puta su njihove pjesme i igre s pucanjem potrajale ovdje desetak-dvanaestak godina.

Još nešto je ovdje konstanta, a to je - laž! Ipak, do danas je napisano premalo knjiga poput Eszterházyjeve *Male mađarske pornografije*, ili djela što razobličuju glupost, klaustrofobiju i štošta još kao u tekstovima iz kazališnog opusa hrvatskog pisca Slobodana Šnajdera. O predanosti lažima i obmani pisao je i prije

tri desetljeća preminuli Matija Poljaković (1909.-1973.). Njegove drame iz građanskog života i danas se doimaju aktualno, a neke posve suvremeno, osobito kada u prolazu opazimo likove na Buvljaku obuvene u “*par žutih cipela*”!

8.

Dakle, oduvijek se ovdje mnogo - laže! Lagali su i oni koji su nas 1999. oslobađali bacajući bombe na nas i našu djecu! Lagao je s njima zajedno, s druge strane stojeći, književnik Peter Handke pišući svoje lažima natopljene putopise s Drine! Lagali su, dakako, i oni koji su nas prije toga oslobađali jogurtom šaljući nam ovamo preko “*mitinga istine*” pobješnjele svoje šoviniste, nacionalsocijaliste, batinaše i ubojice da nas brane i sačuvaju od prijetećih strahota autonomaškog mraka, istjerujući usput Hrvate iz njihovih domova i zastrašujući Madžare ne bi li ih u što većem broju nagnali u bijeg preko granice. Lagali su prije njih i oni koji su nam došli pričati bajke o tome kako smo povijesni sudionici revolucije koja se ima okončati preobrazbom Brozovog socijalizma s ljudskim likom (sic!) u europsku socijal-demokraciju, dok će se samoupravljači lagano prometnuti u male dioničare! U male šašave potrošače, napisao je Slavko Matković! Lagali su i oni koji su prije toga došli i oslobađali nas tako što su nam roditelje trpali u zatvor, čupali im brkove, prebijali ih i ubijali, protjerujući na desetke i stotine tisuća vojvođanskih Nijemaca...

Lažu i oni koji nam danas obećavaju ovdje lijep život, samo neka budemo malo strpljivi i sačekamo da se prije toga ispune preostale još kvote užasa (djelomice poznatih, a osobito nezamislivih)! Tada možemo iz Limbusa europskog jugoistoka koraknuti pravo u zapadnoeuropsko-atlanski Raj! Usput se oslobađajući ružnih i štetnih navika među koje se jamačno ubraja osjećanje nacionalne samosvijesti, skrb za materinski jezik i kulturu, kako bismo mogli razumjeti i prihvatiti vrijednosti koje nas ondje očekuju. Uključivši i one književne.

Ali ako je književnost prisjećanje na likove iz piščeve prošlosti, ne mogu a da se ne upitam: zašto bi likovi iz nečije tuđe prošlosti bili bolji za mene od likova iz moje prošlosti što ih bilježim u svojim djelima? Zar bih morao zaboraviti s kolikim sam zanimanjem promatrao svoju *majku*¹³ dok bi od ovčjeg i kravljeg mlijeka spremala *kisel(i)nu* za koju je *dida*¹⁴ tvrdio kako od nje nema ničeg boljeg na svijetu pokazujući žlicu što je u nj stajala uvijek jednako uspravno! Zar bih doista morao zaboraviti ukus vruće *lepanje*¹⁵ po sredini prerezane, guščjom mašču premazane, posute sitno mljevenom crvenom paprikom?

Ne mogu vjerovati da bi se baš moj književni opis okusa *kisel(i)ne*, *somuna*¹⁶, ili *lepanje*, *slanine*, *paradičke*¹⁷, *crnog*¹⁸ i *bilog*¹⁹ luka i *bisne*²⁰ paprike mogao ispriječiti ako poželim poći prema Europi i dalje u globalno zamišljeni i postavljeni svijet. Ili ću bolje proći zatajim li opisivanje okusa svega pobrojanoga? Što ako jednom na šengenskoj granici naletim na revnosnu pograničnu policajku (radi klizme i bulimije) besprijeckorno utegnuta u odoru, koja bi mogla moju putovnicu podvrći najstrožoj provjeri podobnosti nakon čega bi se na zaslonu svoga računala mogla uvjeriti da, istina, nisam povezan s osumnjičenim za nedozvoljenu trgovinu oružjem i narkoticima, niti me se može dovesti u svezu s trgovcima bijelim robljem, prostitucijom i sl., ali jesam povezan s onima koji se ne mogu oduprijeti slanini od četiri prsta s jedva vidljivom linijom mesa prema gornjoj trećini njena poprečna presjeka, mirisnom somunu i čvrstini bačke bunjevačke *kisel(i)ne*! I baš tu bi mogao započeti neželjeni obrat i neoče-

¹³ Kada se podunavski Hrvati služe bačkom bunjevačkom ikavicom *baku* nazivaju *majkom*.

¹⁴ djed

¹⁵ lepinja, tanka pogača od bijelog brašna

¹⁶ vrsta kruha od pšeničnog brašna s kvascem

¹⁷ rajčice, razg., pomidora, paradajz (*Solanum lycopersicum*)

¹⁸ kapula, crveni luk (*Allium cepa*)

¹⁹ češnjak, bijeli luk (*Allium sativum*)

²⁰ duguljaste, zelene, ljute papričice

kivani završetak moga putovanja prema zapadnoeuropskom Raju protegnutom duž atlanskih obala! Jer ako se sa šengenske crte promotre neki dijelovi moga književnog opisa špeka i ostalog provijanta, možda bude djelotvorniji onaj žig s tri riječi: *Persona non grata*, što bi ga se moglo udariti preko listova moje putovnice.

9.

Unatoč svih razlika ljudi tvore jedno čovječanstvo, u njemu će se moći globalizirati samo ljudski odnosi i način mišljenja, osobe i narodi. Globaliziranje elektroničkih naprava neće uroditi nikakvim smislom, pa usredotočenost samo na tehnološke vidike globalizacije vodi u stranputicu. Rast tehnološke i ekonomske međuovisnosti, uspostava financijskih transakcija i drugih vidova komuniciranja preko satelita, ima značaja samo onda ako se tiče boli i radosti, života i smrti, rata i mira, side i pokolja od 11. rujna, pojava uistinu globalizacijski obilježenih.

Među ostalim i radi toga što u Liliputu ovog podneblja oduvijek postoje veoma agresivni ljudi koji misle da bolje znaju ono što pisci rade kroz cijeli život, nikada ne dovršivši svoj posao! I oduvijek se takvi netom udruže naslute li da bi moglo nastupiti razdoblje za "*njihovih pet minuta*", kada sve oko sebe hoće gurnuti u zločin i kupati u krvi. Zar samo zbog njih, kada god razmišljam o slobodi, uvijek odlutam prema nesputanosti ranog djetinjstva? Zar se samo zbog njih, kada se hoću skloniti od svijeta u kojem sam prinuđen živjeti, moja sloboda svodi isključivo na bijeg u snove?

Zašto ovamo stalno pohode oni koji nose u sebi neskrivenu nakanu promijeniti sve što su ovdje zatekli? Ako se ikada latim popisivanja svega što su doseljenici iz raznih razdoblja ovdje uništili i zauvijek zatrli, bit će to rukopis nepredvidiva obujma.

Dokle će se ono što ovdje rođeni prije ili poslije moraju naučiti od svojih roditelja, ako kane opstati, svoditi na iskustvo; kako se sačuvati usred okupacije, biti svoj i živjeti kao da si

slobodan. Neovisno o tome tko će nas, od koga još i koliko puta oslobađati! Jer, uistinu ovdje sve, i uvijek ode k vragu!

10.

Ostaju samo oblaci, u nebu iznad žita.

Iskustvo koje ne prestajemo bilježiti, a teško ga je opisati, poput susreta umrloga i vječno živućega, ljudske i božanske naravi, što su slikari toliko puta već pokušali prikazati u istom tijelu na križ pribijenoga, u smrti tako dalekoj od samotne ulične smrti ovisnika kojeg zaobilazi gomila koja se doima kao da zna gdje hrli i kao da ima kamo otići.

Palić, 25. kolovoza, 2003.

HRVATSKO KNJIŽEVNO PISMO IZ BAČKE U ZADNJEM DESETLJEĆU 20. I NA POČETKU 21. STOLJEĆA

1.

Je li proteklo desetljeće uistinu bilo najteže u povijesti Hrvatskog nacionalnog ruba u Bačkoj, ili su tamošnji Hrvati prošli i teže kušnje? Točno je i jedno i drugo! Ako je pak tako, kakvog smisla ima uspoređivati proteklo desetljeće s bilo kojim ranijim razdobljem od dolaska Hrvata u Bačku? Nije li uputnije usmjeriti se samo na ono što nam daje za pravo ustvrditi kako književnost Hrvata u Bačkoj možemo promatrati i iz njene oksimoronske naravi.

Dokažemo li da je bačka hrvatska književnost jednovremeno oštroumna (*oxys*) i tupoglava (*moros*) – **oštroumno tupoglava** – što ćemo postići? Izuzimajući stilsku figuru u kojoj se zgodno spajaju dva protuslovna pojma, što nam omogućava proglasiti njene protagoniste **mudrim budalama** koje opstaju na način **živih mrtvaca**? I, je li dovoljno ova protuslovlja izvući na površinu uperivši prstom u njih, ili se može i više od toga?

2.

Najprije se podsjetimo - hrvatski književnici u Bačkoj, iz gotovo svih naraštaja pretežito su autodidakte, bez sustavne naobrazbe glede materinskog književnog jezika. Takvi su im i (tamošnji) čitatelji, tek je mali broj onih kojima je pružena mogućnost školovanja na hrvatskom jeziku. Obadvije bi skupine, makar teoretski, mogla spajati želja za potpunijim ovladavanjem vlastitim materinskim jezikom, čemu je 8. svibnja 2002. godine

otvoren put odlukom Skupštine Vojvodine kada je hrvatski uvršten u službene jezike u ovoj pokrajini.

Isti dom je takvu odluku već jednom usvojio nakon Drugog svjetskog rata kada su u Subotici otvorena hrvatska odjeljenja u školama. Na njenom tragu 26. kolovoza 1945. tiska se dnevni list *Hrvatska riječ*, utemeljeno je subotičko *Hrvatsko narodno kazalište*, koje prvu premijeru *Matija Gubec* izvodi 28. listopada 1945. godine. Uskoro su u subotičkom HNK osnovani *Opera i balet*, a krajem travnja 1955. pokrenut je časopis za književnost, umjetnost i kulturu *Rukovet* s nakladničkim odjelima znakovita naziva *Zenit* i *Osvit*.

Lijepo i dojmljivo, i za ono i za ovo razdoblje. Nevolje započinju zbog teško razumljivog fenomena prema kojem gotovo sve što je hrvatsko, u podneblju iz kojeg dolazimo – i neka mi je dozvoljeno upitati se: zar samo ondje? – stiže na svijet uz mnogo teškoća, i ne rijetko s urođenom srčanom manom radi čega je kratka vijeka pa prije nestanka postaje podložno svakojakim zahvatima.

Na tragu ove (bez pretjerivanja rečeno!) zakonomjernosti, subotičko *Hrvatsko narodno kazalište* 1. siječnja 1951. postaje *Drama na hrvatskom jeziku* novoosnovanog Narodnog pozorišta-Népszínház, da se za koju godinu bezmalo neopazice prometne u tzv. *Srpskohrvatsku dramu*, od koje je do danas ostala - samo *Srpska drama*.

Do sredine pedesetih ukinuta su sva hrvatska odjeljenja u školama budući da su i *SKOJ* i *neskoj* digli glas protiv podjele djece, pa ona od tada danomice uživaju u plodovima bratstva i jedinstva, što se danas prometnulo do banalne interpretacije multikulture kao najave skore uspostave raja na zemlji čim se balkanska pastorčad proguraju do Europske unije i Atlanskog saveza. Unatoč globalno koncipirane sreće koja nas čeka, tamo daleko, mi ni do danas nismo popunili prazninu nastalu kada je tiražan, tražen i čitan dnevni list *Hrvatska riječ* najprije postao tjednik, a potom 1956. preimenovan u *Subotičke novine* i još

uvijek se pretežito tiska na srpskom jeziku.

Uz kratki prekid *Rukovet* i *Osvit* opstaju do 1972. godine, a onda će usprkos desetaka zapaženih časopisnih svezaka i velikog broja knjiga, dobro primljenih od čitatelja i književne kritike, uslijediti partijsko-policijski obračun s Uredništvom, pa u časopisu osnovanom radi promidžbe hrvatskoga književnog pisma prevagu zadobiva srpski jezik.

Ipak, partijske i državne odluke nisu mogle ugušiti našu želju i potrebu za ponovnom uspostavom svoje škole, na svim razinama, svog tiska i periodike (uz druge, nove medije koji su nam potrebni), a u dogledno vrijeme nadamo se i svojem kazalištu uz ostale institucije bez kojih nije moguć opstanak (ni) hrvatske zajednice.

3.

Sve o čemu je bilo riječi može izazvati gorčinu na dugu stazu, može boljeti, može biti i otužno, ali nas ne oslobađa odgovornosti provjere izrečene tvrdnje o *oksimoronskoj naravi* hrvatske književnosti u Bačkoj.

Je li ona doista, takva?

Napose, kakvo je književno pismo u hrvatskih pisaca iz Bačke tijekom zadnjeg desetljeća 20. stoljeća kada su poput zajednice kojoj pripadaju izloženi, s jedne strane stalnoj srpskoj prijetnji i strahu od izгона, a s druge domicilnoj hrvatskoj gluposti i primitivizmu. Zapazimo, ne bez gorčine, ova je najnovija epizoda *srpsko-hrvatske kompatibilnosti* vrhunila uoči i tijekom popisa pučanstva (travanj, 2002.) a posljedice će biti izrazito nepovoljne, i na dugu stazu¹.

¹ U uvjetima kada se, tijekom uspostave višepartijskog sustava početkom 90-tih, isti ljudi zadržavaju na vlasti pa aparat vlasti ostaje autoritaran budući da je samo preobukao legitimacijsku odoru (zaogrćući se nacijom umjesto socijalizma, samoupravljanja, bratstva i jedinstva, etc.), odnosi u hrvatskoj zajednici, također, nisu izvedeni iz prihvatljive osnove. Pod izravnim utjecajem nacional-socijalizma oliče-

4.

Časopis *Klasje naših ravni* ponovno se tiska druge polovice 90-tih financijskom potporom Matice hrvatske, ali su prvotni protagonisti toga pothvata gotovo bez iznimke likovi koji nemaju nikakvo književno djelo, niti iskustva u časopisnom mediju. Takva je i većina suradnika, pa je ova tiskovina bila ne rijetko štivo za uveseljavanje protivnika svega hrvatskog u Bačkoj. U tom razdoblju u časopisu nije bilo mjesta za afirmirane hrvatske pisce, kritičare, prevoditelje, niti ima mjesta za talenti- rane početnike, jezikoslovce, povjesničare književnosti i povjes- ničare umjetnosti, teatrologe i druge stvaraoce budući da tadašnji priređivači nisu ovladali nikakvim književnim znanjem i kriterijima. S takvim likovima u Uredništvu *Klasja* nije moguće utvrditi gdje završava pučka naiva i diletantizam, a započinje književno djelo, u čemu se očituje razlika između znanstveno utemeljenog rukopisa i skribomanskog mrčenja papira. Također ni o zahtjevu za potpunom stvaralačkom slobodom u književnosti i umjetnosti, o širenju obzora književne i umjetničke kritike, o zahtjevu europeizma glede društvenih promjena, etc. Treba li dodati da takvi pojedinci nisu ni prošli ispred zgrade neke književne udruge, primjerice Društva hrvatskih književnika, ili Društva književnika Vojvodine. Da nikada nisu bili sudionici ni jednog ozbiljnijeg književnog skupa čak ni u svojstvu posje- titelja. O eventualnom sudjelovanju u radu neke književne kolo- nije,

nom u SPS (upotpunjen koalicijom s CPC i JYJ), hrvatske političke snage okupljene u DSHV što ga vode ljudi s periferije, onkraj životnih interesa bačkih Hrvata - guta entropija tijekom njihova nemotiviranog gibanja od nacionalnog prema liberalnom, i nazad.

Leđima okrenuti svemu što je pouzdan i trajan znak uljudbe, nesposobni vlastitoj zajednici ponuditi paradigmu, u zamjenu joj naturajući rigidnost, ubrzavaju iseljavanje Hrvata, a među onima što ostaju, izravno pridonose uvećavanju broja sunarodnjaka koji će se izjasniti za niotkuda pristigle Bunjevence pothranjujući njihove tlapnje o tajnovitom podrijetlu što su ih smislili vlastodršci još u *K. und K. monarhiji*.

simpozija i drugih skupova književnika, jezikoslovaca, prevoditelja i povjesničara književnosti ne može se ni govoriti.

Od broja 1.-2./2002. uređivanja *Klasja* prihvatili su se književnik i prevoditelj Lazar Merković, svojedobno (1955.) pokretač i urednik časopisa *Rukovet*, i dio pisaca *Subotičkog književnog kruga*, iza kojih je gotovo tristo objavljenih knjiga poezije, proze, romana, drama, eseja, književnih i kazališnih kritika, te drugih djela.

Što se može očekivati od promjena koje je započela ova skupina pisaca, a u njoj su među ostalima Ante Sekulić, koji je u *Klasju* objavio svoje prve radove 1938. godine, pa Petko Vojnić Purčar, Jasna Melvinger, Milivoj Prčić, Marko Kljajić, Vojislav Sekelj, Lazar Francišković, Snješka Kulešević Souček, Ante Vukov, Robert G. Tilly, Zvonko Sarić i drugi za koje možemo reći da pripadaju poetički drukčije osviještenom naraštaju pisaca.

Prije svega mi ne želimo tiskati rukopise koji bi pružili tek puke zemljopisne, etnološke, etnografske, socijalne, psihološke, moralne i vjerske informacije o Hrvatima u Bačkoj, budući da one same po sebi ne mogu zadovoljiti nikakve književne kriterije, nego tekstove u kojima će pisci pokazati književnu darovitost postupcima takve stilizacije koja, uz ostalo, neće zanemariti ni osebnosti naše predaje² i njenu nepotrošenost, predstavljajući se izdašnim estetičkim vrijednostima. Želimo pokazati potentnost i respektabilnost hrvatske književnosti u Bačkoj i nadasve njenu konkurentsku sposobnost da može biti valorizirana prema metodama književne kritike i na taj način uključena duž horizontale i vertikale u križaljku matične književnosti. Također želimo pokazati da ova književnost unatoč tomu što je na razne načine ometana i zatirana, u uvjetima postojanja na rubu (također, i s vlastitom patologijom ruba) s naglašenom

² Nadasve djelo Balinta Vujkova i drugih sakupljača i obrađivača usmene predaje, poput B. Rajića i I. Prčića.

potrebom opstanka u višenacionalnoj sredini (uz smjenu različitih protuhrvatskih režima), ima svoj povijesni i kulturni kontinuitet kroz više stoljeća, do nas danas, te da je njena budućnost izvjesna.

Zato hrvatsko književno pismo u Bačkoj nikada nije bilo, niti je sada incident, kao što to pojedinci hoće dokazati radi svojih posebnih interesa, odričući se napora prisjećanja i odgovornosti pamćenja, a nije niti nakladništvo Hrvata u Bačkoj na razini nekakvoga incidenta, nego je ono stiješnjeno između programa neprikrivene asimilacije što ju je provodila svaka vlast (a i sada je provodi!) i naše vlastite nedomišljenosti, gdjekada i gluposti koja se začinja u mraku gdje buja zavist, uz manjak talenta i višak želje za olakotnom afirmacijom u prostoru književnosti i drugdje, kada se preko književnosti hoće nekamo ušunjati ili pretrčati.

Nije mjesto ni vrijeme da se iscrpljujemo nad bilo čijom neupućenošću, ili naprosto nad nedostatkom odgoja onih koji nisu uspjeli uspostaviti odnos prema dramatičnim, gdjekada i tragičnim sudbinama spisatelja iz nedaleke prošlosti, iz razdoblja represije i ideološkog nadziranja umjetnosti, što je bilo praćeno nepoćudnošću autora i djela, otpuštanjima, uhićenjima, progona, političkim suđenjima, uskraćivanjem građanskih prava i drugim vrstama pritisaka i zlostavljanja. Utoliko više moram podsjetiti da do sada pretraženi izvori³, napisana i tiskana djela, pružaju više no obilje podataka istraživačima, povjesničarima književnosti i kritičarima. Ono što iz književnosti Hrvata u Bačkoj znamo o sebi nedvojbeno je i određujuće glede naroda, jezika i književnosti kojoj pripadamo. Iz tih razloga se ne smiju prešutjeti hirovite i neutemeljene ocjene o našim predšasnicima koji su nam u naslijeđe ostavili na stotine i tisuće manjih i većih djela, kao što se ne može ni odustajati od vrijednosnih, odnosno

³ Kao što su primjerice antologija poezije i antologija proze G. Kikića, zatim troknjižje A. Sekulića o književnosti Hrvata u Podunavlju i druga djela.

estetskih kriterija da nas ne zapljuskuju trivijalni tekstovi egomanijaka, oponašatelja i plagijatora⁴.

⁴ Izlaganje na predavljanju *Klasja naših ravni* u Zagrebu, 26. lipnja 2003. u Palači matice hrvatske.

SUSRETANJA
Dnevnička zabilješka
Četvrtak, 24. listopada 2002.

1.
Točno u 02 sata zaustavio se pred kapijom Trogirske 11 motor besprijekorno održavane crvene *askone* Petra Gabrića, vozača uposlenog u *Suboticatransu*. Minutu kasnije krećemo po Lazara Merkovića, a potom Alojzija Stantića. U Bajmoku nas zahvaća jaka kiša i prati sve do ispred Zagreba, gdje stižemo u svitanje, nešto ranije no što smo predvidjeli. Odlazimo prvo u *Hrvatsku maticu iseljenika*, ondje nas čeka naša suzavičajka Marija Hećimović.

2.
Minutu prije 11 sati ulazimo u radnu sobu Stjepana Sučića i od tajnice gospođe Gordane saznajemo da nas je dopredsjednik izašao sačekati pred ulazom u *Maticu hrvatsku*. Mismoišli smo se, po svoj prilici, ali odmah zapažam i kako se moji suputnici pogledaju ispod oka. U tim brzim, kratkim pogledima prepoznajem bojazan da ovaj naš pomno dogovarani susret baš ne započinje najbolje. No, za koji čas stiže S. Sučić, tjeskoba nestaje i naskoro dogovaramo plan do kraja dana i za sutra. Prenoćit ćemo u *Centralu*, budući da je najbliži *Matici*. Poslijepodne idemo u Koprivnicu gdje su u tijeku *Dani Frana Galovića* gdje nas, također, očekuju.

3.
Dok smo objedovali u *DHK*, prilazi nam “naša dalmatinska veza”, uvijek predusretljivi i razgovorljivi Anđelko Novako-

vić (1951.), dopredsjednik *Društva* hrvatskih književnika i akademik Mirko Tomasović (1938.). Na poziv *Sekcije za književnost i jezikoslovlje* HAD-a on je tijekom prošle godine dupkom napunio salu *Bunjevačkog kola* (na iznenađenje mnogih, pa i moje), a onda ju je i opčarao svojim izlaganjem o Maruliću, ocu hrvatske književnosti¹. Bilo je to vrijeme još uvijek učestalih i dugotrajnih nestašica struje i nezagrijanih sala, osjećanja beznađa koje na prepad zaposjedne čovjeka, a teško ga, sporo, ili nikada ne napušta. Nakon izlaganja desetak je posjetitelja pokazalo zanimanje za dodatne pojedinosti iz Marulićeva života i njegova stvaralaštva, uz čestitke izlagaču, i izraze zadovoljstva što je došao u posjet hrvatskoj zajednici u Subotici. Kasnije smo ga Lazar Merković, Josip Buljovčić i ja povelili na večeru u restoran *Dukat*. Tek što smo zauzeli mjesta za stolom, utonuli smo u mrak. Nestalo je struje na neskriveno iznenađenje uvaženog gosta i uz opasku da mu u Zagrebu i onako nitko neće vjerovati kako je s domaćinima razgovarao i večerao samo pri svjetlosti svijeća. Ali to nije bio kraj iznenađenjima. U neko doba iz dna sale do nas je doprla tamburaška glazba, a nakon stanovita vremena gost zapaža da je uz buket srpskih, crnogorskih, bošnjačkih, makedonskih, rusinskih i mađarskih pjesama izvedena i jedna hrvatska skladba iz Slavonije. Kasnije, na odlasku, zapitao sam vlasnicu *Dukata* tko je to svirao večeras i saznao da je nekome među folkloristima iz *Kola* bio rođendan. Sretan rođendan, dečki!

U Koprivnicu trebamo poći u 15 sati, a prije toga ćemo se naći sa Stjepanom Sučićem u *Matici hrvatskoj*. Na ulazu umalo nismo naletjeli na Dragutina Tadijanovića. Zaustavlja se i on ne skrivajući svoje zanimanje, nekoliko časaka nas promatra, a potom smirenim, ali iznenađujuće svježim i sonornim glasom za jednog bezmalo stogodišnjaka veli:

- *Lazare Merkoviću, otkud vas ovdje? Što ima novog u Subotici? Je li Palić još uvijek lijep?*

¹ Dio toga rada naslovljenog s *Peta stoljetnica "Judite" Marka Marulića* objavljen je u *Klasju naših ravni*, 3.-4./2002., str. 3.-11.

Lazar Merković, počasni građanin Subotice, ostaje bez zraka, zanijemio je. Ja svoju zapanjenost namah skrivam iza pitanja. Devedeset sedmogodišnjeg Tadijanovića² pitam sjeća li se putovanja u Sofiju krajem proljeća, odnosno početkom ljeta 1942. godine, gdje je boravio u društvu s Dobrišom Cesarićem (1902.-1980.) i Subotičaninom Markom Čovićem (1915.-1983.), tada urednikom časopisa *Hrvatska revija*³.

- *Dakako*, uzvraća mi u hipu, kao da je baš ovo pitanje očekivao i bez naprezanja navodi: – *Ako vas doista zanima kako su nas bugarski književnici primili kao članove izaslanstva DHK, pogledajte što sam o tomu napisao u tekstu tiskanom u lipanjskom broju (Hrvatske revije) iz te iste 1942. godine. Dok mi odgovara, promatra me bistrim svojim pogledom u kojem razabirem mudročću smirenu radoznalost. Taj pogled čovjeka nadomak stoljetnice otkriva još nešto – njegovu dobrohotnost, neoubičajenu za ovo naše vrijeme.*

- *Gospodo, koliko ostajete u Zagrebu?* – pita nas Tadijanović - *Za koji dan opet ćemo ovdje proslaviti jedan od mojih rođendana. Pridružite nam se. Obećali su mi da će do te prigode*

² Bard hrvatske književnosti i velikan hrvatskoga pjesništva Dragutin Tadijanović rođio se 4. studenoga 1905. u slavonskome selu Rastušju nedaleko od Slavenskoga Broda i jedan je od glavnih pokretača hrvatskog pjesništva prošlog stoljeća. Autor je 30-ak knjiga poezije i proze, više od 500 pjesama, urednik stotinjak izdanja drugih autora te dobitnik brojnih nagrada. Prva Tadijanovićeve pjesma "Tužna jesen" objavljena je 1922. godine pod pseudonimom Margan Tadeon u đačkom listu *Omladina*. Pod svojim imenom počinje objavljivati 1930. godine u *Književniku* i *Hrvatskoj reviji*. Dragutin Tadijanović dobitnik je *Nagrade Grada Zagreba* 1965., nagrade *Vladimir Nazor* za životno djelo 1968. te nagrade *Zlatna čaplja* za cjelokupno književno djelo 1998. godine. Počasni je građanin Slavenskog Broda (1998.) i Raba (1998.) te dobitnik Nagrade za životno djelo *Dana Josipa i Ivana Kozarca* (2000.)

³ Uređivanje Matičine *Hrvatske revije* preuzeo je Marko Čović od Blaža Jurišića, počev od 5. broja 1941. godine.

biti dovršeno tiskanje čak šest mojih knjiga i dvije kojima sam ja urednik.

Rado bismo ostali, među ostalim i zbog toga što bi mi se, možda, pružila prilika zapitati Tadijanovića o njegovim sjećanjima na Marka Čovića koji je ušao u književnost 1935. godine kada mu je u časopisu *Klasje naših ravni* objavljena pripovijetka *Put u život*. U vrijeme dok je bio student, 1937. godine, objavio je roman *Doktor filozofije*, zatim zbirku novela s bunjevačko-šokačkom tematikom *Žito zove*, (1941.) i knjigu novela *Priča o djevojci Višnji*, (1943.) godine i druga djela. Čim sam pročitao njegov autobiografski roman *Priča o lopti* (Zagreb, 2002.), htio sam upriličiti književnu večer na kojoj bi se uz prikaz ove knjige govorilo i o malo poznatim pojedinostima iz Čovićeve ratnog i poratnog života, ali su mi pojedinci stavili do znanja “*da još nije vrijeme!*” Može biti i zbog toga što bih u svakom slučaju spomenuo, pa i naveo mnoge misli i opaske iz njegova članka *Strujanja u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Od hrvatskog književnika Mile Budaka do hrvatskog književnika Miroslava Krležu*. Ovaj rad objavljen je 10. travnja 1942. u svečanom broju tjednika *Spremnost*, u njemu Čović nastoji uvjeriti javnost da su hrvatske književne vrednote i Budak i Krležu, te zagovara stvaranje *hrvatske književne koalicije*⁴.

4.

U Koprivnici upoznajemo profesora i književnika Slavka Fijačka, koji se potpisuje za izdavača zbirke pjesama *Z mojih bregov*⁵ prerano preminulog pjesnika, pripovjedača i dramatičara Frana Galovića, rođenog 20. srpnja 1887. godine u Petrancu, selu

⁴ Budući da Čovićev stav kako u Hrvatskoj ima mjesta “i za hrvatskog nacionalistu i za hrvatskog marksistu” iznesen u spomenutom članku nisu dijelili mnogi tadašnji ideolozi, na traženje nadzornika Državnog izvještajnog i promidžbenog ureda kod Predsjedništva vlade Hrvatske, od 23. travnja 1942. zabranjena je prodaja i raspačavanje svečanog broja tjednika *Spremnost*.

⁵ Fran Galović *Z mojih bregov*, Koprivnica, 2002.

nedaleko Koprivnice. Domaćini nas vode na izložbu brižno čuvanih i pomno obrađenih knjiga, pismohrane i osobnih predmeta što su iza njega ostali.

Dok priređivači izložbe govore o Galovićevu nasilno zaustavljenom životnom putu na Srijemskom frontu 26. listopada 1914. godine kod mjesta Radenkovići u Mačvi, kasnije pokopanom na zagrebačkom Mirogoju - moje misli (opet, sve češće!?) zaokuplja svjetski putnik, lovac, pisac i pomalo pustolov Oskar Vojnić. Ni životna putanja ovog zemljoposjednika i doktora prava, vlasnika bogate zbirke trofeja i umjetnina (danas većim dijelom u Budimpešti, a manjim dijelom u subotičkom Gradskom muzeju), nije bila preduga. Nakon što je obišao sve kontinente i svoje doživljaje opisao i objavio u velikom broju članaka, što su izlazili u tada vodećim europskim listovima i časopisima, mučen malarijom i neotklonjivim slutnjama skorog kraja njegova svijeta, Oskar Vojnić se zaustavlja u Port Saidu, odsjeda u *Eastern Hotelu*, zakupivši cijeli kat i 18. svibnja 1914. na svoj pedeseti rođendan, jednim hicem obara svoju najkrupniju lovinu – starost!

Fran Galović oboren je pogotkom neznana vojnika, a Vojnića je oborio nedovoljno nam znan poriv. Njih se dvojica, vjerojatno nikada nisu sreli, izuzimajući njihove duge šetnje između moje dvije sljepoočnice gdje sve češće razmatraju vlastitu i opću uznemirenost ljudi i njihove sudbine u K. und K. monarhiji, jednako se pitajući što im je činiti da razdoblje koje su proživjeli i njihove spoznaje o tomu svijetu pretoče u književni tekst.

Uz A. G. Matoša i D. Domjanića, a prije M. Krleže i I. G. Kovačića, pjesme koje će se naći u zbirci Frana Galovićeve *Z mojih bregov* postaju nepremašenim uzorom kajkavskog pjevanja, usporedive jedino s *Baladama Petrice Kerempuha*, tom lirikom patnje i neodgodive pobune što je prožeta i snažnom ironijom. U vrijeme kada je Fran Galović polazio u pučku školu Oskar Vojnić se (10. srpnja 1893.), *na brznoj morskoj lađi Kolumbija*, otisnuo iz Hamburga prema Sjevernoj Americi, a u

Subotičkim novinama (što su pokrenute 1. siječnja te 1893. godine) najavljeno je da će on ovo putovanje opisati u svojim bilješkama i pružiti ih na uvid javnosti. Tako je i bilo. Putopisne i lovačke pustolovine O. Vojnić je sažeo kasnije u osam knjiga⁶, tiskanih u razdoblju od 1894. do 1913. godine. A u godini kada Oskar Vojnić objavljuje svoje posljednje dvije knjige, Fran Galović započinje stvarati svoje vrhunsko pjesničko djelo pisano u kajkavskom idiomu.

U *Leksikonu hrvatskih pisaca* iz pera Dunje Detoni-Dujmić tiskana je natuknica o Franu Galoviću⁷, ali u njemu nema ni spomena Oskara Vojnića. Natuknice o O. Vojniću mogu se naći u *Jugoslovenskom književnom leksikonu*, Novi Sad, 1984. iz pera Blaška Hajduka Vojnića⁸ i u trotomnom *Új magyar irodalmi lexikonu*, gdje je o O. Vojniću pisala Valéria Csikay⁹. Ipak, najiscrpnije ga je obradio, također svjetski putnik i putopisac, Tibor Székely (1912.-1988.) u tri nastavka, objavljena u časopisu *Rukovet*¹⁰, u povodu 110-te obljetnice rođenja i 60-te obljetnice smrti O. Vojnića.

5.

- *Kakva je danas, Subotica?* – pita me, nakon izložbe Slavko Fijačko.

Subotica postaje grad oksimoron, zaustio sam hoteći mu odgovoriti, ali sam ipak šutio, praveći se kao da nisam čuo njegovo pitanje. Sjedili smo u prepunoj kavani odmarališta tvornice *Podravka*, lagano otpijali *graševinu* i ljuštili pečene kestene.

⁶ *Budapesttől Sitkáig*, 1894., *Oroszországban (a 40. és 62-ik szélességi fok között)*, 1904., *A Vesuvion*, 1906., *A Csendes Óceán szigetvilága*, 1908., *British India, Burma, a Maláji félsziget és Siam*, 1913. i *A Kelet-indiai szigetcsoporton*, 1913.

⁷ *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, 2000., str. 232.-233.

⁸ *Jugoslovenski književni leksikon*, Novi Sad, 1984., str. 883.-884.

⁹ *Új magyar lexikon*, Budapest, 1994., str. 2.268.

¹⁰ *Rukovet*, 11.-12./1974., str. 609.-619., *Rukovet*, 1.-2./1975. str. 11.-18. i *Rukovet*, 3.4/1975., str. 155.-165.

- *Je li Palić tako lijep kao na fotografijama?* - potiče me Fijačko na odgovor. - *Je li jezero pogodno za kupanje? Ide li ondje nekakav turizam?*

Uvjeravaju nas da je jezero pogodno za kupanje, hoću mu odgovoriti, mada osobno u to ni malo ne vjerujem, budući da se poglavito puni gradskim otpadnim vodama i već desetljećima je njegova septička jama. Sve to nema veze s tim što je dio sugrađana slabo higijenski osviješten, a to se nakon svakog rata, pa tako i ovog, najbolje može vidjeti na ljudima koji hodaju gradom. Iz tih i drugih razloga mogao bih dodati, Subotica više nije poželjno turističko mjesto kao što je bilo nekada, mada nam ne manjkaju oni koji nas u to hoće uvjeriti.

U vrijeme kada je Palić bio omiljena banja najbogatijih slojeva u Monarhiji, grad su pokretali, podigli i izgradili poljodjelstvo, obrt, industrija i trgovina, ali sve se to od 1918. nekako ispuhalo. Subotica od te godine stalno posustaje i zastaje u svakom pogledu, a od 1945. vidno batrga i posrće pod teretom vojno-policijsko-rodbinsko-političke grabeži! Ono što je preostalo ili zaradeno u kasnijim razdobljima, danas je predmetom bjesomučne pljačke zvane privatizacija! U toj raboti i kod nas glavnu riječ vode tajkuni! Oni sve preduvjetuju, a nosiocima vlasti od najniže prema najvišim razinama prepušteno je uobličavanje njihovih zamisli i prohtjeva, te njihovo zaodijevanje u koliko-toliko pristojnu odoru.

6.

Netom poslije 11. rujna prošle godine dio Subotičana je zamijetio da New York i njihov grad imaju nešto zajedničko.

Što bi to moglo biti? To su svugdje isti gradomrzitelji i gradorušitelji. Toga su se dana mnogi Subotičani mogli prisjetiti početka devedesetih godina prošlog stoljeća kada su toliko puta bili prisiljeni svladavati mučnu, ne rijetko i bolnu lekciju o tomu da opstanak grada zavisi od njegove sposobnosti da se iznutra odupre nasrtaju oprostačenosti, Molohu pseudokulture i pseudo-civilizacije, budući da ih neodoljivo privlači magična snaga,

bogatstvo i moć gradova. Stoga stoljećima nasrću na gradove i ako ih se dočepaju pretvaraju ih u ruševine.

A gradove ne treba rušiti i zaposjedati, već im se prilagodavati i srastati s njima, davati im da bi se od njih dobivalo. U tom vječitom odmjeravanju, države zainteresirane za svoj opstanak pomažu gradove, čuvajući njihovu prošlost, jer je pravo i jedino bogatstvo gradova njihova prošlost. Oni doslovno žive od eksploatacije nagomilana bogatstva, znanja i iskustva. Svoju prednost, mudrost i tajnu opstanka gradovi mukotrpno uče i stječu stoljećima. Prošlost gradova je uvijek zajednička prošlost svih njegovih građana, a oni u njemu žive svojom voljom i prema svom izboru.

Upravo su nam tu prošlost stalno osporavali u bivšim režimima, a od nedavna to čine i ljudi kojima su puna usta Europe, demokracije i multikulture, dok pomno motre što bi još mogli prisvojiti - od onoga što su ovdje zatekli! U njihovoj interpretaciji kovanica multikultura uistinu mi odzvanja netolerancijom i isključivošću, što gdjekada poprima razmjernost *multikulturalnog rasizma*, makar se oni koji je rabe žele prikazati kao ljudi iznad svih nacija, te kako tobože ne vole ni naciju u kojoj su rođeni, onda neka nikomu nije čudno što su im (posve shvatljivo!) mrske i one nacije s kojima su prinuđeni živjeti! Etc.

Uistinu, među nositeljima *multikulturalnog rasizma* već na lokalnoj razini nije teško raspoznati dojučerašnje vrle komuniste koji su se pod Miloševićem maligno razrasli u raznorazne partije, nevladine organizacije, zaklade, tvrtke i tko zna što sve ne! Ideološki stameni i provjereni partijski kadrovi koji su svojedobno drvljem i kamenjem zasipali svaku pomisao na građansku kulturu i njene vrednote, sada su se prometnuli u promicatelje građanske misli, a zatim i na brzi transfer iz bratstva i jedinstva u tzv. multikulturalizam, posredno se nudeći voždu kao njegovi "ozbiljni i stabilni" podupiratelji, pouzdaniji od onih koji su zagovarali samo "desnu misao".

Jamačno i zato u gradovima koji su uvijek u većoj ili manjoj mjeri ostvareni susretanjem kultura, povijest nacija nije

presudni kod, a sporazumijevanje i zajednički život poprima drukčije znakove. Svaki grad progovara navlastitim gradskim jezikom koji je prepoznatljiv na ulici, u arhitekturi, na spomenicima, u književnosti, u slikarstvu, u kazalištu, u načinu života.

Svaki grad ima svoja obilježja, identitet što ga čuva! Subotički kod nije odustajanje ili zatajivanje nacionalne i vjerske pripadnosti njegovih građana, već nepristajanje na nacionalizam, šovinizam, rasizam, fašizam, nacizam, mađarizaciju, kroatizaciju, srbizaciju, na ignorante, napose nekakvu multi-kulti papazjaniju. U slobodnom, samostalnom, na samoupravi utemeljenom gradu, nema mjesta za ratne huškače, za rat, kao zanimanje širokih narodnih masa, za manipulaciju nacionalnim osjećanjima i vjerskim uvjerenjima građana. Grad je stjecište materijalnih, duhovnih i kulturnih vrijednosti, koje stvaraju svi stanovnici, a gradska zajednica je skup civilno organiziranih ljudi, koji žele za sebe i svoje obitelji osigurati što je moguće bolje uvjete života od svog rada, od svojih znanja i sposobnosti.

Suboticom su vladali ugarski kraljevi, turski sultani, austro-ugarske nadvojvode, carevi i kraljevi, a dvadesetak godina bila je i pod dinastijom Karađorđevića. Upravo u tom razdoblju bila je i na putu priključenja Banovini Hrvatskoj temeljem bledskog sporazuma Cvetković-Maček što je onemogućeno izbijanjem Drugog svjetskog rata. Kada su prestali ratni sukobi, Subotičane je prvo usrećila Titova socijalistička Jugoslavija, a potom i Miloševićeva nacional-socijalistička diktatura. Ulicama Subotice su se šepurili i fašisti i antifašisti. I gazde i komunjare, a donedavna i troglava (СПЦ-ЈУЖ-СРС) nakaza, s koje je tek jedna glava dospjela u Den Haag, druge dvije još uvijek vitlaju po Beogradu! I svima im je sišao rok trajanja, jer svemu dugačkomu iziđe kraj, a subotički model gradske zajednice i dalje opstaje. Grad je ondje, gdje je i bio.

I makar su svi pomalo rušili Suboticu u njoj još uvijek ima secesijskih zgrada koje plijene pozornost mada se sada već s njih dobrano ljušti žbuka. Grad se doima zapuštenim i prljavim,

kakav nikada nije bio, pa ipak, Subotičani ga ne bi prepustili nikomu.

Nekoliko zadnjih redaka ponekog bi čitatelja moglo navesti na pomisao da su Subotičani buntovni, a to bi bila pogreška. Uistinu, oni su lažno ravnodušni i radije će sebi mrmljati u bradu kako ništa ne valja i pričati kako bi trebalo ovo ili ono, ali sve što ih istinski žvcira neće ih “dignuti na noge”.

Svojedobno dok je Subotica ipak više pripadala svojim građanima, Subotičani su se uspijevali senzibilizirati, primjerice kada su se nogometni klubovi *Bačka* ili *Spartak* borili za vodeća mjesta na tablici. U to vrijeme dresove su doista nosili Subotičani, ali su ih onda polako istisnuli dripci iz okolnih sela, a potom i iz sve udaljenijih vukojebina. Pa se i ta stvar ispuhala.

Da sam sve ovo ispriповijedao Fijačku, morao bih dodati još i to da je Subotica do nedavna imala dva filmska festivala (Palički i niskobudžetni festival mladonadobudnih) i tek jednu kinodvoranu, a sada već ima dvije kinodvorane (dok u lažima ogrezli građanski tisak širi legendu kako je prije 1989. u Subotici postojalo pet-šest, ili čak sedam kinodvorana).

Ali Subotičanima sve to već gadno vonja po politici, a pravi Subotičani oduvijek su bili spram nje ravnodušni i kada god se doimalo da se njome bave činili su to s namjerom ostanka izvan politike! Unatoč tomu obave oni svoje građanske dužnosti (glasovanje, etc.) baš ako je to nužno, a nakon toga gledaju svoja posla, što je trebao biti pouzdan znak da je dio njih uspio sačuvati zdrav razum, obranivši se tom tobože nadmoćnom samosviješću onoga tko valjda sam sebe najbolje razumije! Valjda je tako?

7.

Od skora i Subotičani strahuju i od globalista i od antiglobalista i od globalno povezanih terorista! Zbivanja u moskovskom kazalištu, uz slična zbivanja u neuralgičnim točkama diljem svijeta pokazuje da je svojedobno najavljeni “rat civilizacija” (Huntington) uvelike u tijeku. Izoštavajući od ranije

poznatu činjenicu kako mnoge države u svijetu više nisu u stanju zajamčiti svojim građanima zaštitu njihova života (i zdravlja). I još i to da države sve češće na teror odgovaraju – protuterorom. Jesu li ruski specijalci bili iznimno surovi (suroviji od onih u Izraelu, Irskoj, na Korzici, u Španiji... bilo gdje u svijetu)? Vjerojatno nisu, specijalci su na svakom mjestu samo specijalci, a njihova je zadaća, među ostalim, brzo i učinkovito – ubijati.

Gdje je kraj ovoj ludnici koja nakon New Yorka dobiva na zamahu? Koliko još luđaka poput Osame Bin Ladena koji se uzdignuo iz kaosa sovjetske invazije na Avganistan i političkih previranja što su nastupila, u prikrajku pritajenih, čeka “svojih pet minuta”? Zar će proizvodnja terora postati sastavni dio svijeta? Zar više ni jedno mjesto na kojem se okupi više od stotinjak ljudi neće biti sigurno? Zar će svaki eventualni odlazak u kinodvoranu, kazalište, supermarket, tržnicu (sjetimo se sarajevske Markale), bus, vlak, avion, ... biti trauma?

O DEKAPITACIJI¹, O MUČNINI, O MUDROSTI OPSTANKA

Najvažnija zadaća hrvatske inteligencije, stvaralaca i elite iz ovog podneblja je da očuvaju narod kojem pripadaju. Predugo smo sebe nipodaštavali i kažnjavali prepuštajući se odlukama vođa koje su nas dezorijentirale i razjedinjavale namjesto da ustrajno traže i nalaze putove nacionalne uzajamnosti i dogovora unutar nas samih. Uz takve vođe smo pokazali sebi i drugima da smo nenadmašni da sami sebe satiremo, marginaliziramo i uklanjamo sa javne scene, ovdje gdje smo u 17., u 18. i u 19. stoljeću bili većinski, gradograditeljski puk, gospodarski dominantniji od drugih grupa.

Tijekom 19. stoljeća, stjecajem povijesnih okolnosti, dio se naših prvaka (između mnogih regionalnih imenima kojima su nas nazivali) odlučio da u Bačkoj i Podunavlju utekne pod okrilje dva regionalna imena pravdajući odluku potrebom izbjegavanja žešće konfrontacije s nosiocima vlasti. Taj je korak, i tada, bio očit znak nedostatka pameti i hrabrosti, a do danas se je ispunio potpunim besmisлом, pokazujući da prvaci naših dičnih predaka nisu imali jasnu predodžbu o položaju puka kojem su se nadredili, niti su ozbiljno promišljali njegovu budućnost, gurajući ga na stranputicu, niti su raspolagali potrebnim znanjem, mudrošću i političkom voljom da pronalaze kako da se odupru izazovu vremena. Mada smo se i tada mogli identificirati po svojoj povijesti, kulturi i obilježjima narodnog života i načinu razmišljanja o svijetu.

¹ Dekapitacija, lat. uklanjanje s vodećeg položaja, odrubljenje glave.

Teret suicidalne dosjetke zaogrta regionalnim imenom da bi se izbjegli politički sukobi a vođi dodvorili vlastodršcima zarad osobne promidžbe, uistinu, snosio je puk gubeći vlastitost i osjećaj nacionalnog zajedništva, na tom tragu do danas još plaća danak u krvi, odnarođuje se, te ga druge grupe asimiliraju. Uzgred, treba li podsjećati da su nam, onamo odakle smo došli, jedno od ta dva dična imena nadjenuli kao posprdno, pogrdno?

Oni što su posegli za ovim rješenjem odavno su pod zemljom, a njihova politička nepromišljenost još uvijek je na djelu, zato su se sa svakim režimom koji je ovdje posrtao i umirao, sa nestankom svake, do tada, važeće paradigme i koncepcije svijeta bezmalo cijele generacije ljudi utapale u okolne narode.

I danas se još utapaju.

Ovaj sada već bjelodano nepopravljivi gubitak, nakon svega što nam se dogodilo trebao nas je naučiti mudrosti čuvanja svake riječi u jeziku i njegovu dijalektu. Ovu vještinu moramo svladati kao što smo naučili stjecati i čuvati zemlju i salaš, budući da bez riječi i jezika nema čovjeka, niti naroda, pa ni nacionalnog bića, bitka, tubitka.

Ili ćemo mi, konačno, ovladati vještinom čuvanja, njegovanja i razvijanja vlastitosti ili će nas, konačno, svladati nedostatak mudrosti u raspoznavanju vlastitih kulturnih vrijednosti. Erich Fromm je pisao da su mnogi ljudi umirali prije no što su se kao ličnosti rodili, samo zato što nisu znali odgovoriti na pitanja: Tko sam ja? Tko smo mi? Tko je drugi? Tko su drugi? Takvi su, uistinu, zauvijek nestajali kao bezlične jedinke u gomili bez vlastita identiteta.

Uz individualni identitet jednako je važno da ne zaboravimo razlikovati grupni, klasni, socijalni, kulturni, nacionalni, profesionalni i sve druge sastojke o kojima ovisi identitet pojedinca i zajednice. Budući da je hrvatska kultura višeizvorna uspostava našeg jasnog kulturnog identiteta je

conditio sine qua non svih oblika kolektivnog ali istodobno i osobnog identiteta.

Iz tih razloga, tijekom više decenija (stoljeća) sa manjim ili većim prekidima, na udaru su bile sve institucije bačkih i podunavskih Bunjevaca odnosno Hrvata, osobito znamenite ličnosti. U njihovoj dekapitaciji su se posebice istakli određeni partijski i policijski aparatčici poput Stipana Kopilovića i njegovi pomagači u tisku i institucijama kulture, od kojih i danas pojedini djeluju u javnom prostoru, gromko se zaklinjući u demokraciju, a osobito u institucije i vazdašnje vrijednosti građanskog (sic!) društva.

U prvoj polovici sedamdesetih godina preko sto subotičkih intelektualaca i drugih djelatnika zbog svojih je uvjerenja u neophodnost njegovanja hrvatskog jezika i kulture, nadalje zbog članstva u Matici hrvatskoj i/li Pododboru bačkih Hrvata, napose zbog optužbi da su sa simpatijama gledali na gibanja u Hrvatskoj i hrvatsko proljeće, te drugih, sličnih, nepodopština izloženi su žestokoj i bespogovornoj javnoj osudi, izopćenju iz javnog života, odstranjivanju s odgovornih radnih mjesta, izbacivani su iz struke, odposlani u prijevremenu mirovinu, etc., dok su akademik Ante Sekulić, prof. Bela Gabrić i Grgo Bačlija osuđeni i na kaznu zatvora².

² Nepotpuna lista nepodobnih Subotičana iz sedamdesetih godina: Antunović, Geza; Babić, Nikola; Bačić, Pavao; Bačlija, Bela; Bačlija, Grga; Bačlija, Jelena; Bačlija, Mihajlo; Bajić, Josip; Balažević, Antun; Balažević, Giza; Baraković, Tomica; Bonić, Gabrijela; Brajkov, Josip; Brčić Kostić, Mate; Budimir, Zvonimir; Buljovčić, Josip; Bukvić, Teza; Cvijin, Josip; Crnković, Matija; Dekanj, Blaško; Dulić, Domagoj; Dulić, Franjo; Dulić, Josip; Dulić, Ivan; Dulić, Kata; Dulić, Lajčo; Dulić, Petar; Dulić, Šime; Duranci, Bela; Đukić, Franjo; Filipović, Albe; Gabrić, Amalija; Gabrić, Bela; Gabrić, Stjepan; Glavina, dr. Krešimir; Glavina, Marina; Horvacki, Marko; Huska, Mirko; Ivković Ivandekić, Ana; Kiš, Marta; Kiš, dr. Zvonimir; Kikić, Bela; Kikić, Geza; Kongo, Tivadar; Krimer, Miroljub; Kristovac, László; Kukić, Marko; Kulešević, Amalija; Kulešević, Blaško; Kujundžić, Jakov;

Dekapitacija nije pojava novijeg datuma, s kraćim ili dužim prekidima ona traje tijekom više stoljeća. Podunavski su Hrvati najžešćem obezglavlivanju bili izloženi tijekom jedno-partijske države, počevši od 1944. godine, ali je dekapitacije nastavljena i posle formalnog sloma tog sustava te u dijaspori traje do danas.

Također, treba zamijetiti da velika većina puka ravno-dušno promatra (bar tako se doima) čemu su izloženi oni koji se usuđuju iskoraknuti u općem interesu i radi općeg dobra. Zar ovi ljudi očekuju da netko drugi završi posao za njih? Napose, tko da im ga obavi? Netko iz Zagreba, odnosno Europe? U međuvremenu će velika većina bunjevačko-šokačkog puka i nadalje odavati umor, ojađenost i apatiju? Zar mi, doista, nismo u stanju da se prenememo i sebi odredimo mjesto, novog, početka? Ukoliko kanimo opstati! Zar mi nemamo snage za jasno artikuliran i dovoljno glasan protest? Čega se, i koga još, plašimo? Što još možemo izgubiti, izuzev ogrljaka? Nije li se steklo odviše razloga

Malagurski, Tome; Mandić, Barnaba; Matković, Gustav; Merković, Lazar; Mišudić, Luka; Mojzeš, Antal; Orčić, Julka; Orčić, Ruža; Pandol, Ivo; Peić, Marko; Perčić, dr. Vinko; Perušić, Blaško; Perušić, Mirko; Pletikosić, Ivo; Poljaković, Mladen; Poljaković, Matija; Pokornik, Ante; Prčić, Grgo; Prčić, Ivo; Prčić, Joso; Prčić, Lazar; Prčić, Milivoj; Prčić, Tomislav; Rajčić, Djeno; Rogić, Bartul; Rudić, Ivan; Secsei Mihaly; Skenderović, Anastazija; Skenderović, Antun; Skenderović, Aron; Skenderović, Marko; Skenderović, Marija; Skenderović, Nikola; Skenderović, Petar; Skenderović, Radmila; Skenderović, dr. Stjepan; Skenderović, Željko; Stantić, Ivo; Stantić, Jakov; Šabić, Justina; Šabić, Stipan; Šarčević, Matilda; Šarčević, Petar; Taupert, Gustav; Tikvicki, Aranka; Tikvicki, Bela; Tikvicki, Ivan; Tikvicki, Mirko; Tikvicki, Ruža; Toth, Lajos; Vojnić Hajduk, Lazo; Vojnić Hajduk, Mirjana; Vojnić Purčar, Petko; Vujkov, Balint; Vujković, Antun; Vuković, Lazar; Vuković, Marko; Vuković Slikar, Marko; Vuksanović, Gojko; Zelić, Blaža; Zelić, Marica; Zelić, Naco; Uzon, Miklós.

da svoje nezadovoljstvo odlučno izrazimo glede stanja u koje smo dospjeli?

Zar su samo tijekom rata nacionalne manjine, a posebice Hrvati, bili izloženi satanizaciji? Nije li tako bilo i prije? Nisu li iza perioda prikrivenije, mekše, a perfidnije satanizacije slijedila razdoblja žestokih udaraca kada su iz javnosti odstranjivani svi “nepodobni”, bez obzira na njihovu sposobnost, znanje, stručnost, učinkovitost, etc. Nisu li nosioci vlasti neskriveno podizali “podobne”, što će reći poslušne i pokorne. One koji su radi služiti. Učinak je poguban, poremećeni odnosi prema “podobnima” i “nepodobnima” podstakli su zanemarivanje istinskih vrijednosti i kriterije.

Dvostruko, dvosjeklo, diskvalificiranje na “podobne” i “nepodobne” unijelo je pometnju među puk i izazvalo dubok rascjep s dugoročnim posljedicama. Otuda na površinu izbija, nudeći se kao značajno i vrijedno ono što je, uistinu, bezvrijedno, ispodprosječno ili osrednje.

Velika većina puka uvijek je šutljiva i povučena, pravdajući pasivnost strahom za egzistenciju i za budućnost djece, iako je bjelodano da upravo šutnjom i neopiranjem potiče i omogućava razbijanje vlastitog duhovnog jedinstva što ga dalje demoralizira i eo ipso slabi mu obrambenu moć. Na taj način ne samo što uprizoruju i omogućavaju svoje nestajanje, već i učestvuju u njemu. Šire gledano to stanje ne doprinosi ni razvoju u odnosima s većinskim narodom, općenito demokracije, unutar države u kojoj zajedno žive, čime se ide na ruku i njenoj destrukciji, umjesto da se od nje, i većinskog naroda, odlučno zahtijeva ispunjavanje svih međunarodno utvrđenih uvjeta za pozitivnu diskriminaciju vlastite nacionalne manjine.

Tijekom 1990. i 1991., dvije osobito mučne, godine mediji u Srbiji (u Beogradu, Novom Sadu pa i Subotici) prikazivali su sve Hrvate najvećom prijetnjom opstanku Jugoslavije. I mada se Hrvati u Subotici nisu ogriješili o elementarnu korektnost, od početka rata u Hrvatskoj njihov položaj se pogoršava. U

Suboticu i Novi Žednik dolazi vođa radikala Vojislav Šešelj koji Hrvatima prijeti izgonom. Ljudi pamte da im je obećao vaditi oči zardašalom kašikom, etc.

Podijeljeni na Hrvate i Jugoslavene subotički Hrvati se od tog vremena, ponovo svrstavaju u - Bunjevce. Točnije, oni među njima koji se više nisu željeli izjašnjavati za Jugoslavene (ili nisu više u tome vidjeli nikakav rezon), a nisu imali građanske hrabrosti da se pod teretom preglasne zbilje suoče sa činjenicom u vlastitom podrijetlu, posegnuli su za povijesno već iskušanim iskorakom u regionalni naziv Bunjevac, u čorsokak u koji su u vrijeme ugrasko-hrvatske nagodbe naše pretke satjerali zabrinuti ugarski vlastodršci, budući da su strahovali od povezivanja Subotice, u to vrijeme po broju stanovništva i gospodarskoj moći trećeg ili četvrtog grada u Monarhiji i Zagreba koji je političko središte probuđenog hrvatstva. Danas možemo reći da su Madžari bezrazložno strahovali budući da je njihov strah bio veći od želje i potrebe svih Hrvata da se između sebe povežu u kompaktnu cjelinu. Napose, nacionalna solidarnost između središta i ruba hrvatskog entiteta nikada nije uspostavljena u onoj mjeri u kojoj su se Madžari pribojavali a malobrojni umni i dalekovidni Hrvati uglavnom samo priželjkivali. Nedostatak izražene nacionalne solidarnosti između središta i ruba i danas ozbiljno nagriza i rastače očekivanja subotičkih, bačkih, napose Hrvata iz SRJ.

Rat je u ovom podneblju na dugi niz godina drastično snizio uljudbene kriterije, kulturološke pretpostavke i standarde te kulturni nivo u svim nacionalnim entitetima. Maligno razrasli ruralni, folklorni, mentalitet potiskuje autentične vrednote, agresivno se želi nametnuti kao nadomjestak nacionalnoj kulturi (Hrvata, Srba, Madžara i drugih), budući da je stvaranje uvjeta za autentičnu, navlastitu kulturu i nacionalni opstanak spor i dugotrajan proces neizvjesnog smjera koji zahtjeva puno angažiranja i novaca, a ne donosi uvijek očekivani učinak onima koji odlučuju o ulaganjima u vlastiti opstanak.

“Od postnapoleonskog vremena do danas u Europi se više nedržavnih naroda i 'zakašnjelih nacija' održalo, jer su ih njihove elite opremale kulturnim i ideološkim sadržajima koji su donekle kompenzirali nedostatak državne organizacije i geopolitičkih demarkacija³.”

I kao što je egzistencijalno važno biti, tako je društveno važno imati. Imati svoje škole, gospodarske, kulturne i ostale institucije, ustanove i udruge. Svoj tisak, elektronske medije, nakladništvo, periodiku, knjižnice, čitaonice, kazalište, operu - sve ono što smo već prije imali (izuzimajući elektronske medije), a što nismo znali očuvati ili su nam nasilno oduzimali. Nezamisliv je naš daljnji opstanak bez vlastitog tiska, časopisa, knjiga, radija, televizije, promidžbe na Internetu, etc. Dok je za povratak kazališne i operne publike potreban skupni učinak pisaca, glumaca, redatelja i drugih. Uz poticaje za razvitak prepo- znatljive glazbene kulture i likovne umjetnosti potrebni su nam izložbeni, galerijski i muzejski prostori.

Ako ne želimo ostati gladni znanja i žedni kulture tada natječajima, narudžbama i otkupom gotovih djela (književnih, glazbenih, likovnih, etc.) moramo utjecati na način razmišljanja i doživljaj svijeta i vlastitosti. Poštovati i pomagati pojedinca, njegove zahtjeve i dosege.

Veći dio dvadesetog stoljeća protekao je u znaku previranja, kriza, rata, zločina i nečovještva, a naše je podneblje žestoko zapljuskivano valovima ruralizacije što je, među ostalim, pratila i kriza morala radi čega ljudi opet uzmiču prema rješenjima iz devetnaestog stoljeća. Arhaičnost je bila i ostala sudbinskom utegom koja i ovdje zarobljava ponašanje ljudi, ne dozvoljava im da oslobode svoje misli i usmjere ih prema projiciranju vlastite budućnosti.

³ Zoran Kravar Nemogućnost kontinuiteta i mogućnost funkcije u: Časopis Matice hrvatske. godište VIII., izvanredno izdanje, ljeto 1998., str. 368.-370.

Nakon svega što nam se dogodilo prije i poslije doseoba i nakon što su sva naša oduševljenja svršila u razočaranju morali bismo već jednom odrasti kao pojedinci i kolektivitet te se suočiti s istinom da je malo toga što je bilo u starini, a da bi se i danas moglo smatrati dobrim i poželjnim.

Također, moramo odlučno ustati protiv bilo kojeg oblika partnerstva sa svima onima koji su pokušavali svoj narod pretvoriti u instrument svoje stranke, budući da su sve što su uzimali u ruke trošili kao da je riječ o pukoj stranačkoj, propagandnoj, infrastrukturi. Ne možemo sebi dopustiti toliki hazard da trpimo iste ili slične pogreške.

Identitet modernog čovjeka je identitet građanina koji nas obvezuje da istodobno ispunimo svoju autentičnost i otvorimo mogućnost autentičnosti drugima, samo tako, kada jedni drugima pružamo slobodu možemo izgraditi svijet koji će doista potvrditi našu autentičnost, iz nje se mogu očekivati vrijednosti koje će biti svima biti zajedničke.

Nije dovoljno samo njegovati tradicijske vrednote trebamo naučiti ići s vremenom, transformirati ih, promicati nacionalno i kulturno zajedništvo u otvorenosti i snošljivosti, zastupajući visoke kriterije i demokratski način mišljenja.

Nikada nisam držao da je sudjelovanje u politici moj životni poziv, ili ono što bih najbolje znao raditi. Književno stvaralaštvo mi je oduvijek bilo privlačnije i smisaonije. Istina, pisanje ne isključuje bavljenje politikom, ali tek u aristotelovskom smislu, kao javnom djelatnošću u skladu s vrlinom kojom građanin može postati moralno biće. Napose, književno je stvaralaštvo teško spojivo s partijskom politikom.

Pisac međutim može da se javno eksponira ako mu se čini da su ugrožene opće ljudske vrjednote i moralna načela, kao što je bilo u vrijeme pregrijanog nacionalizma koji je izazvao rat na prostorima bivše Jugoslavije. Napose danas kada su one i dalje ugrožene.

Stoga sam uvjeren da je potrebno, što prije, izraditi **Deklaraciju o strategiji očuvanja identiteta Bunjevaca odnosno Hrvata u Bačkoj i u Podunavlju** kao polaznu osnovu uspostave školstva, djelotvornih kulturnih ustanova, izdavačkih i informativnih kuća i drugih potreba čemu mora prethoditi određivanje našeg ustavnog položaja, usklađivanje pojedinih zakonskih odredbi i druge mjere.

Nećemo očuvati materinju ikavicu niti naučiti hrvatski književni jezik ukoliko ne bude škola, tiska, kazališta, ukoliko svi zajedno u obitelji, susjedstvu, prodavaonici, ili u okruženju ne govorimo vlastitim jezikom ili idiomom, ukoliko se ustručavamo koristiti ga, ili ukoliko se još uvijek plašimo govoriti ga.

Stoga bismo trebali odbaciti međusobna sumnjičenja i surevnjivost unutar nas samih i doslovno svaki dan raditi na strategiji očuvanja identiteta Bunjevaca odnosno Hrvata u Bačkoj i u Podunavlju, budući da smo podrijetlom iz iste etničke agregacije.

Postojeće političke stranke Hrvata i Bunjevaca dužne su da se nad ovim pitanjima odrede te da odbace izmišljene, i mnogo desetljeća prije njihovog formiranja od drugih ustanovljene i iznuđene razlike koje među njima postoje, sve nesnošljivosti i predrasude, u korist očuvanja identiteta Bunjevaca odnosno Hrvata te da se povežu sa onim snagama koje se zalažu za civilno, građansko i demokratsko društveno uređenje.

Počam od dvadesetih godina ovog stoljeća Bunjevci odnosno Hrvati u Bačkoj i u Podunavlju sve više su gubili samopouzdanje stečeno u vrijeme kada su se pojavili biskup Ivan Antunović, njegovi suradnici i sljedbenici. Žestoku madžarizaciju je smijenila žestoka srbizacija, i to po istom receptu, dok su besmisleni poticaji re/kroatizacije Bunjevaca uz pomoć dijela političkih stranaka iz Zagreba, ubrzale diferenciranje unutar nas samih potičući proces razbunjevčenja, a samim tim i rashrva-

ćenja, podgrijevajući, razbuktavajući i ubrzavajući asimilatorske apetite i pritiske vladajućih krugova.

Danas želja za očuvanjem identiteta Bunjevaca odnosno Hrvata nikome ne bi trebalo da smeta, također ni nama samima da budemo pametni i realni, te da se klonimo krajnosti – defetizma ili nacionalne ostrašćenosti. Ono čega se ubuduće ne bismo smjeli lišavati je mudrost i traženje promišljenih rješenja za opstanak.

U tom smislu se obraćam ovo štovanom skupu radostan što stvaramo HAD i uvjeren da ćemo u njemu znati tražiti i nalaziti potrebnu pamet, znanje i odlučnost da pomognemo sami sebi te da svojoj djeci stvorimo uvjete za drukčiji život od naše sumorne zbilje⁴.

⁴ Rad je pročitana na I. redovitoj i svečanoj sjednici Skupštine HAD-a, 13. ožujka 1999. godine, u Velikoj vijećnici Gradske kuće u Subotici.

KAZALO OSOBNIH IMENA

- A**
 Aćin, Jovica 252
 Ady Endre, 208, 229
 Aladžić, Viktorija (r. Vujković Lamić) 208
 Alviani, Getulio 238
 Ambrozović, Ivan Nepomuk 7, 161
 Andrić, Ivo 59, 61, 63, 64, 253
 Andrić, Josip 14, 44, 52, 100, 101, 155, 161
 Antunović, Ivan 7, 8, 9, 12, 41, 43, 44, 52, 53, 109, 111, 117, 118, 136, 154, 161, 287
 Antunović, Josip 281
 Ashdown, Paddy 251
 Asić, Jelka (r. Šokčević) 28
 Asić, Milan 209
 Asić, Zvezdana (u. Kovačić, Šarić) 34, 158, 209
 Aurelije, Marko 71, 77, 92
- B**
 Babić, Nikola 281
 Babits, Mihály 229
 Babić, Stjepan 149
 Bačić, Pavao 22, 24, 155, 281
 Bačlija, Bela 281
 Bačlija, Grgo 75, 167, 281
- Bačlija, Jelena 281
 Bačlija, Mihajlo 281
 Bačlija, Katarina, 209
 Bajić, Josip 209, 281
 fra Balaz (de Zalka) 5
 Balažević, Antun 281
 Balažević, Giza 281
 Balažević, Ivica 210
 Barac, Antun 61, 195
 Baraković, Tomica 281
 Barbarić, Mladen 13, 155
 Barthes, Roland 252
 Barić, Adam Adalbert 7, 1, 54
 Bartolović, Stjepan 18, 155
 Bašić Palković, Pavle 13, 154
 Baudelaire, Charles 62
 Baudrillard, Jean 237
 Bede Bela 22, 25
 Bedžula, Tomo 155
 Bela IV., ugarsko-hrvatski kralj iz loze Arpadovića (vladao 1235.-1270.) 57
 Beretić, Stjepan 155
 Bešlić, Ana 99
 Bešlin, Stjepan 161
 Bibó, István 230
 Bin Laden, Osama 277
 Blažetin, Stipan 47, 155, 162
 Blažetin, Stjepan 47
 Blesić, Karlo 102

- Bless, William 206
 Bodolsky, Franjo 154
 Bogović, Mirko 144
 Bonić, Gabrijela 281
 Borak, Svetozar 50, 61
 Boranić, Dragutin 149
 Bračuljević, Lovro 6, 154
 Bradbury, Ray 243
 Brajkov, Josip 281
 Brčić Kostić, Mate 281
 Broch, Hermann 154
 Broz, Ivan 12, 149
 Brozović, Dalibor 64
 Budanović, Lajčo 12, 13, 113,
 118, 125, 128, 130, 131
 Budanović, Marija 209
 Budimir, Zvonimir 281
 Bukinac, Stjepan Beato 155
 Bukvić Ivković, Ana 210
 Buljovčić, Josip 10, 28, 149, 155,
 209, 268, 281
 Bukvić, Teza 281
 Bunić, Krešimir 41
- C**
- Camus, Albert 62
 Cesarec, Augustin 59, 137
 Cesarić, Dobriša 59, 99, 269
 Chesterton, Gilbert Keith 127
 Chopin, Frédéric 35
 Cipra, Franjo 149
 Cindori, Marija 37
 Crnjanski, Miloš 228
 Csáth, Géza 58, 229
 Csikay, Valéria 272
 Cvetković, Dragiša 148, 275
 Cvijin, Josip 281
- Cvijić, Jovan 125
 Crnković, Matija 281
 Cwittinger, Dávid 163
- Č**
- Čeliković, Katarina 210
 Čilić, Luka 7, 154
 Čiplić, Bogdan 61
 Čišinski, Jakob Bart 11
 Čolak, Tode 195, 197
 Čović, Marko 20, 22, 44, 46, 50,
 52, 53, 54, 58, 155, 162, 269,
 270
- D**
- Daničić, Đuro 149
 Dekanj, Blaško 281
 Dekić, Marko 155
 Denegri, Ješa 252
 Derrida, Jacques 252
 Detoni Dujmić, Dunja 272
 Dobrila, Juraj 8
 Dolinka, Vasa 125
 Domjanić, Dragutin 59, 271
 Dubajić, Milan 27
 Dulić, Domagoj 281
 Dulić, Franjo 281
 Dulić, Jasminka 210
 Dulić, Josip 281
 Dulić, Ivan 281
 Dulić, Kata 281
 Dulić, Lajčo 281
 Dulić, Manda 110
 Dulić, Petar 281
 Dulić, Šime 281
 Duranci, Bela 210, 231, 281

D

Dorđević (r.)Malagurski, Mara
16, 46, 53, 58, 155
Đukić, Franjo 281
Đurić, Vladimiri 36

DŽ

Džinić, Ilija 15, 155

E

Eco, Umberto 247
Einstein, Albert 241
Eliot, Thomas Stearns 62
Evetović, Ivan 155
Evetović, Ante Miroljub 10, 11,
57, 162
Evetović, Matija 8, 9, 15, 43, 143,
144, 145, 146, 148, 150, 151,
155, 208
Erdeljanović, Jovan 49, 61
Eszterházi, Petér 234, 255

F

fra Fabijan iz Bačke 5
Fališevac, Dunja 165
Farkas, Béla 229
Faulkner, William 62
Fijačko, Slavko 270, 276
Filipović, Albe 281
Finka, Božidar 149
Flaker, Aleksandar 195, 200
Flaubert, Gustave 197
Foucault, Michael 252
Francišković, Lazar 36, 37, 41,
46, 53, 208, 265

Frangeš, Ivo 161, 195
Freud, Sigmund 127
Fromm, Erich 280
Fromherz, Peter 242

G

Gabrić, Amalija 281
Gabrić, Bela 78, 149, 155, 208,
211, 281
Gabrić, Petar 267
Gabrić, Stjepan 281
Gaj, Ljudevit 7, 48, 56
Galović, Fran 270, 271, 272
Georgijević, Krešimir 7
Gerold, László 163
Gereb, Mihály 126
Girasoli, Nicola 215
Glavina, Krešimir 281
Glavina, Marina 281
Glavinić, Franjo 6
Gleisinger, Lavoslav 7
Gligorić, Velibor 195
Gombrowicz, Witold 207
Goya, Francisco de 198
Grasl, Marija 210
Grgić, Stjepan 10, 154
Grdenić, Stjepan 154
Grim, Jakob 190, 191
Grim, Wilhelm 190, 191
Guberina, Petar 149
Gujaš Džuretin, Josip 47, 162
Gundulić, Ivan 6

H

Hajnalka, Lovasi 37
Hamid, Dizdar 195

Handke, Peter 234, 225, 256
 Havas, Emill 58
 Hausler, Karlo 195
 Hećimović, Branko 195
 Hemingway, Ernest 62
 Heidegger, Martin 241
 Herder, Johann Gottfried 73
 Hitchcock, Alfred 227
 Hitler, Adolf 72, 123, 225
 Horthy, Miklós 111
 Horvacki, Marko 214, 281
 Huska, Mirko 209, 281

I

Išpanović, Pavao 125
 Ištvančić, Branko 209
 fra Ivan iz Baje (de Waya) 5
 Ivanišević, A. 251
 Ivanović, Josip 210
 Iványi, István 41, 176
 Iveković, Rada 252
 Ivić, Šime 154
 Ivković Ivandekić, Ana 281

J

Jakab, Dezső 126
 Jakošić, Josip 98
 Jakšić, Ante 20, 21, 45, 46, 52,
 53, 155, 161, 162
 Jaramazović, Jela 78
 Jegić, Branko 34, 155
 Jovanović, Aleksandar 225
 Joyce, James 62
 József Attila 208, 229
 Jung, Karl Gustav 170
 Jurišić, Blaž 269

Jurković Katanov, Pava 46, 53

K

Kačić Miošić, Andrija 43, 73
 Kafka, Franc 127
 Kaleb, Vjekoslav 59
 Karadžević, knez Pavle 148
 Karadževići, srpska kraljevska
 loza 275
 Karadžić, Vuk Stefanović 6, 49,
 61, 149
 Karagić, Antun 155
 Karagić, Mijo 155
 Karinthy, Frigyes 229
 Kašić, Bartol 6
 Kaštelan, Jure 195
 Katančić, Matija Petar 82, 98
 Keravin, Ivan 155
 Kesić, Nikola 154
 Ketig, Tomislav 53
 Kikić, Bela 281
 Kikić, Geza 9, 25, 43, 155, 281
 Kirov, Sergej Mironovič 72
 Kiš, Danilo 228, 229, 231
 Kiš, Marta 281
 Kiš, Zvonimir 281
 Klarski, Josip 27, 45, 53, 155,
 158
 Kljajić, Marko 265
 Knezović, Antun Josip 154
 Knežević, Milivoje V. 61
 Kokić, Aleksa 20, 21, 100, 162
 Kolar, Slavko 59
 Kolibaš, Darko 252
 Kolozsi, Tibor 112
 Komor, Marcel 126
 Kongo, Tivadar 281

- Kondor, Béla 231
Konrád, György 232
Kossuth, Lajos 126
Kopilović, Andrija 210
Kopunović, Dijana 210
Kopilović, Jakov 22, 23, 25, 155, 162, 208
Kopunović, Geza 28, 209
Kopunović Legetin, Alen 209
Korvin, Matijaš 57
Kosor, Josip 59
Kosztolányi, Dezső 58, 126, 208, 228, 229
Kovačić, Ivan Goran 271
Kovačević, Jasmina 52
Kovačić, Ladislav 214
Kovačić, Krešimir 195
Kranjčević, Silvije Strahimir 11
Kraus, Michael 249
Kreft, Lev 252
Krimmer, Miroljub 281
Kristeva, Julija 252
Kristovac, László 281
Križnić, Juraj 230
Krlježa, Miroslav 19, 59, 62, 137, 193, 194, 195, 196, 229, 271
Kravar, Zoran 285
Krstić, Kruno 149
Kujović, Asmir 251
Kujundžić, Ivan 21, 41, 111, 136, 137, 141, 154, 155
Kujundžić, Ivan Jesse 10
Kujundžić, Jakov 281
Kujundžić, Matija 155
Kujundžić, Nikola 10, 155
Kujundžić, Pavao 10, 145, 155
Kukić, Marko 281
Kukuljević Sakcinski, Ivan 8
Kulešević, Amalija 281
Kulešević, Blaško 281
Kunec, Ignac 126
- L**
Lawrence, David Herbert 127
Lederer, Ana (r. Šarčević) 38
Lendvai, Lajčo 144
Leskovac, Mladen 61
Lisac, Josip 5
Lorca, Federico Garsia 62
- M**
Maček, Vlatko 148, 275
Magyar, István Lénárd 98
Magjer, Rudolfo Franjin 11
Mailer, Norman
Majdak, Zvonimir 39
Maksimović, Desanka 61
Malagurski, Tanar 135, 155
Malagurski, Tome 281
Mann, Thomas 127
Mandić, Barnaba 281
Mandić, Igor 195
Mandić, Marin 11, 12, 13, 155
Mandić, Mijo 5, 10, 154
Mandić, Mišo 155
Mandić, Živko 155
Mandusov, Ivica 37
Maraković, Ljubomir 11
Maretić, Tomo 147, 149
Marinetti, Filippo Tommaso 127
Marinković, Ranko 59
Martin, Renato Rafaello 250
Martinović, Ignjat Dominik 9, 43
Marulić, Marko 268

- Matić, Martin 125
 Matijević, Lazar 135
 Matković, Gustav 281
 Matković, Hrvoje 148
 Matković, Marjan 28, 195
 Matoš, Antun Gustav 11, 57, 127, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 228, 271
 Mažuranić, Ivan 8
 Melvinger, Jasan 32, 33, 45, 53, 161, 162, 208, 209, 265
 Merković, Lazar 26, 27, 41, 45, 46, 52, 54, 64, 155, 156, 159, 162, 208, 210, 214, 265, 267, 268, 269, 281
 Meršić Miloradić, Mate 11
 Mladenović, Tanasije 61
 Mihalović, Ivan 154
 Miković, Milovan 13, 14, 15, 20, 28, 39, 41, 46, 54, 98, 113, 155, 156, 158, 159, 214, 230, 234
 Milošev, Kata Latovljjev 27
 Milošević, Slobodan 65, 189, 274, 275
 Mirković, Mijo 56
 Mišćević, Nenad 252
 Mišudik, Luka 281
 Močnik, Rastko 252
 Modrošić, Blaž 10, 57, 155
 Moguš, Milan 56, 109, 147, 149
 Mojzeš, Antal 281
 Molcer, Matija 22, 25
 Mucha, Alfons 198
 Mukić, Stipan 10
 Munk, Artúr 58
 Musil, Robert 127
- N**
 Napoleon, Buonaparte 33
 Nastasijević, Momčilo 61
 Nazor, Vladimir 59, 127
 Nemeč, Krešimir 39, 153, 154, 161, 165
 Neorčić, Staniša 155
 Novak, Slobodan Prosper 165
 Novaković, Anđelko 267
 Novaković, Darko 165
 Novaković, Gojko 215
- O**
 Okrugić, Ilija 8
 Omerović, Tome 155
 Orčić, Jakov 27, 29, 155, 208
 Orčić, Julka 281
 Orčić, Nesto 99
 Orčić, Ruža 281
- P**
 Pančić, Ivan 12, 27, 29, 30, 39, 155, 159, 208, 215
 Pandol, Ivo 281
 Pandžić, s. Mirjam 209
 Papa, Ivan Pavao II. 235
 Paska, Imre 66
 Pašić, Josip 21, 44, 45, 52, 155
 Patačić, Adam 7, 154
 Pavić, Ivan Mirko (Emerik) 6, 7, 154, 162
 Pavletić, Vlatko 164, 195
 Pavlov, Milutin Ž. 35
 Peić, Laura 210
 Peić, Marko 75, 98, 167, 281
 Peić, Matko 195

- Pekić, Petar 16, 44, 52, 58, 125, 155, 162
Perčić, Vinko 281
Perušić, Blaško 281
Perušić, Lajčo 155
Perušić, Mirko 282
Petković Dis, Vladislav 238
Pessoa, Fernando 127
Peštalić, Grgur 7, 43, 154, 162
Péter, László 163
Petreš, Ivan 13, 57, 155
Petrinović, Franjo 45, 53, 158
Pilinszky, János 231
Pisarev, Đorđe 45
Piuković, Franjo 125
Pletikosa, Jakov 5
Pletikosić, Ivo, 281
Poljaković, Matija 17, 30, 31, 41, 46, 63, 155, 162, 209, 256, 282
Poljaković, Mladen 282
Pokornik, Ante 282
Popović, Bruno 195
Popović Radović, Mirjana 174
Pound, Ezra 62
Prčić, Grgo 282
Prčić, Dražen 38, 45, 53
Prčić, Ive, st. 16, 78, 155, 265
Prčić, Ivo, ml. 282
Prčić, Joso 282
Prčić, Kata 110
Prčić, Lazar 282
Prčić, Milivoj 34, 45, 53, 155, 215, 265, 282
Prčić, Miško 111
Prčić, Tomislav 282
Prévert, Jacques 62
Preradović, Petar 11
Pribičević, Svetozar 104, 148
- R**
Rackov, Ivanka 215
Rački, Franjo 8
Rákóczi, Ferenc 20
Radoš, Stipan 155
Radnić, Mihovil 5, 146, 154
Rajić, Blaško 12, 13, 21, 57, 71, 72, 73, 74, 82, 83, 84, 85, 88, 94, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 136, 140, 141, 145, 155, 265.
Rajčić, Đeno 282
Ređep, Draško 36
Ritz, Neda 195
Rogić, Bartul 282
Rudić, Blaženka 38
Rudić, Ivan 282
Rudić, Šimun 125
Rudinski, Ante 208
Runje, Dujo 210
- S**
Salinger, Jerome David 62
Sarić, Zvonko 38, 53, 158, 210, 265
Saroyan, William 62
Sartre, Jean-Paul 62
Schiele, Egon 127
Secsei, Mihály 282
Sedlak, Ivan 65
Sekelj, Vojislav 12, 28, 35, 36, 39, 45, 46, 53, 155, 162, 265

- Sekulić, Ante 5, 9, 20, 22, 23, 44,
 56, 103, 120, 154, 156, 158,
 161, 162, 208, 265, 266, 281
 Sinko, Ervin 228
 Skenderović, Ago 210
 Skenderović, Anastazija 282
 Skenderović, Antun 282
 Skenderović, Aron 282
 Skenderović, Berislav 209
 Skenderović, Marija 282
 Skenderović, Marko 282
 Skenderović, Matija 209
 Skenderović, Nikola 282
 Skenderović, Petar 282
 Skenderović, Radmila 282
 Skenderović, Stjepan 282
 Skenderović, Željko 282
 Solar, Milivoj 153, 154
 Souček, Snješka (r. Kulešević)
 37, 208, 265
 Staljin, Josip Visarionovič 225
 Stantić, Alojzije 155, 267
 Stantić, Ivo 282
 Stantić, Jakov 282
 Stantić, Roko 168, 188
 Steinbeck, John 62
 Stepinac, Alojzije 82
 Stipičić, Lazar 14, 137, 141, 155
 Stipičić, Marga 155
 Strossmayer, Josip Juraj 8
 Sučić, Stjepan 267.
 Sudarević, Zvonko 210
 Sudarević, Vranje 104, 106
 Supilo, Fran 196
 Székely, Dániel 215
 Szákely, Tibor 272
 Szekeres, László 176, 177
 Szinnyei, József 163
- Š**
 Šabić, Ana Gabrijela 37, 155
 Šabić, Justina 282
 Šabić, Stipan 282
 Šarac, Marga 47
 Šarčević, Ambrozije 9, 10, 154
 Šarčević, Manda 110
 Šarčević, Matilda 282
 Šarčević, Petar 30, 155, 209, 282
 Šarošac, Đuro 155
 Šegedin, Petar 62
 Šemudvarac, Marin 155
 Šešelj, Vojislav 65, 189, 283
 Šicel, Miroslav 161, 200
 Šimić, Antun Branko 195
 Šimoković, Marija 215
 Šimunov, J. 24
 Šimunović, Dinko 59
 Škrabalo, Ivo 155
 Šnajder, Slobodan 204, 255
 Šokčević, Dinko 155
 Šokčić, Joso 103, 129, 155
 Špoljar, Branko 144
 Šram, Olga 210
 Šram, Zlatko 210
 Šulek, Bogoslav 10
- T**
 Tadijanović, Dragutin 59, 195,
 268, 269, 270
 Tartalja, Gvido 61
 Taupert, Gustav 282
 Tausig, Vilmos 126
 Temunović, Josip 13
 Tikvicki, Aranka 282
 Tikvicki, Bela 282
 Tikvicki, Ivan 282

- Tikvicki, Mirko 282
Tikvicki, Ruža 282
Tilly, Robert G. 37, 265
Tisza, István 127
Tišler, Jolanka 162
Tišma, Aleksandar 228
Tito, Josip Broz 275
Tolnai, Otto 228
Tomasović, Mirko 269
Tomić, Josip 195
Tonković, Katarina 210
Toth, Lajos 282
Toulouse-Lotrec, Henri Marie Raymond de 198
Tresić Pavičić, Ante 204
Tumbas Hajo, Pere 209
Turgenjev, Ivan Sergejevič 197
Tušak, Jene 34
Tvrtko I. Kotromanić, bosanski ban i hrvatski kralj (oko 1338.-1391.) 198
- U**
Ujević, Tin 59, 195
Ulmer, Gašpar 56
Ušumović, Neven 39, 53
Uzon, Miklós 282
- V**
Valéry, Paul 62
Velin, Josip 125
Velin, Stjepan 11, 12, 155
Vereš, Tomo 103, 114, 155
Vesnić, Milenko 105, 107, 108, 109, 148
Vidaković, Albe 31, 155, 209
Vidaković, Roza 156
Vilhar, F. S. 11
Vilov, Stjepan 6, 154
Visković, Velimir 33, 59, 59, 164
Vojnić, Antun 102
Vojnić, Oskar 58, 271, 272
Vojnić Hajduk, Blaško 18, 19, 137, 139, 141, 155, 272
Vojnić Hajduk, Lazo 282
Vojnić Hajduk, Mirjana 282
Vojnić Mijatov, Stipan 101
Vojnić, Purčar Petko, 31, 32, 45, 46, 53, 155, 159, 161, 162, 265, 282
Vojnić Tunić, Stjepan 104, 106
Vojnović, Ivo 204
Vrančić, Faust 6
Vučetić, Šime 195
Vujević, Stjepan 10, 57, 155
Vujkov, Balint 18, 19, 28, 30, 45, 52, 58, 63, 112, 113, 138, 139, 140, 141, 155, 156, 159, 167, 179, 183, 184, 185, 186, 190, 191, 208, 215, 265, 282
Vujković, Antun 282
Vujković, Marica 17, 44, 50, 52, 58, 137, 155, 162
Vujković Lamić, Ljudevit 103, 111
Vuković, Josip Đido 125, 126, 127, 128, 129, 130, 136, 137, 138, 155
Vuković, Lazar 282
Vuković, Marko 282
Vuković Slikar, Marko 282
Vuković, Petar 210
Vukov, Ante 37, 46, 54, 158, 208, 265

Vukov, Petar 34, 54, 155
Vuksanović, Gojko 282

Z

Zeck, Gunter 242
Zelić, Blaža 282
Zelić, Marica 282
Zelić, Naco 282
Zolnaić, Ante 27, 29, 155
Zvekanović, Matiša 155

Ž

Žigmanov, Tomislav 12, 39, 208,
210
Žižek, Slavoj 252

Y

Yeats, William Butler 127

W

Wiesner, Ljubo 59, 197
Whitman, Walt 62

KAZALO

01. KNJIŽEVNOST HRVATA IZ VOJVODINE U POTRAZI ZA CJELINOM.....	5
02. ROMAN U KNJIŽEVNOSTI PODUNAVSKIH HRVATA.....	41
03. KNJIŽEVNOST HRVATA U VOJVODINI – IZMEĐU JEZIKA NA KOJEM SE PIŠE I KNJIŽEVNOSTI KOJOJ SE PRIPADA	55
04. EP <i>SLAVA</i> BLAŠKA RAJIĆA – TRAŽENJE PUTA OBNOVE KULTURNE BAŠTINE.....	71
05. UVJERENJA I RAZMEĐE BLAŠKA RAJIĆA	97
06. BLAŠKO RAJIĆ O POLITIČKIM I KULTURNIM PITANJIMA U <i>NAŠIM NOVINAMA, NEVENU I SUBOTIČKIM NOVINAMA</i>	117
07. NATRUHE ZA POVIJEST BAČKIH BUNJEVAČKIH “PELOPONESKIH RATOVA”	125
08. ŠTO SMO ZNALI O SEBI UOČI DRUGOG SVJETSKOG RATA – ZNALI SU O NAMA I DRUGI.....	143
09. KNJIŽEVNOST HRVATA U BAČKOJ – NESTAJANJA I NASTAJANJA U OBZORU NJENE OKSIMORONSKE PRIRODE.....	153
10. SLIKE OTVARANJA U SIMBOLIMA PREDAJE.....	167
11. O OPUSU BALINTA VUJKOVA KAO NEPRISTAJANJU NA ZABORAV	

NENASTAVLJIVOG ŽIVOTA.....	179
12. ŠTO NAM, DANAS, ZNAČI A. G. MATOŠ?	193
13. KRITERIJI UREĐIVAČKE POLITIKE ČASOPISA <i>KLASJE NAŠIH RAVNI</i>	203
14. RAZLOZI KOJI NALAŽU POKRETANJE KNJIŽEVNOG ČASOPISA ZA HRVATE U SRJ	213
15. PRIHVAĆANJE DRUGOSTI – POHVALA DRUGOSTI.....	219
16. MRAK, ZIMA I GLAD NA ISPRAĆAJU 20. STOLJEĆA I DOČEKU TREĆEG MILENIJA.....	223
17. OD PONIZNOSTI DO JETKOG PRKOSA, I NAZAD	227
18. VRIJEME KAO PROSTOR IGRE.....	241
19. O ŠTETNOSTI BAČKE BUNJEVAČKE KISEL(I)NE TIJEKOM PISANJA AUTOBIOGRAFIJE SAMOPONIŠTENJEM	247
20. HRVATSKO KNJIŽEVNO PISMO IZ BAČKE U ZADNJEM DESETLJEĆU 20. I NA POČETKU 21. STOLJEĆA.....	261
21. SUSRETANJA – Dnevnička zabilješka – Četvrtak, 24. listopada 2002.	267
22. O DEKAPITACIJI, O MUČNINI, O MUDROSTI OPSTANKA	279
KAZALO OSOBNIH IMENA	289
KAZALO	299